

TEORIJA IN PRAKSA

REVIIA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1985, LET. XXII, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

4-5

IZ VSEBINE

Ivan Potrč: Domovina je ena

Ivan Kristan: Kontinuiteta v razvoju političnega sistema nove Jugoslavije

Vinko Hafner: Zveza komunistov, komunisti in komunizem

Lojze Sočan: Razvojna preobrazba slovenskega gospodarstva

Rudi Čačinovič: Razmišljanje ob prehojeni poti zunanje politike Jugoslavije

Edvard Kardelj: Samoupravljanje in neuvrščenost

Kultura in politika: Na vprašanja uredništva odgovarjajo: P. Bibič, A. Gerlovič, V. Kavčič, J. Osterman, S. Pelhan, T. Peršak, D. Rupel, J. Strehovec, F. Šali, B. Štih, M. Vakanjac

Dokument časa: O Slovenskem zborniku 1945 in iz zbornika objavljamo prispevke Bojana Štiha, Ferda Kozaka, Josipa Vidmarja in Edvarda Kocbeka

Ivan Hvala: Narodna sprava in zgodovinsko izročilo

Miladin Korać: Teze za kritiko kritike »sporazumevajoče ekonomije«

Thomas Mann: Kultura in politika (prevod)

TEORIJA IN PRAKSA

1985

4-5

revija za družbena vprašanja, let. XXII, št. 4-5, str. 321-592,
Ljubljana, april-maj 1985, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani:
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Igor Bavčar, Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Marjeta Čepič, France Cerne, Alfred Golavšek, Primož Južnič, Stane Južnič, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Peter Klinar, Stane Kranjc, Ivan Lapajne, Sonja Lokar, Boris Majer, Boštjan Markič, Ciril Ribičič, Vlado Struk, Ivan Svetlik, Franc Šali, Niko Toš, Marijan Tršar, Mirjana Ule, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Andrej Kirn, Bogomir Kovač, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Slavko Splichal

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

NAMESTNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Alenka Božič, Mojca Mihelič

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 600 din, za druge individualne naročnike 900 din, za delovne organizacije 1500 din, za tujino 2500 din; cena enojne številke v prosti prodaji 150 din in dvojne številke 250 din

ZIRO RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ) 3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

TISK:

ČGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

IVAN POTRČ: Domovina je ena	323	JOSIP VIDMAR: Osvobodilna vojna in slovenska kultura	521
ČLANKI, RAZPRAVE		EDVARD KOCBEK: Osvobodilni boj in svetovni nazor	524
IVAN KRISTAN: Kontinuiteta v razvoju političnega sistema nove Jugoslavije	324	ZA IN PROTI	
VINKO HAFNER: Zveza komunistov, komunisti in komunizem	338	Osvoboditev dela? (Vprašanje Borisu Majerju)	532
LOJZE SOČAN: Razvojna preobrazba slovenskega gospodarstva (danosti in možnosti)	357	IVAN HVALA: narodna sprava in zgodovinsko izročilo	532
MARJAN SENJUR: Odrpta vprašanja medrepubliškega gospodarskega razvoja v Jugoslaviji	374	ADOLF BIBIČ: Za dialektiko razrednega in nacionalnega	536
VINKO TRINKAUS: Rezultati dela	388	JANKO JERI: Nacionalistični »rubikon«	542
JANEZ MALAČIČ: Razvoj prebivalstva Slovenije v povojnem obdobju	402	SOOČANJA	
RUDI ČAČINOVIČ: Razmišljanje ob prehojeni poti zunanje politike Jugoslavije	415	MILADIN KORAČ: Teze za kritiko kritike »spoznavajoče ekonomije«	543
IZ REVOLUCIONARNE POLITIČNE MISLI		MILAN GASPARI: Ali je Jugoslavija federacija ali konfederacija?	554
EDVARD KARDELJ: Moč ljudskih množic (maj 1945)	434	NAŠ PREVOD	
EDVARD KARDELJ: Samoupravljanje in neuvrščenost (1978)	443	Opomba redakcije k prevodu	564
THOMAS MANN: Kultura in politika			566
AKTUALNI INTERVJU		STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA	
SAVIN JOGAN: Slovenski delegat v federaciji	454	BOGOMIL FERFILA: Protislovja družbene lastnine	571
KULTURA IN POLITIKA		PRIKAZI, RECENZIJE	
Zapis uredništva	462	BOGDAN KAVČIČ: Organizacijska povezanost v delovni organizaciji (Andrej Lukan)	573
POLDE BIBIČ: Nič velikega ne nastane brez zanosa	463	LUDVIG FEURBACH: Bistvo krščanstva (Leo Šešerko)	577
ALENKA GERLOVIČ: O razmerju med ekonomijo, politiko in kulturo	467	RADOMIR MILAŠINOVIČ: Teror slobode (Iztok Simoniti)	579
VLADIMIR KAVČIČ: Razmerje med ekonomijo, politiko in kulturo danes in v prihodnje?	472	JAN MAKAROVIČ: Družbena neenakost, šolanje in talenti (Primož Južnič)	581
JOŽE OSTERMAN: Zgodovinsko utrjeni (in pogojeni) odnosi	476	Iz domačih revij	584
SERGIJ PELHAN: Ali imamo kulturno politiko?	480	Bibliografija knjig in člankov	586
TONE PERŠAK: Kočljiva razmerja	486	Avtorski sinopsisi	589
DIMITRIJ RUPEL: Kultura pred politiko?	491		
JANEZ STREHOVEC: O lepi in politizirani umetnosti	496		
FRANC ŠALI: Tovariš direktor!	500		
BOJAN ŠTIH: Umetnost (kultura) je večna	506		
MILENKO VAKANJAC: Ogroženost kot oblika kulturne komunikacije	508		
DOKUMENT ČASA			
BOJAN ŠTIH: Slovenski zbornik MCMXLV (spominski razmislek)	512		
FERDO KOZAK: Domovinska vojna in kultura	513		
		TEORIJA IN PRAKSA	
		revija za družbena vprašanja,	
		let. XXII, št. 4-5, str. 321-592,	
		Ljubljana, april-maj 1985	

CONTENTS

IVAN POTRČ: There Is Only One Mothercountry	323
ARTICLES, DISCUSSIONS	
IVAN KRISTAN: Continuity in the Development of the New Yugoslav's Political System	324
VINKO HAFNER: The League of Communists, Communists and Communism	338
LOJZE SOČAN: Developmental Transformation of Slovene economy (Realities and Possibilities)	357
MARJAN SENJUR: Unsettled Questions of the Interrepublican Economic Development in Yugoslavia	374
VINKO TRINKAUS: The Results of Labour	388
JANEZ MALAČIČ: Development of Slovenian Population After the Second World War	402
RUDI ČAČINOVIČ: Contemplations on the Trodden Path of the Yugoslav Foreign Policy	415
FROM REVOLUTIONARY POLITICAL THOUGHTS	
EDVARD KARDELJ: The Strength of Masses (May 1945)	434
EDVARD KARDELJ: Self-management and Non-alignment (1978)	443
THE INTERVIEW:	
SAVIN JOGAN: A Slovene Delegate in Federation	454
CULTURE AND POLITICS	
Editorial Note	462
POLDE BIBIČ: There are no Masterpieces without Enthusiasm	463
ALENKA GERLOVIČ: On the Relationship Among Economy, Politics and Culture	467
VLADIMIR KAVČIČ: The Relationship Among Economy, Politics and Culture - To-day and in the Future?	472
JOŽE OSTERMAN: Historically Established (and conditioned) Relations	476
SERGIJ PELHAN: Do We Have Cultural Policy?	480
TONE PERŠAK: Fishy Relationships	486
DIMITRIJ RUPEL: Culture Ahead of Politics?	491
JANEZ STREHOVEC: On Beauty and Politicized Art	496
FRANČ ŠALI: Comrade Director!	500
BOJAN ŠTIH: The Art (Culture) is Eternal	506
MILENKO VAKANJAC: Jeopardy as a Form of Cultural Communication	508
THE DOCUMENT OF THE TIME	
BOJAN ŠTIH: Slovene Antology MCMXLV (Memorial Contemplation)	512
FERDO KOZAK: Patriotic War and Culture	513
JOSIP VIDMAR: The Liberation War and Slovene Culture	521
EDVARD KOČBEK: The Liberation War and Weltanschauung	524
PRO AND CON	
Emanicipation of Labour? (A Question to Boris Majer)	532
IVAN HVALA: National Reconciliation and Historical Tradition	532
ADOLF BIBIČ: In Favour of the Dialectics of Class and National	536
JANKO JERI: The Nationalistic "Rubicon"	542
CONFRONTATIONS	
MILADIN KORAČ: Theses for a Critique of the Critique of "the Economy of Agreement"	543
MILAN GASPARI: Is Yugoslavia a Federation or a Confederation?	554
THE TRANSLATION	
Editorial Note on Translation	564
THOMAS MANN: Culture and Politics	566
PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC MEETINGS	
BOGOMIL FERFILA: Contradictions of Social Ownership	571
REVIEWS, NOTES	
BOGDAN KAVČIČ: Organisational Linkage in the Working Organization (Andrej Lukac)	573
LUDVIG FEUERBACH: The Essence of Christendom (Leo Šteferko)	577
RADOMIR MILAŠINOVIČ: The Terror of Freedom (Izток Simoniti)	579
JAN MAKAROVIČ: Social Inequality, Schooling and Talents (Primož Južnič)	581
From Domestic Reviews	584
BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	586
AUTHOR'S SYNOPSIS	589

СОДЕРЖАНИЕ

ИВАН ПОТРЧ: Родина одна	323
СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ	
ИВАН КРИСТАН: Непрерывность в развитии политической системы новой Югославии	324
ВИНКО ХАФНЕР: Союз коммунистов, коммунисты и коммунизм	338
ЛОЙЗЕ СОЧАН: Эволюционное преобразование словенского хозяйства (действительность и возможности)	357
МАРЯН СЕНЮР: открытые вопросы экономического развития между республиками в Югославии	374
ВИНКО ТРИНКАУС: Результаты труда	388
ЯНЕЗ МАЛАЧИЧ: Развитие населения Словении в послевоенном периоде	402
РУДИ ЧАЧИНОВИЧ: Размышления связанные с внешней политикой Югославии	415
ИЗ РЕВОЛЮЦИОННОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ	
ЕДВАРД КАРДЕЛЬ: Мощ трудовых масс (май 1945)	434
ЕДВАРД КАРДЕЛЬ: Самоуправление и неприсоединенность (1978)	443
АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ	
САВИН ЙОГАН: Словенский делегат в Федерации	454
КУЛЬТУРА И ПОЛИТИКА	
Запись редакции	462
ПОЛДЕ БИВИЧ: Шедвр не создается без восторга	463
АЛЕНКА ГЕРЛОВИЧ: О отношении между экономией, политической и культурой	467
ВЛАДИМИР КAVЧИЧ: Отношение между экономией, политической и культурой ныне и в будущем?	472
ЙОЖЕ ОСТЕРМАН: Исторически учрежденные (и обусловленные) отношения	476
СЕРГИЙ ПЕЛХАН: Есть у нас культурная политика?	480
ТОНЕ ПЕРШАК: Шекотливые отношения	486
ДИМИТРИЙ РУПЕЛ: Культура впереди политики?	491
ЯНЕЗ СТРЕХОВЕЦ: О беллетристическом и политизированном искусстве	496
ФРАНЦ ШАЛИ: Товарищ директор!	500
БОЯН ШТИХ: Искусство (культура) на век	506
МИЛЕНКО ВАКАНЯЦ: Чувство угрозы как форма культурной коммуникации	508
ДОКУМЕНТ ВРЕМЕНИ	
БОЯН ШТИХ: Словенской Цборник MCMXLV (к воспоминанию)	512
ФЕРДО КОЗАК: Отечественная война и культура	513
ИОСИП ВИДМАР: Освободительная война и словенская культура	521
ЕДВАРД КОЧБЕК: Освободительная борьба и мирозерцание	524
ЗА И ПРОТИВ	
Освобождение труда? (Бопрос Борису Майеру)	532
ИВАН ХВАЛА: Народное примирение и народное переживание	532
АДОЛФ БИВИЧ: За диалектику классового и национального	536
ЯНКО ЙЕРИ: Националистический „рубикон“	542
СОСТАВЛЕНИЯ	
МИЛАДИН КORAЧ: Тезисы по критике критики „экономики соглашения“	543
МИЛАН ГАСПАРИ: Югославия-Федерацией или конфедерацией?	554
НАШ ПЕРЕВОД	
Заметка редакции к переводу	564
ТОМАС МАНН: Культура и политика	566
ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ И НАУЧНЫЕ ВСТРЕЧИ	
БОГОМИЛ ФЕРФИЛА: Противоречия общественной собственности	571
ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ	
БОГДАН KAVЧИЧ: Организационные отношения в трудовой организации (Андрей Лукач)	573
ЛУДВИК ФЕУРБАХ: Сущность христианства (Лео Штеферко)	577
РАДОМИР МИЛАШИНОВИЧ: Террор свободы (Изток Симонити)	579
ЯН МАКАРОВИЧ: Общественное неравенство, учеба и таланты (Примож Южнич)	581
ПО СТРАНИЦАМ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ЖУРНАЛОВБИ	
БИБЛИОГРАФИЯ СТАТЕЙ И КНИГ	584
АВТОРСКИЕ СИНОПСИСЫ	586
	589

Domovina je ena

V teh zadnjih časih, ko moremo prebirati tudi pri nas besede, kako bi naj nam komunistom šlo kdaj za sovjetizacijo naše ljube slovenske ali jugoslovanske dežele, se ta moja pravičniška misel ali spomin vnovič in vnovič ustavljata ob hladni in deroči Moravi nekje pod Leskovcem. Bilo je na pomlad enainštiridesetega, kakšne skope dni pred napadom na našo kraljevsko jugoslovansko domovino – na tisto in takšno, v kakršni so nas komuniste zapirali, nas vlečili po Bilečah in Ivanjicah ter nas metali iz služb in šol – skratka, bili smo naglavni in zaznamenovani zločinci troedine domovine.

Poročnik Lukež, naš rezervistični oficir, je spravljal težko artilerijo čez reko, topove in tovornjake; nekaj po raztegnjenem lesenem mostu, pod katerim je vse zaškripalo, da se je potem zbal za most ter je začel bresti s topovi kar čez reko, kjer pa je lafete in tovornjake z granatami spodnašalo.

Zavozil sem s preobloženim tovornjakom po mostu – neznansko počasi se je vse premikalo – ter še samo čakal, kdaj bodo mostnice do kraja zaškripale in se bo vse skupaj znašlo v aprilskem vodovju. In videl sem lahko samo še Lukeža, kako je dvigal težke granate, jih z naglico prekladal ter vpil in ponavljal v svojem vojaškem žargonu: »Ovo treba Švaba da guta!«

Tovornjak sredi mosta je postal, ko da ne bi zmozel več naprej, jaz pa sem se v teh zastanih trenutkih ko znebil strahu – poslej naj bo, kar bo! – ter se samo zagledal v vedno bolj kričavo Lukeževo postavo na tovornjaku, da me je v tem nekem trenutku za vse čase spreletelo:

– Tako odhajamo, ta naša slovenska in levičarska inteligenca, v bitko za našo in svojo domovino...

Bilo je spoznanje, ki je v trenutku pregnalo strah – znenada je prišlo, da si se začutil s to svojo edino domovino, ki je bila poslej lahko samo še tvoja in ljudska, do poslednje trohe samo ljudska, pa naj bo doma na Slovenskem ali ob Moravi.

Ta Lukeževa baterija je zatem čez kak teden tudi že krvavela nekje na planinah proti bolgarski meji, nekje onstran Ovčjega polja – in tudi en top ni prišel v švabske roke.

Vse to se je godilo v dneh, ko sem lahko z leskovaških hribin dolgo v noč sledil avtomobilskim kolonom, ki so se pomikale mimo nas, vse proti jugu, proti morju, proti Albaniji... – to je bila kraljevina, ki je bežala.

Drugi pa smo vedeli, da moramo domov, in jaz zase, da moram med ruške delavce in da se moram povezati s partijo... To je pomenilo, začeti ta naš že v mladeniških letih izsanjan boj tako za svojo ožjo ko za svojo širšo ljudsko in socialistično domovino. Vse to smo hoteli in vedeli pri nas še pred napadom na Sovjetsko zvezo. Zvestoba svoji domovini in svojemu ljudstvu je bila nam, komunistom, vselej prva stvar.

IVAN KRISTAN

Kontinuiteta v razvoju političnega sistema nove Jugoslavije

Štirideseta obletnica osvoboditve je priložnost za pogled nazaj na teh štirideset let prehojene poti v novi Jugoslaviji in za premislek, kakšna je naša prihodnja pot.

Pred štiridesetimi leti smo slavili dvojno zmago:

- prvič, zmago nad fašizmom in
- drugič, zmago naše revolucije.

Zmago nad fašizmom nismo slavili zgolj kot pripadniki velike družine demokratičnih narodov in držav, ki so z olajšanjem dočakali konec mračnjaštva in nečlovečnosti, ki so ga povzročili fašistični izrodki, ampak smo jo slavili predvsem kot ponosni pripadniki antihitlerjevske koalicije, ki so dali pomemben delež za vojaško zmago nad fašizmom. Ne samo da je Jugoslavija s tem, ko se je uprla, Hitlerju skrhala ostrino njegovega »Blitzkriega« in posredno preprečila hiter prodor do Moskve, ampak je v letih 1941–1945 stalno vezala v Jugoslaviji povprečno 30–35 okupatorskih divizij, ne računajoč na kvislinške sile. Upoštevati je potrebno, da je bil naš davek za zmago izredno velik – med največjimi na svetu – saj so naše žrtve znašala desetino vsega prebivalstva. Naš prispevek vojaški zmagi nad fašizmom so zavezniki visoko cenili¹.

Značilnost revolucije

Zmago revolucije smo slavili z dveh zornih kotov – osvobodilnega in socialnega – kar je tudi bila posebnost naše narodnoosvobodilne borbe: izgon okupatorja (nacionalna osvoboditev) in sprememba družbene ureditve (socialna osvoboditev). Na ruševinah kapitalistične unitarne monarhije je zrastle ljudsko-demokratska federativna republika.

Za zmago revolucije sta bila odločilna dva činitelja: prvič, protislovja v bivši Jugoslaviji in drugič, narodnoizdajalska politika nosilcev prejšnje meščanske oblasti na čelu s kraljem.

¹ J. Broz-Tito, Splošna ljudska obramba in družbena samozaščita, str. 834.

Upošteva je številna protislovja v bivši Jugoslaviji, bi lahko rekli, da je revolucija dozorevala v nedrjih bivše monarhije in da je bila leta 1941 takorekoč pred vrati. Socialna protislovja so se izražala v revščini in visoki stopnji eksploatacije delavstva, k čemur je velik delež prispeval tuji kapital. Politična protislovja so se izražala v brezpravnosti in zatiranju delavskega razreda, kar je dobilo svojo usmeritev že od rojstnih dni osovražene monarhije z Obznanom in pozneje z Zakonom o zaščiti države. Nacionalna protislovja pa so se izražala v neenakopravnosti in zatiranju posameznih narodov, ki niso veljali za samostojne narode, ampak za plemena troedinega srbsko-hrvatsko-slovenskega naroda: Makedonci in Črnogorci pa niti statusa plemena niso imeli.

Toda Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki je nastala leta 1918 s prvodecembrskim aktom srbskega regenta Aleksandra, je kljub vsem svojim notranjim protislovjem pomenila objektivno napredno zgodovinsko dejanje, kajti jugoslovanskim narodom, ki so bili dotlej razcepljeni v tri različne državne tvorbe, je omogočila boljše izhodišče za njihovo borbo za socialno, politično in nacionalno osvoboditev. Kot je Tito dejal v svoji znani oceni bivše Jugoslavije na V. kongresu KPJ leta 1948, se ni nikdar postavilo vprašanje, ali zedinjenje ali ne, ampak je šlo zgolj za vprašanje, kakšna naj bo podlaga tega zedinjenja, da se torej ne bi eno nacionalno zatiranje in socialno izkoriščanje samo zamenjalo z novim. Šlo je za to, da se uresniči stoletni sen narodov, ki so se otrsli avstroogrskega zatiranja, da bi bili nacionalno enakopravni in svobodni v novi zedinjeni državi, poudarja Tito.²

Ob danih protislovjih bivše Jugoslavije, na katerih je *revolucija dozorevala* in je bila takorekoč pred vrati, je med narodnoosvobodilnim bojem nastopil še en dodatni činitelj, ki je odločilno prevesil tehtnico v korist ljudske revolucije, to pa je bila *narodnoizdajalska politika* nosilcev bivše meščanske oblasti.

Emigrantska vlada v Londonu in kralj ne samo, da se niso vključili v osvobodilni boj zoper okupatorja, ampak so ga – nasprotno – na različne načine ovirali. Ostanki prejšnje jugoslovanske vojske pod vodstvom Draže Mihajlovića so celo sodelovali – najprej tajno, pozneje pa odkrito – z nemškimi in drugimi okupatorskimi silami zoper partizane. Prevladal je razredni interes pred nacionalnim interesom lastnega ljudstva: prejšnji oblastniki so raje stopili na pot narodnega izdajstva, kakor da bi podprli osvobodilni boj pod vodstvom KPJ, ker so računali, da jim bo okupator v zahvalo za njihovo izdajstvo vrnil oblastniške položaje. Zanje ni bil pomemben osvobodilni boj ljudstva, ampak, kako preprečiti, da Komunistična partija Jugoslavije, ki je bila nosilec osvobodilnega boja, ne bi prišla na oblast. Ko se je Draža Mihajlović že novembra 1941 tajno pogajal z nemško vrhovno komando v Beogradu, da bi dali četnikom orožje za boj proti partizanom, je dejal: »Nisem se postavil na stran tistih, ki želijo

² J. Broz-Tito, graditev nove Jugoslavije, III, CZ 1951, STR. 169.

izgnati Nemce. Vendar pa – upošteva je slabe sile Nemcev – nočem dopustiti, da bi Srbija postala komunistična«. ³

Revolucija je bila izbojevana hkrati z osvobodilnim bojem; rezultat tega hkratnega procesa je bila nacionalna in socialna osvoboditev.

Ko ob štirideseti obletnici osvoboditve in revolucije iščemo kontinuiteto v razvoju političnega sistema, se postavljata v ospredje predvsem *dva elementa*:

- prvič, razvoj socialistične demokracije in
- drugič, rešitev nacionalnega vprašanja.

Uvedba ljudske oblasti

Na ruševinah buržoazne parlamentarne demokracije bivše monarhije je revolucija odpirala jasne perspektive za novo ljudsko demokracijo, kjer ne bo političnega in nacionalnega zatiranja in socialnega izkoriščanja. *Ljudska oblast*, ki se je začela graditi že med NOB od narodnoosvobodilnih odborov do AVNOJ, je po osvoboditvi nadaljevala to tradicijo, saj ljudski odbori – od najnižjih do najvišjih predstavljajo kontinuiteto narodnoosvobodilnih odborov in je nosilec oblasti v njih ljudstvo oz. delavski razred.

Politični revoluciji kot aktu neposrednega prevzema oblasti s strani delavskega razreda je sledila *ekonomska revolucija*, ki je bila v glavnem izvedena po osvoboditvi: ⁴ predvsem z agrarno reformo leta 1945, nato pa z nacionalizacijo zasebnih gospodarskih podjetij leta 1946 in 1948. Oba akta sta bila odločilnega pomena za razvoj ljudske oblasti in za krepitev njene materialne baze. Medtem ko je bila *agrarna reforma* izvedena še pred ustavno ureditvijo naše prve ustave iz leta 1946 – zakon o agrarni reformi je sprejela Začasna ljudska skupščina DFJ avgusta 1945 – pa je bila *nacionalizacija* prvi razredni ukrep nove ljudske oblasti za omejitev kapitalističnih elementov, izveden na podlagi ustave. ⁵

Čeprav je bila nacionalizacija v prvi vrsti odločilnega ekonomskega pomena, saj je na njeni podlagi prešla v državno last vsa industrija, rudarstvo, trgovina na debelo, promet itd., pa je bil njen pomen tudi političen. *Boris Kidrič* ⁶ je ob sprejemanju zakona o nacionalizaciji v skupščini poudaril, da postajajo ljudske množice s sprejemom zakona o nacionalizaciji gospodarji svoje usode v dvojnem pomenu: v socialnem in v nacionalnem. V socialnem pomenu zato, ker postajajo državna lastnina

³ Tajna i javna saradnja četnika i okupatora 1941–1944, Arhivski pregled, Beograd 1976.

⁴ Med vojno je bila izvedena samo tkim. patriotska nacionalizacija, to je odvzem premoženja narodnim izdajalcem in pripravnikom okupatorskih sil, in sicer z Odlokom AVNOJ iz novembra 1944. – M. Šnuderl, Ustavno pravo FLRJ, Ljubljana 1956, str. 128.

⁵ Ustava FLRJ iz leta 1946 je predvidevala tri oblike lastnine produkcijskih sredstev: državno, zadržno in zasebno. Hkrati je ustava omogočala omejitev zasebne lastnine tudi v obliki nacionalizacije, če to zahteva splošna korist (čl. 18 ustave FLRJ).

⁶ Boris Kidrič, Zbrano delo, III, str. 139.

produkcijska sredstva, ki so bila podlaga nezaslišanemu izkoriščanju delovnega ljudstva, v nacionalnem pomenu pa zato, ker prehajajo produkcijska sredstva v roke nacionalne države, medtem ko so bila v bivši Jugoslaviji v rokah tujega kapitala in so služila za vzdrževanje polkolonialnega značaja Kraljevine Jugoslavije.

Ljudskodemokratska oblika političnega sistema, temelječa na državni lastnini produkcijskih sredstev je prestopila zgodovinsko mejo leta 1950 z uvedbo delavskega samoupravljanja. Ko je *Tito* v skupščini 26. junija 1950 poslancem predstavljal zakon o delavskih svetih,⁷ je poudaril, da je to *eden izmed najpomembnejših zakonov socialistične Jugoslavije*: sprejetje tega zakona bo najpomembnejše zgodovinsko dejanje ljudske skupščine, odkar je bil sprejet zakon o nacionalizaciji proizvodjalnih sredstev.⁸

To je bila *zgodovinska prelomnica*, ki je pomenila novo smer v razvoju demokracije, drugačne kot je izhajala iz državnolastniških odnosov. Uvedba delavskih svetov je pomenila odmik od Stalinovega koncepta v razvoju socialistične države in afirmacijo koncepcije klasikov marksizma-leninizma: namesto nenehne krepitve socialistične države in državne lastnine kot najvišje oblike socialistične lastnine, se uveljavi koncept odmiranja države z družbeno lastnino kot temeljnim produkcijskim odnosom.

Po uvedbi delavskih svetov je bil logičen nadaljnji korak, širjenje delavskega samoupravljanja iz gospodarskih podjetij na celotno družbo, kajti če naj bo družbena lastnina temeljni produkcijski odnos, ki omogoča proizvajalcu, da obvladuje pogoje in rezultate svojega dela, ne more ostati samoupravljanje zaprto v tovariške plotove.

S tega vidika je bil zgodovinskega pomena Splošni zakon o ljudskih odborih iz leta 1952, s katerim so bili uvedeni v okrajne in mestne ljudske odbore *zbori proizvajalcev*. Prek zborov proizvajalcev – *Edvard Kardelj* je dejal, da so to neke vrste teritorialni delavski sveti – se je okrepila *vodilna vloga delavskega razreda*, saj poslej odločanje proizvajalcev o ustvarjenem dohodku ni omejeno samo na podjetje, ampak je razširjeno na družbeno skupnost.

Prehod v socialistično demokracijo

S tem se je ljudska demokracija prevesila v socialistično demokracijo, ki ji je dal ustavne temelje in ji odprl pot nadaljnjega razvoja *Ustavni zakon iz leta 1953*.⁹ Poleg tega, da je določil temelje družbene ureditve – to so bili trije: družbena lastnina produkcijskih sredstev, delavsko samoupravljanje v gospodarstvu, samoupravljanje v občini, mestu in okraju – je

⁷ Temeljni zakon o gospodarjenju z državnimi gospodarskimi podjetji in višjimi gospodarskimi združenji po delovnih kolektivih, Ur. l. FRLJ št. 43/1950.

⁸ Josip Broz-Tito: *Borba za socialistično demokracijo*, V. str. 7.

⁹ Ustavni zakon o temeljih družbene in politične ureditve FLRJ in o zveznih organih oblasti, Ur. l. FLRJ št. 3/1953.

ustavni zakon omogočil nadaljnji razvoj samoupravljanja zlasti v dveh smereh: z »družbenim upravljanjem« tudi na področju negospodarstva in s komunalnim sistemom, ki se je zgradil predvsem po letu 1955.

Z ustavnim zakonom leta 1953 so bili vzpostavljeni ustavni temelji novega tipa demokracije, to je *socialistična demokracija*, čeprav to tokrat formalno še ni prišlo do izraza v spremembi imena države: to se je zgodilo šele deset let pozneje z ustavo leta 1963, ko se je ime federativna ljudska republika Jugoslavija (FLRJ) spremenilo v Socialistična federativna republika Jugoslavije (SFRJ).¹⁰

Politično legitimacijo je ta zgodovinski proces družbene preobrazbe jugoslovanske družbe dobil predvsem na VI. kongresu Komunistične partije Jugoslavije leta 1952 in na VII. kongresu Zveze komunistov Jugoslavije leta 1958. Na šestem kongresu KPJ je bilo potrjeno stališče, da je delavsko samoupravljanje gospodarskih podjetij in samoupravljanje delovnega ljudstva odločilnega pomena za razvoj in krepitev socialistične demokracije in socializma.¹¹ Socialistični demokraciji ne ustreza klasični tip partije, zlasti ne stalinske, ampak tip Marxove Zveze komunistov, zaradi česar je bilo takrat tudi spremenjeno ime partije v Zvezo komunistov Jugoslavije (ZKJ).

Na sedmem kongresu ZKJ leta 1958 je bil sprejet nov program, ki si je dal nalogo, da bi »z marksistično analizo teoretično formuliral splošne zakonitosti socialističnega gibanja in specifičnost oblik revolucionarnega procesa v Jugoslaviji.«¹² S to svojo funkcijo pa je Program Zveze komunistov Jugoslavije tudi eden izmed virov ustavnega prava Jugoslavije.

Ko Program ZKJ trinajst let po osvoboditvi opredeljuje temeljne nosilce socialističnega družbenega razvoja – to so proizvajalci, delovni kolektivi, komune in socialistične družbene organizacije – postavlja *humano, demokratično vizijo socializma*: po njegovem socializem ne more osebne človekove sreče podvajati nekakšnim »višjim ciljem«, kajti najvišji cilji socializma so človekova osebna sreča.

Razvoj socialistične demokracije se je dalje razvijal v institucionalnih okvirih, ki jih je določala ustava SFRJ iz leta 1963, ustavni amandmaji k tej ustavi v letih 1967–1971, nova ustava SFRJ leta 1974 in Zakon o združenem delu iz leta 1976.

Ustava iz leta 1963 je nanovo opredelila temelje *družbenoekonomske ureditve* (to sta: svobodno združeno delo s produkcijskimi sredstvi družbene lastnine in samoupravljanje delovnih ljudi v produkciji in delitvi družbenega proizvoda); odpravila je dvojnost »delavskega« in »družbenega« upravljanja in postavila *enovite ustavne temelje samoupravljanju* tako za področje gospodarstva kot negospodarstva; odpravila enovit (gospodarski) zbor proizvajalcev v skupščini in ga nadomestila s *specializiranimi samoupravnimi zbori* (gospodarski, prosvetno-kulturni, socialno-

¹⁰ Ustava SFRJ, Ur. list SFRJ, št. 14/1983.

¹¹ Resolucija VI. kongresa, II. poglavje.

¹² Sedmi kongres ZKJ, CZ Ljubljana 1958.

zdravstveni, družbenopolitični), s čimer se je razširila demokratična osnova predstavnštva proizvajalcev v skupščini; uvedla je pomembno demokratično načelo skupščinskega sistema, to je *načelo rotacije*; uvedla je nov način kontrole ustavnosti in zakonitosti prek *ustavnih sodišč* itd.

To so bili pomembni materialni in politični okviri za razvoj socialistične demokracije, kar je nujno moralo dobiti svoj izraz v uradni spremembi imena države, ki se poslej imenuje *Socialistična federativna republika Jugoslavija*. V novih družbenoekonomskih in političnih razmerah je socialistična demokracija doživljala nadajnje institucionalne spremembe z ustavnimi amandmaji, med katerimi so pomembni predvsem »delavski amandmaji« iz leta 1971,¹³ in je dobila zaokroženo podobo v sedaj veljavni *ustavi SFRJ* iz leta 1974.¹⁴

Socialistična demokracija na podlagi ustave 1974

Kontinuiteta političnega sistema z vidika izhodišč ob osvoboditvi pred štiridesetimi leti se kaže v številnih elementih, vendar pa se mi zdi, da jih je mogoče vse strniti na dva skupna imenovalca:

- prvič, razredno utemeljenost političnega sistema in
- drugič, razvoj oblik socialistične samoupravne demokracije.

Socialistična družbena ureditev SFRJ temelji na oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi in na odnosih med ljudmi kot svobodnimi in enakopravnimi proizvajalci in ustvarjalci, ki jim delo služi izključno za zadovoljevanje njihovih osebnih in skupnih potreb. Vodilna vloga delavskega razreda se v sedanjih pogojih uveljavlja v sistemu *socialistične demokracije*, ki je po svoji vsebini *diktatura proletariata*, nima pa nič skupnega z dogmatskimi (stalinskimi) predstavami o diktaturi proletariata kot golem nasilju in dušenju demokratičnih svoboščin.

Kot pravi *Kardelj*, je smisel diktature proletariata v tem, da je vzpostavljena takšna »oblast v družbi, v kateri ima delavsko gibanje, se pravi *njegovi neposredni in dolgoročni zgodovinski interesi nesporno vodilno vlogo v družbi*« (podčrtano v originalu).¹⁵

Diktatura proletariata je v naših pogojih torej prevzela idejo socializma kot družbenega sistema, ki se lahko razvija edino na demokratičnih temeljih, kot sistema, ki zagotavlja človeku vsestranski razvoj, ki mu zagotavlja svobodo in osebno srečo.

Sistem socialistične samoupravne demokracije kot posebne oblike diktature proletariata pomeni negacijo državnolastninskega sistema in ima na sedanji stopnji našega družbenega razvoja v pogojih družbene lastnine zgodovinsko vlogo, da dalje odpira nove oblike demokratičnega organiziranja družbe, ki so drugačne od tistih izpred štirideset let.

¹³ Amandmani št. 21–23 k ustavi SFRJ, Ur. list št. 29/1971.

¹⁴ Ustava SFRJ, Ur. list SFRJ št. 9/1974.

¹⁵ E. Kardelj, *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, 2. izd., str. 84.

V središču družbenih procesov našega političnega sistema je *pravica do samoupravljanja*, ki je kot nedotakljiva in neodtujljiva ustavna pravica zagotovljena vsakomur, »da odloča o svojih osebnih in skupnih interesih v organizacijah združenega dela, krajevnih skupnostih, samoupravnih interesnih skupnostih in drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih ter v družbenopolitičnih skupnostih, kot tudi v vseh drugih oblikah svojega samoupravnega združevanja in medsebojnega povezovanja.«¹⁶ Tako opredeljena pravica do samoupravljanja *presega raven klasičnega kataloga meščanskih svoboščin in pravic*, saj se v zgodovinskem razvoju pojavlja kot nova človekova pravica, ki prinaša novo vsebino humanizma v odnosih med ljudmi oziroma humanizma produkcijskih odnosov, to pa je *ekonomska osvoboditev dela*.¹⁷

S pravico do samoupravljanja oz. pravico dela z družbenimi sredstvi (s katero se v združenem delu uresničuje vsebina pravice do samoupravljanja) postaja socialistična demokracija realna, ekonomska demokracija: Naš delovni človek in občan kot samoupravljalec ima pravico in obveznost, da neposredno sodeluje pri demokratičnem upravljanju *celotnega procesa družbene reprodukcije*, ki je v meščanski demokraciji, kot pravi E. Kardelj,¹⁸ izključna domena lastnikov kapitala, tehnobirokratskega monopola in državnega aparata. Politični sistem socialističnega samoupravljanja torej postavlja delovnega človeka v aktiven status, in to ne le v političnem, ampak predvsem v ekonomskem smislu, ker mu omogoča odločanje o pogojih in rezultatih svojega dela.

Samoupravni pluralizem

Ni namen te razprave o razvoju našega političnega sistema, da bi obravnavala vse njegove sestavine in značilnosti. Hkrati je res, da sistem socialističnega samoupravljanja z značilnostmi, ki smo jih omenili, zajema vsebino celotnega političnega sistema. Vendar pa kljub temu ni mogoče ostati samo pri tem, ampak je potrebno omeniti še dve njegovi značilnosti, ki sta – kot večino doslej povedanega – tesno povezani z imenom Edvarda Kardelja, to je samoupravni pluralizem (oz. pluralizem samoupravnih interesov) in delegatski sistem.

Pojem *samoupravnega pluralizma* je po vsebini logična sestavina socialistične samoupravne demokracije. Samoupravni pluralizem pomeni negacijo političnega pluralizma, torej zanikanje potrebe in ustreznosti strankarskega sistema, tako da bi se interesi delovnih ljudi politizirali in dobili obliko boja posameznih političnih strank za oblast, kar je značilnost klasičnega parlamentarnega sistema.

¹⁶ Ustava SFRJ, člen 155.

¹⁷ Ivan Kristan: Selbstverwaltungsrecht als Grundrecht, Die Verwaltung, Berlin, H. 4/1981, str. 466.

¹⁸ Edvard Kardelj: Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, str. 136.

Zanikanje ustreznosti političnega pluralizma pa ne pomeni zanikanje obstoja različnih interesov v družbi in potrebe njihovega uveljavljanja. Glede na to, da je delavski razred slojevit, imajo posamezni deli delavskega razreda različne interese in obstajajo med njimi tudi konflikti. Toda ti konflikti, kot pravi *E. Kardelj*,¹⁹ ne pomenijo razredne diferenciacije znotraj delavskega razreda, ampak gre v bistvu za premoženjske in socialne razlike, ki nastajajo na podlagi sistema delitve po delu.

Seveda so tu številni problemi, ki nastajajo v npr. zvezi z »neupravičenimi« socialnimi razlikami (pridobivanje dohodka mimo dela, z malverzacijami itd.), zlasti konflikti s tehnobirokratskimi silami. Vendar pa teh problemov ne bi odpravili, če bi številne interese politizirali v obliki političnih strank. Ker gre za samoupravne interese, se lahko uspešno uveljavljajo edino v številnih oblikah našega sistema samoupravne demokracije: v temeljnih organizacijah združenega dela, v samoupravnih interesnih skupnosti, v krajevnih skupnostih, v občini, republiki in federaciji, v družbenopolitičnih organizacijah in v številnih družbenih organizacijah ter društvih.

Delegatski sistem

Z vsebino samoupravnega pluralizma se neposredno povezuje *delegatski sistem*. Za razliko od političnega pluralizma, ki zanika avtentične interese ljudi v njihovem konkretnem življenjskem okolju in jih dvigne na raven abstraktnega državljanja, je smisel delegatskega sistema, da zagotovi izražanje in usklajevanje vseh interesov, ki jih imajo delovni ljudje in občani s stališča dela, s stališča prebivanja (stanovanja) in s stališča družbenopolitičnega organiziranja. »Delegatski sistem ne temelji na pluralizmu nekakšnih *splošnih političnih interesov*, ampak na pluralizmu *konkretnih družbenih interesov* delovnih ljudi in občanov, ki se kažejo na raznih področjih družbenega življenja«. (Podčrtano v originalu).²⁰

Ker ni mogoče vseh interesov uveljaviti v samoupravnih organizacijah in skupnostih, se številni od teh interesov uveljavljajo v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti, torej v skupščinskem sistemu.

Osnovna značilnost *skupščinskega sistema*, kot je opredeljen z ustavo iz leta 1974, pa je ravno v tem, da je *delegatski sistem njegova institucionalna podlaga*, kar pomeni, da so delegacije obvezna in edina osnova za skupščine družbenopolitičnih skupnosti.²¹

Seveda so v praksi številni problemi in odprta vprašanja v delovanju delegatskega sistema. *E. Kardelj* tudi ne izključuje možnosti, da bi prišlo do politizacije interesov v delovanju delegacij: po njegovem lahko tehnobirokratski in podobni konservativni in reakcionarni pritiski povzročijo,

¹⁹ *E. Kardelj, Smeri razvoja ...*, str. 111.

²⁰ *Edvard Kardelj: Smeri razvoja ...*, str. 175.

²¹ *Strobl-Kristan-Ribičič: Ustavno pravo SFR Jugoslavije, Ljubljana 1981*, str. 237.

da se določeni parcialni ali družbeni interesi politizirajo in tako spremenijo v sredstvo političnega boja za pozicije v samoupravnem in družbenem sistemu oz. v sredstvo boja za ekonomsko in politično oblast.²² Takim pritiskom se je mogoče upreti z aktivnim delovanjem subjektivnih sil, ki morajo ob zagotavljanju siceršnjih pogojev za delovanje delegatskega sistema predvsem zagotoviti, da se bodo interesi delovnih ljudi v skupščinskem sistemu izražali in tudi usklajevali na demokratičen samoupravni način.

Razhajanje med normo in stvarnostjo

Seveda je tudi pri sistemu socialistične samoupravne demokracije dokajšen razkorak med normativnim in dejanskim. Na različne načne je *odtujeno odločanje* od delovnih ljudi, bodisi tako, da delovni ljudje v samoupravnih oblikah – na zborih, na delavskem svetu, na skupščini SIS itd. – formalno potrjujejo odločitve, ki so bile dejansko sprejete izven njih, bodisi tako, da državni organi s svojimi administrativnimi ukrepi, z odtujevanjem dohodka, postavljajo samoupravljanje na stranski tir. Podobno velja za položaj delegatskih skupščin: tudi le-te so dostikrat bolj formalna oblika za potrjevanje odločitev kot pa mesto dejanskega odločanja. Gre torej za pojav, na katerega opozarja *Edvard Kardelj*, da *dejanska in formalna odgovornost za odločanje nista vedno eno in isto*.

Skratka, obstaja še vrsta ovir za uresničitev cilja, da samoupravno organizirani delovni ljudje odločajo o ustvarjenem dohodku, kar pa pomeni predvsem odločanje o razširjeni reprodukciji. S tega vidika je pomembno spoznanje, da se samoupravna demokracija *ne more razvijati samodejno*.

Ne zadostuje samo sprejem ustavnih, zakonskih in drugih norm, ampak je potrebna stalna konkretna akcija vseh organiziranih subjektivnih sil za njihovo izvedbo. Boj med *samoupravljanjem in etatizmom* ni bil končan s sprejemom zakona o delavskih svetih niti zakona o združenem delu. Tehnobiurokratskih tendenc ni mogoče odpraviti z resolucijo tega ali onega kongresa. Težnja tehnobiurokratskih sil za monopolen položaj pri odločanju o presežnem delu in o drugih pravicah je stalna in to v vseh okoljih: v organizacijah združenega dela, v samoupravnih interesnih skupnostih, v združenjih, bankah, v državnem aparatu itd.

Preveč norm in institucij

Na sedanji stopnji razvoja političnega sistema vse bolj prodira spoznanje, da je ena izmed njegovih slabosti v tem, da je *prenormiran* in da ima *preveč institucij*. Število predpisov (zakonov in podzakonskih predpisov) in samoupravnih splošnih aktov je doseglo stopnjo, ki onemogoča preglednost nad njimi in njihovo izvrševanje.

²² Edvard Kardelj: *Smeri razvoja...*, str. 176.

Preveliko število splošnih aktov je povezano s prevelikim številom institucij – državnih in paradržavnih ter samoupravnih – ki vsaka zase razvija svoje področje oblasti, svoj »imperium«. To ima med drugim za posledico še eno značilnost predpisov, namreč pretirano veliko število *inkriminiranih družbenih dejanj* (kot kazniva dejanja, prestopki, prekrški ipd.), tako da pristojni organi pregona ne morejo učinkovito obvladovati celotnega področja. Vsekakor bi bilo potrebno občutno zmanjšati tako število inkriminiranih dejanj kot tudi stopnjo inkriminacije posameznih dejanj.

Takšen razvoj političnega sistema, da se množijo institucije, da narašča število predpisov in drugih splošnih aktov, da je pretirano število dejanj sankcioniranih kot kaznivih dejanj itd. je nedvomno izraz splošne *birokratizacije naše družbe*. Verjetno se določenim trendom birokratizacije, ki so sicer značilni za sodobni svet, ne bomo mogli izogniti, kajti družbeni odnosi postajajo vse bolj kompleksni in zapleteni, tako v notranjem kot tudi mednarodnem merilu.

Normativni idealizem in politični voluntarizem

Vendar pa gre pri tem hkrati za moralno-filozofski problem: opravka imamo z neke vrste *normativnim idealizmom*, z verovanjem, da je mogoče družbene odnose spreminjati z normami (državnimi ali pa s samoupravnimi). Mnogi so prepričani, da bo določen problem rešen, če bomo sprejeli nov predpis ali pa samoupravni splošni akt. Ta iluzija se ponavlja in s tem se kopičijo vedno nove norme, zmanjka pa akcija za njihovo izvrševanje.

Tu ne gre samo za *neučinkovitost pravnega sistema*, ker postaja ob tisočih predpisov in milijonih samoupravnih splošnih aktov *nepregleden* in *neobvladljiv*, ampak gre za nadaljnje škodljive posledice na zavest ljudi. Če imamo norme in zanje predpisane sankcije, v praksi pa jih ne izvršujemo, oziroma jih lahko kršimo, ne da bi nas doletela sankcija, je veliko *slabše kot če ne bi bilo nobene norme*: tu se namreč oblikuje prepričanje, da je vseeno, ali norme spoštujemo ali ne oz. da jih spoštujemo samo, kadar je to v našem interesu.

Iz tega se razvije *politični oz. pravni voluntarizem*, ki resno ogroža načelo ustavnosti in zakonitosti kot eno temeljnih načel našega političnega sistema. Skrajna oblika tega voluntarizma, ki je najnevarnejša za ustavnost in zakonitost in sploh za naš pravni oziroma politični sistem, je pojav, da si posamezni nosilci politične moči *prilastijo pravico, da ocenjujejo, ali je potrebno izvrševati* ustavo, zakon, drugi predpis ali splošni akt in čestokrat oprostijo odgovorne organe dolžnosti izvrševanja zakona, kot piše v enem izmed gradiv za »kritično analizo« političnega sistema.²⁴

²⁴ Ostvarivanje ustavnosti i zakonitosti i drugih funkcija pravnog sistema, Savezni društveni savet za pitanja društvenog uredjenja, Beograd, februar 1985, str. 29.

Očitno nas torej na tem področju čaka še veliko nalog. Boj za ustavnost in zakonitost – tako v odnosu do ustave in zakonov kot v odnosu do samoupravnih splošnih aktov – je gotovo v ospredju. Vendar pa gre tu za več smeri delovanja.

Eno je prizadevanje za dosledno spoštovanje predpisov in samoupravnih splošnih aktov. S tega vidika je pomembno razvijanje pravne zavesti.

Drugo je preprečevanje poskusov posameznikov, da bi sami odločali, kdaj je nek predpis slab ali zastarel in ga ni potrebno izvrševati: če predpis ni ustrezen, ga je potrebno spremeniti po redni poti, dokler pa ni spremenjen, pa mora uživati polno ustavno varstvo.

Tretje je prizadevanje za poenostavitev pravnega sistema in občutno zmanjšanje števila državnih in samoupravnih norm.

Četrto je dekriminacija družbenih odnosov, to je izločitev posameznih dejanj iz spiska kaznivih dejanj, prestopkov in prekrškov ali pa prekvalifikacija iz višje v nižjo kategorijo.

Peto je razvijanje realizma (namesto normativnega idealizma) glede funkcije pravnih norm, razvijanje spoznanja, da ni mogoče s pravnimi normami, zlasti pa ne s kopičenjem pravnih norm urejati družbenih odnosov, če niso za to dani objektivni pogoji.

Šesto je razvijanje socialistične družbene zavesti oz. morale in etike. Izhajati moramo iz spoznanja, da ni niti mogoče niti potrebno, da imamo skoraj vse družbene odnose uklenjene v predpise in v samoupravne splošne akte.

Več odnosov je potrebno pustiti, da jih ljudje urejajo *brez predpisanih institucij in postopkov, ampak na podlagi moralnih norm in razvitega čuta za pravičnost in medsebojne humane odnose.*

Nacionalno vprašanje in federalizem

Druga pridobitev revolucije je rešitev nacionalnega vprašanja. Predvsem zaradi *neresenega nacionalnega vprašanja* se bivša Jugoslavija ni mogla obdržati oz. ni uspel poskus pristašev prejšnje oblasti, da bi po osvoboditvi ponovno vzpostavili legitimno oblast prejšnje unitarne monarhije.

Poskus opozicije, da bi v začasni ljudski skupščini DFJ avgusta 1945 preprečili sprejem zakona o ustavodajni skupščini, češ da predlagana dvodomna struktura že prejucira federativno ureditev in potem ustavodajna skupščina ne bo suverena pri določanju ustavne ureditve, ni uspel. Ko je Edvard Kardelj, minister za konstituanto, odgovarjal opoziciji na njene ugovore, je dejal, da formalno konstituenti niso vezane roke in bi konec koncev lahko odpravila federacijo. »Toda stvari ne moremo postaviti tako, kakor da smo danes glede ureditve države pred praznino.

Jugoslavija je danes federativna država... najpomembnejša pridobitev osvobodilnega boja je federativna ureditev Jugoslavije«. ²⁵

Uresničena samoodločba

Samoodločbo so jugoslovanski narodi uresnili na edino sprejemljiv način, torej tako, da so *ustanovili federacijo* kot skupnost svobodno združenih in enakopravnih narodov. Odločitev o federaciji ni bila kabinet-ska in vsiljena od zgoraj, ampak je rezultat skupne zgodovine jugoslovanskih narodov in je utemeljena na zavesti, da lahko posamezni narodi razvijajo svojo nacionalno samobitnost, edino če so povezani.

Zaradi tega pri nas tudi ni dobila širše podpore teza *Kominterne*, da je *potrebno razbiti predvojno Jugoslavijo*. ²⁶ Zgodovinski interes jugoslovanskih narodov je, da živijo v skupni državi, vendar ne v unitarni, kjer vlada politika nacionalnega zatiranja, ampak v federaciji, kjer je zagotovljena samostojnost in enakopravnost posameznih narodov. *Spoznanje in zavest* o tem, da je federacija najboljša in najbolj trdna oblika za maksimalno zavarovanje svobodnega razvoja vsakega od jugoslovanskih narodov je podlaga za nastanek federacije. ²⁷

V dosedanjem razvoju federativnih odnosov do sedanje ustave so opazne sicer različne oscilacije, ²⁸ vendar pa ostajajo avnojski temelji vseskozi *trajna osnova federativne ureditve*. Ti temelji se kažejo v različnih dimenzijah in jih je mogoče strniti v naslednje štiri: skupni življenjski interesi, prostovoljna vključitev v federacijo, samostojnost posameznih narodov in enakopravnost v federaciji.

Federacija se gradi iz federalnih enot

Ustava iz leta 1974 je uvedla nove mehanizme za uveljavljanje po eni strani samostojnosti posameznih narodov in narodnosti in po drugi strani za njihovo enakopravnost pri uresničevanju skupnih interesov v federaciji.

Načelnega pomena je ustavno izhodišče, da so republike in avtonomne pokrajine *izvirno in primarno mesto* za uresničevanje suverenih pravic: »Delovni ljudje ter narodi in narodnosti uresničujejo svoje suverene pravice v socialističnih republikah in v socialističnih avtonomnih pokrajinah v skladu z njihovimi ustavnimi pravicami in – kadar to v skupnem interesu določa ta ustava – v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji.« ²⁹

²⁵ E. Kardelj: Pot nove Jugoslavije, str. 142.

²⁶ Ivan Kristan: Družbeni razvoj in politični sistem Jugoslavije, DDU, Ljubljana 1985, str. 64.

²⁷ Edvard Kardelj: Drugo zasedanje AVNOJ in slovenski narod, Predsedstvo SNOS 1944, str. 15.

²⁸ Ivan Kristan: Federalizem v ustavnem sistemu nove Jugoslavije, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXII, 1982, str. 241 in sl.

²⁹ Ustava SFRJ, temeljna načela I/2.

To pomeni, da se federacija gradi iz republik in avtonomnih pokrajin in ima samo tiste funkcije, ki so jih le-te nanjo »prenesle« in so določene v ustavi SFRJ. Vsekakor ni federacija tista, ki bi federalnim enotam kakorkoli delila ali pa kratila njihove funkcije.

Načela za odločanje v federaciji

Z druge strani so v ustavi SFRJ določena načela, po katerih delovni ljudje, narodi in narodnosti odločajo v federaciji;³⁰ to pa so:

- načelo sporazumevanja republik in avtonomnih pokrajin,
- načelo solidarnosti in vzajemnosti,
- načelo enakopravne udeležbe v organih federacije in
- načelo odgovornosti republik in avtonomnih pokrajin tako za lasten razvoj kot za razvoj celotne Jugoslavije.

Nerazumevanje odnosov v federaciji

V nekaterih razpravah je mogoče srečati stališče, da je prenaglašeno nacionalno načelo na račun razrednega, da je samostojnost republik prevelika, kar posebej izraža načelo paritete in soglasja republik in avtonomnih pokrajin k nekaterim sklepom zveznih organov, itd., tako da je Jugoslavija po ustavi iz leta 1974 pravzaprav konfederacija ne pa federacija.

Slišati je trditev, da je reforma federacije v letih 1971–1974 rezultat pritiska nacionalističnih sil, da absolutizacija nacionalnega, paritetnega principa ni potrebna delavcem, ampak nacionalnim političnim birokracijam.³¹

Očitno gre pri tem za globoko *nerazumevanje vsebinskih procesov* pri nastajanju in graditvi jugoslovanske federacije. Vsekakor je nesmisel trditi, da je SFRJ na podlagi *ustave iz leta 1974 konfederacija*.³² Federacija ima za osnovo nacionalni element – nastala je kot večnacionalna federacija, potem ko so narodi Jugoslavije uveljavili pravico do samoodločbe.

Oživljanje unitarizma

Zato je v osnovi zgrešeno postavljati v ozadje nacionalni element, češ da bi moral biti na prvem mestu delavsko razredni element. S tem, ko Mirić trdi, da delavec ne potrebuje nacionalne države, ampak delavsko državo, zanika samoodločbo kot podlago federacije. Razredni in nacionalni element sta v medsebojni dialektični povezanosti in ju ni mogoče ločevati.

³⁰ Ustava SFRJ, temeljna načela I/3.

³¹ Primerjaj: Jovan Mirić: *Sistem i kriza*, Zagreb 1984.

³² Ivan Kristan: *Ali je SFRJ res konfederacija?* Delo 15/12. 1984.

Vsako zanikanje nacionalnega elementa v večnacionalni federaciji ne pomeni nič drugega kot poskus *oživljanja centralističnega unitarizma*. Pri tem ni bistveno, ali se to kaže skozi kritiko »republiškega etatizma« ali pa skozi predloge, da je treba omejiti konsenz in spremeniti pristojnosti zbora republik in pokrajin.

Enakopravnost narodov in narodnosti, ki se med drugim izraža v načelu *paritetne sestave* zveznih organov in v dajanju soglasja k pomembnim odločitvam zveznih organov (*konsenz*), je pomembna sestavina sedanje federativne ureditve Jugoslavije. Ti dve načeli izražata na drug način *ekonomsko samostojnost narodov* pri razpolaganju s presežnim delom, kar je izhodišče za mednacionalne ekonomske odnose.³³

Razredni interesi so interesi naroda in narobe

Da ni mogoče ločevati interesov delavskega razreda od interesov naroda, je poudaril tudi *Tito* na desetem kongresu ZKJ. Republike in avtonomni pokrajini samostojno urejajo svoje notranje odnose in enakopravno odločajo o skupnih zadevah v federaciji. S tem odpade lažna dilema o prednosti narodnega interesa nad razrednim in o njunem ločevanju. V socialističnih samoupravnih odnosih postajajo odnosi delavskega razreda, ki si je izbojeval položaj vladajočega razreda v narodu, interesi naroda, intresi razreda. Prav zato se odnosi med narodi pri nas oblikujejo po načelih samoupravljanja, na katerih se oblikujejo tudi odnosi znotraj samega delavskega razreda.³⁴

Te Titove misli izražajo spoznanje, da je razredno oz. samoupravno povezano z nacionalnim in da se medsebojno pogojujeta: to pomeni, da je samoupravljanje pogoj za enakopravnost narodov in narodnosti, kot tudi narobe, da je nacionalna enakopravnost pogoj za samoupravljanje.

To torej kaže, da se *kontinuiteta revolucije*, ki smo jo gledali z dveh zornih kotov – s stališča razvoja socialistične demokracije in s stališča rešitve nacionalnega vprašanja – končno zlije v isti rezultat, to je *samoupravna federacija*.

³³ E. Kardelj: Referat na VIII. kongresu ZK, 7. decembra 1964.

³⁴ J. Broz-Tito: Referat na X. kongresu ZKJ 27. 5. 1984.

Zveza komunistov, komunisti in komunizem

Predmet te razprave je odnos zveze komunistov in posameznih komunistov do komunizma, torej do uresničenja brezrazredne komunistične družbe, v kateri bo v največji meri zagotovljena osvoboditev dela ter svoboden in vsestranski razvoj človekove osebnosti, odpravljeno izkoriščanje človeka po človeku in uresničena delitev po potrebah ljudi. Obseg tega zapisa ne omogoča obširnejše in dovolj temeljite obravnave tako pomembnega vprašanja. Zato ga je treba jemati bolj kot vzpodbudo h poglobljenemu razmišljanju o tem, kaj je pravzaprav zveza komunistov, kdo smo komunisti in kaj nam resnično pomeni komunizem. To je zlasti pomembno prav zdaj, ko ocenjujemo rezultate zelo zavzete in plodne razprave o sklepih 13. seje centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije in ko začenjamo s pripravami naslednjih kongresov zveze komunistov.

Ob tem bo zagotovo marsikdo pomislil, kakšno zvezo ima razmišljanje o komunizmu kot zelo dolgoročni razvojni viziji s sedanjo aktivnostjo komunistov pri razreševanju množice perečih družbenih in gospodarskih problemov, ki ta čas v največji meri zaposlujejo komuniste in vse delovne ljudi naše dežele. No, poskušali bomo razložiti, da ne gre zgolj za teoretsko in od današnje stvarnosti odmaknjeno razmišljanje, temveč da je odnos zveze komunistov do komunizma eno pglavitnih vsebinskih vprašanj, ki je najtesneje povezano z idejno enotnostjo in akcijsko učinkovitostjo komunistov v sedanjem, v mnogočem prelomnem trenutku.

I

V programu Zveze komunistov Jugoslavije, sprejetem na njenem 7. kongresu leta 1958, je v zadnjem poglavju med drugim rečeno:

»Zgodovinska naloga in končni smoter zavestne dejavnosti komunistov je v tem, da spreminjajo današnjo stvarnost, ki nosi v sebi vse značilnosti prehodnega obdobja, v stvarnost, v kateri ne bo več razredov in v kateri bodo izginili vsi sledovi izkoriščanja in zatiranja človeka po človeku, v stvarnost, v kateri bo človek kot svoboden ustvarjalec stal pred naravo in jo, prodirajoč zmerom globlje v njene zakonitosti, podrejal zmerom bolj sebi in svoji svobodni smotrni dejavnosti, v stvarnost, v kateri bodo njegovi lastni družbeni odnosi postajali zmerom bolj njegovo lastno svobodno delo, objektivne sile pa, ki so dotlej vladale nad zgodovino, bodo prišle pod nadzorstvo ljudi; ... Zakonitost družbenega gibanja in smoter revolucionarne dejavnosti komunistov je, da ustvarijo – na bazi

izobilja proizvodov – svobodno komunistično družbo in svobodno osebnost, družbo brez države, razredov in strank.«

V statutu Zveze komunistov Jugoslavije, sprejetem na njenem 11. kongresu leta 1978, je v prvem poglavju rečeno:

»Zgodovinska naloga in končni cilj Zveze komunistov Jugoslavije je ustvariti brezrazredno komunistično družbo.«

V preambuli k ustavi Socialistične federativne republike Jugoslavije, sprejeti leta 1974, pa je med utemeljitvami za sprejem nove ustave rečeno:

»... in da se zagotovi nadaljnji razvoj socialističnih samoupravnih demokratičnih odnosov na poti k osvoboditvi dela in zgraditvi komunistične družbe; ...«

Uresničenje brezrazredne komunistične družbe je torej zgodovinski interes delavskega razreda in zato tudi ena temeljnih programskih opredelitev zveze komunistov. Prav s svojo privrženostjo ideji komunizma in s svojimi dejanskimi prizadevanji za njeno uresničevanje se zveza komunistov trajno potrjuje kot revolucionarno, komunistično gibanje in kot politična avantgarda delavskega razreda. In nasprotno, če bi se ideji komunizma kdajkoli odrekla ali zatajila, bi zatajila tudi svoje pravo razredno bistvo in se odrekla vlogi najnaprednejše družbene sile.

Toda, če je to tako jasno, potem si moramo takoj zastaviti zelo resno vprašanje, zakaj jugoslovanski komunisti v dokumentih svojih kongresov in drugih svojih organov že dalj časa nazaj sploh ne omenjamo svoje privrženosti ideji komunizma. Komunizem se danes omenja le še na kakšnih ideološko-teoretičnih posvetovanjih in v posameznih znanstvenih spisih, praktično pa je kot pojem izginil iz našega političnega besednjaka. Ob tem se moramo globoko zamisliti! Pravilna razlaga našega molka o komunizmu bi namreč zagotovo prispevala k poglobljenemu razjasnjevanju sedanjih neugodnih dogajanj v naši družbi in sami zvezi komunistov in nam pomagala, da se čimprej izvlečemo iz resnih družbenih stisk, ki nas danes pestijo.

Marsikdo bo rekel, da komunisti o svoji privrženosti ideji komunizma ne govorimo preprosto zato, ker je bila ta privrženost od nekdaj in je tudi danes tako jasna in nesporna, da je ne kaže vedno znova poudarjati. Pomembno je le to, kaj komunisti že danes naredimo pri ustvarjanju objektivnih družbenih in ekonomskih pogojev za postopno uveljavljanje komunističnih družbenih odnosov. Takšni razlagi ni kaj oporekati! Toda, ker je privrženost zveze komunistov ideji komunizma ena njenih temeljnih idejnih opredelitev, bi vsekakor morala biti stalno in očitneje prisotna v vsem njenem družbenem delovanju, zlasti pa v idejnopolitičnem izobraževanju njenega članstva. Vendar to ni tako!

Prepričljivejša razlaga našega molka o komunizmu je ta, da smo komunisti in vse zavestne družbene sile vseskozi tolikanj obremenjeni z razjasnjevanjem in razreševanjem obilice zelo perečih vprašanj naše sedanjosti in bližnje prihodnosti, da za razmišljanje o tako dolgoročnih razvojnih ciljih, kot je uresničenje komunizma, nimamo niti volje niti

potrebe. Toda, ali ni to najbolj očiten izraz tistega prevladujočega pragmatizma, ki je že do zdaj mnogo prispeval k nastajanju in poglobljanju sedanjih družbenoekonomskih zaostritev, iz katerih se lahko uspešno izvlečemo le z jasno in dolgoročno idejno usmerjenostjo k uveljavljanju naprednejših produkcijskih odnosov, torej samoupravnih, socialističnih, v končni posledici komunističnih.

Kaj pa, če danes tudi nas, komuniste tolikanj pritiska in bega napačna domača in tuja protikomunistična propaganda, da se ji ne znamo ali ne upamo uspešno postaviti po robu. Zato o komunizmu kratko in malo molčimo in sklonjenih glav prenašamo, da se komunizem istoveti s totalitarizmom in stalinizmom in da se pod to krinko skuša razvrednotiti vse, kar je zveza komunistov resnično velikega že storila ali mora še storiti za osvoboditev dela in človeka. Samo za to se nam lahko dogaja, da v deželi, kjer uveljavljamo samoupravne, socialistične produkcijske odnose in kjer je zveza komunistov najvplivnejša družbena sila, potrebuje njen član, torej komunist, kar nekaj poguma, da javno izpove svojo privrženost ideji komunizma.

Ob vsem tem se postavlja bistveno vprašanje, če se morda niso v toku našega dosedanjega družbenoekonomskega razvoja dogodile takšne globlje, kakovostne spremembe v družbenem bistvu, položaju in kvalifikacijsko-izobrazbeni sestavi delavskega razreda, s tem pa tudi v družbeni vlogi in idejni usmerjenosti zveze komunistov ter v socialni sestavi njenega članstva, da ji je privrženost ideji komunizma postala nepomembna ali celo odvečna.

II

Da bi mogli odgovoriti na vprašanje, kaj se je pravzaprav dogajalo v razvoju zveze komunistov in vplivalo na njen odnos do komunizma, se moramo ozreti prav nazaj na razmere v stari Jugoslaviji, torej v obdobje pred zadnjo svetovno vojno in ljudsko revolucijo. Tedaj je Komunistična partija Jugoslavije delovala še kot ilegalna in od tedanjih oblastnikov vseskozi preganjana politična organizacija. Neposredno pred vojno je štela okoli 12.000 članov in približno 30.000 kandidatov in skojevcev. Sestavljali so jo pretežno delavci-proletarci, v manjšem odstotku pa tudi z delavstvom povezani*izobraženci ter kmetje, obrtniki in drugi sloji.

Kljub ilegalnosti in maloštevilčnosti je bila komunistična partija prav zaradi svoje trdne razredne usmerjenosti in borbenosti, pa tudi zaradi takšne razredno-socialne sestave svojega članstva čvrsto zakoreninjena v delavskem razredu in je imela velik vpliv na delavsko gibanje, s tem pa tudi na celotna družbena dogajanja. To se je zlasti očitno pokazalo zadnja leta pred vojno v uspešnih prizadevanjih komunistične partije pri povezovanju vseh naprednih sil v boju proti rastoči fašistični nevarnosti, najbolj pa seveda v sami narodnoosvobodilni borbi.

Tedanja idejna usmerjenost komunistične partije je bila izrazito razre-

dna, marksistična in komunistična. Svoje privrženosti ideji komunizma sicer ni mogla javno razglašati, vendar je bila zelo trdna in nesporna. Komunisti niso samim sebi in proletariatu predočevali komunizma kot nekakšen na hitro in brez težave uresničljiv raj na zemlji, temveč so že tedaj v mnogočem upoštevali težavnost, zapletenost in dolgoročnost uresničevanja takšne najsvobodnejše in najpravičnejše družbene skupnosti.

Nekaj objektivnih okoliščin pa je vendarle še posebej podpiralo izrazito razredno, komunistično usmerjenost tedanje komunistične partije. Takšna okoliščina je bila, poleg hudega socialnega in narodnostnega zatiranja nasploh, zagotovo tudi razredno-socialna sestava partijskega članstva, torej izrazita večina delavcev-proletarcev, katerih težak družbeno-ekonomski položaj jih je že sam po sebi navezoval na revolucionarne komunistične ideje. Pri tem kaže še posebej poudariti, da je bila poprečna plača ali dohodek, torej poprečni gmotni položaj takratnih komunistov zanesljivo pod poprečjem vseh zaposlenih. To pa je tudi pri komunistih nujno vzpodbujalo nekaj iluzije, da je mogoče že s samo pravičnejšo prerazdelitvijo razpoložljive novoustvarjene vrednosti občutno izboljšati gmotni položaj proletariata in doseči bistveno večjo socialno enakost ljudi.

Poleg tega so tedanji komunisti, kljub njihovi precejšnji splošni in idejno-politični izobrazenosti, le malo vedeli o stvarnih možnostih in poteh bodočega gospodarskega razvoja, zlasti pa napredka družbene zavesti ljudi. Zato so vsekakor gojili tudi nekaj iluzij o hitrejšem uveljavljanju novih socialističnih in v končni posledici tudi komunističnih produkcijskih odnosov, kot so to kasneje omogočali stvarni družbeni in gospodarski pogoji. Bilo je tudi nekaj takih mladih in najmanj izkušenih komunistov, ki so bili prepričani, da je treba le zrušiti oblast kapitalistov in vzpostaviti oblast delavskega razreda in delovnih ljudi, razlastiti kapitaliste in ustvariti prevladujočo družbeno lastnino proizvodnih sredstev, izvršiti pravičnejšo porazdelitev razpoložljivega dohodka na vse delovne sloje, obenem pa na teh osnovah navdušiti delovne ljudi za delo in samoodrekanje v korist skupnih družbenih interesov, pa bomo hitro v socializmu in kmalu tudi v komunizmu. No, zdaj vemo, da so se ti cilji dejansko uresničevali in se še uresničujejo precej počasneje in nekoliko drugače, kot so si oni zamišljali. Bistveno je vendarle to, da so imeli predvojni komunisti iskreno in trdno socialistično oziroma komunistično orientacijo in da so to dokazovali tudi s svojim političnim delovanjem in osebnim obnašanjem.

Že v obdobju narodno-osvobodilne borbe in ljudske revolucije je prišlo do nekaterih pomembnih sprememb v sami družbeni vlogi, organiziranosti in metodah delovanja komunistične partije, zlasti pa v številčnosti in razredno-socialni sestavi njenega članstva, kar vse je po svoje vplivalo na njeno idejno usmerjenost, s tem pa tudi na njen odnos do komunizma. Ni dvoma, da je narodnoosvobodilna borba prav zaradi vodilne vloge delavskega razreda in komunistične partije kot njegove politične avantgarde vseskozi združevala v sebi nacionalno in razredno

sestavino, torej boj za osvoboditev in enakopravnost jugoslovanskih narodov z razrednim bojem za zrušenje izkoriščevalske kapitalistične družbe in uresničenje naprednejše in pravičnejše socialistične družbene ureditve. Le-ta pa je osnova ali prva faza graditve brezrazredne komunistične družbe. Za takšne nacionalne in razredne cilje je več kot 50.000 jugoslovanskih komunistov v narodnoosvobodilni borbi žrtvovalo tudi svoja življenja, od predvojnih komunistov pa celo več kot dve tretjini.

Potemtakem v narodnoosvobodilni borbi ni oslabela razredna, revolucionarna zavest komunistov, temveč se je izražala v še večjih razsežnostih, vendar z nekoliko drugačnimi poudarki. Tudi pri sprejemanju novih članov v partijo niso bili več v tolikšnim meri kot prej poudarjeni razredno-socialni in idejno-politični kriteriji, temveč je bilo odločilno, kako se je, nekdo kot partizan ali aktivist izkazal v borbi proti okupatorju in njegovim pomagačem za osvoboditev domovine. Vse to je v veliki meri prispevalo k bistvenemu številčnemu povečanju partijskega članstva, s tem pa tudi k občutni spremembi njegove razredno-socialne sestave.

Ob koncu vojne leta 1945, ko je štel partijsko članstvo okoli 141.000 članov, so v njem že prevladovali siromašni kmetje in vaški proletarci, bistveno pa se je povečala tudi udeležba izobražencev. Čeprav to v osnovi ni porušilo idejne in akcijske enotnosti komunistične partije, je vendarle vneslo vanjo večjo interesno in nazorsko razčlenjenost, s tem pa tudi nekoliko očitnejše razlike v pogledih na smeri bodočega družbenega razvoja.

III

Z osvoboditvijo domovine in zmago ljudske revolucije je nastala bistvena sprememba v družbenem položaju in v vlogi delavskega razreda, s tem pa tudi komunistične partije kot njegove politične avantgarde. Delavski razred se je iz prejšnjega izkoriščanega in od oblasti odrinjenega razreda preobrazil v razred na oblasti in tako sam postal gospodar svoje usode. Res je, da sta oblast v njegovem imenu izvajali nova država in komunistična partija. Toda to sta bili ljudska, delavska država in delavska partija in sta oblast izvrševali v interesu delavskega razreda.

Zahvaljujoč izjemnim naporom delavskega razreda in vseh delovnih ljudi ter odločilnemu vplivu komunistične partije, smo po končani vojni razmeroma hitro in uspešno obnovili hudo porušeno domovino ter začeli z graditvijo nove socialistične družbe in njej ustrežajočega političnega sistema socialistične demokracije. To je bilo obdobje tako imenovanega državnega socializma oziroma revolucionarnega etatizma, ki je bil v mnogočem zasnovan po sovjetskem vzorcu, a vendar prirejen vsebinski naše ljudske revolucije ter našim specifičnim razmeram in potrebam.

Že v tem obdobju se je začel v komunistični partiji oziroma v njenem članstvu svojevrstni in v mnogočem protislovni družbeni proces, ki se je med drugim očitoval tudi v vse bolj medlem poudarjanju privrženosti ideji

komunizma. Komunistična partija je zdaj delovala kot partija na oblasti in postala neposredno odgovorna za obrambo in uspešen razvoj nove socialistične družbe in večnacionalne federativne državne skupnosti. Takšna njena družbena vloga je bila po eni strani nujna, saj je v takratnih družbenih razmerah samo v takšni vlogi lahko zagotavljala uresničevanje tedanjih in dolgoročnih interesov delavskega razreda ter narodov in narodnosti. Po drugi strani pa jo je prav položaj partije na oblasti potisnil v nenehno nevarnost, da se polagoma zliže z državo oziroma z upravljalско družbeno sestavo, se zbirokratizira in pogospodi ter s tem odtuji od svoje družbene osnove, torej od delavskega razreda in delovnih množic.

Svojevrsten problem se je pokazal že v tem, da mnogi komunisti, ki so zdaj delovali na odgovornih političnih in gospodarskih položajih, niso več mogli presojeti konkretnih družbenih in gospodarskih vprašanj s položaja in obzorja delavca-proletarca, temveč so jih morali presojeti in o njih odločati z vidika širših družbenih interesov oziroma z vidika gospodarja, torej v marsičem podobno, kot je torej o njih razsojal kapitalist. Tako so kljub najboljšim nameram pogosto prihajali v nasprotje z neposrednimi interesi in razmišljanji tistih delavcev, ki so naprej ostali v bistvu v mezdnem položaju in iz tega položaja presojali tudi konkretne gospodarske in druge odločitve.

Še pomembnejše pa je bilo to, da se je s spremembo družbenega statusa znatnega dela komunistov občutno spremenil tudi njihov materialni položaj. Tako se je poprečna plača oziroma dohodek komunistov, ki je bil pred vojno zanesljivo pod poprečjem vseh zaposlenih delavcev in nameščencev, že zaradi same uporabe načela delitve po delu polagoma dvigal nad poprečje, torej v gornjo tretjino dohodkovne lestvice. To pa je pri znatnem delu komunistov, ob vsej njihovi razredni zavesti in poštenosti, že samo po sebi porajalo neko drugačno življenjsko filozofijo od prejšnje. Predvsem se je zdaj večina komunistov hitro otresla še zadnje iluzije, da bi bilo v tedanjih razmerah možno doseči večjo gmotno blaginjo in socialno enakost ljudi že s samim prerazdeljevanjem razpoložljivega narodnega dohodka, zlasti pa ne na račun zmanjšanje družbene akumulacije, ki je bila še kako potrebna za obnovo in uspešen razvoj nove socialistične ekonomije. Tako se je začela komunistom, zlasti boljše situiranim in družbeno vplivnejšim, vse bolj izmikati zamisel o nekakšni komunistični enakosti ljudi. Še več, začela se jim je upirati celo možnost, da bi morali sami v svojem gmotnem napredku in družbenem vplivu kakorkoli zaostajati, da bi mogli drugi hitreje napredovati in se z njimi izenačiti.

Na ta način se je tudi pri komunistih potrdilo splošno veljavno življenjsko pravilo, da je vsakršen egalitarizem bližji tistim družbenim slojem in posameznikom, ki so po svojem socialnem položaju pod družbenim poprečjem, a to sta vedno vsaj dve tretjini prebivalstva, upira pa se tistim, ki so nad poprečjem. Družbena zavest in človekoljubje lahko to nasprotje precej ublažita, in moreta pa ga v celoti odpraviti. Iz tega izhaja

temeljna idejna in praktična dilema komunistične partije na oblasti, kako vzpodbujati in moralno zavezovat že osvobojene, da se naprej bojujejo za osvoboditev drugih, še neosvobojenih. Ali drugače povedano: kako preprečiti, da bi se borba za oblast in osvoboditev delavskega razreda ne sprevrgla v borbo za oblast same partije. V opisani socialni preobrazbi večine komunistov je torej pglavilni stvarni vzrok postopnega ohlajevanja njihovega navdušenja za komunizem.

Res je, da smo prva leta po vojni tudi v novi Jugoslaviji doživljali nekakšen vojni komunizem. Vendar se le-ta ni porodil iz ideoloških razlogov oziroma komunističnih idej, temveč iz preproste ekonomske nujnosti. Saj je bilo pri tedanji stopnji gôspodarske razvitosti in hudem pomanjkanju mogoče zadovoljiti najnujnejše življenjske potrebe večinje delovnih ljudi le z administrativnim in izrazito egalitarističnim razdeljevanjem razpoložljivih dobrin. Vendar smo se lahko že tedaj dodobra prepričali, da je kakršenkoli komunizem v revščini prav čuden in žalosten komunizem; saj ukinja eno vrsto socialnih razlik in nasprotij in poraja druge, predvsem pa krepi moč države, podpira uravnilovske težnje in otežuje delitev po delu; s tem pa zavira celoten družbeni napredek. Zato smo brž ko so nam razmere dovoljevale, opustili razne oblike vojnega komunizma oziroma administrativnega razdeljevanja dobrin in začeli uspešneje uveljavljati ekonomske zakonitosti in delitev po delu.

Tudi sicer je treba poudariti, da se je Komunistična partija in kasneje Zveza komunistov Jugoslavije, s svojim preizkušenim vodstvom s Titom na čelu, od vsega začetka zavedala hude nevarnosti lastne birokratizacije in pogospodenja, ki so izhajale zlasti iz njenega položaja partije na oblasti. Zato si je vseskozi vztrajno prizadevala, da bi se, tako s spreminjanjem objektivnih družbenih razmer kot tudi z izpopolnjevanjem vsebine in oblik svojega delovanja, kar najbolje zavarovala pred takšno nevarnostjo in se naprej potrjevala kot revolucionarna avantgarda delavskega razreda.

Prvi velik korak v tej smeri je bil storjen že leta 1948 s spopadu z Informbirojem oziroma s Stalinom in z odločitvijo za samostojno in samosvojo pot socialističnega razvoja. Naslednji odločilni korak je bila uvedba delavskega samoupravljanja v letu 1950, torej uveljavljanje takšnih samoupravnih, socialističnih produkcijskih odnosov, v katerih bo delavec, osvobojen tutorstva države in partije, postal resničen gospodar nad pogoji in rezultati svojega dela. V skladu s tem se je Komunistična partija Jugoslavije na svojem 6. kongresu leta 1952 preimenovala v Zvezo komunistov, kar naj bi tudi s spremembo imena izpričalo njeno postopno vsebinsko preobrazbo iz partije na oblasti v vodilno politično silo znotraj političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Takšna njena usmeritev je bila potem najceloviteje opredeljena v programu Zveze komunistov Jugoslavije, sprejetem na njenem 7. kongresu leta 1958.

Kasneje je bil zelo pomemben obračun z etatistično-birokratskimi odkloni na tako imenovanem brionskem plenumu centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije leta 1966, potem pa obračun z nacionalisti-

čnimi, liberalističnimi in tehnokratskimi težnjami na znameniti 21. seji predsedstva Zveze komunistov Jugoslavije leta 1971. Nazadnje so bila takšna napredna družbena prizadevanja zveze komunistov v celoti potrjena s sprejetjem in uveljavljanjem sedanje ustave in zakona o združenem delu. Vse to je najbolj celovito utemeljil Edvard Kardelj v svojih »Smereh razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja«.

IV

Če je zveza komunistov v vsem povojnem obdobju delovala kot revolucionarna politična avantgarda delavskega razreda v korist njegovih današnjih in zgodovinskih interesov, kaj je potem povzročilo postopno rahljanje njene povezanosti z delavskim razredom ter slabitev njene revolucionarne, razredne usmerjenosti in idejne enotnosti, s tem pa tudi upadanje njenega družbenega ugleda in akcijske učinkovitosti, kot je to ugotavljala široka in poglobljena razprava o sklepih 13. seje centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije. Ta razprava je sedanje stanje v zvezi komunistov neredko označila celo kot njeno globljo idejno in moralno krizo in postavila vprašanje, ali je takšna zveza komunistov sploh še revolucionarno, delavsko, komunistično gibanje ali je kaj čisto drugega.

Da bi se prav opredelili do tega vprašanja, moramo najprej ugotoviti, kakšne bistvene spremembe so se v povezanosti z našim celotnim družbenoekonomskim razvojem dogajale v družbenem bistvu in položaju delavskega razreda, s tem pa tudi same zveze komunistov.

Predvsem moramo upoštevati, da je današnji delavski razred po svoji številčnosti in kvalifikacijsko-izobrazbeni sestavi, predvsem pa po svojem družbenem položaju povsem drugačen od tistega pred vojno, pa tudi od tistega iz prvega obdobja socialistične graditve. Leta 1945 je bilo v vsej Jugoslaviji zaposlenih le okoli 461.000 delavcev in nameščencev, torej le dobre 3 odstotke vsega prebivalstva in (odstotkov aktivnega prebivalstva; leta 1983 pa je bilo že 6,228.000 zaposlenih (brez začasno zaposlenih v tujini) ali 27 odstotkov vsega prebivalstva in 59 odstotkov aktivnega prebivalstva. V istem obdobju se je zmanjšala udeležba kmetijskega prebivalstva v skupnem prebivalstvu od 70 na 19 odstotkov.

Obenem s povečanjem zaposlenosti se je bistveno spremenila tudi kvalifikacijska in izobrazbena sestava zaposlenih. Medtem ko so pred vojno in neposredno po njej med zaposlenimi izrazito prevladovali nekvalificirani in polkvalificirani delavci, je bila kvalifikacijsko-izobrazbena sestava vseh zaposlenih v letu 1981 naslednja: visoka izobrazba 6,6 odstotka, višja 5,6 odstotka, srednja 18,0 odstotka, nižja 5,6 odstotka, visokokvalificirani delavci 6,2 odstotka, kvalificirani 27,9 odstotka, priučeni oziroma polkvalificirani 12,4 odstotka in nekvalificirani 17,7 odstotka. V gospodarskih dejavnostih družbenega sektorja je bilo zaposlenih 81 odstotkov, v družbenih dejavnostih 17 odstotkov, v zasebnem sektorju pa 2 odstotka vseh zaposlenih.

V delavskem razredu so se torej dogodile globoke družbene spremembe, ki jih je povzročilo po eni strani uveljavljanje samoupravnih socialističnih produkcijskih odnosov, po drugi strani pa korenita preobnova celotne družbene reprodukcije. To se kaže v bistvenem povečanju družbene produktivnosti dela in njegove podružbljenosti, posebno pa v povečanju udeležbe umskega dela oziroma znanja pri ustvarjanju nove vrednosti ter v zmanjšanju razlik in nasprotij med ročnim in umskim delom, med delom v materialni proizvodnji in delom v družbenih dejavnostih oziroma družbeni nadgradnji. Današnji delavski razred, ki bi ga lahko označili kot skupnost vseh delavcev v združenem delu, že dolgo ni več niti predvojni proletariat niti delavski razred iz prvega povojnega obdobja. To je nov, sodoben delavski razred, ki s tem, ko združuje delo in upravljanje, sam sebe razvija in obenem ukinja kot razred. S tem postopoma ukinja tudi še obstoječe razlike med delavskim razredom in drugimi delovnimi ljudmi, ki si prav tako z delom ali na osnovi pravice iz dela zagotavljajo svojo življenjsko eksistenco in družbeni položaj.

V skladu s takšno preobrazbo delavskega razreda se je nujno preobrazila tudi zveza komunistov kot njegova politična avantgarda in najvplivnejša zavestna družbena sila. Toda kaj je potem povzročilo, da je polagoma slabila njena zakoreninjenost v delavskem razredu in njena revolucionarnost, kar se je med drugim odrazilo tudi v njeni vse večji ravnodušnosti do komunizma. Nekateri vzroki za to so bili gotovo čisto objektivne narave. To so bila predvsem družbenoekonomska protislovja in nasprotja, kakršna se tudi v socializmu kot prehodnem obdobju porajajo iz delovanja samega zakona vrednosti oziroma iz zakonitosti blagovne proizvodnje ter po svoje vplivajo na razvoj družbenih odnosov, s tem pa tudi na idejno usmerjenost in delovanje subjektivnih družbenih sil. Poglavitni vzrok pretežno subjektivne narave pa so bile vsekakor že omenjene stalne težnje za ohranjanje položaja zveze komunistov kot partije na oblasti, torej kot odločujočega razsodnika v vseh pomembnih družbenoekonomskih vprašanjih. Res je, da se je zveza komunistov tem težnjam veskozi vztrajno upirala, vendar jih nikoli ni povsem obvladala in bodo za to tudi naprej glavni izvir teženj k njenemu birokratiziranju in slabitvi njene povezanosti z delavskim razredom.

Naslednja najpomembnejša vzroka pa sta zagotovo neugodno spreminjanje razredno-socialne sestave članstva zveze komunistov in trajno zapostavljanje njegovega idejnopolitičnega izobraževanja. Tudi to izobraževanje je bilo namreč veskozi v večji meri prilagojeno usposabljanju komunistov za uspešno delovanje na najrazličnejših političnih, oblastvenih in gospodarskih položajih, premalo pa njihovem idejnopolitičnemu delovanju znotraj delavskega razreda oziroma znotraj političnega sistema socialističnega samoupravljanja.

Zakaj je prav razredno-socialna sestava članstva zveze komunistov tako zelo pomembna za njeno povezanost z delavskim razredom in njeno revolucionarno usmerjenost, s tem pa tudi za njeno privrženost ideji

komunizma? Tako pomembna je zato, ker je kot vsako politično gibanje tudi zveza komunistov v svojem bistvu socialno, razredno gibanje, torej organizirana politična sila, ki se bori za uresničenje današnjih in dolgoročnih interesov določenega družbenega sloja oziroma razreda, v našem primeru delavskega. Iz tega potem izhaja, da je stvarna podlaga idejne usmerjenosti in enotnosti zveze komunistov predvsem v enotnosti socialnih interesov njenega članstva oziroma socialne baze, iz katere članstvo izhaja. Šele, ko je ta pogoj v največji možni meri izpolnjen, lahko tudi komunistična zavest kot subjektivni dejavnik odigra svojo pomembno povezovalno vlogo pri ustvarjanju idejne enotnosti in družbene učinkovitosti komunističnega gibanja. Zveza komunistov potemtakem ne more biti nekakšna razsvetljena komunistična elita, ki jo sestavljajo najnaprednejši in najbolj razgledani ljudje iz vseh družbenih slojev, se napaja iz marksistične, komunistične ideologije kot takšne in uresničuje nekakšne nadrazredne, splošne ljudske interese, ki bi jih bilo mogoče označiti tudi kot skupni interes delavskega razreda. Takšno komunistično gibanje namreč sploh ne more obstajati ali pa ni tisto, za kar se razglaša.

Bistveni pogoj za idejno enotnost in družbeno učinkovitost zveze komunistov je potemtakem njena zakoreninjenost v socialni bazi in njenih avtentičnih interesih. Ta baza je celoten sodobni delavski razred oziroma vsi njegovi sloji. Takšen delavski razred pa je zelo raznolika socialna skupnost z množtvom skupnih, pa tudi nasprotujočih si interesov. Zato mora biti zveza komunistov še zlasti zakoreninjena v osnovnih slojih proizvodnih delavcev, ki sestavljajo približno 64 odstotkov vseh zaposlenih v družbenem sektorju. To so delavci-neposredni proizvajalci, ki s svojim proizvodnim delom neposredno ustvarjajo novo vrednost in navsezadnje reproducirajo celotno družbeno delo. Vendar so ti delavci kljub velikemu družbenemu, gmoтному in kulturnemu napredku celotnega delavskega razreda v mnogočem še vedno v mezdnem položaju, obremenjeni z mezdnó miselnostjo in torej še daleč od svoje resnične socialne osvoboditve. Zato so prav ti delavci, ne glede na to, koliko se tega zavedajo in znajo to izraziti, že po svojem stvarnem produkcijskem in socialnem položaju bolj od vseh drugih delavskih slojev zainteresirani za uspešno uveljavljanje socialističnega samoupravljanja in v končni posledici tudi za uresničenje brezrazredne komunistične družbe, torej za popolno osvoboditev dela in delavca in odpravo izkoriščanja človeka po človeku.

Če bo torej zveza komunistov zares zakoreninjena v slojih proizvodnih delavcev in če bo uspešno uresničevala njihove družbene interese, potem bo zanesljivo zakoreninjena tudi v celotnem, najširše pojmovanem delavskem razredu in bo uspešno uresničevala tudi njegove skupne današnje in dolgoročne interese. Od tod tolikšen pomen zagotavljanja delavske večine oziroma čimvečje prisotnosti in vpliva delavcev – neposrednih proizvajalcev v zvezi komunistov za krepitev njene razredne, komunistične usmerjenosti. In nasprotno, če bi se v zvezi komunistov še naprej slabil vpliv delavcev – neposrednih proizvajalcev, krepil pa vpliv nekakšnih srednjih

slojev, potem bo njena revolucionarna usmerjenost zmerom bolj bledela in sčasoma povsem usahnila.

Prizadevanje za zagotavljanje delavske večine v zvezi komunistov ne pomeni nasprotovanja ustrežni udeležbi in vplivu drugih delovnih slojev, zlasti izobraženstva. Saj so predvsem izobraženci od nekdaj oblikovali idejno-strateške usmeritve in taktiko komunističnega gibanja in s tem bistveno vplivali na njegov razvoj. Danes, ko se v celotni družbeni reprodukciji krepi vloga znanja in znanosti kot produkcijskega tvorca, ko si prizadevamo čim bolj zvišati izobrazbeno, kulturno raven vsega prebivalstva s končnim ciljem, da bi bil vsak delavec pravzaprav izobraženec, je toliko bolj razumljiva tudi ustrezna udeležba izobraženstva v zvezi komunistov. To se sklada tudi z zamislijo o zvezi komunistov kot kolektivnem intelektualcu, čeprav formalne izobrazbe ne kaže istovetiti z inteligenco.

Zato zdaj v zvezi komunistov nikakor ni preveč naprednih in ustvarjalnih izobražencev, inženirjev, ekonomistov, sociologov in drugih. Bistvo problema je vendarle v tem, da je v njej premalo delavcev – neposrednih proizvajalcev in da njihov dejanski politični vpliv nikakor ne ustreza niti njihovi stvarni vlogi v družbeni reprodukciji niti njihovemu naravnemu revolucionarnemu potencialu. V zvezi komunistov torej manjka tisto delavsko jedro, ki bi s svojim vplivom pripomoglo k večjemu poenotenju zelo razčlenjenih socialnih interesov, s tem pa tudi k večji idejni enotnosti in razredni usmerjenosti celotnega članstva.

V

Zdaj bomo skušali odgovoriti na vprašanje, zakaj je privrženost zveze komunistov ideji komunizma tako pomembna za krepitev njene idejne enotnosti in akcijske učinkovitosti v sedanjih družbenih razmerah. Pri tem imamo namreč pred očmi, da je tudi med komunisti, ali pravilneje, med člani zveze komunistov precej takih, ki so mnenja, da je danes vsako razpravljanje o komunizmu kot zelo dolgoročni in težko opredeljivi razvojni viziji povsem odvečno, če ne celo škodljivo. Pri tem jih zlasti moti omenjanje komunističnega načela delitve po potrebah ljudi, češ da to že samo po sebi podpira škodljive uravnilovske težnje in s tem otežuje uveljavljanje delitve po delu, ustvarja pri ljudeh neuresničljive utvare in jim zamegljuje realno oceno krize in pravih izhodov iz nje.

Vsekakor si je na današnji stopnji družbenoekonomske razvitosti, ko z velikimi težavami in odpori komaj uveljavljamo socialistično načelo delitve po delu in ko imamo opravka še z ostanki prave revščine in občutnimi socialnimi razlikami, res težko zamišljati družbo tolikšne socialne kulture in tolikšnega gmotnega izobilja, ki bi omogočala uresničevanje komunističnega načela delitve po potrebah ljudi. Toda, na kateri stopnji gospodarske in kulturne razvitosti bi se po mnenju teh racionalistov šele smeli opredeljevati do komunizma in razmišljati o možnostih in smereh uveljavljanja komunističnih produkcijskih odnosov, pri 2000 dolarjih družbenega

proizvoda na prebivalca ali šele pri 10.000 ali 20.000 dolarjih, pri sedanji 12 odstotni udeležbi delavcev z višjo in visoko izobrazbo med vsemi zaposlenimi ali šele pri njihovi 30 ali celo 50-odstotni udeležbi. Verjetno so ti racionalisti tudi glede samoupravljanja še zdaj prepričani, da smo ga začeli prezgodaj uveljavljati. Toda, kdaj bi ga šele smeli in kaj bi medtem počeli: se enostavno vrnili v nekoliko reformirani kapitalizem ali pa nadaljevali z začetnim državnim socializmom z vsemi njegovimi družbenimi protislovji in nevarnostmi izrojevanja.

Ni dvoma, da je uspešno uveljavljanje vsakih naprednejših produkcijskih odnosov, nekoč kapitalističnih, danes samoupravnih socialističnih, v bodočnosti komunističnih, v največji meri odvisno od razvitosti proizvodnih sil in družbene kulture. Žal proletarske revolucije niso zmagale najprej v najrazvitejših deželah sveta, kot je napovedal Marx, temveč so najprej zmagale v zaostalejših deželah, kjer je vladalo najhujše socialno in nacionalno zatiranje in kjer so k revolucionarnim prevratom po svoje prispevale tudi vojne vihre. Toda, ali so imeli narodi in delavski razredi teh dežel ter njihove revolucionarne subjektivne sile po zmagoviti revoluciji kako drugo pametnejšo izbiro, kot da se v kar največji meri odtrgajo od mračne preteklosti in začno graditi naprednejšo in pravičnejšo socialistično družbo, kajpak z vsemi izjemnimi napori in tveganji, ki nujno spremljajo njeno porajanje. In takšno pot je morala ubrati tudi nova Jugoslavija.

Čeprav je uveljavljanje vsakih naprednejših produkcijskih odnosov v največji meri odvisno od stopnje gospodarske in kulturne razvitosti dežele, pa imajo pri tem zelo velik, včasih celo odločilen pomen tudi stvarno razmerje družbenih sil ter idejna usmerjenost in akcijska učinkovitost subjektivnih družbenih sil. Posebno to velja za zvezo komunistov, ki mora kot najvplivnejša družbena sila imeti vedno pred seboj vizijo bodočnosti, da bi mogla uspešno uresničevati tisto, kar je možno in nujno v sedanjosti. Drugače povedano, če komunisti nimamo stalno pred seboj vizije komunizma, tedaj tudi socialističnega samoupravljanja, ki je prav tako dolgotrajen in zahteven družbeni proces, ne bomo dovolj uspešno uveljavljali. In če že zdaj ne mislimo na prihodnjo možnost uresničevanja komunističnega načela delitve po potrebah ljudi, tedaj tudi socialističnega načela delitve po delu ne bomo dosledno uveljavljali. Ker se komunisti vsega tega do zdaj nismo dovolj zavedali, nas je vsakdanjost vse bolj potiskala v izrazit pragmatizem, kar je zagotovo precej prispevalo k poglobljanju sedanje gospodarske in v marsičem tudi družbene krize.

Poudarjanje privrženosti ideji komunizma torej nas, komunistov ne odvrača od današnje stvarnosti, temveč nas lahko le vzpodbuja in mobilizira pri vseh aktivnostih, ki prispevajo k uveljavljanju socialističnega samoupravljanja in uresničevanja dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije, torej k povečanju družbene produktivnosti dela in smotnejšemu gospodarjenju z družbenimi in zasebnimi produkcijskimi sredstvi, k zmanjšanju inflacije ter njenih težkih gospodarskih in socialnih posledic, skratka k vsemu, kar lahko zagotavlja uspešen in stabilen družbenoeko-

nomski razvoj. Saj se socialistično samoupravljanje lahko potrjuje kot naprednejša družbena ureditev le tako, da poleg humanejših in svobodnejših družbenih odnosov zagotavlja tudi uspešen razvoj proizvodjalnih sil. To seveda velja tudi za komunizem.

Pravzaprav moramo izhajati iz stališča, da vsak napredek v povečanju družbene produktivnosti dela in njegove podružbljenosti na svoj način prispeva k ustvarjanju realne podlage za uresničenje komunizma. To še posebno velja, če materialni napredek spremlja tudi uveljavljanje humanejših in naprednejših družbenih odnosov, torej vsega tistega, kar pojmuje kot osvobajanje dela in človeka. S tega vidika moramo pozitivno ocenjevati tudi nekatera družbena dogajanja, ki zdaj potekajo tako v deželah realnega socializma kot tudi v kapitalističnih deželah.

V najrazvitejših deželah sveta je razvoj proizvodjalnih sil in podružbljenosti dela že dosegel takšno stopnjo, ki jo lahko označujemo kot tretjo industrijsko-tehnološko revolucijo in nastajanje tako imenovane postindustrijske, informacijske družbe. To odpira tem deželam in celotnemu človeštvu po eni strani neslutene možnosti družbenoekonomskega napredka, po drugi strani pa tudi nepredvidljive, grozljive nevarnosti. Pri tem ne mislimo le na stalno prisotno strahotno nevarnost vseuničujoče atomske vojne, ki že sama po sebi razkriva absurdnost današnjih ekonomskih in političnih odnosov v svetu. V mislih imamo predvsem dejstvo, da pri takšni stopnji razvitosti proizvodjalnih sil in podružbljenosti dela, kakršno omogočajo najnovejši dosežki znanosti in tehnologije, ne bo več mogoče uspešno usmerjati družbenega razvoja in obvladovati nakopičenih nasprotij niti ne na podlagi kapitalističnih oziroma zasebno-lastninskih niti ne na podlagi državno-lastninskih produkcijskih odnosov, čeprav si protagonisti enih in drugih vseskozi žilavo prizadevajo, da bi jih priredili novonastajajočim razmeram. Revolucionarni napredek tehnologije sicer zmanjšuje razlike in nasprotja med ročnim in umskim delom ter po svoje prispeva k humanizaciji in osvobajanju dela. Ne more pa odpraviti razrednih nasprotij, ki izvirajo iz takšnih produkcijskih odnosov in ki ob vse večjem podružbljanju dela dobivajo le še večje razsežnosti.

Zato se zdaj pred človeštvo vse bolj očitno postavlja usodna alternativa, o kateri je govoril že Marx in ki jo zdaj na različne načine predočujejo ne le marksistični, temveč tudi mnogi napredni meščanski misleci, to je: komunizem ali barbarstvo. To pomeni, ali svobodna, humana, brezrazredna komunistična družba oziroma skupnost svobodnih proizvajalcev ali pa do popolnosti izvedena totalitarna, okrutna diktatura vladajočega razreda oziroma tehnobirokratske elite. Takšna pošastna družba pa ni mogoča le na podlagi državno-lastninskih oziroma kvazisocialističnih odnosov, kot je to prikazal Orwell v svojem romanu »Leto 1984«, temveč je prav tako mogoča tudi na podlagi kapitalističnih produkcijskih odnosov in na njih temelječem vrednostnem sistemu. Takšnim pogubnim izroditvam se celotno človeštvo ali posamezna dežela lahko izogne po različnih poteh družbenega razvoja; v končni posledici pa bo to vendarle skupnost svobo-

dnih proizvajalcev oziroma brezrazredna komunistična družba. Njeno uresničenje torej ni več neznansko oddaljena in od današnje stvarnosti odmaknjena futuristična vizija, o kakršni res ne bi kazalo mnogo razmišljati. To je vsekakor dolgoročna, a vendarle realna razvojna perspektiva in nujnost, ki jo moramo imeti vedno pred očmi, da se ne bi izgubili v zmedi protislovij in zagat sedanjega časa.

VI

Bistvo komunizma je osvobajanje dela in človeka, torej uresničenje takšne svobodne ljudske skupnosti, kjer bo svoboden razvoj slehernega posameznika pogoj za svobodni razvoj celotne družbe. Komunizem je zato v največji meri istoveten s svobodo in humanizmom, z odpravo vsake odtujenosti človeka in vsakega monopola nad njegovim delom.

Zato jugoslovanski komunisti že danes največ prispevamo k ustvarjanju družbenih pogojev za uresničenje komunizma z uspešnim uveljavljanjem socialističnega samoupravljanja. To pomeni zagotavljanje takšnega družbenoekonomskega položaja delavca v združenem delu in celotni družbi, da bo zares gospodaril s sredstvi, pogoji in plodovi svojega dela, posebno pa z njegovo presežno vrednostjo, in da bo obvladoval celotno družbeno reprodukcijo. To je tisto, kar pojmuje kot osvobajanje dela in človeka in ustvarjanje skupnosti svobodnih proizvajalcev in kar je pravzaprav istovetno s komunizmom. Tega se komunisti gotovo dovolj ne zavedamo. Zelo dobro pa se tega zaveda celoten protikomunistični sindrom, ki nas, za zdaj še precej po nepotrebem, označuje kot komunistično deželo; vendarle dobro ve, kam utiramo svojo pot.

Res je, da smo v dosedanjem tridesetletnem obdobju uveljavljanja socialističnega samoupravljanja prehodili šele krajši del poti k resnični osvoboditvi dela in delavca, da torej v globalnem merilu še nismo prešli od upravljanja v imenu delavcev na upravljanje delavcev samih in uveljavili samoupravljanje kot prevladujoč produkcijski odnos na vseh področjih družbene reprodukcije. Dosegli smo vsekakor velik napredek pri upravljanju delavcev na področju tako imenovane enostavne reprodukcije, bistveno manjši pa na področju razširjene reprodukcije, torej pri razpolaganju s presežno vrednostjo, ki je še v precejšnji meri odtujena odločanju delavcev in kjer prevladuje vpliv upravljalške družbene sestave. Prav zaradi tega ostaja znaten del delavcev, tako v materialni proizvodnji kot tudi v družbenih dejavnostih, v bistvu še vedno v mezdnem položaju. Sedanja gospodarska nestabilnost in velik obseg administrativnega poseganja v vsa področja družbene reprodukcije pa takšen položaj delavcev samo še pogloblja. V tem je tudi eden bistvenih izvirov sedanjih gospodarskih in družbenih zaostritev.

Kljub tej kritični oceni pa vendarle z gotovostjo lahko trdimo, da smo jugoslovanski komunisti prav z uveljavljanjem socialističnega samoupravljanja v danih objektivnih pogojih nezadostno razvite dežele več kot

kdorkoli drug storili za resnično osvobajanje dela in človeka, s tem pa tudi za nastajanje nujnih predpogojev za uresničenje brezrazredne komunistične družbe. Zato lahko sprejemamo kot objektivno in dobronamerno le tisto kritiko, ki nas opozarja, da samoupravljanja nismo dovolj odločno in učinkovito uveljavljali; nikakor pa tiste, ki nas obtožuje, da smo s samoupravljanjem skrenili s poti revolucionarne družbene preobrazbe v smeri komunizma. Pač pa smo mi lahko upravičeno kritični do takšnega določanja stopenj ali faz razvitosti komunizma, kakršen je v veljavi v deželah realnega socializma. Ni dvoma, da so tudi te dežele dosegle velik napredek pri krepitvi in podružbljanju proizvodjalnih sil ter povečanju gmotnega blagostanja, izobraženosti in socialne izenačenosti svojega prebivalstva. To je vsekakor zelo pomembno, nikakor pa ne odločilno za ugotavljanje razvitosti komunističnih družbenih odnosov. Odločilen je napredek pri osvobajanju dela in človeka od vsakega monopola in odtujenosti, ki je značilna za vse razredne družbe. Odločilna je torej čimvečja izenačenost ljudi pri razdelitvi družbene moči.

Gledano s tega vidika pa je dosegla državno-socialistična družbena ureditev od začetnega, resnično revolucionarnega koraka zelo skromen napredek k uresničenju brezrazredne komunistične družbe. Izrazito prevladujoča državna lastnina produkcijskih sredstev, s katerimi upravljata partija in država oziroma upravljalski družbeni sloj, namreč nujno poraja tudi ustrezne državnolastninske produkcijske odnose. Čeprav jih ni mogoče istovetiti s kapitalističnimi, so tudi to v bistvu še vedno razredni odnosi. Saj ohranjajo svojevrsten mezdni položaj delavca, ki še naprej ostaja v bistvu odtujen od odločanja o pogojih in plodovih svojega dela, s tem pa tudi od svoje resnične socialne osvoboditve.

VII

Zdaj pogosto razpravljamo o potrebi nekakšnega obnavljanja komunističnih moralnih vrednot in moralnega lika komunista. Toda tudi moralni lik komunista se, tako kot vse drugo, spreminja v odvisnosti od spreminjanja celotnih družbenih razmer in seveda tudi od spreminjanja družbene vloge, idejne usmerjenosti in praktične dejavnosti zveze komunistov. Zato bi bilo odveč zahtevati, da bo današnji lik komunista povsem istoveten s tistim pred revolucijo ali v prvem obdobju po njej.

Dve splošni pravili za opredeljevanje lika komunista pa sta bili vedno doslej in bosta tudi naprej vendarle nepogrešljivi. Prvo pravilo je, da mora biti že sam pojem komunist istoveten s splošnim ljudskim pojmovanjem poštenega, delovnega in naprednega človeka. Drugo pravilo pa je, da je komunist privržen ideji komunizma in njegovim moralnim vrednotam. Kako bi se sicer komunisti razlikovali od drugih poštenih in naprednih ljudi, ki sicer iz kakršnihkoli idejno-nazorskih ali osebnih razlogov ne sprejemajo komunističnih idej, a se vendarle zavzemajo za uveljavljanje socialističnega samoupravljanja in za napredek celotne družbene skup-

nosti. In kako bi se moglo katerokoli komunistično gibanje imeti za naprednejše od drugih naprednih delavskih gibanj oziroma drugih zavestnih družbenih sil, če ne prav zaradi svoje privrženosti ideji komunizma.

Potemtakem se morajo v zvezi komunistov dosledno uveljavljati tale načela: Član zveze komunistov je komunist; komunist pa je lahko le tisti, ki je privržen ideji komunizma in ki to dokazuje tudi s svojo idejno usmerjenostjo, družbenim delovanjem in osebnim obnašanjem. Kdor teh pogojev ne izpolnjuje, ni komunist in zato tudi ne more biti član zveze komunistov.

Poskusimo zdaj po teh načelih oceniti, koliko je danes v zvezi komunistov pravih komunistov in koliko le članov zveze komunistov. Recimo, da bi pri vseh 2,100.000 članih Zveze komunistov Jugoslavije izvedli zelo diskretno in objektivno anketo na vprašanje, kakšen je v bistvu njihov odnos do komunizma in njegovega uresničenja. Rezultati take ankete bi bili vsekakor zelo pestri in v mnogočem značilni ne le glede odnosa članstva do komunizma, temveč tudi glede razmerja sil znotraj zveze komunistov ter njene celotne družbene aktivnosti in idejnopolitične usmerjenosti.

Brez dvoma bi bilo mnogo takih članov zveze komunistov, ki bi trezno in brez omahovanja odgovorili pozitivno na zastavljeno vprašanje, ki bi torej potrdili svojo privrženost ideji komunizma ter svoje prepričanje v nujnost in možnost njenega uresničenja. Vsekakor pa bi bilo tudi precej takih, ki bi se prav tako hitro in jasno, vendar negativno opredelili do komunizma. To so tisti dvolični ali pogospodeni »komunisti«, ki vedrijo v zvezi komunistov le še po nekaki inerciji ali pa predvsem zato, da v njej kot vodilni politični sili lažje zadovoljujejo svoje osebne interese. Prav ti »komunisti«, ki imajo odklonilen in omalovažujoč odnos do komunizma, imajo praviloma prav tak odnos tudi do socialističnega samoupravljanja in njegovega uveljavljanja.

Večina članov zveze komunistov, zlasti mladih, pa bi bila ob vprašanju o njihovem odnosu do komunizma precej presenečena in zmedena. Saj mnogim od njih že ob sprejemu v zvezo komunistov takega vprašanja nihče ni jasno zastavil niti si ga sami niso zastavljali. Toda, ko bi o tem dodobra razmislili, bi ugotovili, da so se pravzaprav že z vključitvijo v komunistično organizacijo zavestno izrekli tudi za idejo komunizma. Zato bi v veliki večini izrazili svoj pozitivni odnos do komunizma, seveda z mnogimi resnimi vprašanji glede smeri in možnosti njegovega uresničevanja.

S takšnim, seveda povsem samovoljnim napovedovanjem smo želeli poudariti, da je danes razredna, komunistična zavest pri članstvu zveze komunistov sicer oslABLJENA, nikakor pa ne izkoreninjena. Nasprotno, zveza komunistov ima v svojem več kot dvamilijonskem članstvu ogromne ustvarjalne in moralne sile, ki bi jih lahko odločnejše poudarjanje privrženosti ideji komunizma še močnejše povežalo in jih usposabljalno za uspešno uresničevanje njenih revolucionarnih programskih opredelitev. To bi vse-

kakor pospešilo tudi nujno idejno razločevanje znotraj zveze komunistov in olajšalo izločitev različnih karieristov in dvoličnežev iz njenih vrst. Obenem bi to vzpodbujalo napredne in poštene ljudi, zlasti mlade, da vstopajo v njene vrste in da se kot njeni člani tudi s ponosom in odgovornostjo razglašajo za komuniste, torej za privrženca ideji komunizma.

Poudarjanje moralnega lika komunista ne pomeni malikovanja nekakšnega izjemnega idealnega človeka, temveč oblikovanje takšnega lika človeka, ki bo poleg svoje komunistične usmerjenosti v največji meri dokazoval tudi svojo osebno poštenost, delovnost in skromnost. Komunisti smo kot vsi ljudje podvrženi delovanju istih naravnih in družbenih zakonitosti. Od poprečja se lahko razlikujemo le po tem, da smo kot člani komunistične organizacije oboroženi z večjim marksističnim znanjem o zakonitostih družbenega razvoja, da smo zato zmožni gledati dalj od drugih, da smo odločnejši in zavzetejši pri uveljavljanju naprednejših družbenih odnosov, v končni posledici komunističnih, in da smo bolj od drugih sposobni svoje osebne in skupinske interese povezovati s skupnimi interesi delavskega razreda, svojega naroda in celotne družbene skupnosti ter se tem interesom tudi podrediti.

Dokazovanje takšnih moralnih vrlin in takšne družbene, razredne zavesti komunistov, posebno pa njihova odkrita in odločna privrženost ideji komunizma, je tisto, kar v največji meri zagotavlja družbeno vlogo zveze komunistov kot politične avantgarde delavskega razreda in najvplivnejše zavestne družbene sile. Takšna zveza komunistov pa vsaj v naših družbenih razmerah, kjer delujejo tudi druge, frontno organizirane socialistične sile, nikakor ne more biti množična politična organizacija, temveč je lahko le izrazita manjšina znotraj delavskega razreda kot njegova najbolj osveščena in borbena predstraža. Ko bi se namreč ves delavski razred ali vsaj njegova večina že povzpela do zavesti in borbenosti komunistične avantgarde, tedaj to sploh ne bi bil več razred in mu zato tudi takšna avantgarda ne bi bila več potrebna.

Če s tega vidika presojava, da je danes v zvezi komunistov včlanjenih okoli 22 odstotkov vseh zaposlenih v Jugoslaviji, potem je to gotovo že na meji množičnosti, ki je ne bi smeli več prekoračevati. Res je, da je celo ob tako visokem poprečju zveza komunistov v nekaterih delovnih oziroma družbenih okoljih še premalo zastopana. To še zlasti velja za delavce-neposredne proizvajalce, ki so med vsemi zaposlenimi udeleženi s 64 odstotki, v zvezi komunistov pa le s 30 odstotki. Posebno nizka je udeležba individualnih kmetov in drugih delovnih ljudi, ki delajo s sredstvi v zasebni lastnini. Pretirano visoka pa je vsekakor udeležba administrativno-upravnih delavcev oziroma delavcev, ki delajo v tako imenovani družbeni režiji.

Kot je po eni strani škodljiva pretirana ozkost oziroma maloštevilnost zveze komunistov v posameznih družbenih okoljih, tako je po drugi strani škodljiva tudi množičnost, ki nikakor ne krepi družbene vloge zveze

komunistov, temveč jo nasprotno slabi, predvsem pa vodeni njeno notranjo idejno enotnost in revolucionarnost.

VIII

Obseg te razprave ne omogoča, da bi obdelali tudi druge pomembne vidike odnosa zveze komunistov in komunistov do komunizma in tako popolneje odgovorili na bistveno vprašanje, ali lahko odločnejše poudarjanje privrženosti zveze komunistov ideji komunizma v sedanjih družbenih razmerah širi ali oži njeno družbeno osnovo, krepi ali slabi njen družbeni vpliv in akcijsko učinkovitost. Naznačili bomo le nekaj, takih vidikov:

Prvi je delovanje ekonomskih zakonitosti, posebno zakona vrednosti, v procesu graditve komunistične družbe.

Drugi je odnos komunizma in komunistov do dela kot proizvodnega tvorca in družbene vrednote in do družbene lastnine kot predpogojev za osvoboditev dela in človeka in za družbeno enakost ljudi. Tretji je komunizem in narod, torej komunizem z vidika reševanja nacionalnega vprašanja nasploh in še posebej v večnacionalni jugoslovanski federativni skupnosti; komunizem in internacionalizem. Četrti je komunizem in zasebna lastnina oziroma komunizem z vidika družbenega položaja in perspektive delovnih ljudi, ki delajo s proizvodnimi sredstvi v osebni lastnini. Peti je komunizem in religija, torej odnos komunizma do verujočih ljudi in njihovih verskih skupnosti. Šesti je komunizem z vidika mednarodnih političnih in ekonomskih odnosov; samoupravljanje, socializem in komunizem kot svetovni proces.

Vsekakor sta že Marx in Engels v »Komunističnem manifestu« in drugih svojih delih zavzela do večine teh vprašanj nekatere temeljne opredelitve, ki so v bistvu še danes veljavne. Marksistična družboslovna znanost pri nas in v svetu je ta vprašanja še naprej razjasnjevala in dala nanje tudi popolnejše odgovore. Zato se v temle zapisu omejujemo le na tole najbolj splošno ugotovitev:

Če je uresničenje komunizma kot najsvobodnejše in najbolj humane družbene skupnosti realna in najnaprednejša razvojna alternativa, in o tem smo prepričani, potem lahko z gotovostjo predpostavljamo, da se bo s povečevanjem gmotne blaginje in družbene kulture, ob hkratnem ukinjanju razrednih nasprotij in odtujenosti ljudi, nenehno krepila tudi človekova sposobnost za preudarno, strpno in uspešno razreševanje vseh nacionalnih, družbenih in nazorskih nasprotij in protislovij, ki jih bosta družbeni razvoj in samo življenje nenehno porajala. Uresničenje komunizma torej ni le zgodovinski interes delavskega razreda oziroma delavcev, ki gospodarijo z družbenimi produkcijskimi sredstvi, temveč je tudi interes vsakega naroda in narodnosti ter vseh delovnih ljudi, ki živijo od svojega dela oziroma iz pravic iz dela in ne izkoriščajo drugih ljudi.

Da bi delovne ljudi prepričali o tem, pa je predvsem potrebno, da smo

komunisti pri svojem opredeljevanju do komunizma zares trdni, da smo torej kljub njegovi dolgoročnosti in zahtevnosti prepričani o njegovi nujnosti in uresničljivosti, da to predočujemo delovnim ljudem na nevsiljiv in prepričljiv način in seveda, da svojo privrženost ideji komunizma dokazujemo tudi s svojim družbenim delovanjem in osebnim obnašanjem.

Posebno pomembno je, kako predočujemo komunizem današnji mladi generaciji. Ta namreč že zdaj prevzema nase dobršen del bremena in odgovornosti za današnji in jutrišnji družbeni razvoj, v bodoče pa naj bi ta in vse naslednje generacije v celoti prevzele nase vse pridobitve, pa tudi vse napore in tveganja pri graditvi brezrazredne komunistične družbe. Pri tem moramo upoštevati, da današnja mlada generacija ni doživljala in ne pozna dovolj niti težkih predvojnih razmer niti narodnoosvobodilne borbe niti uspehov, naporov in stisk prvega povojnega obdobja socialistične graditve. Ta generacija oblikuje svoje življenjske in politične nazore predvsem na podlagi današnjih družbenoekonomskih razmer. Le-te pa vsaj za zdaj iz različnih objektivnih in subjektivnih razlogov, ki smo jih mestoma že naznačili, niso ugodne za širjenje komunistične misli med mladimi. Lahko bi celo trdili, da se danes med njimi krepi protikomunistično razpoloženje. Vendar to ne sme slabiti naših prizadevanj pri pridobivanju mlade generacije za komunistične ideje. Saj je prav mladina najbolj dovzetna za vse, kar je resnično napredno, svobodno in človeško. In to je danes socialistično samoupravljanje, v bodočnosti bo to komunizem. Vprašanje je le, kako ga mladim predočujemo in kako to potrjujemo s svojim zgledom pri pozitivnem spreminjanju sedanjih družbenih razmer.

Z vsem tem, kar smo tu zapisali, ne želimo dokazovati, da je v tem trenutku prav odločnejše poudarjanje privrženosti zveze komunistov ideji komunizma najpomembnejše za uspešno prebroditev sedanjega težavnega stanja v naši družbi in v sami zvezi komunistov. Najpomembnejše je tisto, kar komunisti resnično storimo za uspešno uveljavljanje socialističnega samoupravljanja in uresničevanje dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije. To je namreč tisto, kar edino lahko zagotovi ponoven uspešen in stabilen napredek samoupravne socialistične družbe in njeno nadaljnjo revolucionarno preobrazbo.

Pri tem pa moramo imeti komunisti vedno pred seboj vizijo komunizma kot nepogrešljiv kompas pri uspešnem krmarjenju skozi zapletena protislovja in razpotja družbenega razvoja. Brez odločne in kar najbolj jasne komunistične usmeritve bi se zveza komunistov vse bolj pogrezala v pragmatizem, idejno zmedenost in razredno otopelost ter se polagoma izrojevala v nekaj povsem drugega kot je revolucionarno, delavsko in komunistično gibanje. Zdaj imamo jugoslovanski komunisti še dovolj moralnih in ustvarjalnih moči ter družbenega vpliva, pa tudi dovolj opore v delavskem razredu in naših narodih, da se tej nevarnosti lahko izognemo. V tem je pravi smisel odločnejšega poudarjanja privrženosti zveze komunistov in vsakega posameznega komunističnega ideji komunizma.

Razvojna preobrazba slovenskega gospodarstva

(Danosti in možnosti)

1. UVOD

V prispevku nimam namena analitično dokazovati že dolgo utemeljene potrebe po strukturni in kvalitativni razvojni preobrazbi slovenskega gospodarstva. O tem je že veliko napisanega in v Sloveniji ta proces dokaj dobro poznamo in tudi vemo, kako ga izpeljati. Samo Inštitut za ekonomska raziskovanja je v preteklih letih izdelal 20 raziskav o tej temi.

Uvodoma bi rad opozoril, da nam nezadržno uhaja čas za gospodarsko preobrazbo, da pri gospodarskopoličnih in poslovnih odločitvah premalo upoštevamo, kaj se dogaja v svetu in kaj to pomeni za naš jutri. Bolj ko postajajo izvoz, znanje in inovativnost osnova za naš gospodarski obstoj in ponovni hitrejši razvoj, bolj se večina gospodarstva in naše družbe oklepa preživelih izhodišč o samozadostnosti jugoslovanskega gospodarstva in celo republiških gospodarstev, nadaljujejo se naložbena izsiljevanja brez upoštevanja realnih družbenih stroškov in primanjkuje nam gospodarskopolične volje za zdravljenje kriznih žarišč – proizvojenj oziroma delovnih organizacij, ki ob upoštevanju dejanskih stroškov za energijo, kapital in uvoz niso sposobne ustvarjati dohodka in še manj izvažati. In končno, poskušam nakazati nekatera izhodišča za izhod iz sedanje razvojne krize.

Letos mineva sedmo leto od izida knjige »Pot v gospodarsko razvitanost«, s katero sem skušal prikazati proces razvojne preobrazbe v svetu in utemeljiti prestrukturiranje v jugoslovanskem in slovenskem gospodarstvu. Dogajanja v večini razvitih držav in v nekaterih državah v razvoju potrjujejo pomen prestrukturiranja za prilagajanje gospodarske strukture razpoložljivim gospodarskim danostim (resursom) in za razvijanje znanja v osnovni proizvodni dejavniki. Tiste države, ki tehnologiji in znanju ne omogočajo take vloge, se morajo sprijazniti z manj zahtevnimi, vendar tudi občutno slabše plačanimi proizvodnjami in storitvami. Zato nimajo akumulacije za svoj razvoj in so praviloma (razen energetsko najbogatejših) v razvojni krizi. Ena od njih je žal tudi Jugoslavija.

Med zelo hudimi težavami, ki nas pestijo v sedanji razvojni krizi, je vse večje pomanjkanje časa za razvojno preobrazbo našega gospodarstva in za izhod iz krize. Še v začetku šestdesetih let je bilo mogoče razmišljati o spremembah v prihodnjem desetletju, ki naj bi bile tolikšne kot v preteklem desetletju. Zaradi vse hitrejšega tehnološkega razvoja in njegovega vpliva na strukturo stroškov, na kvaliteto in na konkurenčno sposobnost

na domačem in tujem trgu danes ni več tako. Kdor v razvojnem smislu danes »prespi« eno leto, je zamudil približno toliko, kot če bi v začetku šestdesetih let »prespal« pol desetletja.

Zato je v prelomnih obdobjih s strateškega in razvojnega vidika odločilno da »delamo (to pomeni razvijamo) prave stvari«. Prav v sedanjem obdobju je za Slovenijo značilno, da poskuša mnoge strateško in razvojno »neprave« projekte izvajati pravilno (to je ekonomsko čim bolj racionalno), čeprav nam za večino takih projektov manjka najosnovnejših proizvodnih dejavnikov, od kapitala do energije. Večina načrtovanih projektov ogroža okolje in finančno hromi tiste projekte oziroma delovne organizacije, ki so sposobne največ prispevati h kvalitativni in razvojni preobrazbi celotnega slovenskega gospodarstva in k pospešenemu razvoju naše družbe. Delati »neprave stvari« pa je v razvojnem in strateškem smislu ne le »spanje«, ampak celo nazadovanje zaradi hromitve obetavnih projektov, pa tudi zato, ker ne razvijamo pospešeno svojega osnovnega proizvodnega dejavnika – dela in znanja.

2. IZHODIŠČA ZA RAZVOJNO PREOBRAZBO

a) *Razvojna preobrazba v svetu*

Na strukturno preobrazbo svetovnega gospodarstva najbolj vplivajo najrazvitejše države. To so tiste države, ki jim je uspelo razviti oziroma v svoja gospodarstva vgraditi pomembna tehnološka odkritja in inovacije (od parnega stroja v Veliki Britaniji v preteklem stoletju do mikroelektronike na Japonskem, v ZDA in drugod). Ker tehnološki napredek omogoča hitrejšo rast proizvodenj in storitev, s katerimi različno razvite družbe uresničujejo svoje razvojne cilje, se dogaja, da so stopnje rasti posameznih proizvodenj in storitev v svetovnem gospodarstvu različne, še večje pa so tovrstne razlike v posameznih državah. Tako dosegajo v današnjem času najvišjo stopnjo letne rasti proizvodnje in storitve na osnovi elektronike in še posebno mikroelektronike (med 10% in 30%), podoben razvoj pa pričakujemo lahko na področju biokemije.

Strukturna preobrazba svetovnega gospodarstva je povezana tudi z razvojnimi intervencionizmom posameznih gospodarstev, še posebno pa s cenami glavnih proizvodnih dejavnikov. Podcenjena energija, surovine in hrana so v šestdesetih letih spodbujale razvoj proizvodenj potrošniških dobrin in masovnih proizvodenj. Podražitev energije, hrane in kapitala je v sedemdesetih letih vsaj v razvitejšem svetu vse bolj sproščala tehnološki napredek in inovacije, s katerimi so te družbe zmanjševale porabo dražjih proizvodnih dejavnikov oziroma razvijale najpomembnejši sedanji proizvodni dejavnik – znanje. Z uveljavljanjem informacijskega načina proizvodnje v osemdesetih letih pa dosegajo vse višjo stopnjo rasti in vse večji dohodek proizvodnje in storitve, ki temeljijo na znanju, vse manjši pa je dohodek proizvodnje in storitev, ki temeljijo na nekvalificiranem in cenenem delu.

Razviti svet je z izboljšanjem tehnologij v zadnjem desetletju na več področjih bistveno zmanjšal porabo energije in reprodukcijskih materialov, vse večja pa so njegova prizadevanja tudi na področju razvijanja ekološko čistih tehnologij. Avtomobili niso edini tak primer. Japonska je uvedla najstrožje kriterije za količino svinca in drugih škodljivih primesi v izpušnih plinih že v začetku osemdesetih let (v tem primeru je uveljavljeni tehnološki napredek hkrati tudi količinska uvozna omejitev za vse tiste proizvajalce, ki takih standardov ne morejo dosežati). Sledijo ZDA, v Evropi pa se na to najintenzivneje pripravljata ZRN in Švedska. V ZDA so začele delovati termoelektrarne, ki dosegajo bistveno večji izkoristek energije, ob približno polovico nižjih naložbah na instalirano moč v primerjavi s klasičnimi termoelektrarnami.

Poleg tega dosegajo tovrstne majhne termoelektrarne podobne rezultate kot velike in jih je mogoče graditi bližje rudnikom, obenem pa je njihovo onesnaževanje okolja minimalno. Italijanski proizvajalci že uveljavljajo na trgu opremo za proizvodnjo papirja, katera rabi približno 20% manj energije v primerjavi z dosedanja opremo v tej energetsko razmeroma zahtevni proizvodnji itd. Učinki takih izboljšav na strukturo stroškov, konkurenčnost in okolje so vse večji. Kdor jim ne bo sledil, bo izgubljal konkurenčno sposobnost na svetovnem trgu.¹

Drugo področje izboljšav, ki temelji na vse bolj organiziranem znanju, se nanaša na pospešeno uvajanje tako imenovane fleksibilne, elektronsko vodene opreme v gospodarstvo (numerično krmiljeni stroji in oprema, roboti, računalniško oblikovanje in projektiranje, fleksibilni obdelovalni sistemi itd.). Ta oprema je praviloma znatno produktivnejša od klasične, omogoča doseganje enake produktivnosti pri manjših in večjih serijah in s tem bistveno večjo prilagodljivost trgu, omogoča doseganje visokih tehničnih standardov in izredno majhne odklone od teh standardov, ker je programirana, lahko dela tudi do 24 ur dnevno in s tem znižuje fiksne stroške po proizvodu ter izdelavne čase, zaradi elastičnosti proizvodnje zmanjšuje obseg obratnih sredstev itd. Na drugi strani računalniško oblikovanje in projektiranje povečuje produktivnost oblikovalcev in projektantov med 2 in 5 krat ipd. Vendar pa uvajanje računalniško podprte proizvodnje in vodenja zahteva veliko znanja ne le na področju priprave programov za tako opremo, ampak tudi na področju tehnologije materialov in proizvodov ter organizacije, zahteva uvedbo standardizacije in povsem drugačnega pretoka materialov v delovni organizaciji, potrebuje načrtno zbiranje in interaktivno uporabo najrazličnejših informacij v delovni organizaciji itd.² Uvajanje elektronsko vodene opreme je eden od

¹ Procese strukturne preobrazbe v razvitem svetu podrobneje obravnava: OECD Industry Committee, *Industry in Transition*, OECD, Paris 1983, 236 str.

² V Sloveniji npr. delajo numerično krmiljeni stroji okrog 13 ur dnevno, medtem ko delajo v visoko razvitih gospodarstvih nad 20 ur dnevno. Glede na to, da je ta oprema zelo draga (tudi pri nas je postal kapital drag), ocenjujem, da manj kot 12 urna izkoriščenost take opreme že prinaša finančno izgubo. Finančni rezultati uvajanja fleksibilne opreme so seveda izredno pomembni, saj je v tem končni smisel modernizacije. Vendar pa se v razvojnem smislu bistveno razlikuje pristop do uvajanja fleksibilne opreme v zahodnoevropskih državah in na Japonskem. Medtem ko evropska podjetja

osnovnih vzvodov za naraščanje produktivnosti in učinkovitosti delovnih organizacij, kar povečuje njihovo konkurenčno sposobnost na trgu.

Novi materiali, pridobljeni na osnovi novih tehnologij (npr. optoelektronika, biokemija...), bodo v osemdesetih letih še bolj intenzivno nadomeščali dosedanje surovine. Primer s področja telematike je mogoče najbolj nazoren. Osem milimetrov debel kabel iz optičnih vlaken nadmašča dvajset centimetrov debel bakren kabel. Klasična telefonska linija dopušča pretok 9600 enot (bitov) v sekundi, medtem ko bo v telematskih sistemih možen pretok okrog 6,3 milijonov enot v sekundi, torej okrog sedemstokrat večji.³ Starih in novih sistemov enostavno ne bo mogoče več primerjati. Zahodna Evropa in preostali razviti svet bosta še v osemdesetih letih vključila optična vlakna v svoje telematske sisteme. V menjavi proizvodov med deželami zahodne in vzhodne Evrope (na ravni trimesne nomenklature) morajo vzhodnoevropske dežele za enoto vrednosti izvoziti trikrat večjo količino/težo izdelkov. Japonska je nekaj let uvažala vzhodnonemške orodne stroje, ki jih je opremila s svojo elektroniko in nato izvažala po več kot trikrat višji ceni, čeprav je bil strošek za elektroniko neprimerno manjši. Japonski NC in CNC orodni stroji dosežajo na svetovnem trgu na enoto teže približno devetkrat višjo ceno kot njihovi klasični orodni stroji itd. Ekonomije, ki bodo svojo gospodarsko rast še naprej merile predvsem v tonah, bodo vse bolj izgubljale primerjalne prednosti v odnosu do tistih, ki bodo svojo rast in razvoj merile v dodani vrednosti, ki jo priznava svetovni trg.

Uveljavljanje znanja kot najpomembnejšega proizvodnega dejavnika daje vse večjo strateško vlogo vodenju gospodarskih in drugih organizacij in s tem kadrovske politiki. International Management Institute v Ženevi ugotavlja, da so vodilne firme v zahodni Evropi povsem enotnega mišljenja, da jih pred konkurenco iz Japonske, ZDA in prodornejših držav v razvoju ne more trajno zaščititi noben protekcionizem. Zaščitijo jih lahko samo vrhunske poslovodne in profesionalne ekipe, ki bodo sposobne izbrati, razviti in na trgu uveljaviti vrhunske programe proizvodov in storitev. Proces selekcije in razvijanja zahtevnejših ter bolje plačanih programov je vse bolj aktualen v zadnjem desetletju. Npr. za tono jekla je mogoče iztržiti od 250 do 1000 dolarjev, za tono klasičnih strojev med 5 in 15 tisoč dolarjev, za tono numerično krmiljenih strojev pa že nad 50 ali celo nad 100 tisoč dolarjev. Še pred 10 leti so si bile nekatere naše in zahodnoevropske delovne organizacije s področja strojne opreme po proizvodnem programu zelo podobne. Naše so praviloma zaostajale v doseženi produktivnosti in včasih v kvaliteti in lastnosti izdelkov. Danes se vse bolj razlikujejo v razvojni zasnovi. Večina naših še vedno ostajajo proizvajalci opreme oziroma sestavnih delov, medtem ko najprodornejše

uvajajo fleksibilno opremo predvsem na osnovi ocenjenih finančnih rezultatov (Return on Investment), je tovrstna modernizacija v japonski industriji sestavni del strategije industrijskega razvoja in prav zaradi tega bistveno hitrejša kot v zahodni Evropi.

³ H. Rada: *The Impact of Micro-electronics*, ILO, Geneva 1983.

v zahodni Evropi postajajo nosilci inženiringov. Razvijanje in prodaja znanja je že ali pa še bo postala njihova osnovna dejavnost.

Vendar pa proces kvalitativne razvojne preobrazbe ni značilen samo za visoko razvita gospodarstva. Večina držav jugovzhodne Azije (posebno še Singapur, republika Koreja, Malezija, Indonezija) že dolgo načrtno vlagajo v razvoj domačih kadrov in znanja, s posebnim poudarkom na obvladovanju in uporabi elektronike. Španija se je v zadnjih letih lotila načrtnega zdravljenja nekaterih najtežjih kriznih žarišč svoje ekonomije: črne metalurgije, ladjedelništva in posameznih sektorjev masovne bazične kemije ipd.

Že v prvi polovici osemdesetih let postaja jasno, da ceneno in nekvalificirano delo ni več prednost v mednarodni menjavi, čeprav so plače delavcev v teh deželah od deset do tridesetkrat nižje kot v visoko razvitih gospodarstvih. To je posledica vse bolj množičnega razvoja in uvajanja računalniško podprtih proizvodnih in poslovnih sistemov v razvitih gospodarstvih. Zato se vedno več do sedaj značilnih delovno intenzivnih proizvodenj ponovno vrača iz t. i. cenejših dežel v visoko razvite. Med takimi proizvodnjami so segmenti elektronike, tekstilne industrije, sestavljanje avtomobilov itd. Tudi za Slovenijo z visokim deležem dodelovalnih in drugih podobnih poslov bo ta proces prej ali slej zahteval načrtno razreševanje. Vendar brez večjih vlaganj in ustrezne razvojne politike ne bo uspehov.

b) Nekateri vzroki za razvojno krizo v jugoslovanskem gospodarstvu in izhodišča za odpravljanje krize

Sedanja razvojna kriza jugoslovanskega gospodarstva je na eni strani (kot vsaka ekonomska kriza) strukturni proces, ki za svoje zdravljenje zahteva inovacije tehnologij, inovacije proizvodnih programov in vse večjo proizvodno specializacijo. Obenem je tudi proces kvalitativne preobrazbe strategije razvoja, razvojnih ciljev in ukrepov ekonomske politike za uresničevanje teh ciljev. Ker te preobrazbe nismo zavestno podprli v sedemdesetih letih, jo moramo danes izvajati v težjih materialnih pogojih toliko dosledneje. Nadaljevanje dosedanje poti vodi v zlom jugoslovanskega gospodarstva.

Jugoslavija je (kot večina socialističnih dežel) v svoji dolgoročni razvojni politiki stalno zanemarjala pomen stroškov. Zato so relativne cene najvažnejših proizvodnih dejavnikov v vsem povojnem obdobju bistveno odstopale od svetovne ravni. Bolj ali manj je bilo upravičeno prelivanje dohodka v povojnem obdobju (z nizkimi cenami hrane, energije, kapitala, nekaterih surovin in prometnih storitev, s precenjenim tečajem dinarja, ki je omogočal poceni uvoz za uvozno substitutivno zasnovane proizvodnje itd.) za pospešeni razvoj industrije v petdesetih letih. Vsekakor pa bi morali v šestdesetih in še posebno v sedemdesetih letih bolj upoštevati

svetovne cene vsaj za energijo, tehnologijo in znanje ter za kapital – še posebno za devize.

S takšnim načinom gospodarjenja smo v preteklosti zagotavljali, da je bila znotraj zaprtega jugoslovanskega gospodarstva vsaka še tako neracionalna naložba lahko rentabilna. Na ta način smo pogosto napačno vrednotili razvojne prednosti in se popolnoma oddaljili od mednarodnih naložbenih kriterijev. Zato smo v Jugoslaviji gradili, kar smo hoteli, ne pa, kar bi bilo ekonomsko racionalno in možno. Naložbene kriterije smo še nadalje poslabševali z republiško in pokrajinsko zasnovanimi razvojnimi politikami v sedemdesetih letih, ko nismo razvili enotnih jugoslovanskih niti upoštevali mednarodnih kriterijev stroškov, trga, cen in naložb. Zato smo morali tiste proizvodne zmogljivosti, ki niso bile mednarodno konkurenčne, vedno bolj ščititi pred tujo konkurenco. Izvoz smo morali vedno bolj subvencionirati, medtem pa se je akumulacija jugoslovanskega gospodarstva zmanjševala, tako da smo se morali v sedemdesetih letih, posebno v drugi polovici sedemdesetih let, vse bolj zadolževati v tujini, če smo hoteli ohraniti zmerno rast proizvodnje. Splošno razvijanje ekonomsko neracionalnih proizvodenj je povzročilo ne le zmanjševanje in končno tudi prenehanje ustvarjanja lastne akumulacije v jugoslovanskem gospodarstvu, ampak tudi vse bolj usodno izgubljanje tehnološkega ritma v sedemdesetih letih. To je temeljni vzrok ne samo za sedanjo razvojno krizo, ampak tudi za dolgoročno stroškovno in strukturno inflacijo v jugoslovanskem gospodarstvu.

V kvalitativni razvojni preobrazbi sta najpomembnejša predvsem dva procesa:

– Uveljavljanje tržnih zakonitosti enotnega jugoslovanskega trga z odpravljanjem dosedanjih prelivanj dohodka in razvijanjem inovacijskega okolja. Da bi lahko razvili ustrezno inovacijsko okolje, mora produktivnost postati temeljni kriterij za rast, razvoj in preživetje gospodarskih organizacij, gospodarstva in družbe kot celote. Šele v takih razmerah bosta gospodarstvo in celotna družba motivirana in prisiljena k pospešenemu vlaganju v tehnološki napredek, inovacijski proces in znanje, ki so osnova za povečanje produktivnosti in konkurenčne sposobnosti. Selektivno delovanje trga doprinaša k zmanjševanju sedanje prevelike moči avtarkično zgrajenih proizvodenj in njihovih nosilcev ter s njimi povezanih občinskih, republiških in zveznih političnih struktur, s ciljem, da sedanjo ekonomijo delitve, prerazdelitve in izsiljevanja preusmerimo v ekonomijo, v kateri bodo imeli nosilci izvoza in nosilci tehnološkega napredka odločilnejši vpliv na ustvarjanje in delitev dohodka ter na razvojne odločitve.

⁴ Povečanih materialnih stroškov energije, kapitala in podobnih vložkov ne bomo v Jugoslaviji pripravljene ekonomsko priznati vse dotlej, dokler jih bomo neracionalnim proizvajalcem kompenzirali z ustreznim administrativnim povečanjem cen, z dovoljevanjem njihove povečane stopnje nelikvidnosti, z odpisi dolgov in posebno ugodnimi kreditnimi pogoji itd. Šele ekonomsko priznavanje realnih stroškov ter kriznih in inflacijskih žarišč predstavlja osnovo za načrtno sanacijo takih dejavnosti oziroma njihovih proizvodenj.

– Na drugi strani pa pomeni prilagajanje cen proizvodnih dejavnikov razmerjem v svetovnem gospodarstvu (predvsem še pri energiji, kapitalu in tehnologiji) priznavanje realnih materialnih in drugih proizvodnih stroškov v jugoslovanskem gospodarstvu in celotni naši družbi. To ustvarja osnovo za realnejše načrtovanje srednjeročnih in dolgoročnih razvojnih usmeritev in za njihovo ekonomsko ovrednotenje. Ekonomsko⁴ in politično⁵ priznanje realnih stroškov v jugoslovanskem gospodarstvu je v bistvu zavestno odkrivanje obstoječih kriznih žarišč – to je v vseh tistih proizvodnjah ter gospodarskih in negospodarskih dejavnostih, ki pri sedanji strukturi stroškov in tehnološkem napredku v svetovnem gospodarstvu ne morejo ustvarjati zadovoljivega dohodka in še manj izvoza in akumulacije, in jih je zato treba načrtno sanirati (sem spadajo tako obstoječe neuspešne proizvodne zmogljivosti kot tudi neobetavne naložbe v teku itd.). Hkrati pa bo morala naša družba zagotoviti ne samo enakopraven, ampak celo prednostni položaj znanju in ga tudi z ukrepi ekonomske politike priznati kot temeljni proizvodni dejavnik jugoslovanske ekonomije. Na teh osnovah lahko temelji ekonomska politika za doseganje najpomembnejših materialnih razvojnih ciljev v osemdesetih letih, ki so glede na doseženi ekonomski in družbeni položaj Jugoslavije ter njen položaj v mednarodnem gospodarstvu naslednji:

Pospeševanje izvoza, posebno konvertibilnega, in tehnološkega napredka, ki sta osnovna nosilca gospodarske rasti in razvoja, motiviranje rasti in integriranosti jugoslovanskega gospodarstva na osnovi izvoza in tehnološkega napredka in pospešeno odpravljanje brezposelnosti, najtežjega ekonomskega, razvojnega in družbenega problema manj razvitih območij Jugoslavije ter nasploh učinkovito zaposlovanje.

Sedanja razvojna kriza je dovolj resna in – še posebno zaradi potrebe po višji stopnji vključenosti v mednarodno menjavo – terja bistveno spremembo tudi v sprejemanju razvojnih odločitev. Nujno je zmanjšanje vpliva administrativnih, političnih in ozkih politično-poslovnih krogov na gospodarskopolične in razvojne odločitve na eni strani in uveljavitev strokovno podprtega in samoupravnega odločanja na drugi strani. Skrajni čas je, da pri sprejemanju razvojnih in naložbenih odločitev pretehtamo narodnogospodarske in podjetniške utemeljitve gospodarstva, upravnih služb, bančnega sistema, predstavnikov znanosti in širšega družbenega okolja, ob doslednem upoštevanju mednarodnih razvojnih kriterijev.⁶

c) Vprašanja razvojne usmeritve slovenskega gospodarstva⁷

Slovenija nima zadovoljivih razvojnih osnov za masovne, energetske, surovinske (reprodukcijski materiali) in kapitalno intenzivne proizvodnje,

⁵ Prestrukturiranje in kvalitativna razvojna preobrazba prinašata strukturne, regionalne in socialne probleme, hkrati pa ustvarjata ekonomsko osnovo za njihovo razreševanje.

⁶ Ta vprašanja podrobneje obravnavam v: L. Sočan, »Vsebinska in strategija razvojne preobrazbe slovenskega gospodarstva«, (str. 6–67), Inštitut za ekonomska raziskovanja, Pregled raziskav 1984/1, Vol. II., Ljubljana, 1984, 137 strani.

zato je razvojno neutemeljeno, da bi za take projekte v osemdesetih letih namenjali pretežni del domačih in tujih naložbenih sredstev. Z vlaganjem v včerašnje nosilce razvoja, ki jih sicer neusklajeni jugoslovanski razvojni politiki v šestdesetih letih in še posebno v sedemdesetih letih ni uspelo racionalno razvijati, onemogočamo primerno vlaganje v kvalitetne današnje in jutrišnje programe proizvodov in storitev in v procese, ki nam lahko zagotavljajo trajnejši in konkurenčnejši izvoz, zmanjšujejo ali celo odpravljajo energetske težave, omogočajo ustrezno rast in integriranost jugoslovanskega gospodarstva ter zagotavljajo bistveno večje možnosti za zaposlovanje strokovnih kadrov v naslednjem desetletju.⁸

V takih razmerah je prestrukturiranje dolgoročni proces prilagajanja proizvodnih zmogljivosti obstoječim in pridobljenim proizvodnim dejavnikom (med prve sodijo predvsem naravni viri, med drugimi pa je važno zlasti znanje, v katero je treba vse več vlagati). Na ta način si prizadevamo doseči ključne razvojne cilje, med katerimi so še posebno pomembni povečevanje izvoza blaga in storitev, tehnološki napredek, pospeševanje reprodukcijske povezanosti in rasti slovenskega in celotnega jugoslovanskega gospodarstva, odpiranje novih in kvalitetnejših delovnih mest ter zmanjševanje dosedanje enostranske tehnološke, uvozne, finančne in razvojne odvisnosti od razvitega sveta. Prestrukturiranje gospodarstva je hkrati proces njegove kvalitativne preobrazbe, v katerem prevzemata tehnološki napredek in izvoz ključno vlogo nosilcev gospodarske rasti in razvoja slovenskega in jugoslovanskega gospodarstva.

Slovenija ima malo naravnih bogastev,⁹ razpolaga pa s kvalitetno delovno silo in z najosnovnejšimi raziskovalno-razvojnimi in znanstvenimi kadri, ki so temelj za kvalitativno razvojno preobrazbo in prestrukturiranje gospodarstva. Zato Slovenija na sedanji stopnji razvitosti ter v sedanjih gospodarskih razmerah v svetu nima objektivnih možnosti za razvijanje masovnih energetske, surovinske, kapitalno in transportno zahtevnih programov, za katere je značilno, da kljub velikim vlaganjem lahko zagotovijo le majhno število delovnih mest. Ima pa dobre pogoje za uspešno razvijanje visoko kvalitetnih in izvozno usmerjenih programov proizvodov in storitev, ki temeljijo na kvalitetnem delu, na znanju in stalnem inovacijskem procesu. Taka usmeritev ustreza razvoju tako v Sloveniji kot tudi v Jugoslaviji, obenem pa zagotavlja bistveno več novih delovnih mest. Seveda taka razvojna usmeritev zahteva ustrezno inovacijsko okolje v celotnem jugoslovanskem gospodarstvu, hkrati pa vedno večja vlaganja v kadre in tehnološki napredek. Zato bo v osemdesetih letih odločilno predvsem to, kam bo Slovenija vlagala razpoložljiva naložbena sredstva. Od razvojne usmeritve bo največ odvisno ne le, koliko

⁷ Vprašanja razvojne usmeritve slovenskega gospodarstva obravnavam podrobneje v: L. Sočan, Vsebina in strategija razvojne preobrazbe slovenskega gospodarstva (str. 68–137), IER, Ljubljana 1984, 137 str.

⁸ To stališče temelji na ugotovitvah projekta Inštituta za ekonomska raziskovanja: »Vsebina in strategija dolgoročne razvojne preobrazbe slovenskega gospodarstva« (20 raziskav) in na delih: L. Sočan, Pot v gospodarsko razvitost, DE 1978; Tehnološki napredek in gospodarski razvoj (v knjigi Družba, znanost, tehnologija), DE 1983, itd.

⁹ Najvažnejše izjeme so les, vodna energija in geografska lega na obrobju razvite Evrope.

delovnih mest bomo lahko zagotovili in kakšna bo potrebna strokovnost zanje, ampak tudi kakšen tehnološki napredek in splošen gospodarski in družbeni razvoj bomo dosegli.

Zato odločitev za razvojno usmeritev s poudarjenim vlaganjem »v tone«, za kar Slovenija nima zadovoljivih naravnih virov in kapitala, ali za usmeritev z vlaganjem »v znanje« (v visoko kvalitetne programe, ki vse bolj temeljijo na znanju), za kar ima Slovenija velike možnosti glede na doseženo delovno kulturo in že razpoložljiv sklad znanja, ni odvisna samo od razpoložljivih proizvodnih dejavnikov in družbenih stroškov zanje. Izbira prve ali druge razvojne usmeritve pomeni hkrati tudi izbiro med nadaljevanjem povojne ekstenzivne razvojne politike, ki ni upoštevala dejanskih družbenih stroškov in nas je v obdobju tehnološke revolucije pripeljala v razvojno krizo, ter prelomom s to razvojno politiko. Na sedanji doseženi stopnji zmerne gospodarske razvitosti Slovenije v obdobju, ko postaja tehnološki napredek najpomembnejši proizvodni dejavnik v svetovnem gospodarstvu, bo izbira razvojne usmeritve odločilno vplivala na to, ali bo Slovenija v obdobju ene generacije dosegla gospodarsko (in s tem družbeno) razvitost ali pa bo utonila v podpovprečni produktivnosti in se ji bo ta cilj še za dolgo odmaknil.

Vsaka od teh razvojnih usmeritev pomeni tudi določeno tveganje, pri tem pa je reševanje »včerajšnjega« veliko manj obetavno kot osvajanje »jutrišnjega«. Vmesna pot je polovičarska. Prav zato so pristojna uprava, gospodarstvo in njegova združenja ter bančni sistem, specializirane strokovne in znanstvene institucije in družbenopolitična skupnost pred izredno odgovorno nalogo: izoblikovati, sprejeti in uveljaviti dolgoročno razvojno usmeritev slovenskega gospodarstva. Še nikoli ni bila za izbiro dolgoročne razvojne usmeritve in s tem za izbiro naložb tako kot danes pristojna celotna slovenska družba in ne le posamezne delovne organizacije, gospodarski sektorji ali pa politične organizacije.

V skladu z razvojnimi osnovami in razvojnimi cilji in ob spoznanju, da je nadaljevanje dosedanjega ekstenzivnega razvoja nemogoče, obstajata za usmeritev v prihodnjem dolgoročnem obdobju dve možnosti:

– Kapitalno ter energetsko intenzivna in reprodukcijsko poudarjena razvojna usmeritev.

Ta usmeritev je v bistvu nadaljevanje dosedanje protekcionistične, splošne, uvozno-substitutivno zasnovane razvojne politike. Ta razvojna politika izhaja iz prepričanja, da je jedro obstoječe uvozne odvisnosti jugoslovanskega in slovenskega gospodarstva predvsem v večjem uvozu reprodukcijskih materialov in energije in da se bodo razvojne možnosti slovenskega gospodarstva občutno izboljšale z razvijanjem lastnih bazičnih in drugih masovnih proizvodenj (predelava nafte, proizvodnja osebnih avtomobilov, povečevanje proizvodnje jekla in aluminija, obsežne melioracije, velikotonažna bazična kemija itd.).

Problem slovenskega gospodarstva ni v tem, kako bi za vsako ceno sami proizvajali čim več reprodukcijskih materialov, ampak kako zagoto-

viti stroškovno in kvalitetno še sprejemljive reprodukcijske materiale. Ker sta v Sloveniji energija in kapital omejitvena in odločilna stroškovna dejavnika za razvoj energetske intenzivnih proizvodenj in je akumulativna sposobnost gospodarstva pod kritično mejo in je nujno potrebno večati izvoz, pomeni poudarjena usmeritev v lastno zagotavljanje večine energetske in kapitalno intenzivnih ter stroškovno (ali celo kvalitetno) manj ugodnih reprodukcijskih osnov preveliko izčrpavanje akumulacije, ki ogroža prihodnji razvoj celotnega slovenskega gospodarstva (v to skupino projektov spada tudi predor skozi Karavanke).

Vsako gospodarstvo, tudi slovensko, si lahko privoščiti nekaj zmožljivosti z manj ugodno stroškovno strukturo, ki pa jo mora pokrivati z ustvarjenim dohodkom v drugih dejavnostih. Vsakršen gospodarski napredek pa je izključen pri surovinsko, energetske, tehnološko in stroškovno neugodni lastni proizvodni strukturi. Če k temu dodamo še neracionalnosti v gospodarski infrastrukturi in relativno moč nosilcev teh dejavnosti, vodi reprodukcijsko poudarjena razvojna usmeritev slovensko gospodarstvo do kritične akumulacijske nesposobnosti, do zakasnitve pri obnavljanju visoko amortizirane opreme ter do neustrezne stroškovne in tehnološke osnove za zagotovitev potrebnega izvoza. Lastno zagotavljanje najvažnejših reprodukcijskih materialov Slovenije ne rešuje pred uvozno odvisnostjo. Pri taki razvojni usmeritvi bi bila za slovensko gospodarstvo tudi konec osemdesetih let značilna »tonska ekonomija«¹⁰ s prenizko tehnološko stopnjo predelave osnovnih reprodukcijskih materialov. To pa bistveno znižuje ne le ustvarjeni dohodek, ampak tudi izvozno vrednost vsake tone reprodukcijskih materialov.

– Selektivna razvojna usmeritev in izvozna usmeritev s poudarkom na procesu razvojnega dozorevanja slovenskega gospodarstva temelji na pospeševanju dveh temeljnih nosilcev razvoja: tehnologije in izvoza. Pri tem bi morali posvetiti posebno pozornost že obstoječim pomembnim izvoznim dejavnostim in tistim razvojno intenzivnim segmentom proizvodenj in storitev, brez katerih ne moremo doseči industrijske in splošne gospodarske razvitosti, konkurenčne prodornosti ter uveljavitve na jugoslovanskem in svetovnem trgu. Mednje sodijo predvsem segmenti strojništva, elektronike, malotonažne kemije in informatike.

Selektivna razvojna in izvozna usmeritev slovenskega gospodarstva se ne more zadovoljiti samo z različno razvojno dinamiko posameznih sektorjev. Zaostriti se mora tudi selekcija pri razvijanju posameznih nosilcev (OZD) znotraj vseh proizvodnih sektorjev.

Tudi za selektivno razvojno usmeritev je značilno kritično prelomno obdobje. To je obdobje, ko gospodarskopolitično pospeševanje tehnologije in izvoza še ne daje ustreznih izvoznih in razvojnih rezultatov. Zaradi velikega tehnološkega zaostanka je srednjeročno obdobje verjetno pre-

¹⁰ Namesto da si prizadevamo povečati količino kovin, derivatov ali surovin za predelavo, bi bilo treba razmišljati, kako bi s tehnološko uspešno predelavo dva do trikrat povečali dohodek in izvoz na enoto teže in se približali rezultatom najprodornejših svetovnih proizvajalcev.

kratko, da bi v njem razvili oba temeljna razvojna vzvoda. Proti koncu osemdesetih let pa bi Slovenija že lahko dosegla pomembne razvojne in izvozne rezultate ter si ustvarila osnovne materialne, kadrovske in druge infrastrukturne možnosti za nadaljnji družbenoekonomski napredek. Potem bi tudi laže prispevala svoj delež k uspešnemu razvoju celotne jugoslovanske skupnosti.

Razvojno intenzivne proizvodnje in storitve imajo prednosti pred drugimi dejavnostmi v slovenskem gospodarstvu,

- ker dosegajo nadpovprečno visoke stopnje rasti povpraševanja in proizvodnje v mednarodnem gospodarstvu;
- ker so energetsko in surovinsko nezahtevne;
- ker imajo osnovo v domači kvalitetni delovni sili in najnujnejšem domačem znanju;
- ker ustvarjajo visok dohodek na zaposlenega (če so pravilno razvite);
- ker se trajno vključujejo v širše (jugoslovanske in svetovne) tehnološke sisteme, kar je bistvo procesa zmanjševanja enostranske tehnološke, uvozne in razvojne odvisnosti, in zagotavljajo povečevanje izvozne prodornosti celotnega gospodarstva.

Načrtno uvajanje elektronsko vodenih obdelovalnih strojev in procesne opreme, razvijanje računalniško podprtih proizvodnih procesov, poslovnih in drugih informacijskih sistemov ter posodabljanje delov obstoječe opreme je zelo pomembna naloga slovenskega in jugoslovanskega gospodarstva na sedanji stopnji razvitosti. Slovenija ima primerne tehnične možnosti in najnujnejšo kadrovsko osnovo za pripravo ustreznih programov (software) in uporabo informacijskih tehnologij, pa tudi za proizvodnjo nekaterih elektronskih sklopov ob uvozu posameznih sestavnih delov. Mora pa načrtno vlagati v te programe in še tesneje povezati strokovne kadre, s katerimi razpolaga proizvajalec, s kadri v specializiranih raziskovalnih institucijah in na univerzi in s kadri pri proizvajalcih strojne opreme ter uporabnikih opreme v katerihkoli industrijskih ali drugih proizvodnjah in storitvah v Sloveniji in Jugoslaviji.

Razvijanje računalniško podprtih proizvodnih in poslovnih procesov bi v Sloveniji zahtevalo znatna sredstva še v tem desetletju. Rezultati v obliki zmanjševanja proizvodnih stroškov, izboljševanja kvalitete, povečevanja produktivnosti in izvozne prodornosti in še posebno v obladovanju informacijskih tehnologij v našem gospodarstvu bi taka vlaganja v znanje dohodkovno večkratno povrnili. V razvojnem smislu pa bi na tem izredno pomembnem področju preprečili povečevanje tehnološke odvisnosti od razvitejšega sveta oziroma bi zadržali stik s tehnološkim razvojem v razvitem svetu. In ne samo to! Tako znanje bi brez težav prodajali tako doma kot v svetu – tudi v razvitem svetu. Obenem pa bi lahko ustvarili veliko število kvalitetnih delovnih mest za našo mlado generacijo.

Dosedanje izvozno uveljavljene (pretežno delovno intenzivne) proizvodnje bomo morali še v sedemdesetih letih bistveno posodobiti, da bodo

lahko še naprej pomembno prispevale k izboljševanju plačilne bilance in k odplačevanju dolgov, čeprav v prihodnje od njih ne moremo več pričakovati tako odločilnega deleža kot sedaj. Če jih ne bomo takoj posodobili, se bo njihova izvozna moč zmanjšala, preden bomo lahko izvozno usposobili nekatere razvojno intenzivnejše in tehnološko zahtevnejše proizvodnje in storitve, če bomo sploh imeli na razpolago dovolj sredstev za vlaganje v te programe.¹¹

Med razvojno obetavne dejavnosti sodi tudi malo gospodarstvo. V malo gospodarstvo spadajo: t. i. »mikrobaza« industrijskih kooperantov, proizvodnja in storitve za široko potrošnjo, predelava kmetijskih pridelkov, gostinske in turistične enote ter t. i. znanstvene proizvodnje in storitve (zanje je značilno uvajanje novih in izboljšanih izdelkov in sestavnih delov ter storitev, razvijanje in uvajanje novih tehnologij, delovnih procesov in materialov itd.), ki so za sodobni razvoj vedno bolj pomembne. Sodobne tehnologije (NC oprema) vse bolj omogočajo učinkovito proizvodnjo majhnih serij visoko kvalitetnih izdelkov in storitev. Najpomembnejše pa je, da so prav majhna podjetja danes nosilci velikega števila inovacij in drugih izboljšav, saj brez tega sploh ne bi mogla obstajati kot konkurenti ali pa kot kooperanti velikih in dobro opremljenih podjetij.

Za pospešen razvoj malega gospodarstva v združenem in samostojnem osebni delu bi morali zagotoviti dovolj odprto družbenopolitično okolje za pretok znanja in materialov ter za prehode prek meje. Glede na to, da v sedanjem času gospodarstvo ne more biti uspešno brez podjetij, ki zaposlujejo od 10 do 100 delavcev, moramo razvijati prožno pravno podlago za ustanavljanje, delo, prenehanje, združevanje in druge neobhodne procese, ki so osnova za povezovanje malega gospodarstva z drugimi gospodarskimi dejavnostmi, z znanstvenimi institucijami in z univerzo, s trgov in široko potrošnjo in s tem zagotoviti tem delavcem spodbudo in osnovno socialno varnost. Brez večje konkurence na domačem trgu to ne bo mogoče.

Tako kot klasična infrastruktura (energija, promet, komunikacije . . .) je tudi sodobna in »jutrišnja« infrastruktura (njena osnova je teleinformatika, temelječa na mikroelektronski tehnologiji, ki združuje računalniško obdelavo informacij in njihov učinkovit prenos) kapitalno zelo intenzivna. Glavnim medijem informatike je treba dodati še vedno večja vlaganja v raziskave in razvoj in v izgrajevanje baz informacij ter sistemov, v načrtno dopolnilno izobraževanje v velikih gospodarskih sistemih itd. Za »jutrišnjo« infrastrukturo je poleg kapitalne intenzivnosti značilna tudi razvojna intenzivnost z ustreznim izobraževalnim sistemom ter razvojno in znanstveno politiko. Ena izmed mnogih s tem povezanih nalog je načrtno

¹¹ Raziskava Inštituta za ekonomska raziskovanja (Avtorji – L. Sočan, M. Zager, B. Radulović) »Analiza dinamike in tržnega deleža glavnih izvoznih sektorjev Jugoslavije na trgu EGS (9) in ZRN, 1971–1982« ugotavlja, da vse tovrstne proizvodnje v zadnjem desetletju izgubljajo svoj tržni delež v Evropski gospodarski skupnosti, Vir: IER, Ljubljana, 1984, 240 str.

opremljanje vseh srednjih in osnovnih šol z računalniki ob zadostnem številu kadrov, ki bodo sposobni prenašati znanje na mlajšo generacijo.

Proces strukturne in kvalitativne razvojne preobrazbe lahko slovensko gospodarstvo in celotna družba gradita predvsem na svojem najpomembnejšem proizvodnem dejavniku – delu. Vendar bomo morali naše delo še bistveno bolj oplemenititi z znanjem in ustvarjalno sposobnostjo, če bomo hoteli z njim doseči visok dohodek in primerjalne prednosti posameznih proizvodov in storitev v mednarodni menjavi. To pa bo zahtevalo od Slovenije še veliko vlaganj v ljudi in znanje.

Razvijanje visoko kvalitetnih proizvodov in storitev v katerikoli gospodarski dejavnosti, zlasti pa razvojno zahtevnih programov, bo zahtevalo stalno izboljševanje sedanje izobrazbene in kadrovske strukture v Sloveniji. Obenem pa dosežki delovnih organizacij, kot so IBI Kranj, Planika Kranj, Lipa Ajdovščina, Elan, Iskra elektrooptika, Železarna Ravne, TAM Maribor, itd., jasno kažejo, da je naše delo ne le kvalitetno, ampak tudi zelo ustvarjalno, seveda, če je dobro organizirano in uspešno vodeno.

Za strukturno in kvalitativno razvojno preobrazbo bomo tudi v naši družbi rabili vse več vrhunskih kadrov, od specialistov za mikroelektronsko tehnologijo, informacijske tehnologije, konstruiranje in drugih tehničnih profilov do vrhunskih ekonomistov in drugih strokovnjakov za razvojna, zunanjetrgovinska in gospodarskopolitična ter pravna in druga vprašanja. Zlasti bomo potrebovali vrhunske poslovodne kadre. Razvojna prodornost vodilnih firm visoko razvitega sveta temelji na vrhunskih poslovodnih kadrih, ki jih po končani formalni izobrazbi in prvih delovnih rezultatih vsaj 10 do 20 let vodijo skozi najrazličnejše delovne, strokovne in druge razvojne naloge in preizkušnje, da se neprestano izpopolnjujejo in dozoriijo v vrhunske poslovodne strokovnjake, ki so sposobni v strokovnih skupinah oblikovati razvojno strategijo podjetij in jo tudi izvajati. Če bomo hoteli kolikor toliko uspešno razvijati naše gospodarstvo in enakovredno sodelovati v mednarodni menjavi, bomo morali vse bolj zaupati gospodarske odločitve vrhunskim kadrom, v katere družba veliko vlaga in bo morala v prihodnje vlagati še več.

3. DRUŽBENO OKOLJE IN RAZVOJNA PREOBRAZBA

Kvalitativna razvojna preobrazba je drag in dolgotrajen proces, saj zahteva velike in stalne naložbe v kadre in nova znanja, v raziskave in razvoj, v izpopolnjevanje opreme, v zmanjševanje porabe energije itd. Na drugi strani pa je inertno ohranjanje obstoječe strukture razvojno usodno, kar še posebno velja za Slovenijo z izredno skromnimi naravnimi bogastvi.

Slovenija ima kljub zastoju¹² v kvaliteti zaposlitvene strukture v

¹² Slovenija je v približno 10 letih z odhodom višje izobraženih delavcev in prihodom nižje izobraženih izgubila okrog 300.000 šolskih let.

sedemdesetih letih še vedno razmeroma ugodne možnosti za doseganje konkurenčne sposobnosti doma in v svetu. Seveda je pomembno, ali bo svoje osnove lahko izkoristila. Z nadaljevanjem dosedanje razvojne politike se to gotovo ne bo zgodilo.

Temeljni proizvodni dejavnik Slovenije je kvalitetna delovna sila z najnujnejšo osnovo raziskovalno-razvojnega in ustvarjalnega potenciala. Slovenija ima s tem stvarne možnosti za razvijanje proizvođenj visoko kvalitetnih izdelkov, za obvladanje dela s sodobno opremo in, kar je še posebno pomembno, za širši razvoj nekaterih razvojno zahtevnih storitev, kot so priprave programske opreme, inženiring, razvoj in izboljševanje obstoječih programov in podobno. Razmeroma ceneno strokovno delovno silo Slovenije bi lahko dohodkovno motivirali že z osebnimi dohodki, ki bi bili okrog tri do petkrat nižji kot v razvitem svetu (danes so ta razmerja za naše strokovnjake še bistveno slabša!). Seveda bi morali dosegati vsaj podobne delovne rezultate kot v razvitih gospodarstvih. Sposobnost obvladovanja sodobne tehnologije in bistveno nižji osebni dohodki strokovnega kadra (tudi v primeru, če bi ga za naše razmere primerno nagradili) sta glavni prednosti Slovenije v tem in prihodnjem desetletju.

Seveda je to danes predvsem potencialna primerjalna prednost Slovenije. Če tega proizvodnega dejavnika ne bomo načrtno razvijali, ga ne bomo mogli izkoristiti niti v gospodarstvu niti v negospodarstvu. Če ne bi npr. zgradili in opremili Kliničnega centra, ne bi danes mogli doma opraviti precejšnjega števila zelo zahtevnih zdravstvenih operacij. Podobno je z gospodarstvom. Če ne bomo vlagali v proizvodne in storitvene zmogljivosti, ki zahtevajo veliko vrhunškega strokovnega kadra in visoko kvalitetnega dela, potem takih programov enostavno ne bomo imeli oziroma, v najslabšem primeru, ne bomo mogli zaposliti niti že izšolanih kadrov, kaj šele da bi jih množično usposabljali.

Kljub sedanjim velikim finančnim težavam Jugoslavije, Slovenije in samih nosilcev naložb se slovensko gospodarstvo še vedno zavzema za precejšnje število kapitalno in energetska intenzivnih naložb. Še posebno za energetska intenzivne naložbe je značilno, da vlaganja v dodatno energijo pogosto večkratno presegajo vrednost osnovne naložbe. Razvoj slovenskega gospodarstva ne bo ogrožen, če ne bo prišlo do povečanja kapitalno in energetska zahtevnih proizvođenj. Bo pa brez dvoma ogrožen, če se bo poleg prvih dveh (jeklarna in predor) podrla samo še kakšna med pripravljenimi »dominami«.

Rekonstrukcija primarne proizvodnje aluminija na ravni sedanjih zmogljivosti bi prihranila Sloveniji pomembno količino električne energije, kar bi omogočilo večja vlaganja v razvijanje dobrih programov za predelavo aluminija. Povečanje primarnih zmogljivosti pa bi močno ogrozilo energetska in finančno bilanco Slovenije in samo predelavo aluminija. Tudi v Sloveniji imamo nekaj grenkih izkušenj z narodnogospodarsko neutemeljenimi naložbami (npr. Lendava). Če se bomo »zainvesti-

rali« v sedanjosti, bodo analize, ki opozarjajo (kot že večkrat!) na alternative in drugačne rešitve brez pomena. Tudi ugotavljanje odgovornosti nam ne bo veliko pomagalo, saj bodo naše možnosti za vlaganja v izvozne programe, v posodabljanje opreme in programov, v zmanjševanje porabe energije, v zaščito okolja, v kadre in znanje, v učinkovita delovna mesta za mlado generacijo, bistveno omejene. Glede na dejstva,

- da je oprema slovenskega gospodarstva skoraj 80% odpisana,
- da sredstva za predvidene naložbe ne bodo bistveno presejala enostavne obnove,
- da je jugoslovansko gospodarstvo praktično brez lastnih poslovnih skladov (če bi vrnili tuji kapital in kredite Narodne banke Jugoslavije),
- da izgubljam svoj tržni delež na tujih trgih, od koder nam je za naš nadaljnji razvoj neobhodno potreben uvoz tehnologije, opreme in zahtevnih reprodukcijskih materialov,
- da nimamo cenene energije, kapitala, surovin in deviz za kapitalno in energetsko intenzivno ter reprodukcijsko poudarjeno razvojno usmeritev,

se bomo morali tudi v Sloveniji sprizniti s takšno resničnostjo in jo upoštevati v svojih razvojnih dokumentih in razvojnih odločitvah. V nasprotnem primeru je razglabljanje o kvalitativni razvojni preorazbi Slovenije brez vsakršne resne materialne osnove.

Pri tem pa ima Slovenija znanje, s katerim bi bilo mogoče tehnološko, finančno in razvojno (na sektorski in narodno-gospodarski ravni) ovrednotiti tako pomembnejše naložbe kot posamezne razvojne usmeritve. To znanje je potrebno ustrezno organizirati, da bi bilo sposobno zagotavljati strokovne informacije, ki bi bistveno povečale objektivnost pri sprejemanju razvojnih odločitev.

Seveda samo razpoložljive danosti niso dovolj za razvojno preobrazbo nekega gospodarstva. Izredno pomembne. če ne celo odločilne, so možnosti, ki jih zagotavlja (oziroma ne zagotavlja) širše gospodarskopolitično okolje.

Samo z »realnim« (ravnotežnim) tečajem dinarja in z realnejšo ceno kapitala (obrestno mero), energije in drugih resursov ter z zmanjševanjem realnih osebnih dohodkov in domače kupne moči ne bomo mogli razrešiti sedanje strukturne in razvojne krize jugoslovanskega gospodarstva. Odločilno učinkovanje teh ukrepov predpostavlja, da delujejo v razmeroma uravnoteženi tržni ekonomiji z utečenim pravnim redom. Taka predpostavka za jugoslovansko ekonomijo ne velja. Vsekakor je zmanjševanje disparitet cen faktorjev in drugih distorzij na vhodni strani (inputi) v zadnjih letih pomemben napredek v primerjavi s sedemdesetimi leti. Vendar pa Jugoslavija vsaj v tem trenutku še ni gospodarskopolitično pripravljena odločilno zmanjšati distorzije in izjeme tudi na izhodni strani (outputi). Enostavneje povedano jugoslovanska ekonomija mora na eni strani plačevati vse bolj realne stroške energije, kapitala, deviz in drugih proizvodnih vložkov, na drugi strani pa še nima izoblikovanih meril

(oziroma jih obstoječa proizvodna in regionalna gospodarskopolična struktura še ni pripravljena sprejeti), ki bi pokazala, katere proizvodnje oziroma delovne organizacije ob plačevanju realnih proizvodnih stroškov ne morejo ustvarjati dohodka, akumulacije in izvažati. Še vedno je pri nas mogoče nadpovprečne stroške in nizko produktivnost prenesti na cene, na sive cene (npr. dinarska in devizna sovlaganja), na neplačane tečajne razlike, na veliko večje uvozne pravice od deviznih prilivov, na nelikvidnost, na socializacijo izgub, na nepokrite naložbe, na nekontrolirano inflacijo, ki še posebno zamegljuje uspešnost gospodarjenja, itd. V jugoslovanski ekonomiji in družbi taka prelivanja dopušča obstoječi pravni red, zato na osnovi tekočih poslovnih rezultatov ni mogoče določiti, katere proizvodnje oziroma delovne organizacije so jedra kriznih žarišč v jugoslovanski ekonomiji. V takih pogojih so odložitve odplačil tujih kreditov in najemanje novih kreditov velika nevarnost, saj jugoslovanska razvojna politika nima izoblikovanih postopkov, ki bi preprečevali nadaljnja vlaganja v neobetavne programe in nove izgube.

Jugoslovanska ekonomija nima rešenih še vrsto drugih temeljnih vprašanj. Razprave 16 partijskih konferenc obravnavajo izredno veliko število aktualnih vprašanj, premalo pozornosti pa posvečajo razreševanju nekaterih ključnih. Med temi so predvsem vprašanja, ali in v kolikšni meri so izvozniki lastniki ustvarjenih deviz, ali in do kakšne mere sprostiti individualno lastnino in podjetniško pobudo v jugoslovanski družbi, kar je odločilnega pomena za razvoj kmetijstva, turizma in malega gospodarstva, kako odpraviti blokade inovacijskim procesom v jugoslovanski družbi in kako odpraviti negativno kadrovske selekcije.

V Jugoslaviji se postopoma odpira vprašanje odgovornosti. Seveda se jugoslovanski delavci ne bodo mogli zadovoljiti samo z odstopanjem direktorjev, ki (v sedanjih dokaj vprašljivih pogojih gospodarjenja!) ne morejo zagotoviti minimalnih osebnih dohodkov delavcem. Bistvene napake v razvojni politiki so bile storjene že prej in na višjih ravneh, sicer se povprečni bruto dohodek jugoslovanskega delavca ne bi v desetih letih znižal od okrog 2 dolarja na manj kot dolar na uro, medtem ko se je v nekaterih državah jugovzhodne Azije v tem času povečal od manj kot pol dolarja na 2 in več dolarjev.

Izhoda iz sedanje gospodarske krize ni mogoče pričakovati samo s spremembami na ozkem oziroma neposrednem gospodarskem področju, čeprav je to odločilno. Kot mora gospodarstvo, če hoče spremljati svetovni tehnološki in gospodarski razvoj, spreminjati razvojno strategijo in razvojne nosilce glede na doseženo lastno stopnjo razvitosti in glede na mednarodno okolje, evoluirajo tudi nosilci dinamike najširšega družbenega razvoja. Jezik in kultura sta bila dolga stoletja v ospredju boja za nacionalno identiteto in obstoj naših narodov. Boj za razredno in politično identiteto delavskęga razreda naših narodov¹³ je gradil na tej osnovi in

¹³ Npr. izredno delo E. Kardelja, Razvoj slovenskega narodnostnega vprašanja.

izpostavil kot ključne nosilce procesa razredne osvoboditve avantgardne politične delavce. V sedanjem obdobju odločilnega vpliva tehnološkega razvoja na gospodarski in družbeni razvoj (npr. masovni pretok informacij za potrebe proizvodnje, poslovnega vodenja in upravljanja družbe) prevzema nosilno vlogo v razvoju znanje, ki postaja osnova za gospodarsko, družbenopolitično in kulturno identiteto narodov.

Upoštevali danosti in možnosti – prve in druge so razmeroma omejene – lahko Slovenija vendar sama odločilno vpliva na oblikovanje svoje gospodarske prihodnosti. Pri tem nam lahko tudi brez velike »znanosti« pomaga »zdravo« razmišljanje, s katerim se pravzaprav srečujemo vsak dan. Ker moramo izvažati in se vključevati v mednarodno menjavo, bodo naše razvojne napake tem manjše, čim več sredstev bomo namenili projektom, ki ustrezajo merilom najzahtevnejših mednarodnih trgov. Za vse druge naložbe naj veljajo najostrejši kriteriji selekcije. In končno, ne gre samo za to, kakšen osebni in družbeni standard si bomo ustvarili, ampak predvsem za to, ali bomo zagotovili delo svojim otrokom – generaciji, ki nas zamenjuje. Brez dvoma bomo zagrešili največjo razvojno napako, če bomo reševali vprašanje dva tisoč delavcev v eni občini, v drugi občini tisoč itd. na ta način, da bomo za vsako ceno ohranjali dosedanje proizvodnje oziroma jih celo povečevali, četudi takšne proizvodnje ne morejo biti uspešne ali pa sploh nimamo dovolj sredstev, da bi jih ustrezno razvili.¹⁴ S tako ne-razvojno politiko bi onemogočili razvoj vsega gospodarstva. Če bomo tako ravnali, bomo vse bolj ogrožali ne le zaposlenost vseh 900.000 delovnih ljudi v Sloveniji, ampak tudi zaposlovanje okrog 400.000 mladih, ki se bodo vključevali v delo do konca stoletja. Če jim ne bomo mogli zagotoviti dela in primernih življenjskih pogojev, so vsa naša sedanja prizadevanja razvojno škodljiva in družbeno nepomembna.

¹⁴ Socialne in zaposlitvene probleme bomo razreševali na narodnogospodarski ravni tem laže, čim bolj zdravo bo gospodarstvo.

Odprta vprašanja medrepubliškega gospodarskega razvoja v Jugoslaviji

Namen tega prispevka je opozoriti na nekatera vprašanja medrepubliškega razvoja v Jugoslaviji z vidika vprašanj, ki so posebej zanimiva za slovenskega bralca. Eno vprašanje je relativna hitrost razvoja posameznih federalnih enot. Medrepubliški razvoj posameznih republik smo ponazorili z relativnim razvojem najrazvitejše republike – SR Slovenije. Pri tem razvoju ni videti, da bi šel na škodo drugih republik in da bi od njih odstopal. Drugo pomembnejše vprašanje medrepubliškega razvoja je vprašanje stopnje zaposlenosti oziroma nezaposlenosti. Ilustriramo ga s primerom SRS. Upam, da posredno osvetljuje vsaj del problematike nezaposlenosti tudi na manj razvitih področjih. Tretje važno vprašanje medrepubliškega razvoja je vprašanje teorije in politike medrepubliškega razvoja. Ta problem je izveden iz nejasnega in ne povsem opredeljenega odnosa med zvezno državo Jugoslavijo in posameznimi republikami in pokrajinama. Posledica tega nerazjasnjenega političnega vprašanja je, da sta teorija in politika republiškega razvoja nedodelani in da se pojavljata kot nenehen problem, ki je še večji zaradi (odkritega in prikritega) prelivanja velikih sredstev, ki ne dajejo pričakovanih rezultatov.

I. GOSPODARSKI RAZVOJ SR SLOVENIJE V JUGOSLAVIJI

Povojni razvoj Slovenije bomo prikazali primerjalno. Slovenija je glede na raven razvitosti v Jugoslaviji gospodarsko najbolj razvita republika, SAP Kosovo pa je gospodarsko najmanj razvita pokrajina. Zanimalo nas bo, kako se je Slovenija razvijala glede na poprečje v Jugoslaviji in kako glede na najmanj razvito pokrajino v Jugoslaviji. V jugoslovanski javnosti prevladuje mnenje, da se Slovenija razvija hitreje od povprečja v Jugoslaviji in hitreje od manj razvitih področij v Jugoslaviji in da se zato razlike v gospodarski razvitosti v Jugoslaviji povečujejo. Namen tega poglavja je primerjalno pokazati razvoj Slovenije in s tem tudi to, koliko je omenjeno mnenje o razvoju Slovenije upravičeno.

Dober vtis o ravni razvitosti SR Slovenije dobimo s pogledom na izbrane značilne nemonetarne pokazatelje razvitosti v razpredelnici (str. 375).

Še boljši pregled nad problematiko ravni in dinamike razvitosti Slovenije v Jugoslaviji dobimo, če opazujemo in razčlenjujemo raven in gibanje družbenega proizvoda na prebivalca (str. 375).

Izbrani glavni nemonetarni pokazatelji razvitosti:

	SFRJ	Slovenija	Kosovo
Pričakovana dolžina življenja (leta)			
1952–1954			
moški	56,9	63,0	48,6
ženske	59,3	66,1	45,3
1977–1978			
moški	67,5	66,8	67,4
ženske	72,8	74,8	70,3
Umrli dojenčki na 10.000 živorojenih			
1951	140,0	86,8	174,2
1981	30,7	13,5	65,2
Delež aktivnih v skupnem prebivalstvu			
1953	46,3	40,8	33,2
1981	42,7	47,3	26,7
Delež kmetijskega v skupnem prebivalstvu			
1953	60,9	41,1	72,4
1981	28,8	10,1	43,4

Družbeni proizvod na prebivalca (tekoče cene, relativna razmerja)

	1952	1953	1965	1970	1981
Jugoslavija	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Slovenija	200,4	186,7	177,3	203,3	183,5
Kosovo	–	53,2	38,6	33,7	33,5

Podatki nedvoumno kažejo, da je SR Slovenija celotno povojno obdobje najrazvitejša republika v Jugoslaviji in da se je skupaj z Jugoslavijo hitro razvijala. Razlike v razvitosti Slovenije glede v primerjavi s povprečjem v Jugoslaviji se niso povečevale; videti je, da so se povečevale v družbenem proizvodu na prebivalca glede na SAP Kosovo, to povečanje pa je prej odsev problemov pri razvoju Kosova, ki niso snov tega prispevka.

Tempo gospodarske rasti v razdobju let 1948–1981 (poprečne letne stopnje rasti, cene 1972)

	Družbeni proizvod celotnega gospodar.	Industrijska proizvodnja	Kmetijska proizvodnja
Jugoslavija	5,9	8,9	2,6
Slovenija	6,3	8,1	2,2
Kosovo	5,8	9,0	2,9

Zanima nas, kateri dejavniki so vplivali in vplivajo na nadpovprečno gospodarsko razvitost Slovenije v okviru Jugoslavije.

1. Ena od možnih razlag za višjo razvitost SR Slovenije bi lahko bila, da je bilo več investicijskih vlaganj v osnovna sredstva, vendar to ne drži. Podatki kažejo, da so se osnovna sredstva v Sloveniji povečevala počasneje od povprečja v Jugoslaviji.

Gibanje osnovnih sredstev družbenega gospodarstva (cene 1972; koeficient povečanja 1980: 1952, ki pove, za kolikokrat so osnovna sredstva večja v letu 1980 glede na leto 1952)

	Celotno gospodarstvo	Industrija
Jugoslavija	8,8	10,7
Slovenija	7,1	7,9
Kosovo	14,0	18,5

Je pa res, da je Slovenija sorazmerno večji delež investicij vlagala v nakup opreme in manjši v gradnjo zgradb.

Vrednost opreme na delavca (cene 1972)

	V tisoč din		Relativna razmerja	
	1952	1980	1952	1980
Jugoslavija	25,2	90,6	100,0	100,0
Slovenija	28,0	110,6	111,1	122,1
Kosovo	23,4	94,2	92,9	104,1

2. Druga možna razlaga za višjo razvitost SRS bi lahko bila, da so bila sredstva učinkoviteje uporabljena; Slovenija sicer nadpovprečno učinkovito investira in uporablja osnovna sredstva, vendar razlike niso tako velike.

Učinkovitost sredstev

	Učinkovitost osnov. sredstev ¹		Učinkovitost investicij ²	
	1955	1980	1961–1970	1971–1980
Jugoslavija	0,44	0,44	26,8	21,1
Slovenija	0,39	0,46	35,4	24,2
Kosovo	0,49	0,32	17,0	11,3

3. Pri tretji možni razlagi razlik v razvitosti bi se lahko sklicevali na razlike v produktivnosti dela. Res je v SRS produktivnost dela vseh

¹ Družbeni proizvod glede na vrednost osnovnih sredstev (cene 1972).

² Prirast družbenega proizvoda na 100 dinarjev gospodarskih investicij.

zaposlenih približno za četrtno višja od poprečja v Jugoslaviji. Dejstvo pa je, da višja produktivnost dela v SRS ne izvira iz boljše opremljenosti dela z delovnimi pripomočki niti iz boljše formalne kvalificiranosti delavcev. Več o tem v nadaljevanju.

Produktivnost dela izražena z družbenim proizvodom na osebo (relativna razmerja, izračunana na podlagi tekočih cen, poprečna jugoslovanska raven ima indeks 100)

	Slovenija		Kosovo	
	1953	1981	1953	1981
Družbeni proizvod na prebivalca	187	183	53	34
DP na aktivnega prebivalca	181	159	–	63
DP na zaposlenega	107	126	–	70
DP na zaposlenega v gospodarstvu	100,4	114	–	84

Po eni strani vidimo, da se je produktivnost zaposlenih v SRS povečala nekoliko hitreje kot v Jugoslaviji. Po drugi strani vidimo, da so bili zaposleni v gospodarstvu v letu 1953 na jugoslovanski ravni produktivnosti in da so samo za 14% presegali jugoslovansko produktivnost dela v gospodarstvu v letu 1981. To nam kaže, da moramo vzrok za razlike v gospodarski razvitosti iskati predvsem zunaj neposredne produktivnosti v gospodarstvu.

4. Indeks družbenega proizvoda SRS glede na poprečje v Jugoslaviji je nekaj nad 180, indeks družbenega proizvoda na zaposlenega pa nekaj nad 120. Razliko med indeksom 180 in 120 je mogoče pripisovati višji stopnji zaposlenosti slovenskega prebivalstva. Slovenija ima zelo visok odstotek zaposlenih prebivalcev, moških in ženskih. Prav delež zaposlenih v prebivalstvu je glavni razlog za razlike v razvitosti, merjene z družbenim proizvodom na prebivalca, med Slovenijo in poprečjem v Jugoslaviji.

Stopnja zaposlenosti prebivalstva

	Leta	SFRJ	Slov.	Kosovo
Delavci na 1000 prebivalcev	1955	126	216	52
	1981	266	424	119
Delavci na 1000 delovno sposobnih prebivalcev	1955	204	345	98
	1981	408	681	213

5. Vlogo in sorazmerni razvoj SR Slovenije v Jugoslaviji lahko razberemo tudi iz spremljanja gibanja deleža slovenskega gospodarstva v skupnem jugoslovanskem na različnih pomembnejših področjih. Med prvo petletko (1947–1951) je gospodarstvo LR Slovenije imelo v gospodarstvu FNRJ tako pomembno vlogo, kakršne ni imelo nikoli v predvojni Jugosla-

viji niti nikoli več pozneje. Deloma je to pripisati temu, da je bilo slovensko gospodarstvo sorazmerno bolj razvito od drugih delov Jugoslavije. Vendar samo deloma. Deloma je bilo to odvisno od hotenj Jugoslavije, da čim hitreje obnovi porušeno domovino in postavi gospodarsko dejavnost na noge. Še bolj je vplivalo na tak položaj LRS ekonomska blokada Sovjetske zveze in drugih držav vzhodnega tabora. Zaradi te blokade je bilo jugoslovansko gospodarstvo tedaj skoraj popolnoma avtar-kično, odrezano od svetovnega. To je zahtevalo, da se Jugoslavija v zelo kratkem času, pravzaprav takoj, v celoti preusmeri na lastne vire in sposobnosti. Glede na to, da je bila Slovenija industrijsko najbolj razvita, je bilo nujno, da v tem obdobju prevzame največje naloge pri industrializaciji in elektrifikaciji jugoslovanskega gospodarstva. To je bilo obdobje, ko sta bila gospodarska moč in gospodarska razvitost Slovenije glede na Jugoslavijo največja.

Leta 1952 je Slovenija obsegala 7,8% površine celotne Jugoslavije in imela 8,7% prebivalstva celotne Jugoslavije. 16,3% vseh zaposlenih v gospodarstvu Jugoslavije je bilo v LRS in kar 20,8% vseh zaposlenih v industriji in rudarstvu Jugoslavije je bilo v LRS. Delež slovenskega gospodarstva v jugoslovanskem je bil 17,4%, delež slovenske industrije v jugoslovanski je bil 25,1%. Od celotne proizvodnje električne energije v Jugoslaviji (2.550 mio Kwh) je bila leta 1951 skoraj polovica proizvedena v LRS (1000 mio Kwh), od jugoslovanske proizvodnje jekla (434.000 ton) je bilo v LRS proizvedenih 206.000 ton, od 55.900 ton papirja in kartona je bilo v LRS proizvedenih 33.300 ton.

Zaradi vsega tega je bil narodni dohodek na prebivalca v LRS leta 1952 102.274 din, medtem ko je bil za Jugoslavijo v celoti 51.039 din, kar je pomenilo, da je bil indeks slovenskega narodnega dohodka na prebivalca glede na jugoslovansko povprečje 200,4%: relativna raven, ki je SRS pozneje ni več občutneje preseгла.

Takrat je v Jugoslaviji nastal mit o slovenskem gospodarstvu. Ko so se razmere v jugoslovanskem gospodarstvu normalizirale, se je relativni pomen slovenskega gospodarstva nujno moral zmanjšati. Podatki kažejo, da se je delež slovenskega gospodarstva v jugoslovanskem v letih 1953–1981 znižal v vseh pomembnejših kategorijah, razen pri konvertibilnem izvozu, kjer je SRS imela v letu 1981 podoben relativni položaj kot 30 let poprej v industrijski proizvodnji Jugoslavije.

II. ZAPOSLENOST PREBIVALSTVA

V prejšnjem poglavju smo videli, da ima SR Slovenija nadpovprečno velik delež prebivalstva zaposlenega in da je to eden poglavitnih dejavnikov njene sorazmerno višje gospodarske razvitosti v Jugoslaviji. To vprašanje ponovno povzemamo, ker ima v Sloveniji posebne značilnosti.

V SR Sloveniji je rasla zaposlenost po stopnji, ki je nenavadno visoka

za srednje razvito področje in s sorazmerno nizko stopnjo rasti prebivalstva. Zaposlenost je naraščala v obdobju 1953–1972 po poprečni letni stopnji rasti 4,1%, v obdobju 1953–1962 pa kar po stopnji 5,8%. V obdobju 1972–1981 se je dinamika zaposlovanja nekoliko znižala, vendar je še vedno bila zelo visoka, na ravni 3%.

Zaposlenost v družbenem sektorju

	Delavci v tisočih		Indeks
	1952	1981	$\frac{1981}{1952}$
Jugoslavija	1.684	5.846	347
Slovenija	256	780	305
Kosovo	37	183	495

Vir novih delavcev so bili nezaposleni delavci, naravni prirast prebivalstva, povečanje deleža aktivnega prebivalstva in priseljevanje.

Značilnost slovenskega razvoja je sorazmerno nizka stopnja nezaposlenosti. Odstotek nezaposlenih glede na vse možne zaposlene se je ves čas gibal okrog 1,5 do 2,5%, le v letih velikega zastoja v zaposlovanju 1967–1870 je dosegel raven okrog 3,5% od vseh možnih zaposlenih.

Osebe, ki iščejo zaposlitev (v tisočih)

	1952	1960	1981
Jugoslavija	45	159	809
Slovenija	5	8	12
Kosovo	0,7	11	72

Naravni prirast prebivalstva SRS je sorazmerno nizek, saj je v obdobju 1948–1981 znašal okrog 0,7% do 0,9%. To je nižje od povprečja v Jugoslaviji in zato delež slovenskega prebivalstva v jugoslovanskem upada.

Podatki, ki smo jih že navedli, kažejo, da ima SRS visoko ekonomsko aktivnost prebivalstva in da je bila Slovenija edino področje v Jugoslaviji, ki je povečevalo delež ekonomsko aktivnega prebivalstva. To je v veliki meri pripisati visoki ekonomski aktivnosti žensk. Leta 1953 je bil delež žensk med vsemi zaposlenimi 32,7%, leta 1971 41,5% in leta 1981 že 44,6%, kar je največ med socialističnimi republikami.

Četrty možen vir novih delavcev je selitev ali migracija delavcev oziroma prebivalstva. Slovenija ni mogla zadovoljevati svojih potreb po novih delavcih iz lastnih virov prebivalstva in je zato v vse večji meri postajala navezana na doseljevanje iz drugih področij. Desetletje 1961 do 1971 kaže prvič v zgodovini Slovenije pozitivno selitveno bilanco, pri

čemer je vendar treba poudariti, da je selitvena bilanca v tujino negativna, medtem ko je selitvena bilanca z drugimi republikami pozitivna.³

Ocena povprečnih letnih neto medrepubliških selitev na podlagi primerjave popisov prebivalstva daje za obdobje 1948–1953 oceno okoli 300 neto selitev, za obdobje 1953–1961 okoli 1600 in za obdobje 1961–1971 okoli 3500. Zaporedje za vsa tri obdobja jasno kaže, da je bil obseg medrepubliških neto selitev v Slovenijo izredno povečan⁴. Letni selitveni prirast je dosegel vrhunec v obdobju 1975–1979, ko je dosegel raven okrog 7700 neto selitev. V letu 1980 je neto selitveni prirast začel nekoliko upadati.

V obdobju 1976–1980 se je letno zaposlilo v SRS nekaj nad 39.000 novih delavcev. Med njimi jih je bilo okrog 19.900 nekvalificiranih. Kar tretjina novozaposlenih delavcev v Sloveniji je bila iz drugih republik (okrog 13.600 delavcev); delavci iz drugih republik so sestavljali skoraj polovico vseh novozaposlenih nekvalificiranih delavcev v Sloveniji, saj je skoraj tri četrtine ali okrog 9.800 delavcev iz drugih republik bilo nekvalificiranih.⁵

Po eni strani je v Slovenijo pritekala delovna sila, pretežno nekvalificirana, po drugi strani pa so slovenski delavci odhajali na začasno delo v tujino. Do tega pojava je prišlo po gospodarski reformi leta 1965, ki je imela za posledico zelo zmanjšane možnosti za zaposlovanje v domovini in ki je zato odprla vrata na mednarodni trg delovne sile. V petih letih (od 1966–1970) se je tedaj začasno zaposlilo v tujini skoraj 60.000 slovenskih delavcev, v letih 1971–1975 je odšlo že precej manj delavcev, samo okrog 15.000. V letih 1978–1980 je odhod delavcev na začasno delo v tujino skorajda usahnil.⁶ Razlog za to so bile zadovoljive zaposlitvene možnosti v Sloveniji in gospodarska recesija z veliko nezaposlenostjo v zahodnih evropskih državah, ki je zaprla dotok tuje delovne sile v te države. Zanimivo je, da povečan priliv delavcev v Slovenijo iz drugih republik ni nadomeščal odliva slovenskih delavcev na delo v tujino. Največji priliv delavcev iz drugih republik je bil prav v letih, ko je odhod slovenskih delavcev na delo v tujino skoraj že povsem pojenjal. To kaže na to, da je šlo za dva različna profila delavcev: profil delavcev, ki so prihajali, je bil različen od profila delavcev, ki so odhajali. Ob popisu 1971 je bilo ugotovljeno, da je med začasno zaposlenimi v tujini zelo visok delež kvalificiranih delavcev (kar 42,9%). To kaže tudi na to, da je zaposlitev v Sloveniji pomenila delu delavcev iz drugih republik nadomestilo (za zaprto možnost) zaposlitve v tujini.

V začetku sedemdesetih let je Slovenija prišla v položaj, v katerem ni več mogla ohranjati visoke ravni zaposlovanja s pomočjo neizrabljenih

³ D. Vogelnik: Slovenski demografski trenutek 1750–2000. *Ekonomika*, št. 3–4/1982, str. 568.

⁴ Vogelnik, op. cit., str. 569.

⁵ S. Mežnarič: Delavci iz drugih jugoslovanskih republik in pokrajin v Sloveniji. – Raziskovalni center za samoupravljanje RS ZSS, Ljubljana 1982, str. 2–7.

⁶ Mežnarič, op. cit., str. 13.

zmogljivosti delovne sile, to je, iz zasebnega kmetijstva in še nezaposlenih žensk. Za začetek osemdestih let pa sploh lahko rečemo, da teh neizrabljenih zmogljivosti skorajda ni več. Slovenija je na videz postala polnozaposleno razvito gospodarstvo, podobno razvitim zahodnim gospodarstvom. Vendar, če naj bi to tudi dejansko bila, ji je nekaj manjkalo. Dinamična sila razvoja razvitih gospodarstev je razvoj na podlagi povečevanja produktivnosti, učinkovitosti, predvsem pa na podlagi tehničnega napredka. Slovenija se je tega zavedala (kot lahko razberemo iz petletnega plana 1966–1970 in vseh poznejših planov), v besedah vsaj, vendar je zelo malo storila za to, da bi razvila možnosti za uveljavitev novih dinamičnih sil razvoja. Treba je tudi priznati, da ustvarjanje takih možnosti ni povsem (niti predvsem) v pristojnosti republike. Slovenija ni pravočasno dovolj storila za kakovostni preobrat, ker je imela na razpolago začasno navidezno lažji izhod: nadaljevanje razvoja na podlagi dotedanjega hitrega zaposlovanja, vendar z zaposlovanjem delovne sile iz drugih republik in pokrajin.

Vprašanje je, zakaj je slovensko gospodarstvo videlo v takem razvoju utemeljeno rešitev. Omenili bomo dva razloga. Obstoječa tehnologija je zahtevala predvsem kvalificirane in nekvalificirane delavce. Širjenje gospodarstva na taki tehnološki podlagi je zahtevalo veliko dodatnih novih delavcev: kvalificiranih delavcev je bilo v Sloveniji še dovolj, nekvalificiranih pa je zmanjkalo. Zato je bilo treba kar polovico potrebnih nekvalificiranih delavcev pritegniti iz drugih republik. Razvoj tehnološke podlage gospodarstva v Sloveniji ni bil dovolj hiter, da bi bistveno spremenil kadrovske potrebe tehnologije po novih delavcih. Delež avtomatov in avtomatiziranih proizvodno-transportnih naprav v skupnih delovnih sredstvih v industriji leta 1977 je bil v Jugoslaviji 41,5%, na Kosovu 56,06, v Sloveniji pa le 28,8%.

Struktura zaposlenih v družbenem sektorju po stopnji strokovne izobrazbe konec 1970. leta (v odstotkih)

	SFRJ	Slovenija	Kosovo
Skupno	100	100	100
Visoka, višja in srednja izobrazba	23,1	19,2	28,6
Višja strok. izobrazba kvalificirani in visoko kvalificirani delavci	39,7	39,0	38,9
Polkvalificirani in nekvalificirani delavci	37,2	41,8	32,5

Postavlja se nam vprašanje, ali so bili ekonomski razlogi za ohranjanje takega stanja.⁷ Bili so.

⁷ Deset let pozneje, leta 1981, je SRS še vedno imela delež PKV in NKV delavcev v celotnem številu zaposlenih na ravni 41,9%. Značilno je bilo tudi to, da je bil največji delež PKV in NKV delavcev prav v industriji in rudarstvu, in to na ravni 56,4%.

Ne bomo razlagali vseh ekonomskih razlogov, ki so pripomogli k obstoječemu stanju in ki izvirajo iz ekonomskega sistema. Opozorili bomo le na vprašanje osebnih dohodkov. Poudarjanje socialnih vidikov osebnih dohodkov je vodilo v Jugoslaviji v izenačevanje ravni osebnih dohodkov po republikah in pokrajinah ne glede na raven produktivnosti. S tem so bili zanemarjeni ekonomski vidiki osebnih dohodkov, kar je imelo tudi neugodne posledice na razvoj po posameznih republikah in pokrajinah. Ilustrirajmo to na primeru Slovenije.

Absolutno so čisti osebni dohodki na delavca v Sloveniji sicer najvišji v Jugoslaviji. Leta 1983 so bili v gospodarstvu za 13 odstotkov višji od jugoslovanskega povprečja. Za gospodarstvo pa so pomembnejši relativni osebni dohodki, to je višina osebnih dohodkov na delavca glede na produktivnost delavcev.

Relativni osebni dohodki na delavca (Indeks razmerja med osebnimi dohodki na delavca in dohodkom na delavca glede na jugoslovansko povprečje, raven SFRJ = 100)

Leto	SFRJ	Slovenija	Makedonija	Kosovo
1970	100	95	99	103
1980	100	90	108	122
1983				
– gospodarstvo	100	88	115	130
– industrija	100	89	110	125

Po podatkih so torej relativni osebni dohodki delavcev v Sloveniji nižji od jugoslovanskega povprečja in se od leta 1970 naprej znižujejo, kar pomeni, da je delovna sila v Sloveniji relativno poceni in da se še celo pocenjuje. Leta 1983 so bili v gospodarstvu relativni osebni dohodki na delavca v Sloveniji za 12% nižji od jugoslovanskega povprečja, v Makedoniji za 15% višji, na Kosovu pa celo za 30% višji od jugoslovanskega povprečja.

Zaradi tega se ekonomsko spleča v Sloveniji razvijati tako imenovane delovno intenzivne dejavnosti, to je dejavnosti, ki potrebujejo sorazmerno precej delavcev (npr. tekstil in podobno) in da se v drugih republikah, posebno v manj razvitih, spleča vlagati v kapitalno intenzivne dejavnosti, to je dejavnosti, ki rabijo malo delavcev in veliko osnovnih sredstev (kapitala)⁸. To se dogaja ob pomanjkanju delovne sile v Sloveniji in njenem presežku v drugih republikah. Ta paradoks jugoslovanskega gospodarstva je neposredna posledica umetno ustvarjenih ekonomskih razmer, ki silijo slovensko gospodarstvo v »uvoz«, manj razvita področja v Jugosla-

⁸ H krepitvi te tendence je veliko prispevalo tudi to, kako je financiral investicije Zvezni sklad za kreditiranje hitrejšega razvoja gospodarsko manj razvitih republik in SAP Kosovo. Zvezni sklad je namreč zagotavljal, da so bila sredstva za investicije v manj razvitih področjih obilna in takorekoč zastoj. Posledica tega načina investiranja so bile predvidljive in jih že občutimo.

viji pa v »izvoz« delovne sile in v povečevanje nezaposlenosti. Proces migracije bi tekel tako ali tako zaradi razlik v razvitosti, je pa še umetno spodbujen zaradi gledanja na osebne dohodke kot na socialno kategorijo. Drugi paradoks je v tem, da ta ista politika osebnih dohodkov destimulira posamezne delavce za selitev v razvitejšo republiko.

Z vidika posameznega delavca, ki se seli iz enega okolja v drugo, iz ene republike v drugo, se vprašanje postavlja drugače. Delavec se preseli v Slovenijo, ker išče in najde zaposlitev in ker pričakuje višji osebni dohodek kot v domačem okolju. Možnost zaposlitve in absolutna razlika v osebnih dohodkih sta dva glavna ekonomska razloga za migracijo delavcev iz drugih republik v Slovenijo. S povečevanjem zaposlitvenih možnosti v celotni Jugoslaviji, posebno v manj razvitih republikah, se bo zmanjšal pritok delavcev v Slovenijo zgolj zaradi zaposlitve. Glede na razpoložljivo delovno silo v Jugoslaviji se to v osemdesetih letih še ne bo zgodilo. Zaradi izenačevanja ravni osebnih dohodkov po republikah ne glede na produktivnost dela se zmanjšuje spodbuda za odhod na delo v Slovenijo, ki izvira iz razlik v absolutni ravni osebnih dohodkov. Ko bo ta razlika dovolj majhna, bo ugasnila kot motiv za priselitev delavcev v Slovenijo. Gospodarske organizacije bodo zaradi relativno nizkih relativnih osebnih dohodkov zainteresirane za hitro novo zaposlovanje, delavci iz drugih republik pa zaradi nizkih absolutnih osebnih dohodkov ne bodo hoteli več prihajati na delo v Slovenijo. Kaže, da bo pritok delavcev iz drugih republik v Slovenijo kot vir nove delovne sile vse bolj usihal. To pomeni za Slovenijo težave v razvoju, če se ne bo zmoгла hitro prilagoditi novim razmeram.

Relativni osebni dohodki so zelo pomembno, vendar sočasno tudi povsem zanemarjeno področje politike medrepubliškega gospodarskega razvoja v Jugoslaviji. Visoki relativni osebni dohodki na Kosovu in v Makedoniji so pomembno prispevali k visoki nezaposlenosti na teh dveh področjih in s tem zavirali njun razvoj, nizki relativni osebni dohodki v Sloveniji pa so zavirali nujno potrebno tehnološko in strukturno preobrazbo, ki naj bi bila podlaga za nadaljnji hitri gospodarski razvoj te v Jugoslaviji bolj gospodarsko razvite republike.

III. VPRAŠANJE TEORIJE IN POLITIKE MEDREPUBLIŠKEGA RAZVOJA V JUGOSLAVIJI

Spremljanje teoretičnih vprašanj gospodarskega razvoja na različnih teritorialnih ravneh, posebno v Jugoslaviji, me je prepričalo, da je koristno razlikovati tri ravni analize: mednarodno raven, kjer je enota opazovanja država, medrepubliško raven, kjer je enota opazovanja (pri Jugoslaviji) republika oziroma avtonomna pokrajina, in regionalna raven, kjer je enota opazovanja regija (območje) znotraj republike oziroma avtonomne pokrajine.

Ekonomska teorija razpolaga s teorijami o mednarodnem in o regio-

nalnem gospodarskem razvoju. Naj bodo dobre ali slabe, imamo jih. Za medrepubliško raven gospodarskega razvoja Jugoslavije pa nimamo teorije, ker temeljne prvine za takšno teorijo še niso razjasnjene in sprejete.

Teorije mednarodnega gospodarskega razvoja izhajajo iz izhodišča, da je vsaka država ekonomsko in politično samostojna, suverena. Vsaka država išče svoj optimum razvoja in izdelava svojo strategijo in politiko razvoja. Pri tem ji ni treba upoštevati strategije višje ali širše teritorialne ravni. Država se podreja širši mednarodni razvojni strategiji ali se vključuje vanjo edino, če s tem uresničuje predvsem svoje lastne ekonomske interese oziroma svoj optimum.

Regionalni razvoj se nanaša na regijo (območje) v okviru države oziroma področja, ki je enoten gospodarski prostor in v katerem so mobilni produkcijski dejavniki. Pri regionalnem modelu razvoja je značilno, da v splošni model razvoja vključuje še eno razsežnost, to je prostor. Kakor naj bi bilo med gospodarskimi sektorji optimalno razmerje, tako naj bi bilo optimalno razmerje tudi med regijami, optimum pa je vendarle določen predvsem z vidika celotnega področja in ne z vidika posameznih regij. Razvoj posamezne regije je v določenem smislu podrejen razvoju celotnega področja in vključen vanj.⁹

Medrepubliška (in pokrajinska) raven razvoja v Jugoslaviji je nekje med regionalno in mednarodno ravni in bistvo jugoslovanske teorije tako imenovanega regionalnega razvoja je bilo dejansko v tem, da je aplicirala in kombinirala teorije mednarodnega in regionalnega razvoja na medrepubliško raven. Problematično pri tem je bilo to, da se taka teorija medrepubliškega razvoja ni zmoгла utrditi in da je že sporno, ali naj na tej ravni prevladujejo določena teorija in izkušnje mednarodnega razvoja ali teorije in izkušnje regionalnega razvoja. To je imelo zelo pomembne posledice za teorijo in prakso jugoslovanskega razvoja, gledano tako z vidika Jugoslavije kot celote kot z vidika republike in pokrajin.

Dilema je seveda politična. Republika ni ne država ne regija. Ali je po svojem ekonomskem statusu bolj podobna državi ali regiji?

Zagovorniki teorije, da je medrepubliški razvoj v bistvu modificiran regionalni razvoj, izhajajo iz stališča, da je Jugoslavija enotno gospodarsko področje in da je mogoče govoriti tudi o jugoslovanskem optimumu razvoja, ki ni zgolj seštevek republiških optimumov. Zagovarjajo enotno jugoslovansko tržišče v interesu cele Jugoslavije in vseh republik in pokrajin. Prav tako zagovarjajo politiko neposrednega združevanja sredstev in dela med organizacijami združenega dela vseh republik in pokrajin na dohodkovni podlagi kot obliko mobilnosti produkcijskih dejavnikov in kot sredstvo za enakomernejši medrepubliški razvoj ter tudi kot sredstvo hitrejšega razvoja manj razvitih področij. Zagovorniki neposrednega združevanja sredstev navajajo svoji tezi v prid tako ekonomske kot ideološko-politične argumente.

⁹ Za regionalni razvoj gre pri razvoju območij znotraj republik in pokrajin.

Zagovorniki teorije, da je medrepubliški razvoj v bistvu modificiran mednarodni razvoj, izhajajo tudi iz teze o ekonomski in politični suverenosti republik in teze, da ne obstoji enoten jugoslovanski gospodarski prostor in enoten jugoslovanski trg.¹⁰

Tako izhodišče bi morda deloma upravičevalo uporabo mednarodnih teorij za medrepubliški razvoj. Vendar samo deloma in skrajno previdno.

Jugoslovanski ekonomisti – regionalni internacionalisti so prevzeli iz teorij mednarodnega razvoja le določene teorije, v katerih prevladujejo negativistični vidiki mednarodnega razvoja in negativno razmerje do ekonomije na sploh. Prevzeli so namreč razne sociološke in neomarksiistične teorije mednarodnega razvoja, za katere lahko trdimo, da niso teorije razvoja, temveč teorije nerazvoja. Gre za izvlečke iz teorij Barana, Amina, Myrdala, Emmanuela, Franka. Za znotrajjugoslovanski razvoj so prenesli in sprejeli teze o neugodnem gibanju menjalnih razmerij primarnih proizvodov, o neekvivalentni menjavi med razvitimi in manj razvitimi področji, o kumulativnem povzročanju nerazvitosti zaradi svobodnega delovanja enotnega jugoslovanskega trga, o odnosu metropole in periferije in o ekstrovertiranosti manj razvitih področij.

Omenjene trditve v zvezi z jugoslovanskim medrepubliškim razvojem bi lahko kritizirali z dveh plati. Prvič, prenesene so iz razmer meddržavnega (mednarodnega) razvoja, kjer morda veljajo, na znotraj-državni medrepubliški razvoj. Drugačne razmere lahko povsem spremenijo vsebino trditve. Povrh tega taka uporaba implicira, da se medrepubliški razvoj obravnava kot meddržavni, kar pomeni, da se republike obravnava kot države. To je pri Jugoslaviji sporno izhodišče. Drugič, gornje trditve, uporabljene v Jugoslaviji, pomenijo, da ti teoretiki ne vidijo razlike med kapitalistično blagovno produkcijo (oziroma kapitalizmom v svetovnih razmerah) in socialistično blagovno produkcijo (oziroma socializmom v jugoslovanskih razmerah). Teoretiki politične ekonomije v Jugoslaviji so teoretično utemeljili koncept socialistične blagovne produkcije, ki ustreza socialističnim produkcijskim odnosom, za razliko od kapitalistične blagovne produkcije, ki ustreza kapitalističnim produkcijskim odnosom. Neposredna uporaba tez, ki veljajo oziroma so izpeljane za razmere kapitalistične blagovne produkcije, bi pomenila, da v Jugoslaviji še vedno prevladuje kapitalistična blagovna produkcija oziroma tržni mehanizem, ki ima enake učinke. Glede na to, da tržni mehanizem odseva produkcijske odnose določene družbe, bi to nadalje pomenilo, da so v Jugoslaviji

¹⁰ Sedanja politika pospeševanja razvoja manj razvitih področij, s pomočjo zveznega sklada in tudi drugače je bližje temu izhodišču. Celo izboljšave v obliki povečevanja deleža neposrednega združevanja sredstev tega izhodišča ne spreminjajo. Ni namreč vključen jugoslovanski vidik medrepubliškega razvoja. Če je v ustavi kategorija enotnega jugoslovanskega trga, potem to v tržno-planskem ekonomskem sistemu zahteva, da obstoji tudi kategorija enotnega jugoslovanskega plana in enotnih izhodišč razvojne politike. Tega ni. Zato tudi proces neposrednega združevanja sredstev med razvitimi in manj razvitimi področji poteka v neposrednih bilateralnih zvezah prizadetih oziroma zainteresiranih področij zgolj v interesu obeh vključenih strani in povsem mimo skupnega (enotnega?) jugoslovanskega ekonomskega optimuma. Obstojta prepričanje, da je jugoslovanski optimum zbir republiških in pokrajinskih optimumov.

pravzaprav kapitalistični produkcijski odnosi. To je morda drzna, vendar prav nič nova implikacija – nekateri zahodni neomarksisti so za Jugoslavijo že zdavnaj trdili, da je Jugoslavija dejansko kapitalistična država, ker uporablja tržni mehanizem. Enačenje tržnega gospodarstva s kapitalističnim gospodarstvom oziroma trditev, da ima vsako tržno gospodarstvo nujno enake posledice kot kapitalistično gospodarstvo, je plod teoretične napake.¹¹

Ne da bi podrobneje polemiziral z obema tezama, mislim, da je uporaba gornjih tez, take kot so, plod dvojne teoretične napake. Nemo-goče je sedaj obravnavati vsako od omenjenih tez in presojeti njuno uporabnost v jugoslovanskih razmerah. Opozoriti hočem predvsem na problem (posebno še, ker smo o njem že imeli priložnost brati) v zvezi z uporabo teh teorij pri regionalnem razvoju celo znotraj Slovenije (analogija: občina – država).

V Jugoslaviji nismo imeli resne strokovne razprave o teh teorijah niti za mednarodno raven, nekritično pa so bile uporabljene znotraj Jugoslavije in so imele zelo pomembne posledice za teorijo in politiko medrepubliškega razvoja v Jugoslaviji. Negativne posledice uporabe neustreznih teorij so bile seveda močno prisotne.

Nasprotniki enotnega jugoslovanskega trga so našli v teh teorijah teoretično utemeljitev za svoje stališče. Omenjene teorije namreč implicirajo, da enotno jugoslovansko tržišče deluje v korist razvitejših področij in v škodo manj razvitih. Enotni trg razlike v razvitosti pogloblja in jih ne izenačuje. Manj razvita področja naj bi sprejela enoten jugoslovanski trg samo pod pogojem, da se poišče sistemske rešitve, ki bi nevtralizirale negativne učinke enotnega trga. To je ena od utemeljitev ideje o kompenzacijah, s katerimi bi naj razvita področja nadomestila manj razvitim področjem škodo zaradi učinkov enotnega trga. Torej, enotni trg z odškodninami za manj razvite. Drugi pa že menijo, da je kategorijo enotnega trga nujno zamenjati s kategorijo skupnega trga.

Neomarksisti na mednarodni ravni so trdili, da se nerazvite države lahko izvlečejo iz nerazvitosti samo tako, da popolnoma pretrgajo stike s svetovnim trgom, kjer vlada metropolni kapitalizem in začno lastno pot razvoja, neodvisno od svetovnega trga. Po tej teoriji, uporabljeni v Jugoslaviji, naj bi bila republiška avtarkija in protekcionizem najboljša politika za razvoj manj razvitih republik, saj bi se s tem zaščitili pred izkoriščanjem razvitih republik v državi. To potem vodi do ustvarjanja republiških gospodarstev, k njihovem zapiranju in vzpostavljanju zao-kroženih republiških proizvodnih struktur (še en vidik strukturnih sprememb v Jugoslaviji!). To vodi k nemobilnosti produkcijskih dejavnikov in

¹¹ V Jugoslaviji kritiki enotnega trga uporabljajo takšne utemeljitve kritike kapitalistične blagovne produkcije, kot da bi šlo za kapitalistično in ne za socialistično blagovno produkcijo. S tem se ti kritiki nehotе postavljajo na stališče tistih zahodnih radikalnih neomarksistov, ki so menili, da se Jugoslavija vrača v kapitalizem oziroma da zaradi uporabe tržnega mehanizma ni prava socialistična država.

dobrin prek republiških meja, do oblikovanja republiških plačilnih bilanc in v končni fazi do dejanskega zginevanja enotnega jugoslovanskega tržišča.

Omenjene prenešene mednarodne teorije prav tako implicirajo zelo skeptičen in celo negativen odnos do neposrednih ekonomskih zvez med gospodarskimi organizacijami iz razvitih in manj razvitih področij. Trdijo namreč, da so takšne zveze oblika ekonomskega izkoriščanja in postavljanja manj razvitih v ekonomsko odvisnost od razvitejših. V tem kontekstu je lažje razumeti, zakaj se politiko neposrednega združevanja sredstev in dela med razvitimi in manj razvitimi področji spremlja s tolikšnim dvomom in nezaupanjem. Poleg teorije, da so investicije poglaviti dejavnik gospodarskega razvoja, je bila to teoretična podlaga za vztrajanje pri dosedaj obliki zveznega sklada za hitrejši razvoj gospodarsko manj razvitih republik in AP Kosovo.

Teorije nerazvoja na mednarodni ravni ne morejo biti dobra podlaga za strategijo razvoja niti na mednarodni, še manj na medrepubliški, kaj šele na regionalni ravni. Nujna posledica koketiranja jugoslovanske regionalne teorije z negativističnimi vidiki teorije nerazvoja je to, da v Jugoslaviji ni dobro pozitivne teorije regionalnega in medrepubliškega razvoja. Prevezemanje radikalnih, posebno socioloških teorij iz mednarodnega razvoja za jugoslovanske razmere je onemogočilo, da bi Jugoslavija kot federacija uveljavljala strategijo razvoja manj razvitih področij in da bi lahko vplivala na izvajanje takšne strategije. Jugoslavija kot celota do sedaj te možnosti nima in zaradi tega ne more niti vplivati na to niti zagotoviti, da bi bili zares udejanjeni cilji iz družbenega plana Jugoslavije, ki se nanašajo na to problematiko. Sistem spodbujanja hitrejšega razvoja manj razvitih področij je takšen, da Jugoslavija kot celota v praksi ni pristojna in zaradi tega ne more biti odgovorna za dejansko dosežene stopnje rasti v manj razvitih področjih.

Strategijo in politiko gospodarskega razvoja je nujno snovati na podlagi pozitivnih sestavin teorije razvoja. Glavni problem pri medrepubliškem gospodarskem razvoju v Jugoslaviji je v tem, da so teorije, ki se pojavljajo v literaturi, zastarele¹² ali so neprimerne, ker so zgrajene za drugo raven opazovanja in drugačne razmere¹³, ali so negativistične¹⁴ ali pa se jih ne sprejme. Zaradi tega te in takšne teorije ne morejo biti podlaga za pozitivno, operativno in konstruktivno razvojno politiko medrepubliškega razvoja. To ne more biti niti analogija s projektom nove mednarodne ekonomske ureditve v svetu. Vseeno mislim, da je problem v Jugoslaviji drugačen in da je Jugoslavija znotraj države že dosegla več in da mora doseči neprimerno več od ciljev projekta nove mednarodne ekonomske ureditve v svetu.

¹² Npr.: teorije, ki snujejo razvojno politiko samo na podlagi količine investicij.

¹³ Npr.: teorije, ki so skladne z razlago mednarodnega razvoja.

¹⁴ Npr.: razne radikalne teorije nerazvoja, ki poudarjajo predvsem negativne vidike ekonomskih procesov.

Rezultati dela

Po dobrih tridesetih letih, od začetkov delavskega upravljanja, od zasnov in izpopolnjevanja načel in oblikovanja sistemov delitve osebnih dohodkov po delu ugotovljamo, da sistem delitve še ni ustrezen.

»Mislim, da je eden glavnih razlogov, da smo zašli v sedanje težave, to, da v razvoju samoupravljanja – v dobrih tridesetih letih od prvih delavskih svetov, zlasti pa še po zakonu o združenem delu, ko smo za to ustvarili vse ustrezne pravne in politične pogoje – nismo izdelali sistema nagrajevanja oziroma delitve po delu, po rezultatih dela.«¹

Ob tej ugotovitvi, ki izvira iz obsežne gospodarske analize, mnenja številnih strokovnjakov (saj je Kraigher predsedoval komisiji zveznih družbenih svetov za vprašanje ekonomske stabilizacije), se kaže vprašati: Je bilo v naši družbi doslej premalo podpore in pritiskov na dograjevanje sistema nagrajevanje oziroma delitve po delu, po rezultatih dela? Je bilo izoblikovanih premalo strokovnih predlogov za izboljšavo, ali pa morda nismo dovolj premislili temeljnih izhodišč, na podlagi katerih je mogoče izoblikovati učinkovit, samoupraven način delitve? So načela, teoretična izhodišča, systemske rešitve že dovolj domišljene in ustrezne? Če smo v tem obdobju izhodišča, teoretične ugotovitve dovolj premislili, uskladili z družbeno realnostjo, rešitve dovolj kritično preverjali v praksi, potem moramo zdaj z večjo odločnostjo, s pomočjo strokovnjakov izoblikovati takšne predloge in rešitve, ki bodo sprejeta načela spreminjali v prakso.

Ponovna preverjanja Marxovih in Engelsovih stališč z drugimi marksističnimi teoretiki, ekonomisti ter prakso kažejo, da so se nekatere protislovne trditve in ugotavljanja izmuznili kritični, soodvisni analizi, kar je pripeljalo do nesporazumov, poenostavljanja in neustreznih rešitev. Če je določeno teoretično mnenje v sklopu celote napačno, če prav to napačno mnenje skušamo nekritično prenesti v prakso, potem se nam objektivno dogaja, da praktične izpeljave ne dajejo pričakovanih rezultatov. Vsa »dograjevanja« iz napačnih premis se pokažejo kot pomanjkljiva, kar rado navaja na iskanje izboljšav, drugačnih rešitev, ki pa ne morejo dajati ustreznih učinkov, če izhajajo iz premalo domišljene zasnove.

Prvi dvom se rodi ob oblikovanju načel delitve po delu, če upoštevamo, da je prav *Marx prvi nedvoumno ugotovil, da delo nima vrednosti*. »Človeška delovna sila v tekočem stanju ali človeško delo ustvarja vrednost, vendar pa samo ni vrednost. Delo postane vrednost šele v strnjenem stanju, šele v predmetni obliki.«² Prva razlaga, ki se ponuja – Marx je to ugotovil za kapitalistični sistem proizvodnje in delitve, ki pa za sociali-

¹ Sergej Kraigher: »Močne integracijske sile, ki svojo moč dokazujejo že štiri revolucionarna desetletja«, Delo, 29. 11. 1983.

² Karl Marx: »Kapital«, I, C. Z., stran 61.

stični samoupravni sistem ne velja, ker so se spremenili proizvodni lastninski in delitveni odnosi.

Podobnih ugotovitev, da je delo tvorec vrednosti, da samo nima vrednosti, da ima vrednost delovna sila, je v Marxovih delih še veliko. Delo po Marxu ne more imeti vrednosti, čeprav jo ustvarja, ker ne nastopa kot blago, ker ima vrednost, ceno le blago, ki nastopa v proizvodnji in blagovni menjavi. Na tržišču uporabnih vrednosti ima ceno blago, storitev, v kateri je vračunana cena delovne sile glede na njeno vrednost. Ker na tržišču *ni menjave dela*, nastopa s ceno delovna sila. Zato tudi ovrednotenje: »Ena ura dela je enaka eni uri dela«, ne more določati vrednosti. Dela na tržišču ni mogoče neposredno prodati, zato ga ni mogoče neposredno ovrednotiti. Svojo vrednost, ki pa praviloma nikoli ne sme doseči vrednosti strdenine dela, proizvoda, ima delovna sila, ki jo delavec za dnevno vrednost prodaja kapitalistu ali v samoupravnem socializmu združuje z drugimi proizvajalci.

Tako v kapitalizmu kot v socializmu je delavec lastnik svoje delovne sile, ki jo v kapitalizmu prodaja, v samoupravnem socializmu pa združuje z drugimi proizvajalci, medtem ko je v državnem socializmu delavec kot posameznik v mezdnem odnosu z državo, ki mu po določenih kategorijah določa plačo in tudi določen presežek nad prekoračitvijo norme ali plana.

V čem se torej kaže nerazumevanje med vrednostjo dela in vrednostjo delovne sile, v čem je uganka, ki jo je razvozljajal Marx in tako s teorijo presežne vrednosti odkril bistvo kapitalističnega izkoriščanja delavcev.

»Vrniti se moramo sedaj k izrazu *'vrednost ali cena dela'*.

Videli smo, da je to dejansko le vrednost delovne sile, ki jo merimo z vrednostjo blaga, potrebnega za njeno ohranitev. Ker pa dobiva delavec svojo mezdo *potem*, ko je njegovo delo končano, in ker tudi ve, da je to, kar v resnici daje kapitalistu, njegovo delo, se mu mora vrednost ali cena njegove delovne sile nujno kazati kot *cena ali vrednost njegovega dela samega*.³

Tako v kapitalizmu kot v socializmu se delavec najprej zanima za to, kolikšno plačo ali osebni dohodek bo dobil na delovnem mestu. Zanima ga tudi, kako težko, zahtevno je delo, vendar se predvsem zgodi, da bo v kapitalizmu za osem ur prodal, v samoupravnem socializmu pa združil svojo delovno silo z drugimi delavci v proizvodni proces za ustvarjanje dobrin in storitev. Kapitalistu zelo ustreza, če delavec verjame, da je plačan za svoje delo, saj potlej ne zasluti, da je plačan le za trošenje delovne sile, to je, da dobi plačilo, manjše od vrednosti, ki jo s svojim delom ustvari. Na nove odnose, ki bodo delovno silo kot blago spremenjale v svobodno združevanje za proizvodnjo, opozarja tudi Engels:

»Za socializem, ki hoče osvoboditi človeško delovno silo tistega položaja, v katerem je ta delovna sila blago, je velikega pomena spoznanje, da delo nima vrednosti, da jo imeti ne more.«⁴

³ Karl Marx: »Mezda, cena in profit«, Izbrana dela I, C. Z. 1950, stran 554.

⁴ Friedrich Engels: »Anti-Dühring«, C. Z. 1948, stran 230.

O tem, da delo nima vrednosti, pri nas redko pišemo, pogosteje o tem, da ima vrednost delovna sila. Očitno nam za uveljavljanje načel delitve po delu bolj ustreza, če »nagrajujemo delo«, kot pa da bi plačevali delovno silo. Tudi če bi dosledneje, pravilno pisali, da ima vrednost delovna sila, ne bi pa hkrati analizirali drugih okoliščin in iz njih povzeli ustreznih sklepov, s tem seveda ne bi bistveno vplivali na drugačno oceno in oblikovanje sistema delitve po delu.

Posebej, če pri tem podrobneje analiziramo »strdenine dela«. Drugače povedano, če naša razmišljanja ne iščejo razrešitev, da ima v blagovno-tržnem gospodarstvu vrednost predvsem strdenina dela, proizvod, storitev. Realnejšo vrednost ima tista strdenina dela, proizvod, ki se približuje družbeno potrebnemu času za proizvodnjo ali mednarodno priznani vrednosti, ki jo oblikuje svetovno tržišče. Na njem se kot blago z uporabno in menjalno vrednostjo srečujejo proizvodi nacionalnih gospodarstev.

Njihove vrednosti ne določa »nacionalno družbeni« porabljeni čas – priznana je mednarodna vrednost, ki teži k srednji vrednosti, družbeno (mednarodno) potrebnemu času. Srednje, povprečne cene ne zanimajo stvarni stroški kapitala delovne sile, ne porabljeni čas, delo. *Konkurenca izoblikuje povprečno ceno, kjer je na boljšem tisti, ki porabi za proizvod manj kapitala, delovne sile, manj dela, ki proizvaja z nižjimi stroški.* Vsak mora višje stroške nadomestiti doma, bodisi z obremenitvami blaga za domačo porabo, predvsem pa z nižjim plačevanjem delovne sile, ki je temeljni strošek proizvodnje.

To je zelo zgodaj in dovolj razvidno ugotovil Marx, ko je primerjal vrednosti dveh delavcev, ki proizvajata različno blago: »Vrednosti proizvodov omejujejo njuni mezdi, toda mezdi ne omeujeta vrednosti njunih proizvodov.«⁵ Marx je ugotovil, da *mezdi ne moreta presežati vrednosti blaga, da sta lahko manjši za katerikoli sorazmerni del*, kajti v nasprotnem primeru bi se dogajalo, da bi moral lastnik proizvodjalnih sredstev, ki prodaja blago, pokriti razliko iz drugih virov. V kapitalizmu z manjšanjem profita, v skrajnem primeru do ravni zagotavljanja enostavne reprodukcije ali celo z zajedanjem v enostavno reprodukcijo, kar gospodarsko ni vzdržljivo. V socializmu z zmanjševanjem akumulacije, omejevanjem razširjene reprodukcije, *pa tudi solidarnostno – s pokrivanjem izgube, kar pa pomeni le prelivanje presežnega dela* drugih proizvajalcev.

Če te zakonitosti niso oblikovane v trden gospodarski sistem, prihaja do povečane inflacije, do objektivnega razvrednotenja delovne sile, dela, zlasti najbolj produktivnih proizvajalcev, ki niso prekoračili vrednosti svoje delovne sile glede na strdenino dela, proizvod.

Toda v sistemu možnega prelivanja je mogoče razlike od tistih, ki si »predrago« zaračunajo vrednost svoje delovne sile ali slabo gospodarijo z družbenimi proizvodjalnimi sredstvi, pokriti le z odvzemom vrednosti, ki so

⁵ Karl Marx: »Mezda, cena in profit«. Izbrana dela I, C. Z. 1950, stran 541.

jo ustvarili delavci in gospodarji. Pri tem ni odločilno to, da bi bila celotna vrednost delovne sile »zelo prevrednotena«, dovolj je, če je te delovne sile *preveč*. Tako postane prevelik strošek, obremenitev za družbeni proizvod, ki ga ustvarja. Zelo kritičen dejavnik sta lahko prevelika družbena režija in potrošnja, ki v prevelikem obsegu (*glede na ustvarjeni družbeni proizvod*) ne »preneseta« teh stroškov.

»Blagovna proizvodnja naše epohe je svetovni proces ustvarjanja vrednosti z danimi proizvodnimi silami človeštva. Bistvo tega procesa je potrošek družbeno potrebnega dela, ki je glede na razvitost in močno integriranje svetovnega gospodarstva popolnoma indiferenten v odnosih na nacionalno poreklo blaga ali na okoliščino, če je proizvedena v kapitalističnih ali socialističnih pogojih. Vendar je to samo pot, po kateri zakon vrednosti teži k podreditvi nacionalnih ekonomij svetovnim normam angažiranega živega in opredmetenega dela v proizvodnji.«⁶

Zaradi določene Marxove in Engelsove zmote v predvidevanjih, ki jo nekritično radi povzemamo v načela, iskanje rešitev za nagrajevanje po delu, se predolgo vrtimo na mestu, porabljammo veliko sil, da bi ovrednotili delovna mesta, opravila, izpeljali družbeni katalog del, strokovne podlage za oblikovanje sistemov delitve osebnih dohodkov, ob tem pa puščamo ob strani pogojni dejavnik za ustvarjanje vrednosti, *sredstva za delo*. Pri iskanju možnosti, da bi tudi minulo delo vključili kot delež v osebni dohodek, se kažejo prve rešitve. Izhajajo pa te rešitve iz povprečnih osebnih dohodkov, ki jim je minulo delo dodatek, namesto da bi najmanj enakopravno obravnavali obe prvini: *sredstva za proizvodnjo in delavce, njihovo delo*.

Ker gradimo družbo prihodnosti, ki naj bi ob večjem ustvarjanju materialnih dobrin omogočala bolj pravično delitev po potrebah, bi morala biti naša pozornost usmerjena v *ustvarjanje*, v ugotavljanje, zagotavljanje in spodbujanje ključnega dejavnika za povečanje proizvodnje in zagotavljanje družbenih potreb. *To pa je v manjši meri odvisno od živega dela; odvisno je predvsem od visoko produktivnih sredstev za delo, od vključevanja znanosti v proizvodni proces, od kar največje izrabe sredstev za delo, kjer se nezadržno veča delež minulega dela in manjša delež živega dela.*

Največji nesporazumi in težave nastajajo zato, ker se pri obravnavi vrednosti, in sicer nove vrednosti, radi sklicujemo na Marxove ugotovitve iz analize kapitalističnih proizvodnih odnosov, ki izvirajo iz oplemenitenja kapitala in uporabe delovne sile, ustvarjanja presežne vrednosti. V zasnovah delitve se sklicujemo na Marxovo shemo delitve osebnih dohodkov v prehodni dobi iz kapitalizma v komunizem, ki jo je predvidel za drugačne proizvodne in s tem tudi delitvene odnose, kakršni veljajo v naši samoupravni socialistični družbi. Navedena Marxova in Engelsova zmota glede delitve v »prihodnji družbi«, ki je bližja našim željam, ne odseva pa naših

⁶ Mito Hadži Vasilev: »Radniška klasa i privatna svojina«, Socijalizam, 1966, 10, stran 1283.

in mednarodnih proizvodnih odnosov, sta precejšnji oviri, ker skušamo iskati rešitve v *vrednosti dela*, v delitvi zgoj »po delu«, kar je Marx tudi zapisal.

»Kritika gothskega programa«, na katero se radi sklicujemo pri oblikovanju načel delitve po delu, nosi v sebi kal nesporazumov, ki jih je potrebno razjasniti. Zlasti zato, ker se v zadnjih 30 letih radi sklicujemo prav na to Marxovo delo, navajamo posamezna določila kot dokaz, kako je potrebno izoblikovati sistem delitve dohodkov v samoupravni socialistični družbi.

Najprej je treba opozoriti, da Marx tega dela ni smatral za izjemno pomembno, ni ga pisal za objavo, saj ga je v pismu Brackeju navedel kot: »Obrobne pripombe k programu nemške delavske stranke«. Napisal jih je leta 1875 »kot obrobne pripombe« in jih sam ni objavil. To je dobrih petnajst let pozneje, po Marxovi smrti, leta 1891 napravil Engels.

Za trditve v »Kritiki gothskega programa« sta pomembni zlasti dve okoliščini, ki ju je potrebno pri branju in povzemanju posebej upoštevati. Marx in Engels sta predvidevala, da bo socialistična revolucija nastala v kapitalistično najbolj razvitih državah, da bo zajela vso Evropo in se bo ustvarjanje socialistične družbe začelo v najbolj razvitih kapitalističnih državah. Torej v obdobju, ko bo kapitalizem zelo razvil svoje proizvodne sile. V resnici se je zgodilo ravno nasprotno: socialistična revolucija se je začela v Rusiji, v kapitalistično slabo razviti deželi, s pretežno kmetijskim prebivalstvom in z zelo nerazvitimi proizvodnimi silami.

Drugo, kar je iz tega logično izhajalo: Marx in Engels nista predvidevala vzporednega obstoja kapitalističnega in socialističnega družbenega sistema, svetovnega tržišča, konkurence, ki v mednarodni menjavi socialističnih držav ne postavlja v ugodnejši ekonomski položaj.

Zato v prvi fazi razvoja socialistične družbe iz prehoda kapitalizma v komunizem *nista predvidevala blagovne proizvodnje*. To se pravi, nista predvidevala blagovno-tržnega gospodarstva, denarja, niti nista predvidevala takšne oblike družbe, kakršna je naša, samoupravna socialistična družba. Nista predvidevala podjetja kot dediščine preteklosti, kot pogoja za blagovno produkcijo in menjalne odnose.

Družba, ki jo je imel v mislih Marx, torej ni bila današnja, samoupravna družba, družba s tržno-blagovnimi odnosi. Zato je akumulacija, razpolaganje zunaj domene proizvajalcev, saj »Marxova« družba odteguje nadomestilo za »porabljena proizvajalna sredstva«, »dodatni del za razširjeno reprodukcijo«. »Zato prejema vsak posamezni producent – po odtegljajih – natanko to nazaj, kar ji daje. Kar ji je dal, je njegova individualna količina dela«. ⁷

Še razvidneje: Marx v svojem zapisu ni predvideval blagovno-tržnih odnosov, ni računal niti z denarjem, saj je zapisal: »Od družbe dobi potrdilo, da je prispeval toliko in toliko dela (po odbitkih njegovega dela

⁷ Karl Marx: »Kritika gothskega programa«, Izbrana dela II, C. Z. 1951, stran 18.

za družbene sklade) in s tem potrdilom dobi iz družbenih zalog toliko potrošnih sredstev, kolikor velja enaka količina dela». ⁸

Da v socializmu, ki takrat še ni imel samoupravne zasnove, vendar jo je Boris Kidrič leta 1949 že predvideval, ne morejo veljati naturalni blagovni odnosi, ampak le blagovni, denarni, izpričuje njegova misel:

»Smešno, absurdno bi bilo, npr., misliti, da bo kmalu mogoče zamenjati denarno plačo z navadno »pobotnico« za potrošeni delovni čas.« ⁹

Engels, ki se v svojih teoretičnih pogledih na razvoj družbe z Marxom ni razhajal, je še določneje zapisal Marxovo predvidevanje glede neblagovnosti proizvodnje v socializmu:

»S tem, da se družba polasti proizvajalnih sredstev, se odpravi blagovna proizvodnja in s tem gospodstvo proizvoda nad proizvajalcem«. ¹⁰

Tudi s to oceno, ki jo je povzel Lenin in jo še danes preoblikovano branijo v Sovjetski zvezi, ko gre za proizvodnjo, oblikovanje akumulacije, delitev, se Boris Kidrič ni strinjal. Nedvomno je zapisal:

»Čisti socializem, ki je potreben za neposreden prehod v komunizem, in ki sta ga v svojih osnovnih delih predvidevala in analizirala Marx in Engels, in blagovna menjava se pravzaprav medsebojno absolutno, ne le dialektično izključujeta, ker sta blagovna produkcija in blagovna menjava sama na sebi po svojem zgodovinskem nastanku, vlogi in razvoju – klica in temelj, a po začetku socialistične revolucije ostanek kapitalizma.« ¹¹

Navedke v tem zaporedju in tako podrobno navajamo namenoma, da bi opozorili na zmoto, na neskladje in protislovje med Marxovo in Engelsovo vizijo socialistične družbe, ki se razvija v drugačnih okoliščinah, kot sta jih predvidevala in da zato tudi njuna predvidevanja, da bodo veljali drugačni proizvodni odnosi, ne ustrezata današnjim razmeram. Zato sklicevanje, zlasti še *dobesedno* pojmovanje nagrajevanja »po delu«, ki ima v mislih *čas, prebit na delu, strokovno zahtevnost delovnega opravila, sestavljenost dela*, ko iz tega povzema izhodišče za urejanje sistema delitve po delu – prihaja v nasprotje z objektivnimi proizvodnimi in delitvenimi odnosi. Ker so drugačni od predpostavk, morajo biti zato nujno drugačne tudi rešitve, če ne želimo prihajati v nove težave, ko zaradi napačnih premis izvajamo neustrezne sklepe.

Poudarjanje gesla: »Za enako delo enako plačilo!« ali dopolnjeno, ker se nam primerjalnost, enakost odteguje izračunu: »Za približno enako delo – približno enako plačilo!« *ne odseva posebnih, samoupravnih socialističnih odnosov*. »Enaka plača za enako delo!« je lahko prav tako geslo delavcev v kapitalizmu, posebej še, če se ne zavedajo ustvarjanja in prilaščanja presežne vrednosti. Tehnike, ki to zahtevo potrjujejo, so Analitična ocena delovnih mest ali Ovrednotenje delovnih opravil, ki

⁸ Prav tam, stran 18.

⁹ Boris Kidrič: »Značaj blagovno denarnih odnosov v FLRJ«, Zbrano delo 4, C. Z. 1976, stran 20.

¹⁰ Friedrich Engels: »Anti-Dühring«, C. Z. 1948, stran 327.

¹¹ Boris Kidrič: »Teze o ekonomiki prehodne dobe v naši državi«, Zbrano delo, IV, stran 182.

ničesar ne povedo o družbenih odnosih, o tem, kdo je lastnik sredstev za delo, kdo si prilašča presežno vrednost nad neplačano vrednostjo delovne sile v kapitalizmu, kdo odloča in si prisvaja delež preseženega dela v socializmu. Naposled: Kdo razpolaga in odloča o akumulaciji? Če je pomembno zgolj za uveljavljanje načela enakosti, potem je to v Sovjetski zvezi izpeljano, saj dobivajo po enakih kriterijih ovrednotenje dela vsi zaposleni enakih kategorij enake plače. Potlej je načelo: »Za enako delo enako plačilo!« kar dosledno izpeljano. Vendar pa ta enaka načela v treh različnih družbenih sistemih, ki se ne razlikujejo po lastništvu delovne sile, ampak po lastništvu sredstev za delo, razpolaganju s presežno vrednostjo, presežnim delom, akumulacijo, kažejo na različne proizvodne in delitvene odnose. Poudarjati načela: »Za enako delo enako plačilo!« v našem samoupravnem socialističnem sistemu pomeni krepiti mezdno miselnost, čeprav delavec v samoupravnem socializmu ni v meznem odnosu.

Pravilnejše, edino sprejemljivo geslo: »V proizvodnji delimo po rezultatih dela!« Z dostavkom, da rezultata ne razumemo le kot »merljivo« delo, nagrajevanje po normi, različna druga merila, ki so seveda pomembna spodbuda za rezultate, ampak da z rezultati razumemo rezultat združenega dela, strdenino delo, opredmeteno v proizvodu, ki na trgu dokaže svojo vrednost. Zato ni smotrno že naprej ugotavljati vrednosti, ki jo delo ustvari. Prva »vrednost« je le predkalkulacija, priznanje za trošenje delovne sile, njena končna vrednost pa se mora potrditi v priznani vrednosti, v prodaji na tržišču!

Če bi pristali na to, da izoblikujemo načela delitve zgolj po »vloženem delu«, kar se zdi nekaterim skrajno pravično, če bi pristajali na ugotovitev iz »Kritike gothskega programa«, namreč da v samoupravnem socializmu delavec daje družbi le »individualno količino dela«, da »nihče ne more dati kaj drugega kot svoje delo«, ¹² potem bi izbrisali samoupravni sistem in našo ustavo, kjer je v Temeljnih načelih zapisano: »Ko dosejajo rezultate skupnega dela kot vrednost na trgu v pogojih socialistične blagovne proizvodnje, . . .« in naprej: ». . . delavci . . . odločajo o rezultatih svojega živega in minulega dela v celoti teh odnosov.« ¹³

Pri razpravah o načelih in zlasti o oblikovanju izhodišč za sistem nagrajevanja po rezultatih dela se moramo opredeliti za enega od dveh modelov, ki zlasti zadnji dve desetletji razvnamata in delita ekonomiste na dva tabora, ki dokazujeta, da je potrebno kot izhodišče v blagovno-tržnih pogojih gospodarjenja upoštevati profit ali dohodek kot temeljni izhodišči za delitev v družbi in za delitev osebnih dohodkov.

Zagovorniki profitne stopnje izhajajo iz domneve, da v blagovno-tržnih odnosih veljajo blagovne kategorije, da so torej blago tako delovna sila kot proizvodjalna sredstva. Oboje je strošek, ima svojo ceno, zato naj bi veljalo kot blago. Težave nastajajo z lastnino, kajti družbena lastnina ni

¹² Karl Marx: »Kritika gothskega programa«, Izbrana dela II, C. Z. 1951, str. 18.

¹³ Ustava SRS, »Temeljna načela«, III.

oprijemljiva individualna lastnina, niti skupinska, kolektivistična lastnina, ni podobna združni lastnini, zato zagovorniki navajajo, da ni nelastnine.

Čeprav je točno, da so »proizvodni odnosi izraz za lastninske odnose«, to ne pomeni nič drugega, kot da je družbena lastnina proizvodjalnih sredstev – družbena. Se pravi lastnina vseh družbenih članov; nihče si od te lastnine ne sme ničesar individualno prisvojiti. Tudi delavci, ki proizvajajo na podlagi družbene lastnine proizvodjalnih sredstev, ki del teh sredstev upravljajo, si delijo rezultate, si *družbene lastnine ne smejo prisvajati!*

»Nihče ne more pridobiti lastninske pravice na družbenih sredstvih, ki so pogoj za delo... Družbena sredstva se ne morejo uporabljati za prilaščanje tujega presežnega dela, niti ne za to, da bi omogočala tako prilaščanje.«¹⁴

Še več, njihova naloga je, da sredstva družbene lastnine »nenehno obnavljajo, povečujejo in izboljšujejo.«¹⁵

V kapitalističnih proizvodnih odnosih se vloženi denar spreminja v kapital in se večja z neplačano vrednostjo delovne sile, z izkoriščanjem delavca, ta presežna vrednost pa se spreminja v profit, torej profit nastaja iz lastnine kapitala, lastnine proizvodjalnih sredstev; kapitalist kupuje delovno silo po njeni dnevni vrednosti, neplačana vrednost delovne sile, razlika do tržne vrednosti proizvoda pa zagotavlja oblikovanje presežne vrednosti. Čeprav v samoupravnem socializmu veljajo blagovno-tržni odnosi, to ne pomeni, da veljajo tudi profitni odnosi, temelječi na kapitalu zasebne lastnine proizvodjalnih sredstev, ustvarjanju in prilaščanju presežne vrednosti, ki se brez dela steka v žep kapitalista.

Ko je razgrinjal svoje zamisli o novem gospodarskem sistemu, je Boris Kidrič zavrnil prav te ideje, ki so jih ponujali kot sprejemljivejše od državno-socialističnega sistema, pa tudi ustrežnejše od Kidričeve diferencirane akumulacije in skladov.

»Postavljati nasproti stopnjam akumulacije in skladov poprečno profitno mero pomeni po tem, kar smo navedli, nič več in nič manj kakor načelno nasprotovati socialistični teoriji o vprašanju lastnine in razpolaganja s presežnim delom ter pod krinko boja proti državno-kapitalističnemu birokratizmu zastopati pot 'klasično' reakcionarnega vračanja nazaj, na zasebnolastninske pravice, a v naši socialistični industriji na nekakšno vrsto združnega kapitalizma.«¹⁶

Kot edino sprejemljiv se pojavlja dohodek kot temeljni ekonomski zakon gospodarjenja v samoupravnem socializmu. O njegovi utemeljitvi so napisane debele knjige, v katerih so skušali izoblikovati univerzalni kazalec, formulo, ki bi bila za naše samoupravne socialistične gospodarske odnose tako univerzalna, kot je Marxova formula za oblikovanje presežne vrednosti. Stalna popravljanja in utemeljevanja univerzalnega kazalca kažejo, da so se nekatere opredelitve, ki naj bi zagotavljale ustrezen

¹⁴ Ustava SRS, 14. člen.

¹⁵ Ustava SRS, 17. člen.

¹⁶ Boris Kidrič: »O nekaterih teoretičnih vprašanjih novega gospodarskega sistema«, Zbrano delo, IV, stran 408.

presežek dela, ustrežno stopnjo nove vrednosti in sredstev za akumulacijo in razširjeno reprodukcijo, le še izmaknile iz obrazca, ki temelji na domnevi o *ekonomski selekciji notranjega tržišča, na racionalnem gospodarskem ravnanju in delitvi, ki najprej upošteva splošne in iz njih izvedene osebne interese*, izmuznile iz modela. Zato dohodkovni model temelji še na nekaterih domnevah, ki pa jih dejansko gospodarsko ravnanje in delitev v družbi kot v organizacijah združenega dela, tako kot so zamišljene, ne potrjuje.

Za kapitalistični sistem je značilno, da *mora ustvarjati presežno vrednost*, kar lahko izpelje le, če so *proizvodni stroški nižji od prodajne cene*. Vsako podjetje, ki mu ne uspe proizvajati z nižjimi stroški, kot jih doseže s prodajo svojih proizvodnih storitev, propade! Ker je znano, da je naraščanje produktivnosti odvisno zlasti od produktivnejših sredstev za delo, njihove racionalne uporabe, mora kapitalist del presežne vrednosti vlagati v nova sredstva za proizvodnjo, od katerih ima z manjšim plačevanjem vrednosti delovne sile, kot jo ustvari, profit. Pretirana družbena režija kot povečan strošek proizvodnje mu zmanjšuje profit ali ga sili v povečana prizadevanja in iznajdljivost, da te pritiske prenese drugam in ustvari sprejemljivo stopnjo profita. Nikoli, niti v najbolj razvitem kapitalizmu, *niso osebni dohodki postavljeni v ospredje kot izhodiščni dejavnik za delitev*, ampak prihajajo v delitev šele kot *redukcijski dejavnik*. Ko so zagotovljena povratna sredstva za vloženi kapital, odračunani predvideni družbeni stroški in je zagotovljena presežna vrednost, *so delovni sili priznane le vrednosti, ki zagotavljajo profit*, torej presežno vrednost nad vrednostjo, ki je bila vložena v proizvodni proces.

Kot že omenjeno, različna vrednost delovne sile, enake strokovne usposobljenosti in celo intenzivnosti dela *ni odvisna od vložene živega dela*, ampak predvsem od *produktivnosti sredstev za delo*. Zato je najbolje plačana delovna sila v Združenih državah Amerike še zmerom dovolj cenena delovna sila za njihovo proizvodnjo, ki temelji na najboljši produktivni opremljenosti sredstev za delo. Računa se kot družbena delovna sila, odvisna od opremljenosti in uporabe delovnih sredstev, pa tudi družbene režije, ki je po obsegu lahko višja kot drugje, a ne sme *previsoko obremeniti posameznega proizvoda*, da mu s tem ne zapravi prednosti v mednarodni menjavi. Industrijsko, tehnološko, produktivno zaostale države morajo zaostanek v tehnologiji *nadomestiti z manjšimi stroški za delovno silo, z družbeno režijo in dajatvami, da tako dosežejo enako ceno, drugače se ekonomski izračun ne izide*.

Če na podlagi obravnavanih izhodišč obravnavamo dohodek in dohodkovno ceno, kot sta ju oblikovala dva znana jugoslovanska teoretika in ju primerjamo z Marxovo stroškovno ceno ustvarjanja presežne vrednosti, lahko ugotovimo, da se razlikuje predvsem pri ovrednotenju dela. Vacič ugotavlja:

$$\text{»D} = \text{msp} + \text{d«}$$

Dohodek = materialni stroški proizvodnje + dohodek.¹⁷

Nekoliko drugače znani teoretik Korač:

»d = fod + fa + dp«

(Dohodek = fond osebnih dohodkov + fond akumulacije + družbena potrošnja.)¹⁸

Vacič je na tej podlagi tudi utemeljil »Temeljni ekonomski zakon socializma«.

»Proizvodnja maksimalne novoustvarjene vrednosti oziroma prilaščanje najvišjega dohodka je temeljni motiv socialističnih proizvodnih enot, pa tudi pogoj, ker se iz njega zagotavlja ne le obnavljanje osebnosti proizvajalcev, ampak tudi obnavljanje oziroma razširjena reprodukcija same proizvodne enote. Zaradi tega se zakon dohodka, ki izraža tak temeljni in neposredni motiv proizvodnih enot in na podlagi katerega se ustvarja splošni cilj gospodarjenja (zadovoljevanje družbenih potreb) pojavlja kot temeljni ekonomski zakon socializma.«¹⁹

Tako opredeljena teorija dohodka ima nekaj šibkih točk, ker izpušča nekatere zelo pomembne prvine oblikovanja cene, ki sta jih navedena teoretika spregledala. Kot je navedel Vacič, ima »zakon (načelo) dohodka v socialistični družbi enako funkcijo kot zakon presežne vrednosti v kapitalizmu.«²⁰

Primerjava ni povsem umestna, ker je praviloma za vsa kapitalistična podjetja, ki želijo obstati, znano, kaj je spodnja meja presežne vrednosti, profita. Na Japonskem je določena celo zgornja meja, kjer država odzame »višji« profit.

Kolikšno je presežno delo, okvir od – do, mi ne vemo in nočemo o tem niti razpravljati. Menimo, da bi bilo to vmešavanje države v samoupravno delitev, čeprav bi se o tem lahko sporazumeli tudi samoupravno. Drugo »prilaščanje kar najvišjega dohodka«, kot piše Vacič, je lahko v interesu proizvajalcev, ne more pa biti zmerom v interesu družbe, če to prilaščanje izvira iz monopolnega položaja, ekstra dohodka in se namesto v razširjeno reprodukcijo prelije v osebno porabo. Namesto da bi imela korist vsa družba in pozneje tudi proizvajalci v organizaciji združenega dela, ki so ta sredstva namesto porabili, s produktivnejšo tehnologijo oplemenitili za ustvarjanje novih vrednosti.

Zato ne kaže v ospredje postavljati (kot je zapisano) »obnavljanje osebnosti proizvajalcev« in jo postavljati pred zagotavljanje »razširjene reprodukcije«. Kljub tem pomislekom pa je Vacičeva opredelitev sprejemljivejša od Koračeve, ki tako izpeljana, kot je zapisana, omogoča in pogojuje inflacijsko gospodarjenje.

Če namreč »fond osebnih dohodkov« postavimo v ospredje dohodkovne cene in ga izvedemo iz lanskih poprečnih osebnih dohodkov, to

¹⁷ Aleksandar M. Vacič: »Principi i politika dohotka«, R. Š. 1981, stran 186.

¹⁸ Miladin Korač: »Socijalistički samoupravni način proizvodnje«, I, Komunist, 1977, stran 179.

¹⁹ Aleksandar M. Vacič: »Principi i politika dohotka«, stran 183, 184.

²⁰ Aleksandar M. Vacič: »Principi i politika dohotka«, stran 183.

lahko pomeni, da dane *prevelike stroške, nizko produktivnost* vnašamo kot prednostno podlago za novo oblikovanje stroškov in cene. Ko smo torej oblikovali »fond osebnih dohodkov«, bomo oblikovali »fond akumulacije«, nato odvedli preostanek za »družbeno potrošnjo«.

Tako tudi ravnamo. Številne organizacije združenega dela so si še naprej izplačevale visoke osebne dohodke iz časov, ko so bile rentabilne, pa tudi pozneje, ko so poslovale z izgubo. Da bi ohranile raven ali prevelik padec osebnih dohodkov ob slabših rezultatih gospodarjenja, so organizacije združenega dela *zmanjševale stopnje akumulacije*. Realno so ustvarjale manjše »presežno delo«, ker so glede na gospodarski izračun za delo, *ki je ustvarilo manjšo novo vrednost, oddelile preveliko vrednost*.

Navedena teorija dohodka temelji na domnevi, da pod blagovno-tržnimi pogoji gospodarjenja notranji trg, domača konkurenca uravnava cene in jih približuje svetovnim cenam. Če bi načelo dohodkovne cene, kot je oblikovano *v odnosu do mednarodnih vrednostih cen, delovalo selekcijsko, če bi s presežnim delom in delitvijo zagotavljalo dovolj sredstev za povečanje produktivnih sil dela, potem nanjo ne bi bilo pripomb*. Tako pa lahko ugotovimo, da je dohodkovna cena lepo zamišljena, vendar jo je treba *še dodelati, vključiti takšne prvine, da bo skladno z družbenimi odnosi tudi ekonomsko učinkovito delovala*.

Značilnosti našega gospodarskega ravnanja so v želji in tudi možnosti, da si v organizacijah združenega dela pridobijo poceni »družbeni kapital« s tem, da so obresti na posojila bile občutno nižje kot stopnja inflacije in so tudi po povišanju še zmerom nižje od stopnje inflacije. V prednosti je torej vsak, ki dobi bančna posojila, tudi če jih ni najbolj preudarno naložil in učinkovito izrabil. Razliko mu kmalu pokrije inflacija, dodatno, če je potrebno, še solidarnostni skladi. Druga značilnost je težnja po višjih cenah, kjer so v prednosti proizvajalci, ki lažje izsilijo višjo ceno od drugih, ki so pod trdim režimom »zamrznitev« ali kontroliranih, odobranih cen. Če k tem dodamo še pretirano emisijo denarja, potem smo ustvarili dovolj velik manevrski prostor za to, da se nekatere *ekonomske zakonitosti razblinijo*, da višji dohodek ni le rezultat boljšega gospodarjenja s proizvodjalnimi sredstvi, višje produktivnosti, zmanjševanja stroškov, ampak doseganja višjega dohodka po »neenakomerni poti«, poti, ki ne izvira iz dela.

Še huje je, če temu prilagajamo sistem delitve v družbi. V navedku o »temeljnem ekonomskem zakonu socializma« je na prvem mestu »*obnavljanje osebnosti proizvajalcev*«, kar bi lahko z Marxovo oznako poimenovali »obnavljanje delovne sile«, tudi »fond osebnih dohodkov« pred skrbjo za razširjeno reprodukcijo! To ni naključno. Večina državne regulative se nanaša na cene, osebne dohodke, ne na družbeni kapital, čeprav je znano, da so *proizvajalna sredstva družbena lastnina*, delovna sila pa je *osebna lastnina delavcev*, saj z njo svobodno razpolagajo.

Tudi dobrih osem let star »Družbeni dogovor« na zvezni ravni nedvom-

no kaže svojo usmeritev, da imajo osebni dohodki prednost pred sredstvi za razširjeno reprodukcijo in družbenimi dajatvami.

»...organizacije, ki ustvarjajo manjši dohodek na delavca od poprečja, lahko izločajo relativno manj za razširjenje materialne osnove združenega dela in za rezerve od poprečja – s tem, da za osebno in skupno uporabo odredijo manj od poprečnih izločanj v panogi, večji dejavnosti oziroma oblikah združevanja dela in sredstev.«²¹

Čeprav je videti to določilo povsem v skladu z načeli nagrajevanja po delu, saj tisti, ki ustvarijo manj, tudi razdeljujejo manjši delež za osebne dohodke in skupno porabo, imajo takšna določila in praksa zelo daljnosežne, usodne posledice za narodno gospodarstvo.

Če je za določeno proizvodno panogo za to, da se obdrži in uveljavi v mednarodni menjavi, da proizvaja blago po mednarodni vrednosti, nujno, da na leto izloča, na primer, 4000 dolarjev na delavca za razširjeno reprodukcijo, za nakup nove, produktivnejše tehnologije, potem bo panoga ali organizacija združenega dela nujno nazadovala in propadla, če bo na leto izločala le 2000 ali celo samo 1000 dolarjev sredstev za razširjeno reprodukcijo. Takšna organizacija združenega dela *nima prihodnosti, tudi če bo nekoliko znižala osebne dohodke in sklade, saj si ne zagotavlja ustreznih materialnih temeljev dela, torej dovolj višje produktivnih proizvodnih sredstev*. Izpada nujno potrebnih produktivnih sredstev za delo ne more nadomestiti z živim delom, niti ne z nižjim plačevanjem delovne sile, kajti v sodobnem svetu velja neizprosni zakon, da lahko *napreduje le tista država, ki je sposobna ustvariti dovolj sredstev za visoko produktivne proizvodne investicije*.

To v bistvu niso nikakršne nove ugotovitve, ampak samo obnovitev že zapisanih misli dovolj pronicljivih in ustvarjalnih marksističnih gospodarstvenikov. Boris Kidrič je na samih začetkih naše gospodarske teorije, ki je zavračala ponujene rešitve v smislu krepitve vloge države v socialističnem gospodarstvu, ko je postavljaj v ospredje *vlogo podjetja, učinkovitega gospodarjenja na ravni podjetja*, torej tudi takšne delitve v družbi tedaj, ko je pisal o potrebi določanja stopenj akumulacije in skladov, opozarjal na potrebo po ustvarjanju »presežnega dela«.

»Določanje stopenj akumulacije in fondov je izrecno družbeni akt. Upoštevati mora, da se presežek dela ne glede na vprašanje, kdo ga na temelju socialistično demokratičnih pravic upravlja, ne spreminja v individualno potrošnjo (s čimer je zagotovljena socialistična razširjena reprodukcija) ...«²²

Preberimo natančno: »... ne glede ..., kdo ... upravlja ..., s čimer je zagotovljena socialistična razširjena reprodukcija ...« Torej, *družbena reprodukcija*, ki je bistvena za razvoj družbe. Razmišljati kaže le o *najbolj*

²¹ Uradni list SFRJ, št. 24, 15. 5. 1975, »Družbeni dogovor o skupnih osnovah samoupravnega urejanja odnosov pri pridobivanju in razporejanju dohodka in delitvi sredstev za osebne dohodke v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji, III/18.

²² Boris Kidrič: »Ustavni zakon in naše gospodarstvo«, Zbrano delo, IV. C. Z. stran 472.

samoupravni metodi, ki pa posamičnih, skupinskih interesov ne sme uvrščati pred družbene!

Očitno pri nas raje kot o zmanjševanju stroškov, rentabilnosti družbenega kapitala in učinkovitega gospodarjenja, razmišljamo o delitvi osebnih dohodkov, ki so nas premočno uklenili in se zato prepočasi izvijamo iz njihovih spon. Na slabosti prezavzetega ukvarjanja z ugotavljanjem deležev, kvantumov živega dela in premajhno pozornost do boljšega gospodarjenja z družbenim kapitalom, minulim delom je pogosto opozarjal tudi Kardelj:

»Zato ni neke ‚absolutne pravice‘ v delitvi dohodka na podlagi merjenja ‚individualne količine dela‘. Sistem ekonomskih in socialnih odnosov med delovnimi ljudmi, ki jih mora samoupravna družba graditi na podlagi samoupravnega razpolaganja delavcev z dohodkom, mora imeti tri značilnosti. Prvič, biti mora ekonomsko stimulativen za hitrejši razvoj proizvodjalnih sil in produktivnosti družbenega dela. Drugič, zaradi tega mora delavce usmerjati k združevanju dela in dohodka, to je, k samoupravni integraciji in tretjič, spodbujati mora k odkrivanju čimbolj izenačenih meril za delitev osebnega dohodka na podlagi delitve po delu«. ²³

Če bi skušali dosedanja razmišljanja strniti v kratke povzetke, potem bi kazalo nadaljevati *proučevanje, iskanje rešitev*, ki bi ob produktivnejši tehnologiji zagotavljale hitrejšo rast proizvodnje, učinkovitejšo izrabo sredstev, ki bi spodbujala k večjim rezultatom dela, večala in krepila interes za učinkovitejše gospodarjenje in samoupravljanje. Zato bi morali iskati rešitve:

– Gospodarstvu, združenemu delu zagotoviti ustrezen del sredstev, ki mu zagotavlja tolikšno razširjeno reprodukcijo, da bo lahko sledilo mednarodni tehnologiji in se enakopravno vključevalo v mednarodno menjavo. Stopnje po panogah bi bile različne, odvisne od izračunov in samoupravnega sporazumevanja.

– V organizacijah združenega dela bi po sporazumu v panogah veljale minimalne stopnje akumulacije, kar zagotavlja obnavljanje, večanje in smotrno izrabo družbene lastnine proizvodjalnih sredstev.

– Delež družbene režije in porabe bi lahko bil okvirno določen, kar bi razširjeno družbeno reprodukcijo zavarovalo pred pretirano porabo in omogočalo dovolj veliko ustvarjanje nove vrednosti.

– V organizacijah združenega dela ne bi smeli deliti povišanih osebnih dohodkov na račun akumulacije, odvajanj za družbene potrebe, ampak bi morali slabi gospodarji zmanjšati osebno porabo za toliko, da bi bila zavarovana minimalna akumulacija in družbene dajatve. Za izjemne težave zaradi zunanjih dejavnikov bi uveljavili časovno omejeno solidarnost.

– Pravilniki, sistemi delitve osebnih dohodkov bi morali povezovati obe prvini ustvarjanja nove vrednosti: minulo in živo delo s tem, da bi z

²³ Edvard Kardelj: »Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi«, Samoupravljanje, I. DZS 1979, stran 334.

razvidnimi informacijami, z razčlenitvijo gospodarjenja in s spodbudnimi merili za večje učinke razvijali interes za gospodarjenje in upravljanje družbe. Le samoupravno zasnovano gospodarjenje in delitev lahko premaguje mezдно miselnost, ki je uprta v osebni dohodek, zapostavlja pa širše družbene cilje. Delitev mora biti zasnovana tako, da varuje širše družbene interese, spodbuja k boljšemu upravljanju in gospodarjenju, ki mora temeljiti le na rezultatih dela.

– Delitev po rezultatih dela pomeni izoblikovati tak sistem delitve v družbi in v organizacijah združenega dela, ki bo spodbujal h krepitvi materialnih temeljev dela, k bolj učinkoviti izrabi minulega dela, višji poprečni produktivnosti družbenega dela, kjer bodo boljši gospodarji in delavci lahko delili več, kolikor višji bodo rezultati gospodarjenja. Ob rasti čistega dohodka na zaposlenega osebni dohodki v delitvi zaostajajo. Možno pa je določiti tudi njihov maksimum, gornjo mejo.

– Izoblikovati merila za spodbudnejše nagrajevanje strokovno ustvarjalnega dela, večjega prispevka k dohodku, razviti premijska pravila nagrajevanja, ki jih je svetoval že Lenin, pri nas pa smo jih začeli uvajati in zaradi nedodelanosti in nasprotovanj opustili.

– Nagrajevanje po delu ima smisel, če spodbuja, nagrajuje boljše rezultate dela, kaznuje in ne priznava pa dela, ki ne daje rezultatov in izvaja neizprosno ekonomsko selekcijo slabih, ki lahko ob neizdelanih merilih živijo le na račun boljših, produktivnejših, z maličenjem načel delitve po rezultatih dela.

Navedenih predlogov ne gre pojmovati kot določila, ampak kot povzete razmišljanje in predlogov, ki naj spodbudijo nova razmišljanja, nove rešitve, ki bi izhajale iz upoštevanja ekonomskih zakonitosti, družbenih interesov. Postopoma naj bi spoznane prvine in izboljšave vnašali v sistem delitve, ki mora postati bolj spodbuden za boljše gospodarjenje, ki mora izhajati iz povečevanja in oplemenitenja družbene lastnine proizvodnih sredstev, samoupravljanja, ne pa iz poizkusov ovrednotenja dela, računovodske razdelitve danega; torej iz spoznane krepitve produktivnih sil dela, njihove učinkovite izrabe, od katerih sta odvisna gospodarska rast in razvoj samoupravnih odnosov.

Temeljni problem delitve v socialistični samoupravni družbi ni le odmerjanje odnosov, ampak oblikovanje takšnih odnosov in meril, ki omogočajo in spodbujajo ustvarjanje nove vrednosti, ki spodbujajo in razvidno nagrajujejo boljše rezultate dela!

Razvoj prebivalstva Slovenije v povojnem obdobju

I. UVOD

SR Slovenija je doživela v obdobju po drugi svetovni vojni izredno hiter gospodarski in družbeni razvoj. V začetnih povojnih letih je bilo razširjeno primerjanje razvitosti in dosežkov na mnogih področjih s predvojno ravnijo. Primerjanje današnjih rezultatov s predvojnimi pa bi gotovo izpadlo kot svojevrsten anahronizem. Zato se bomo takim primerjavam v našem prispevku izognili. Dosežke povojnega razvoja pa bomo prikazali s spremembami v tem obdobju.

Gospodarski razvoj Slovenije je bil v zadnjih štiridesetih letih pod prevladujočim vplivom industrializacije. Ta je prodrla v Slovenijo prej kot v druge jugoslovanske pokrajine, vendar še zmeraj z velikim zaostankom v primerjavi z Zahodno in Severno Evropo. Za prva povojna leta lahko rečemo, da je bila naša republika srednje industrializirana. Po popisu prebivalstva leta 1948 je bilo pri nas še zmeraj 49 odstotkov kmetijskega prebivalstva.¹ V štirih desetletjih, ki so sledila, je postala Slovenija industrijsko razvita republika. Proces deagrarizacije je prešel v osemdesetih letih v zadnjo fazo. Po popisu leta 1981 je bilo kmetijskega prebivalstva še 9,2 odstotka. Vzporedno s strukturo slovenskega gospodarstva se je spreminjala tudi družbenoekonomska struktura našega prebivalstva.

Če hočemo v najbolj splošnih obrisih prikazati spremembe, ki smo jih opisali v prejšnjih odstavkih, moramo začeti pri družbenem proizvodu. Ta se je v obdobju od leta 1952 do 1983 povečal skoraj za sedemkrat, z 9.141 na 63.349 milijonov din (v cenah leta 1972). Število zaposlenih se je od leta 1947 do 1983 povečalo z 232.174 na 816.585. V zadnjem letu tega obdobja je bilo v naši republici na tisoč prebivalcev 414 zaposlenih. Indeks rasti osnovnih sredstev gospodarstva družbenega sektorja je bil leta 1982 z osnovo leta 1955 647,3, osnovnih sredstev industrije pa v istem obdobju 666,6. Absolutna vrednost bruto investicij v osnovne sklade je bila leta 1982 petkrat večja kot leta 1956. Indeks kmetijske proizvodnje je bil leta 1983 (z osnovo 1955) 205, indeks industrijske proizvodnje pa 754. Indeks povečanja proizvodnje električne energije je bil v istem obdobju 799,3. Vsi ti rezultati so povezani z občutnim dvigom življenjske ravni prebivalstva v naši republici, ki ga tukaj ne moremo podrobneje prikazati, povejmo le,

¹ Vsi podatki, pri katerih ne navajamo vira posebej, so iz splošnih publikacij slovenske in jugoslovanske statistične službe. Največkrat so to posamezni letniki republiškega in zveznega statističnega letopisa.

da je prišlo po letu 1979 pri nekaterih elementih življenjske ravni, ki so bolj povezani z realnimi osebnimi dohodki, do občutnejšega nazadovanja.

Vse te kazalnike smo navedli zaradi tesne povezanosti med gospodarsko razvitostjo in razvojem prebivalstva, ki ga bomo v našem članku podrobneje obravnavali. Dokončni prehod iz agrarne v industrijsko družbo je bil namreč v Sloveniji tisti odločilni dejavnik, ki je v drugi polovici petdesetih let povzročil prevlado sodobnega tipa reprodukcije prebivalstva, za katerega je značilna nizka raven rodnosti in smrtnosti. S tega vidika lahko povojno obdobje razdelimo na dva dela. Štirideseta in petdeseta leta pomenijo obdobje, v katerem je sklenjen demografski prehod na Slovenskem. V teh letih je bil tradicionalni tip reprodukcije prebivalstva dokončno nadomeščen s sodobnim tipom. Zato se v njih še pozna vpliv dolgoročnega zniževanja smrtnosti in rodnosti. Drugi del, ki traja okrog četrt stoletja, pomeni začetek novega obdobja v demografskem razvoju našega prebivalstva. To se je začelo reproducirati nanovo in veliko bolj racionalno kot v preteklosti. Razmere z nizko rodnostjo in smrtnostjo pomenijo, da se ljudje zavestno odločajo za manj otrok, ki jim skušajo omogočiti kar najboljše možnosti za vzgojo, izobraževanje in vključitev v družbeno življenje.

Preden začnemo s podrobnejšo obravnavo razvoja slovenskega prebivalstva, moramo ne kratko spregovoriti o nekaterih osnovnih metodoloških vprašanjih. Ta onemogočajo podrobnejšo obravnavo prvih povojnih let in zaradi neažurnosti statistike manjkajo podatki za zadnja leta našega obdobja, od leta 1982 ali 1983 naprej. V prvih povojnih letih je bila naša statistika še relativno slabo razvita, zato se časovne vrste mnogih kategorij začnejo šele v petdesetih letih. Svoje so temu dodale tudi pogoste spremembe metodologije. Poseben problem so večkratne povojne spremembe ozemlja naše republike. Za vrednostne kazalnike imamo premalo podatkov, ki bi pokrivali celotno povojno obdobje in bili hkrati preračunani v stalne cene. Vse to povzroča, da časovne vrste, ki jih bomo uporabljali, ne bodo enako dolge in mnogokrat ne bodo pokrivalo celotnega povojnega obdobja.

II. RAST PREBIVALSTVA IN NJENE SESTAVINE

Število prebivalstva Slovenije (preračunano na današnje ozemlje) se je od leta 1948 do 1981 povečalo s 1.439.800 na 1.891.864, povprečna gostota na km² pa z 71,1 na 93,4, kar uvršča našo republiko v jugoslovanskem in evropskem merilu med dežele s srednjo gostoto. Med posameznimi popisi v tem obdobju pa je bila rast specifična (tabela 1).

Tabela 1: Osnovni kazalniki rasti prebivalstva Slovenije po povojnih popisih prebivalstva. Vir: SL-84, str. 70, 77 in 78.

Leto	Št. prebivalstva	Indeks	Prirastek			Stopnja rasti v ‰
			celotni	naravni	migracijski	
1948	1.439.800	100,0	—	—	—	—
1953	1.504.427	104,5	64.627	82.915	-18.288	8,8
1961	1.591.523	110,5	87.096	122.370	-35.274	7,1
1971	1.727.137	120,0	135.614	127.358	8.256	8,2
1981	1.891.864	131,4	164.727	116.876	47.851	9,2

Specifičnost rasti se ne izraža toliko v povprečnih letnih stopnjah rasti med zaporednimi popisi, kakor v sestavinah celotnega prirastka. Stopnja rasti je bila največja med zadnjima dvema popisoma, vendar tudi tiste iz prejšnjih obdobj niso veliko nižje. Že najnižja je med letoma 1953 in 1961. Ravno v tem obdobju pa je bila pri nas ena največjih demografskih sprememb novejšega časa. Končal se je namreč demografski prehod. Ta sprememba se lepo vidi, če izračunamo povprečni naravni prirastek na leto za medpopisna obdobja. Vrednosti tega povprečja občutno padejo med prvima in drugima dvema obdobjema.

Druga, še bolj očitna sprememba, ki je razvidna iz tabela 1, pa je v sestavinah celotnega prirastka. V prvih dveh medpopisnih obdobjih je bil naravni prirastek večji od celotnega, zato je bil migracijski prirastek negativen. V naslednjih obdobjih pa je postal tudi migracijski prirastek pozitiven. To je posledica neke vrste selitvene revolucije v začetku šestdesetih let, ko je Slovenija iz tradicionalne emigracijske dežele postala priselivitvena dežela. Povezava z gospodarsko razvitostjo je pri tem več kot očitna. Dodajmo še, da se je v sedemdesetih letih v primerjavi s šestdesetimi občutno povečal odstotek migracijskega v celotnem prirastku. Med zadnjima popisoma je bil naravni prirastek 71,0%, migracijski pa 29,0%.

II. 1. Rodnost

Gibanja rodnosti v Sloveniji so bila v drugi polovici štiridesetih in v petdesetih letih še pod vplivom dolgoročnega padanja, ki je bilo posledica demografskega prehoda. Hkrati pa je v nekaj povojnih letih deloval močan kompenzacijski učinek, ki je bil posledica odlaganja porok in rojstev med vojno, ločenosti mnogih poročenih mož in žena v tem času ipd. Zato so vrednosti kazalnikov rodnosti v prvih povojnih letih še relativno visoke (maksimum dosežejo konec štiridesetih in v začetku petdesetih let). Povprečna vrednost splošne stopnje rodnosti je bila v letih

1950–1954 22,8%. To je višje kot je v drugi polovici štiridesetih let. V šestdesetih in sedemdesetih letih se gibljejo vrednosti okrog 16 in 17%, v osemdesetih pa začnejo padati, tako da znaša vrednost za leto 1983 le 14,3%.²

Splošna stopnja rodnosti (natalitete) pa je pregrab kazalnik, ki je precej odvisen od starostne strukture. Zato v tabeli 2 prikazujemo vrsto specifičnih kazalnikov rodnosti. Med njimi sta tudi dva taka, ki ju uporabljamo kot kazalnika reprodukcije ali obnavljanja prebivalstva.

Tabela 2: Splošna, starostno specifična in totalna stopnja fertiliteti, neto koeficient reprodukcije prebivalstva Slovenije v izbranih povojnih letih ter indeks 1981/ø 1960–54.

Leto	f v ‰									
	f	f_{15}	f_{20}	f_{25}	f_{30}	f_{35}	f_{40}	f_{45}	T_f	R_0
ø1950–1954	81,9	23,8	129,8	155,8	128,0	80,6	37,0	3,6	2,793	1,23*
ø1955–1959	73,8	25,1	136,1	136,8	95,5	60,4	21,8	2,1	2,389	1,08
1970	60,5	42,3	152,2	112,4	69,8	33,1	10,1	1,0	2,105	1,00
1981	61,1	50,6	158,8	107,1	51,1	18,7	5,6	0,3	1,958	0,99**
Indeks										
1981	74,6	212,6	122,3	68,7	39,9	23,2	15,1	8,3	70,1	80,5
ø50/54										

* Povprečni podatek za leta od 1952–1954.

** Ocena.

Vir: Fertilitet ženskog stanovništva po popisu 1961 i tekućoj statistici 1950–1967, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1971, str. 14. DS-1973, str 53. RR-337, str. 30. R za petdeseta leta povzet po članku Miroslava Macure Low Fertility in Yugoslavia: Analysis and Policy Implications. V knjigi: G. S. Siampos ed.: Recent Population Change Calling for Policy Action, National Statistical Service of Greece and European Centre for Population Studies, Athens 1980, str. 49.

Povprečni vrednosti splošne stopnje fertiliteti, ki nam pove število živorojenih na 1000 žensk v rodnem obdobju, v dveh petletjih petdesetih let sta precej višji od vrednosti tega kazalnika v letih 1970 in 1981. To znižanje rodnosti iz zadnjega obdobja demografskega prehoda v obdobje po demografskem prehodu potrjujeta tudi totalna stopnja fertiliteti in neto koeficient reprodukcije. Prva nam pove število otrok, ki jih v povprečju rodi ena žena v svojem rodnem obdobju s predpostavko, da je doživela 49. leto starosti, drugi pa število deklic, ki jih rodi v povprečju ena žena v svojem rodnem obdobju. Pri drugem kazalniku je izločen tudi vpliv smrtnosti žensk v rodni dobi. Starostno specifične stopnje rodnosti pa kažejo, da padajoče gibanje rodnosti ni bilo enako v vseh starostnih razredih. Še več, vrednosti teh stopenj v starostnih razredih 15–19 in 20–24 let se stalno večajo od začetka petdesetih let do leta 1981. Indeks rasti je

² Pri vrednosti splošnih stopenj rodnosti za Slovenijo je treba opozoriti, da jih prikazuje naša statistika v zadnjih letih, ko se je začelo intenzivnejše preseljevanje k nam, previsoko. Razlog je v tem, ker uporablja statistika pri izračunu rezultate projekcij prebivalstva, ki ne upoštevajo selitev.

znašal v razredu 15–19 let celo 212,6, kar je nedvomno prevelika rast. Velik del te rodnosti v prvem razredu rodnega obdobja je prezgodnja rodnost, ki si je mladi ne želijo in pride do nje zaradi nepoučenosti ter slabega vzgojnega dela v družini in v šoli. Petletni starostni razredi od 25. leta starosti naprej kažejo stalno zniževanje rodnosti. To je tem intenzivnejše, v čim višji starostni razred gremo. Indeks 1981/ø1950–54 kaže v starostnem razredu 25–29 let vrednost 68,7 v razredu 45–49 let pa samo 8,3. Vrednosti in gibanja teh kazalnikov kažejo, da je slovensko prebivalstvo v celoti sprejelo načrtovanje družine kot svoj način življenja. Ljudje se odločajo za otroke v veliki večini v dvajsetih letih svoje starosti, po 35. letu pa so rojstva tako rekoč izjema.

Totalna stopnja fertilitnosti in neto koeficient reprodukcije sta stopnji rodnosti, ki ju obenem uporabljamo tudi kot kazalnika reprodukcije prebivalstva. Naša rodnost je v obdobju pred sklenitvijo demografskega prehoda zagotavljala precej razširjeno reprodukcijo. Sklenitev tega prehoda pa je pomenila približanje k enostavni reprodukciji. Kljub temu pa je bila Slovenija v šestdesetih in sedemdesetih letih med razvitejšimi jugoslovanskimi republikami in pokrajinama izjema, ker se pri nas rodnost ni spustila pod raven, potrebno za enostavno reprodukcijo. K temu je prispevala vrsta specifičnih dejavnikov, ki so delovali v tem obdobju v naši republici.³ Vrednosti T_f in R_0 za leto 1981 pa kažeta, da tudi Slovenija prehaja v osemdesetih letih v obdobje nizke rodnosti, ki ne zagotavlja več enostavne reprodukcije. Žal nimamo na voljo novejših podrobnejših podatkov o naši rodnosti, vendar vsi znaki govorijo v prid domnevi, da je že padla precej pod raven, ki zagotavlja enostavno reprodukcijo. K temu je veliko prispevalo poslabšanje gospodarskih razmer v osemdesetih letih in prenehanje delovanja nekaterih specifičnih dejavnikov, ki so ohranjali našo rodnost v dveh preteklih desetletjih na zadovoljivi ravni. Tako postaja nizka rodnost eden temeljnih demografskih problemov v Sloveniji.

II. 2. Smrtnost

V Sloveniji je v letih 1945 do 1949 umrlo povprečno 14,3 oseb na tisoč prebivalcev, v prvem petletju petdesetih let pa 10,9 oseb. V kasnejših letih je ta kazalnik nihal okrog 10‰, konkretna vrednost za leto 1983 je bila npr. 10,5‰. Vendar je ta stopnja pod močnim vplivom sprememb v starostni strukturi prebivalstva, zato ne daje prave predstave o gibanju smrtnosti v povojnem obdobju.

V tabeli 3 smo zato prikazali število umrlih dojenčkov na 1000 živorojenih in življenjsko pričakovanje ob rojstvu v izbranih letih. To sta sintetična kazalnika smrtnosti, ki se uporabljata tudi kot kazalnika gospodarske razvitosti. V opazovanih letih vrednosti obeh kazalnikov kažejo

³ Podrobneje smo o teh dejavnikih pisali v članku Demografske razmere v Sloveniji. Teorija in praksa, 7–8/1984, str. 694–697.

Tabela 3: Smrtnost dojenčkov in življenjsko pričakovanje v Sloveniji po spolu v izbranih povojnih letih. Vir: DS-65, str. 78, DS-73, str. 18 in 95, RR-337, str 22 in 62, SL-84, str. 78.

Spol	Smrtnost dojenčkov (v ‰)				Življenjsko pričakovanje (e_0)		
	ø1950 -1954	ø1955 -1959	1970	1981	1952- 1954	1970- 1972	1979- 1980
moški	79,6	51,0	26,0	14,1	63,0	65,35	67,29
ženske	61,5	39,5	23,0	12,1	66,1	72,92	75,12

stalno zmanjševanje smrtnosti, saj prve stalno padajo, druge pa stalno naraščajo. Vseskozi pa se tudi ohranja precejšnja razlika med smrtnostjo moških in žensk. Tako nam vrednosti življenjskega pričakovanja v letih 1979-80 kažejo, da lahko pričakuje novorojena deklica v povprečju osem let več življenja kot novorojeni deček.

Ugotovljena razlika v življenjskem pričakovanju med moškimi in ženskami je sintetični izraz znatno nižjih vrednosti starostno specifičnih stopenj smrtnosti praktično v vseh starostnih razredih pri ženskah kot pri moških (tabela 4). Tako je npr. v obdobju 1980-82 vrednost ženskih stopenj v starostnih razredih 20-29 let trikrat nižja od vrednosti moških. Neko določeno vrednost dosežejo moške stopnje deset ali celo dvajset let (${}_5m_{m,20}$ in ${}_5m_{f,40}$) prej kot ženske.

Tabela 4: Povprečne starostno specifične stopnje smrtnosti moškega in ženskega prebivalstva Slovenije v letih 1953-55, 1963-65 in 1980-82. Vir: DS-65, str. 68-69 in SL-84, str. 86.

Starostni razred	Moški			Ženske		
	1953-55	1963-65	1980-82	1953-55	1963-65	1980-82
0	66,1	33,5	15,1	51,1	26,3	12,5
1-4	2,5	1,3	0,8	2,4	1,0	0,6
5-9	1,0	0,7	0,4	0,7	0,4	0,2
10-14	0,7	0,6	0,5	0,5	0,3	0,2
15-19	1,2	1,3	1,2	0,6	0,5	0,5
20-24	2,0	1,9	2,1	0,9	0,7	0,7
25-29	2,3	2,5	2,1	1,1	0,7	0,7
30-34	2,6	3,0	2,4	1,5	1,1	0,9
35-39	3,1	4,1	3,5	1,8	1,5	1,4
40-44	4,3	6,0	5,7	2,6	2,3	2,1
45-49	5,9	7,5	8,7	4,0	3,8	3,8
50-54	10,2	10,9	13,4	6,1	5,4	5,1
55-59	16,0	17,5	18,1	9,4	8,3	7,8

Starostni razred	Moški			Ženske		
	1953–55	1963–65	1980–82	1953–55	1963–65	1980–82
60–64	23,8	27,7	26,0	16,3	14,1	11,7
65–69	37,3	44,0	41,7	28,6	25,3	19,9
70–74	58,6	69,8	66,0	52,0	48,8	36,7
75–79	100,0	112,4	105,5	90,0	87,8	69,9
80–84	167,0	172,4	165,6	146,0	143,9	128,2
85+	267,0	256,9	286,5	285,5	203,7	282,3

Tukaj ne moremo podrobno obravnavati vsega, kar izhaja iz tabele 4. Zato pogledjmo le nekatere najsplošnejše lastnosti naše starostno specifične smrtnosti moških in žensk. Splošno zniževanje smrtnosti, ki se kaže v večanju življenjskega pričakovanja, je bilo porazdeljeno po starosti neenaakomerno pri moških in pri ženskah. Pri moških so relativno največ pridobili starostni razredi do 19. leta starosti. V višjih starostnih razredih pa v posameznih primerih opažamo celo naraščanje smrtnosti. Najbolj izrazit primer so starostni razredi od 45 do 59 let. Pri ženskah o takem naraščanju ne moremo govoriti. Njihova smrtnost pada skoraj v vseh starostnih razredih. Izjema je zadnji razred, zdi pa se tudi, da se začenjajo pojavljati zametki stagnacije v zrelih letih življenja, med tridesetim in petdesetim letom. Na osnovi tega lahko ugotovimo, da je pri smrtnosti v Sloveniji največji problem zelo velika razlika med smrtnostjo moških in žensk ter naraščanje moške smrtnosti v zrelih in starejših starostnih razredih. O konkretnih dejavnikih teh gibanj povejmo le to, da so predvsem posledica sodobnega načina življenja.

II. 3. Migracije

Dosedanja analiza je pokazala, da je Slovenija doživela v prvi polovici šestdesih let neke vrste selitveno revolucijo. Iz tradicionalne odselitvene je postala priselitvena dežela. Hkrati se je v šestdesetih in sedemdesetih letih povečeval odstotek selitvenega v celotnem prirastku prebivalstva. V tej točki si bomo na osnovi podatkov tekoče statistike selitev, ki nam jih daje register prebivalstva, podrobneje ogledali medrepubliške in tuje selitve (tabela 5). Ti podatki so pri priselitvah zanesljivi, pri odselitvah pa gre verjetno za rahlo podcenitev, kar nam potrjuje tudi ocena migracijskega prirastka med popisoma 1971 in 1981 v tabeli 1.

Podatki iz tabele 5 kažejo, da so bile neto selitve med Slovenijo in drugimi republikami v celotnem proučevanem obdobju pozitivne, neto selitve s tujino pa negativne. V petdesetih letih je bila vrednost prvih že nižja od drugih, zato je naša republika takrat izgubljala del svojega

prirastka. Prvo petletje šestdesetih let pa je prineslo zgodovinski preobrat, ko je priseljevanje v Slovenijo presešlo odseljevanje iz nje. To se je zgodilo v celoti zaradi medrepubliških selitev. Omenimo še, da relativni kazalniki neto selitev z drugimi republikami ne kažejo izrazitejšega trenda, izstopa le petletje 1975–79, ko je bilo priseljevanje v Slovenijo največje v vsej njeni zgodovini. Neto selitve s tujino pa kažejo izrazito padajoč trend vse do osemdesetih let, ko se pri njih, kakor tudi pri medrepubliških, začnejo kazati vplivi ekonomske krize.

Izrazito zmanjševanje neto selitev s tujino je tesno povezano s preusmeritvijo selitev s tujino od stalnih načasne, do katere je prišlo v šestdesetih letih. Takrat so namreč začeli naši ljudje intenzivneje odhajati načasno delo v industrijsko razvite države Zahodne in Severne Evrope. Popis leta 1971 je že naštel 48.881 časasnih ekonomskih emigrantov iz Slovenije, vendar je ta številka vsaj za 15% podcenjena. Število teh emigrantov se je do naslednjega popisa, leta 1981, zmanjšalo na 39.276. Zmanjšanje je bilo deloma posledica gospodarske krize na Zahodu in nesprijemanja novih imigrantov, deloma pa preraščanja časasnih migracij v stalne. To potrjuje tudi povečanje števila družinskih članov emigrantov med omenjenima popisoma. Teh članov je bilo leta 1971 v tujini 5.438, deset let kasneje pa že 11.814. Indeks rasti je znašal 217,3. Očitno je to proces združevanja družin, ki je posledica daljšega trajanja emigracije in odločitve mnogih emigrantov, da dočakajo upokožitev v tujini. V zadnjih letih so tako stopila v ospredje nova vprašanja. To je vprašanje vračanja, ki ga v večjem obsegu še ni bilo, vprašanje nastajanja novih stalnih emigrantov ter vprašanje druge generacije emigrantov v tujini.

Tabela 5: Povprečne letne medrepubliške in tuje selitve z ustreznimi selitvenimi stopnjami (na 1000 prebivalcev) za prebivalstvo Slovenije v obdobju od leta 1955 do 1983. Vir: SL-64, str. 82; SL-69, str. 84 in SL-84, str. 96.

Obdobje	Medrepubliške						Tuje					
	priselitve		odselitve		neto sel.		prisel.		odsel.		neto sel.	
	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%
ø1955–59	6842	4,4	5251	3,4	1591	1,0	332	0,2	2912	1,9	-2580	-1,7
ø1960–64	7410	4,6	4225	2,6	3185	2,0	373	0,2	1425	0,9	-1052	-0,7
ø1965–69	8348	4,9	4374	2,6	3974	2,3	477	0,3	1586	0,9	-1109	-0,6
ø1970–74	7387	4,2	3932	2,2	3455	2,0	685	0,4	1126	0,6	-441	-0,2
ø1975–79	12174	6,6	4433	2,4	7741	4,2	583	0,3	642	0,3	-59	-0,0
ø1980–83	10683	5,6	6065	3,2	4618	2,4	360	0,2	541	0,3	-181	-0,1

III. STRUKTURE PREBIVALSTVA

Strukture prebivalstva so tesno povezane z demografskimi procesi. Medsebojna prepletenost sega v zelo dolga časovna obdobja v preteklost in v prihodnost. Po drugi strani pa so te strukture povezane tudi z

gospodarskimi in družbenim razvojem. Ugotovitev še posebej velja za ekonomske in družbene strukture.

Med demografskimi strukturami si bomo na kratko ogledali strukturo po spolu in po starosti. Struktura po spolu je bila v prvih povojnih letih pod izredno močnim vplivom obeh svetovnih vojn. Vojni sta bolj prizadeli moški spol. Leta 1948 je prišlo v Sloveniji 883 moških na 1000 žensk, do leta 1961 916, do leta 1981 pa 944. Odstotek moških v celotnem prebivalstvu je v prvem izmed teh treh let 46,9%, v drugem 47,8% in v tretjem 48,6%. V zadnjih letih so te vrednosti pod vse večjim vplivom diferencialne smrtnosti po spolu, deloma pa vpliva tudi večje priseljevanje moških v našo republiko.

Tabela 6: Starostna struktura prebivalstva Slovenije po popisih 1948, 1961 in 1981. Vir: SL-53, str. 25; SL-69, str. 51 in SGJ-84, str. 438.

Starost	v %		
	1948	1961	1981
0-14	28,4	27,3	23,0
15-64	64,3	64,9	65,9
65+	7,3	7,8	11,1

Starostna struktura prebivalstva Slovenije doživlja v zadnjih desetletjih velike spremembe (tabela 6). Proces, ki prevladuje, imenujemo staranje prebivalstva. V celotnem prebivalstvu se močno povečuje odstotek starejših starostnih razredov. Tako gibanje je v prvi vrsti posledica zniževanja rodnosti, deloma pa tudi zniževanje smrtnosti v višjih starostnih razredih, predvsem (kot smo videli) ženskega prebivalstva. Naše prebivalstvo spada v celotnem povojnem obdobju v tip starega prebivalstva, ker je odstotek razreda 65+ vseskozi večji od 7%. Zniževanje odstotka otrok je do sedaj vodilo deloma tudi do rasti deleža delovnega kontingenta. Če se bo staranje še nadaljevalo (kar je zelo verjetno), pa moramo v kratkem pričakovati, da se bo začel rahlo zniževati tudi odstotek tega kontingenta. Problem staranja je še posebej izrazit pri kmetijskem prebivalstvu, saj je bil pri njem leta 1981 odstotek starejših od 50 let 44,9%, starejših od 65 let pa 17,1%. Ti podatki hkrati pomenijo, da se je zelo postarala tudi kmetijska delovna sila. Opravka imamo z mnogimi ostarelimi kmetijami, ki so dostikrat brez naslednika.

Pri ekonomskih strukturah prebivalstva bomo najprej obravnavali strukturo po aktivnosti. Aktivno prebivalstvo je statistični ekvivalent za delovno silo, definiramo ga pa kot osebe, ki opravljajo poklic z namenom, da bi si pridobile sredstva za življenje.

Tabela 7: Stanje aktivnosti prebivalstva Slovenije po spolu v letih 1953, 1961, 1971 in 1981. Vir: SL-84, str. 73; SL-73, str. 61; SL-64, str. 51 in SGJ-57, str. 105.

Spol	Leto			
	1953	1961	1971	1981
moški	59,8	59,6	56,5	55,3
ženske	35,0	37,9	40,8	44,3
Skupaj	46,7	48,3	48,4	49,6

Stopnje aktivnosti celotnega prebivalstva v Sloveniji rahlo naraščajo. Za takim gibanjem pa se skrivajo popolnoma nasprotna gibanja po spolu. Aktivnost moških rahlo pada, aktivnost žensk pa relativno hitro raste. Taka gibanja so pri moških posledica podaljševanja šolanja in zgodnejšega upokojevanja, pri ženskah pa posledica vključevanja v družbeno proizvodnjo. Aktivnost kmečkega prebivalstva je nekoliko višja kot aktivnost celotnega prebivalstva. To se kaže tudi v tem, da je odstotek aktivnih v kmetijstvu med celotnim aktivnim prebivalstvom višji kot delež kmetijskega prebivalstva med celotnim prebivalstvom. Odstotek aktivnih v kmetijstvu med vsemi aktivnimi je bil v Sloveniji leta 1953 50,6%, leta 1981 pa 12,8%. Leta 1981 je bilo pri nas na 100 aktivnih 73,3 vzdrževanih oseb.

Aktivno prebivalstvo je bilo leta 1961 porazdeljeno po sektorjih dejavnosti, tako da je odpalo na primarni sektor 39,5%, na sekundarni sektor 34,4% in na terciarni sektor 26,1% aktivnih. Leta 1981 so bili ustrezni odstotki v primarnem 14,8, v sekundarnem 48,5 in v terciarnem sektorju 36,7% aktivnih. Prestrukturiranje, ki ga kažejo ti podatki, je preobrazilo tudi poklicno strukturo našega aktivnega prebivalstva.

Zaposleno prebivalstvo pomeni tisti del aktivnega prebivalstva, ki je v delovnem razmerju. V tabeli 8 prikazujemo nekaj osnovnih podatkov o zaposlenih in nezaposlenih v Sloveniji v izbranih povojnih letih.

Tabela 8: Zaposlenost in nezaposlenost v Sloveniji v izbranih povojnih letih. Vir: SL-84, str. 101.

Leto	Št. zaposlenih	Ženske		Združeno delo		Samostojno oseb. delo		Iskalci zaposlitve*	
		št.	%	št.	%	št.	%	št.	%
1952	266.637	88.790	33,3	256.431	96,2	10.206	3,8	4.760	1,7
1962	470.563	174.108	37,0	458.365	97,4	12.198	2,6	9.314	1,9
1972	594.303	251.873	42,4	579.218	97,5	15.085	2,5	12.768	2,1
1983	816.585	367.953	45,1	792.373	97,0	24.212	3,0	15.781	1,9

* Stopnja nezaposlenosti je izračunana kot količnik med iskalci zaposlitve ter vsoto zaposlenih in iskalcev zaposlitve.

Hitra rast števila zaposlenih je bila v Sloveniji po vojni spremljana s povečevanjem odstotka žensk med vsemi zaposlenimi. Ta odstotek je bil leta 1983 že 45,1%. Velika večina zaposlenih se je zaposlila v združenem delu, le majhen del pa pri osebah, ki samostojno opravljajo dejavnost. Ta drugi del je, z izjemo zadnjega leta, celo relativno padal. Podatki o iskalcih zaposlitve, kakor naša statistika označuje nezaposlene, kažejo nizke vrednosti. Stopnja nezaposlenosti se giblje okrog dveh odstotkov, kar praktično pomeni polno zaposlenost.

Med družbenimi strukturami najprej omenimo odstotek urbanega prebivalstva. Ta je znašal v Sloveniji leta 1953 22%, leta 1961 28,9%, leta 1971 37,7% in leta 1981 48,9%. Stopnja urbaniziranosti, kot vidimo, ne ustreza stopnji gospodarske in družbene razvitosti pri nas, ker je prenizka. Pri tem se običajno obravnava tudi pismenost prebivalstva, vendar to ni potrebno, ker je bila nepismenost pri nas odpravljena že pred drugo svetovno vojno.

Tabela 9: Izobrazbena struktura 10 in več let starega prebivalstva Slovenije po spolu v letih 1953, 1961 in 1981. Vir: SGJ-57, str. 47; II. knjigi popisov 1961 in 1971; RR-282, str. 32.

Izobrazba*	Leto	1953		1961		1971		1981	
	Spol	moški	ženske	moški	ženske	moški	ženske	moški	ženske
Do vključno osnovne šole		83,4	75,5	88,3	66,0	80,7	53,9	69,6	
Višje od osnovne šole		16,4	24,0	11,3	33,4	18,9	45,1	29,5	

* Vsota v posameznem stolpcu se razlikuje od 100, ker smo izpustili razred neznano.

Izobrazbena struktura 10 in več let starega prebivalstva Slovenije se v povojnem obdobju postopom izboljšuje (tabela 9), vendar se zdi, da je izboljševanje prepočasno. Zadnji sklep še posebej velja, če se spomnimo, da je znanstveno tehnična revolucija vstopila že na odprta vrata. Moški imajo v splošnem ugodnejšo izobrazbeno strukturo kot ženske. Posebej zaskrbljuje, da sta bila odstotka moških in žensk, ki so imeli leta 1981 največ osnovno šolo, večja kot 50%. Pri ženskah je bil celo blizu 70%.

Poglejmo na koncu te točke še narodnostno strukturo po popisu leta 1953 in 1981. Po prvem je bilo med prebivalstvom Slovenije 96,5% Slovencev, 1,2% Hrvatov, 0,8% Srbov, 0,75% Madžarov in manj kot en odstotek preostalih. Do leta 1981 se je struktura spremenila tako, da je bilo 90,5% Slovencev, 2,9% Hrvatov, 2,2% Srbov, 0,5% Madžarov, 0,7% Muslimanov, 1,4% drugih narodov in narodnosti ter 1,8% neopredeljenih. Pri tem moramo upoštevati, da se je nekoliko spremenila tudi klasifikacija, ki jo je pri tem uporabljala naša statistika.

IV. PREBIVALSTVENA POLITIKA

Prebivalstveno politiko opredeljujemo kot sistem ukrepov in aktivnosti, s katerimi družba vpliva na celovit razvoj prebivalstva. Taka politika mora biti usklajena z družbenoekonomskim razvojem družbe. Težko jo je izločiti iz ekonomske, socialne, zdravstvene, prosvetne, finančne, stanovaljske, kmetijske in drugih politik. V takih razmerah se mora problematika razvoja prebivalstva vseskozi obravnavati v povezavi z najširšim družbenoekonomskim razvojem in skladno s tem prebivalstvena politika kot integralni in neločljivi del politike družbenoekonomskega razvoja.⁴ Prebivalstvena politika dobiva večji pomen v sodobnih demografskih razmerah, ko pomeni glavno sredstvo za odpravljanje večjih motenj v reprodukciji prebivalstva. Bistvena razlika s preteklostjo je v tem, da je bilo posredovanje družbe v proces te reprodukcije v preteklosti največkrat delno, sodobne razmere pa zahtevajo celovito, načrtno, zelo razvejano in aktivno prebivalstveno politiko.

Kar smo povedalil v zadnjih dveh stavkih prejšnjega odstavka, v celoti velja tudi za razmere v Sloveniji in Jugoslaviji, kjer še nismo uspeli izgraditi sodobnemu tipu reprodukcije prebivalstva ustrezne prebivalstvene politike. To pa ne pomeni, da v povojnem obdobju prebivalstvene politike pri nas sploh nismo imeli. Posamezne elemente te politike smo imeli, zanje je značilen tudi precejšen kakovosten napredek. Kljub vsemu pa ostaja osnovna lastnost preteklega obdobja na tem področju delen pristop. Tukaj ne moremo podrobneje obravnavati institucionalnega razvoja posameznih elementov naše prebivalstvene politike kakor tudi ne konkretnih ukrepov in aktivnosti socialne, ekonomske in drugih politik z neposrednim in posrednim demografskim delovanjem.⁵ Navedimo le, da je bila splošna lastnost uporabljenih ukrepov in aktivnosti, da praviloma niso zavestno upoštevali demografskih učinkov.

Namesto podrobnejšega zgodovinskega pregleda razvoja prebivalstvene politike v povojnem obdobju v Sloveniji in Jugoslaviji si bomo v tej točki ogledali osnovne probleme razvoja prebivalstva Slovenije, ki smo jih ugotovili v dosedanji analizi, z vidika sedanje in prihodnje prebivalstvene politike pri nas. Ti bodo v naslednjih desetletjih gotovo krojili demografske razmere v Sloveniji, zato bo morala z njimi naša prihodnja prebivalstvena politika računati in jih odpravljati. Koncipiranje in nadaljnja izgradnja potrebne celovite, načrtno, razvejane in aktivne prebivalstvene politike pa presega možnosti tega članka in zahteva nadaljnje temeljito raziskovalno delo.

Izgraditi bomo morali tako prebivalstveno politiko, ki bo zaustavila

⁴ Tako izhodišče se je uveljavilo tudi na svetovni ravni v Svetovnem planu akcije na področju prebivalstva, ki je bil sprejet na 3. svetovni prebivalstveni konferenci v Bukarešti (leta 1974) in v dokumentih 4. svetovne prebivalstvene konference v Meksiku (leta 1984).

⁵ Osnovne poteze institucionalnega razvoja prebivalstvene politike ter konkretnih ukrepov in aktivnosti z neposrednim in posrednim demografskim delovanjem v Sloveniji smo podali v članku Demografske razmere v Sloveniji, op. cit.

nadaljnje padanje rodnosti in dosegla njeno povečanje do ravni, ki bo dolgoročno zagotavljala vsaj enostavno reprodukcijo prebivalstva. Pri smrtnosti bo treba zmanjšati preveliko razliko med smrtnostjo moških in žensk, tako da se bo znižala presežna moška smrtnost. Spreobrniti bo treba naraščanje smrtnosti moških v zrelih in starejših zrelih letih, kar je gotovo večji problem, kot pa za kakšno promilo povečana smrtnost dojenčkov v zadnjih letih. S tem seveda ne zanikamo problema povečanja smrtnosti dojenčkov. Odpraviti bo treba skoraj popolno zanemarjenje emigracijske politike. To še posebej velja za medrepubliške migracije, deloma pa tudi za politiko do začasnih ekonomskih emigracij. Slovenska družba se bo morala kakor doslej prilagoditi spremembam, ki jih prinaša hitro staranje našega prebivalstva. Pri ekonomskih in družbenih strukturah prebivalstva bo treba nameniti največ pozornosti kakovostnim dejavnikom. Kvalifikacijska in izobrazbena struktura prebivalstva Slovenije naravnost zahtevata drastične spremembe.

Gornji spisek ni in ne more biti popoln. Našteli smo le tiste glavne probleme, ki jih je identificirala naša analiza. Ta pa je iz razumljivih razlogov morala ostati relativno omejena.

Razmišljanje ob prehojeni poti zunanje politike Jugoslavije

Pri oceni sedanjih prizadevanj naše zunanje politike, predvsem pa pri načrtovanju njenih bodočih nalog ne moremo mimo pregleda do sedaj prehojene poti in vsaj bežnega pogleda na pomembnejše mejnike, ki označujejo posamezna obdobja naših mednarodnih odnosov. Brez poznavanja prizadevanj, uspehov in neuspehov, napredovanj in zastojev v preteklosti bi bilo zastavljanje novih nalog brez trdnih temeljev in jasne usmeritve.

Zunanjo politiko Jugoslavije označuje nekaj značilnih obdobj. Njihovo trajanje je bilo zelo različno, ne glede na dolžino pa so ta obdobja določala tudi uspešnost njene dejavnosti. Prvo obdobje je bilo v znamenju boja za priznanje nove Jugoslavije in boja za meje nove države. Drugo obdobje označuje predvsem obramba neodvisnosti in enakopravnosti v mednarodnih odnosih. Bilo je to obdobje boja proti stalinističnim pritiskom Kominforma. Tretje obdobje je pomembna prelomnica v mednarodnih odnosih Jugoslavije in njene uveljavitve v ospredju mednarodne politike. Začelo se je z jugoslovansko pobudo za gibanje neuvrščenih in njen pomemben manifestativni začetek je bila beograjska konferenca 1961. Vsa ta obdobja se včasih tudi nekoliko preraščajo, čeprav imajo sicer označeno trajanje s prelomnimi dogodki.

Boj za priznanje pridobitev NOB in za mednarodno priznanje nove Jugoslavije

Jugoslavija pri odločilnih pogajanjih in kupcijah med velikimi zavezniki, ki so krojili politično karto povojne Evrope, ni bila zastopana, bila pa je kljub temu navzoča tako na moskovski konferenci kot tudi na Jalti. Dosežkov narodnoosvobodilne vojne ni bilo moč preslišati. Njenih posledic na balkanskem in podonavskem območju niso podcenjevali. Predvsem je to veljalo za Churchilla in Stalina. Danes se mnogo govori in razpravlja o Jalti, o duhu Jalte in o delitvi interesnih sfer. Eden od blokov skuša zanikati dogovor o razdelitvi Evrope na interesne sfere, drugi poudarja, da je bil to zelo moder in daljnosežen domenek, ki je prihranil Evropi nove vojaške spopade. Pred kratkim je poljska »Politika« pisala o tem, da bi razveljavljanje dogovora iz Jalte »destabiliziralo« odnose v Evropi in aktiviralo nevarne sile, ki so že dvakrat začele vojno v Evropi. Brzezinski je (v »Foreign Affairs«) začel kampanjo za sprejem deklaracije o odstranitvi »balasta Jalta« in o vzpostavitvi odnosov v Evropi na podlagi novih

načel. Brzezinski je izdelal celo nekakšen desetletni koledar, po katerem naj bi vsaj do petdesete obletnice sporazuma v Jalti preučili varnostni in politični sporazum Vzhoda in Zahoda. »Jalta mora biti pregnana iz pretekle Evrope, ker njeni bodočnosti ni potrebna!« ZDA naj bi bolj skrbele za nemško-francosko vojaško sodelovanje, ki naj bi pripeljalo do integracije in zmanjšalo navzočnost vojske ZDA v Evropi. Prvi zahodno-nemški predstavnik v NDR Günter Gauss pa trdi, da je Jalta prednost Evrope, saj je to edino področje sveta, kjer so interesne sfere jasno začrtane. Mir v Evropi je tako za nedoločen čas še odvisen od sistema Jalte in od blokov, ki te meje zagotavljajo.

V Jalti in v Moskvi so se pogovarjali o nenavzočih. Tudi pri znanem kupčkanju med Stalinom in Churchillom o proslulem »fifty-fifty« ni šlo za geografsko delitev interesov v novi Jugoslaviji, temveč za dogovor o vplivih na novo, porajajočo se Jugoslavijo in tudi za njeno družbeno politično ureditev. Veliki so bili prepričani, da bodo odsotne zlahka prepričali o koristnosti poslušnega podrejanja dogovorjenim sporazumom, čeprav so pri tem tudi že sami razmišljali o tem, kako bodo dogovor spremenili v svojo korist. Jalta je za sicer odsotno Jugoslavijo pomenila mednarodno pravno priznanje AVNOJ-a in s tem tudi rezultatov NOB. Churchill je prek Stalina dosegel še sporazum o kraljevskem namesništvu, vlado Tito-Šubašić in navzočnost predvojnih, ne preveč kompromitiranih poslancev v novem začasnem narodnem predstavništvu. Tako je nova vlada dosegla tudi mednarodno pravno priznanje kontinuitete s predvojno Jugoslavijo in odstranitev nekdanje emigrantske londonske vlade. Sporazum Tito-Šubašić je potrdila tudi Jalta.

Govorili bomo še o Jalti in o poskusih, kako jo preseči. Prva, ki je to dosegla, je bila Jugoslavija. Pri tem pa ne smemo pozabiti, da se je kljub temu duh Jalte vse do danes širil po evropskem in mednarodnem ozračju tudi v zvezi z Jugoslavijo. Spodbujal je tudi različne pritiske na neodvisno Jugoslavijo od njenih prvih dni do danes.

Tega so se že od samega začetka zavedali tudi najvišji dejavniki zunanje politike Jugoslavije. Tito je maja 1945 rekel v Ljubljani: »Zahtevamo, da je vsakdo gospodar v svoji hiši. Nočemo biti odvisni od nikogar. Z novo Jugoslavijo ni ne mešetarjenja ne trgovine!« Te besede so takrat zvenele kot opomin Zahodu, veljale pa so obema mešetarjema, Stalinu in Churchillu. Prvemu je Tito že 1. 1946 izjavil, da pri našem povojnem razvoju »pot za doseg tega ni nujno da je takšna, niti ne more biti takšna, kot je bila označena v veliki oktobrski revoluciji« ter poudaril naše posebne pogoje.

Priznanje kontinuitete novi Jugoslaviji pa ni pomenilo tudi priznanja dosežkov NOB na celotnem območju, kjer so živeli jugoslovanski narodi. Sporno je bilo predvsem vprašanje zahodnih meja, ozemlja, kjer so živeli Slovenci v Italiji, Avstriji. Glede Madžarske teritorialnih sprememb Jugoslavija ni zahtevala.

Prvo obdobje nove države označuje udeležba na konferenci 50 držav v

San Franciscu (25. IV. do 26. IV.), kjer je bila sprejeta ustanovna listina OZN (veljati je pričela 25. oktobra 1945). Nova svetovna organizacija je bila od samega začetka v ospredju dejavnosti jugoslovanske zunanje politike. Sredi poletja 1945 je bila tudi potsdamska konferenca velike trojice, ki je obravnavala problematiko Nemčije in mirovne pogodbe. Za naše meje in tudi za uveljavitev na mednarodnem torišču je bila vrsta pomembnih sestankov. Bili so pomembni za naše povojne meje in za dejavnost nove jugoslovanske diplomacije. V l. 1946 je bilo v Londonu prvo zasedanje OZN, v drugi polovici leta v Parizu plenum mirovne konference, kjer je bil sprejet tudi sklep o meji med Jugoslavijo in Italijo ter o ustanovitvi STO. Kot nadaljevanje pariške mirovne konference se konec leta nadaljuje konferenca zunanjih ministrov v New Yorku. Na začetku naslednjega leta so bile v Parizu podpisane mirovne pogodbe z Italijo, Bolgarijo, Madžarsko, Romunijo in Finsko.

Še pred koncem prvega obdobja zunanje politike Jugoslavije in prizadevanj za priznanje novih meja je bilo že čutiti pritisk Kominforma in Stalinovo nezadovoljstvo zaradi razvoja Jugoslavije in njene zunanje politike. To prvo obdobje je že bilo obdobje več ali manj odkritih spopadov v zvezi z delitvijo interesnih območij tudi v Evropi. Ne smemo pozabiti na igro takrat še velike četverice in ob usodnih premikih tudi prehod na obdobje hladne vojne. Do odprtega konflikta s Kominformom in Stalinom so nas šteli med vzhodno skupino in skušali preprečiti, da bi si prek nas ZSSR zagotovila vpliv na strateške poti in na ugodnejše pozicije proti že tako nestabilni Italiji v nevarnem notranjepolitičnem vrenju. Zategadelj so bili zahodni sosedje kljub vsestranskemu zavezništvu s Hitlerjem bliže povojnim interesom zahodnih sil kot upravičene in priborjene zahteve nove Jugoslavije. To nezaupanje do nas je ostalo še nekaj časa po odprtem konfliktu s Stalinom. Nekateri nam niso zaupali že zaradi družbenopolitične ureditve. Bili so mnenja, da ne bomo vzdržali ali pa bo konflikt le začasen in se bomo spet pobotali. Takšne glasove so na Zahodu širili po »zaupnih« kanalih tudi kominformovci. Zunanjepolitična dejavnost Jugoslavije in njenih diplomatskih predstavnikov je bila sicer na visoki ravni sposobnosti in prizadevnosti, ni pa mogla premakniti temeljnih ovir. Pri tržaškem vprašanju so pristaši Kominforma še pred odločitvijo prešli na nasprotno stran. Le ugibali bi lahko, kaj bi bilo, če bi bil konflikt s Stalinom pozneje ali že mnogo prej. Morebiti nekaj sprememb mejne črte, vendar ne veliko. Na tako verjetnost so opozarjale že Churchillove in tudi ameriške akcije proti koncu vojne.

Že takoj po podpisu sporazuma o miru so nastopile težave v zvezi s oblikovanjem Svobodnega tržaškega ozemlja. Vse to je trajalo še v drugem obdobju zunanje politike Jugoslavije, vse do l. 1954, ko je bil sprejet Londonski memorandum, ki je na novo razmejil navzočnost obeh sosed na območju STO in podrobno določil mejno črto med državami. Takrat je začel veljati tudi Specialni statut o zaščiti narodnostnih pravic Slovencev (v Italiji). Tudi Memorandum o soglasnosti ni odstranil konflik-

tov, sporov ob njegovi razlagi. Sklenjeni so bili tudi različni sporazumi o gospodarskem pa tudi o kulturnem in obmejnem sodelovanju. Vsega tega tukaj ne bi naštevali. Jugoslavija je leta 1974 z odgovorom na noto italijanske vlade uradno potrdila, da je z Memorandumom o soglasnosti jugoslovansko-italijanska meja dokončno določena in da velja suverenost ene in druge države na dogovorjenih področjih. Bilo je veliko javnih in še več tajnih dogovorov, dokončno pa je bilo vprašanje urejeno z osimskimi sporazumi, ki so bili tudi prva manifestacija meddržavnih rešitev v duhu helsinške listine ter seveda temeljnih načel Ustanovne listine Združenih narodov, deklaracije o človekovih pravicah in drugih mednarodnih sporazumov univerzalnega pomena. Sprejeta je bila posebna preambula o zaščiti narodnostnih manjšin z domačo zakonodajo. To je za Slovence v Italiji temelj za že desetletno prizadevanje za uveljavitev tako imenovane globalne zaščite in za podporo jugoslovanski diplomaciji, ki pa še vedno čaka na uresničitev in je vprašanje, ali bo res »globalna«, še vedno odprto. Seveda ni nobenega dvoma, da so sporazumi v Osimu odprli novo poglavje v odnosih in da omogočajo še zelo razvejano sodelovanje na vseh področjih, če se sosedji za njih odločita.

Ne glede na formalni datum (15. maja 1955) spada tudi urejanje odnosov z Avstrijo v prizadevanje Jugoslavije za nove meje, ki bi vsaj nekoliko bolj spoštovale tudi načela etničnega ozemlja in žrtev NOB. Zahodnim silam in tudi Stalinu je ustrezala obnovitev Avstrije, ki jo je »okupiral Hitler«, v nekdanjih mejah, ob zunanjepolitični in vojaški nevtralnosti ter s kapitalističnim družbenim redom. V bistvu so bile meje že določene, ko so zahodne sile prisilile jugoslovansko vojsko, da je morala zapustiti ozemlje nekdanje Avstrije. To je bilo edino ozemlje, ki so ga po podpisu avstrijske državne pogodbe zapustile vse vojske nekdanjih zaveznikov. Za Stalina bi bilo preveč, saj že tako v vseh vzhodnoevropskih državah ni upošteval v Moskvi dogovorjenih odstotkov vpliva zahodnih sil. Iz Beblerjevih spominov lahko ugotovimo, da je tudi Sovjetska zveza bila bolj zainteresirana za zadovoljevanje svojih finančnih interesov kot za slovenske etnične meje. Tudi oni so poudarjali obnovo nekdanje Avstrije kot »okupirane« države. Bevin je Beblerja prijateljsko opozoril na vojaško plat in ker »v nas niso več imeli zaupanja, so morali misliti o tej meji po vojaško«, ne glede na to, da »dejstva govore za nas«. Že leta 1949 so se tako ustno dogovorili tudi s Sovjeti, »da se avstrijska meja ne bo spremenila in zato tudi ruskega veta ni bilo«. Jugoslovanska diplomacija si je prizadevala na uresničitev (vsaj) narodnostnih pravic Koroških Slovencev ter pričakovala njihovo ureditev v Avstrijski državni pogodbi, v njenem do sedaj neizpoljenem 7. členu.

Prvo obdobje zunanjepolitičnih prizadevanj je bilo že v znamenju različnih interesov velikih sil. Bilo je v znamenju političnega boja tudi za mednarodno priznanje novega družbenopolitičnega sistema v Jugoslaviji. Obnova države je istočasna krepitev državnega sektorja v gospodarstvu, sekvestracij, nacionalizacij, agrarne reforme in postopkov proti vojnim

dobičkarjem. Uvedeni so bili ukrepi proti imetju tujcev. Te značilnosti takratnega obdobja administrativnega socializma sovpadajo z bojem za zahodne meje in za mednarodno uveljavljanje nove države. Kljub vsem pritiskom je že to obdobje izrazilo neomajno odločnost zunanje politike Jugoslavije, ki je hotela o svoji usodi suvereno odločati. Tujim pritiskom v zvezi z mejnimi vprašanji se je morala ukloniti le ob resni nevarnosti oboroženega spopada. To je bila ocena takratne diplomacije, ki jo potrjujejo tudi novi, sedaj že odprti viri.

Obdobje Kominforma in boja za iskanje lastne poti

Kominform je spodbujal in zajemal našo celotno zunanjepolitično dejavnost. Vodili smo boj za samostojen razvoj Jugoslavije, predvsem pa nenehne bitke za resnico, proti lažem in natolcevanju celotne skupine vzhodnoevropskih socialističnih dežel in komunističnih partij po svetu. Resoluciji Kominforma (28. VI. 1948) so se pridružili tudi Kitajci. Takratna jugoslovanska diplomacija si je pridobila v svetu ugled in spoštovanje prav zategadelj, ker se je morala braniti tudi pred makiavelističnimi metodami diplomacije in tajnih služb držav Kominforma, proti širokim registrom vohunjenja, zarotništva, izzivanja neredov, podkupovanja, laži in licemerstva. Zaradi nasprotovanja Stalinu smo imeli tudi podporo pri nasprotnikih ZSSR. Vse bolj so nas spoštovale države, ki niso pripadale nobenemu bloku. Poleg neposrednih nalog – obrambe naših meja in neodvisnosti države – je naša zunanja politika poudarjala že tudi nujnost prizadevanj za mirno sožitje v svetu in nasprotovanje vsakršnemu vmešavanju v notranjo politiko samostojnih držav. Zavzemali smo se za podporo boju proti neokolonializmu in za osvobajanje afriških držav. Ta politika nam je pridobila nova prijateljstva in usmerila našo zunanjepolitično dejavnost v povezovanje s tretjim, nablokovskim svetom.

Začeli so se »koncipirani« in lažni procesi v vseh vzhodnoevropskih državah. Med najbolj značilnimi je bil Rajkov proces na Madžarskem. Začela je gospodarska blokada, provokacije na meji in grozili so z oboroženo intervencijo, selili so pripadnike jugoslovanskih manjšin v taborišča ali pa jih zapirali. Drugi sestanek Informbiroja (1949) je še okrepil obtožbe, po katerih naj bi šlo za fašistično notranjo in izdajalsko zunanjo politiko Jugoslavije. V času največjih gonj proti Jugoslaviji je naša zunanja politika dosegla največjo zmago in afirmacijo z izvolitvijo v Varnostni svet. To je bilo v času grozilne note Molotova (avgusta 1949) in ob vesti o eksploziji prve sovjetske atomske bombe, ki je v odnose med obema velesilama vnesla novo razsežnost. V štirih letih in pol je bilo 5.000 obmejnih incidentov. Končno glasovanje je kljub sovjetskim manevrom in pritisku na Čehoslovaško odločilo za Jugoslavijo (39:19). Šef delegacije je bil Kardelj. Jugoslovanska zunanja politika in diplomacija sta bili na sestankih in pri delu OZN še vsa naslednja leta zelo dejavni. V letih 1948

do 1953 je Jugoslavija tudi na mednarodnih forumih branila pravico do samoodločbe, razpolaganja s svojimi naravnimi bogastvi ter se zavzemala za gospodarske pravice in enakopravnost narodov, ne glede na njihovo velikost in bogastvo. Ti nastopi naših diplomatov in politikov so bili vse do konca leta 1953 z vso ostrino usmerjeni v odkrivanje pritiskov in mahinacij ZSSR in zaveznikov. Pri tem je bila vedno bolj poudarjena neodvisna politika Jugoslavije in njeni pogledi na mednarodne odnose.

Na diplomatskem področju so naši predstavniki še precej časa po resoluciji Kominforma glasovali skupno s sovjetskim blokom, čeprav smo doživljali ekonomske odpovedi meddržavnih sporazumov. Priznali smo LR Kitajsko in kljub pritisku Zahoda tudi Vietnam, ki se je pa takoj izjasnil za Informbiro. Novembra 1. 1950. smo zaradi grobega ravnanja z jugoslovanskimi diplomati pretrgali diplomatske odnose z Albanijo. Proti gospodarski blokadi Kominforma smo podpisali z vlado ZDA sporazum o pomoči v hrani (jan. 1951) in še istega leta sporazum o vojaški pomoči, naslednje leto pa sporazum o gospodarskem sodelovanju. Med pomembnimi diplomatskimi uspehi je bil sprejem jugoslovanske resolucije v OZN o dolžnostih držav ob morebitni sovražnosti (19. nov. 1950) ter leto pozneje pritožba vlade proti ZSSR in drugim vzhodnoevropskim državam na zasedanju Generalne skupščine OZN v Parizu.

Stalin je umrl 6. marca 1953. Ta dan je nedvomno mejnik v naših odnosih z ZSSR in pomeni tudi mejnik za našo zunanjepolitično dejavnost. Hitrejši razvoj je bil šele posledica 20. kongresa KPSZ. Vedeti pa moramo, da so spremembe postopoma prihajale, da je bilo do prihoda v Beograd in do Beograjske (2. VI. 1955) in Moskovske (20. VI. 1956) deklaracije še mnogo ostrih nasprotij in da tudi po njih, vse do danes, prihajajo večkrat do izraza razlike v razlagah ali praksi. Ne smemo pozabiti tudi na posvetovanje komunističnih partij v Moskvi 1957 in na Deklaracijo 12 KP, ki so jo podpisale vse vladajoče KP razen ZKJ. Spomladi 1958 so ZKJ ponovno obsodili (nov program) za revizionizem in zmanjšali blagovno menjavo. Tudi konec leta 1960 so nas v Moskvi preglasali za »revizioniste in oportuniste«. Potem je nastalo zatišje po obisku Tita v Moskvi (1962) in Hruščova v Jugoslaviji (Velenje 1963). Na naše medsebojne odnose vpliva občasno tudi drugačno razlaganje ali namerno drugačna praktična politika od tiste, za katero smo se dogovorili na berlinskem sestanku komunističnih partij (29.–30. VI. 1976). V bistvu gre vedno za neodvisnost in enakopravnost ter za lastno odločanje in posebnosti pri družbenem razvoju ter blokovski neodvisnosti naše države. Prihajalo je do začasnih pooblašitev, slišalo se je celo grmenje ob različnih načelnih in praktičnih rešitvah (Madžarska 1956, ČSSR 1968, Afganistan in še marsikaj) vse do danes.

Pri različnih načelnih sporih je Jugoslavija dokazala, da se noče in tudi ne more premakniti s svojih neodvisnih pozicij. Sovjetska politika je bila dolgo protijugoslovanska in je tako v njihovih notranjih kot tudi na drugih področjih njihovega vpliva kljub spremembam in sporazumom pustila

različne, več ali manj vidne posledice. Še vedno razglašajo kot protisovjetizem marsikaj kar je le poudarjanje neodvisnosti drugih. To velja tudi za številne gonje proti evrokomunizmu in njegovim protagonistom. Posledice tega so tudi nerazumevanje tega, da si lahko prijatelj nekoga, ki ni z ZSSR v najboljših odnosih, da pa tudi to še ni protisovjetizem (SZ in Kitajska ter odnosi z Jugoslavijo). Med nosilcem blokovske politike takšnega vojaškega bloka, kot je SZ, in neuvrščeno Jugoslavijo ter njeno partijo, ki išče svojo pot v razvoju samoupravnega socializma in v federativni skupnosti enakopravnih narodov in narodnosti, ne moremo pričakovati popolne skladnosti in enakosti načel in prakse. Take popolnosti je vse manj celo v odnosih znotraj blokov, vedno pa so bili najboljši odnosi takrat, ko sta bila spoštovana načelo in praksa neodvisnosti in enakopravnosti partij in držav in ko se je odkrito priznavalo pravico do različnih poti v socializem.

Da tak odnos pospešuje vsestransko sodelovanje, dokazuje tudi razvoj naših odnosov z ZSSR. Konflikt s Kominformom, Stalinom in stalinizmom v mednarodnih odnosih je morala Jugoslavija težko plačati. Izšla je kot zmagovalka. Danes ji priznavajo, da je izbojevala nove odnose v mednarodnem delavskem gibanju ter da po njeni zmagi svet mednarodnega komunizma ni več tak, kakršen je bil do glasnega jugoslovanskega »ne«. Današnji analitiki Jalte in njenega duha tudi menijo, da je Jugoslavija po l. 1948 enostransko spremenila tudi črto ločnico med interesnimi sferami, in sicer v škodo sovjetskega bloka, ki je sicer v Moskvi sprejel fifty-fifty, hotel pa potem sto odstotkov. Ti analitiki asociirajo to izgubo s sovjetsko zasedbo Afganistana, ki je tako nekoliko zapoznala kompenzacija za Jugoslavijo. Nekateri pa so mnenja, da je Churchillovih 50% po letu 1948 Stalina zadrževalo, da ni skušal intervenirati nasilno, z orožjem. Stalin pa tedaj ni bil prepričan, da to ne bi izzvalo širšega spopada.

Zunanjepolitična dejavnost Jugoslavije v mnogoštevilnem zboru neuvrščenih držav

Dedijer je nekje zapisal, da mu Kardelj že maja 1944 izraža mnenje, da se bo morala Jugoslavija v povojnem obdobju opreti ne le na velike zaveznike, ampak tudi na majhne in srednje države ter na osvobodilna gibanja. To je bil tudi razlog za to, da Jugoslavija po letu 1949 kljub težkim okoliščinam ni hotela v nobenega od blokov. V največji stiski je pristala na Balkanski sporazum. Stalin je v Jalti rekel Rooseweltu: »Orel mora dovoliti pticam, da pojejo in ga pri tem ne smejo razburjati razlogi, zaradi katerih pojejo«. Leto 1948 je pokazalo, da ga je motilo tudi petje malih ptic, ki ni strogo sledilo njegovi taktiki. Tito je že leta 1956 v Narodni skupščini izjavil, da bo vlada sprejela negativna stališča do blokov, saj je taka delitev nevarna za mir v svetu. Zavzel se je za rešitev v okviru OZN, kjer bo vlada branila pravico malih in kolonialnih narodov za svobodo in neodvisnost, da odločajo o svoji usodi sami. Pritisk Kominforma je

pospešil tudi demokratizacijo notranjih odnosov in proces socialističnega samoupravljanja z zakonom o izročitvi tovarn v roke delavcem. Leta 1961 se je začela gospodarska reforma, ki se je nadaljevala z novimi zakonskimi predpisi l. 1965. Neodvisna, neblokavska zunanja politika je potem Tita vodila po deželah Azije, Afrike in Latinske Amerike ter tuje voditelje v Jugoslavijo. Bila je temelj pobude za beograjsko konferenco.

Gibanje neuvrščenih držav je bilo v znamenju najvišjega vzpona zunanjepolitične dejavnosti naše države. Uspeh, preizkušnje in tudi zastoj gibanja neuvrščenih dežel so se dogajali tudi sočasno z uspehi, preizkušnjami in zastoji v dejavnosti naše zunanje politike. Naša zunanja politika je tesno zaznamovana z vsemi pomembnimi fazami politike neuvrščenih držav, predvsem pa moramo vedeti, da je to gibanje in njegov razvoj v svetu v marsičem tudi pogoj za nadaljnji razvoj naše zunanjepolitične dejavnosti in našega ugleda v svetu. Sedem konferenc neuvrščenih je bilo sedem pomembnih mejnikov v naši zunanji politiki, bili so njeni kažipotni in usmerjevalci, ki smo jih sami zavestno in dejavno postavljali ob poteh, po katerih smo hodili skoraj eno četrstoletje.

Sedem dosedanjih konferenc neuvrščenih držav, njihove priprave, sklepi in dejavnost med posameznimi konferencami so za razvoj sveta po vojni pomembna dejanja. So tudi faze v razvoju naše zunanje politike. Bez njihovih ocen bi bil prikaz naše zunanje politike popoln torzo.

Naše pobude so temeljile na spoznanju, da je nujno zbrati vse države (ne glede na njihovo družbenopolitično ureditev in ideološko pripadnost), ki se zavedajo nevarnosti svetovnega spopada za sebe in za človeštvo v celoti. Bil je to čas, ko so postajala nasprotja med obema vojaško političnima blokoma vse ostrejša in nevarnejša. Akcijo je porajalo spoznanje, da gre pri tej konfrontaciji za nevarne razširitve sfer in vplivnih con obeh blokov po celotnem našem planetu. V vse bolj mnogostranski hladni vojni sta prenašala svoje obračune med mlade, komaj osvobojene bivše kolonialne dežele. V številnih mladih državah so bila protikolonialna gibanja in končna osvoboditev v znaku notranjih obračunavanj z nekdanjimi domačimi zatiralci, zavezniki kolonialnih sil. Istočasno so se zavzele za odstranitev gospodarskih in drugih postojank kolonialnih gospodarjev. Na osvobodilna gibanja so vplivale tudi uspešne socialistične revolucije, kot je bila naša, predvsem pa kitajska in v Latinski Ameriki še posebno vznemirljiv pojav kubanske revolucije.

Oba bloka sta začela organizirati tudi gospodarske bloke in z gospodarsko politiko širila svoje blokavske interese. Povsod je bilo opaziti vmešavanje blokov in poskuse, da bi tretje, predvsem komaj osvobojene države in ljudstva, ne le vključila v svoje interesne sfere, temveč jih uporabljala tudi za njihovo nasilno širjenje. Pri tem sta izrabljala številna nasprotja v notranjem razvoju mladih držav in tudi spore, ki so nastojali zaradi nekdanjih kolonialnih razmejitev, ki niso upoštevale dejanskih vezi med kolonialnimi ljudstvi in narodi, temveč le gospodarske ali administrativne interese kolonizatorjev. Številni konflikti, vojaški spopadi in tudi

vojne ter nasilne intervencije so dovolj zgovorno opozarjali na nevarnosti. Bili so tudi dovolj zgovoren dokaz za slabosti Organizacije združenih narodov in njenih organov z Varnostnim svetom na čelu. Teptalo se je nekatera temeljna načela OZN in izigravalo eno od največjih obljub zmagovitih zaveznikov in organizatorjev OZN – uresničenje resnične dekolonizacije v svetu.

In popolnoma logične zahteve po obrambi naše lastne varnosti in svobodnega razvoja je tako izviralo dejstvo, da je bila Jugoslavija od samega začetka pobudnica in ena izmed organizatorjev gibanja neuvrščenih. Na svojih mejah smo čutili oba bloka, zavedali se neposredne nevarnosti, njihovih pritiskov in zaostritev. Prva konferenca šefov držav ali vlad neuvrščenih držav l. 1961 v Beogradu je bil zategadelj ne le izredno pomemben dogodek, ki je ustvaril temelje za politično dejavnost novega svetovnega gibanja: to je bil tudi eden od najpomembnejših mejnikov naše zunanje politike in njene sposobnosti, zagotoviti državi varnost in nemošten, samostojen razvoj ter ugled in spoštovanje v svetu. Ni nobenega dvoma da so se temeljne ideje gibanja porajale v obdobju nasprotovanja Stalinu in stalinizmu. Istočasno pa je bilo v takratno prizadevanje zunanje politike Jugoslavije vtkana tudi neomajna volja, ohraniti svoj specifični socialistični razvoj in ob nadaljnjem razvoju decentralizacije, zmanjševanju državnega vmešavanja, razvijati socialistični samoupravni sistem. Če velja pravilo, da ni mogoče za daljše obdobje snovati zunanje politike v nasprotju z notranjepolitičnim razvojem in razvojnimi koncepti, moramo ugotoviti, da je bil ta razvoj v Jugoslaviji po letu 1961 logičen in paralelen ter da je prav zato doživel tako močan odmev po svetu.

Usmerjanje in pripravljalne dejavnosti za beograjsko konferenco so se začele že kmalu po stabilizaciji nasprotovanja Kominformu. Prej ni bilo moč razmišljati o nadaljnjih perspektivah, temveč je bilo nujno za vsako ceno ohraniti dosežke narodnoosvobodilne vojne in ogromnih žrtev jugoslovanskih narodov. Jugoslovanska zunanja politika, na njenem čelu predsednik Tito osebno, je začela iskati zaveznike tam, kjer so bili v podobnih nevarnostih in kjer so po uspešnem napornem bojevanju za svobodo hoteli sami razpolagati z bogastvom svoje domovine in odločati o plodovih delovnih prizadevanj svojih državljanov. Tako so bili vzpostavljeni stiki z Nehrujem, Naserjem in Sukarnom ter drugimi. Predpriprava za Beograd je bila bandunška konferenca l. 1955, na kateri so bila poudarjena načela miru, mednarodnega sodelovanja, neodvisnosti in tudi boja za pravičnejše, enakopravnejše odnose v svetu. V bistvu so na konferenci poudarili temeljna načela OZN, predvsem nasprotovanje pritiskom, vmešavanju, zavzemanje za mirno reševanje sporov. Predvsem so razglasili kolonializem za splošno zlo, ki ga je treba izkoreniti. Gibanje in njegova načela so dozorevala na različnih sestankih in pripravah (Brioni 1956, Kairo junija 1961). Temeljna in do danes trajna načela so bila poudarjena že z vabili na beograjski sestanek: neodvisnost, miroljubno sožitje, neuvrščenost, nepripadnost vojaškim zvezam (obema blokoma).

Na beograjski konferenci je sodelovalo 25 enakopravnih držav članic in tri s statusom opazovalk. Sprejeli so tri pomembne dokumente, s katerimi so oblikovali temelje politike neuvrščenosti in usmerili mednarodno dejavnost neuvrščenih dežel. To so deklaracija šefov držav ali vlad, izjava o vojni nevarnosti in poziv k miru ter pismi z enako vsebino predsedniku sveta ministrov ZSSR Hruščovu in predsedniku ZDA Kennedyju.

Na konferenci so ostro kritizirali pojmovanja o neizogibnosti vojnih spopadov ter konkretno opozarjali na krizna žarišča na bližnjem vzhodu, jugu Afrike in Daljnem vzhodu. Opozorili so na nevarnosti blokovske delitve sveta (vojaških in gospodarskih blokov), predlagali svetovno konferenco o razorožitvi ali posebno zasedanje Generalne skupščine o razorožitvi. Zavzeli so se za popuščanje napetosti (v pismih Hruščovu in Kennedyju). Edino alternativo blokovski delitvi, hladni vojni in nevarnosti nuklearne vojne so videli v sožitju neodvisnih in suverenih držav. Obsodili so kolonializem in zahtevali dosledno dekolonizacijo, boj proti imperializmu, rasizmu in apartheidu ter vsem oblikam politične in gospodarske neenakopravnosti. Za nadaljnjo politično dejavnost neuvrščenih dežel je pomembna zahteva, da je nujno začeti urejati odnose med razvitimi in deželami v razvoju na področju mednarodnih gospodarskih odnosov. Predlagali so sklic konference dežel v razvoju, na kateri naj bi obravnavali skupne probleme. Poudarili so vlogo OZN pri ohranitvi miru in varnosti v svetu ter pri urejanju mednarodnih vprašanj, zahtevali pa tudi, da se pri obravnavah v OZN večji prostor nameni zahtevam in problemom dežel v razvoju.

Za nadaljnje delo neuvrščenih je pomembno načelo, da ne gre za novo blokovsko skupino, temveč za neodvisno mednacionalno gibanje, ki hoče s koordiniranimi prizadevanji voditi samostojno mednarodno dejavnost, predvsem pa protiblokovsko in protikolonialno usmerjenost.

Na podlagi načelnih usmeritev beograjske konference se je potem gibanje bohotno razraščalo vse do šeste konference v Havani, in sicer ne glede na težave in trenutne manjše zastoje. Sledile so: druga konferenca v Kairu (1964), tretja v Lusaki (1970), četrta v Alžiru (1973), peta v Colombu (1976) ter šesta v Havani (1979). Med konferencami je bilo veliko stikov na različnih ravneh, predvsem tudi sestankov zunanjih ministrov.

Vsaka konferenca je imela tudi svoje značilnosti, povezane s splošnimi razmerami v takratnem svetu in tudi posebnimi problemi območja, na katerem je bila konferenca.

Konferenca v Kairu je že bila v znaku popuščanja napetosti med blokoma in v svetu. Usmerjenost Beograjske konference je poudarila posebno s formulacijo, da ne gre le za protiblokovsko politiko, temveč za samostojno politično usmerjenost pri urejanju mednarodnih vprašanj. Oblikovala je devet temeljnih načel neuvrščenosti – svojo zasnovo nove

mednarodne ureditve, ki naj bi zamenjala svet prevladovanja in neenakopravnosti.

Tretja konferenca je potrdila politična načela in usmerjenost prvih dveh, poudarila pa je predvsem gospodarski položaj dežel v razvoju ter probleme razvoja in boj protikolonializmu in apartheidu, kar je narekovala posebej lokacija sestanka. Opozorila je na nevarnost izzivanja različnih lokalnih vojn in spopadov, ki so grozili miru v svetu in še posebno enotnosti gibanja. Konferenca je že takrat opozorila na nevarnosti, ki grozijo mladim državam v razvoju in seveda tudi odnosom v svetu zaradi sve večje zaostritve in nasprotij v razvoju gospodarstva v svetu in mednarodnih gospodarskih odnosov.

Četrta konferenca v Alžiru je potekala v znamenju evropskega popuščanja, vendar pa tudi istočasnega rivalstva obeh blokov, predvsem obeh velesil, glede prevzema nove, pomembne pozicije v najrazličnejših predelih sveta, posebno še v bivših kolonialnih deželah. S pritiski, intrigami, pošiljanjem orožja in drugimi sredstvi sta poskušali pridobiti zaveznike med neuvrščeni. Zategatelj je alžirska konferenca zahtevala razširitev popuščanja in pogajanj po vseh področjih sveta. Uveljavila je neuvrščene kot enega najbolj pomembnih dejavnikov v mednarodnih odnosih in poudarila temeljna načela gibanja tudi kot edino možno podlago za trajni mir in enakopravni razvoj sveta. Med konkretnimi zahtevami so bili prenehanje vojaških spopadov, preseganje bližnjevzdodne krize ter krize na jugovzhodu Azije, dekolonizacija Afrike. Na gospodarskem področju je pomembno poudarjanje strategije naslanjanja na lastne sile. Sklepi in zahteve konference so bili zajeti v predlogu za posebno zasedanje Generalne skupščine OZN ter so bili tudi temelj delovanja »Skupine 77« držav v razvoju. Verjetno so alžirska konferenca in njeni odmevi v mednarodnih dogajanjih dosegli najvišjo raven delovanja. Dosegli so da sta jih priznala in upoštevala oba bloka in svetovna javnost. Nedvomno je bila to tudi posledica popuščanja med blokoma in iskanja rešitev spornih vprašanj s pogajanj.

Konferenca v Colombu je bila zategatelj v znamenju ponovne potrditve temeljnih načel in ciljev prejšnjih konferenc in gibanj, vendar pa poudarja izrecno potrebno po tem, da postane popuščanje univerzalno ter zajame vsa področja mednarodnih odnosov. Sprejeta je bila Titova pobuda za sklic posebnega zasedanja Generalne skupščine OZN o razoroževanju, do katerega je potem prišlo l. 1978, dve leti pozneje. Odločno je bila poudarjena nujnost nadaljnje dekolonizacije (Zimbabve, Namibija) in pravice palestinskega naroda. Konferenca je sprejela celo nekatere organizacijske sklepe za nadaljnjo dejavnost gibanja, to je predvsem glede ustanovitve koordinacijskega biroja, njegovega mandata, sestave ter načina delovanja. Ni hotela nikakršne centralistične administracije, le pomoč pri koordiniranju dejavnosti, predvsem pa je sprejela široko in podrobneje izdelano podlago za nadaljnje politično in gospodarsko delovanje. Negativno so vplivali poskusi obeh blokov ter spori med nekaterimi

članicami gibanja. Že v Colombu, še bolj pa v pripravah na šesto konferenco v Havani so se ta nasprotja okrepila in ponovna zaostritev odnosov med obema velesilama in blokoma je bila še bolj izrazita.

Tudi beograjski sestanek konference o varnosti in sodelovanju v Evropi (1977) ni mogel spremeniti nevarnih nasprotij in vse večjih zaostritev v Evropi ter se je končal le s skromnim sklepom o nadaljevanju na konferenci v Madridu. Nadaljevalo se je okrepljeno tekmovanje v oboroževanju ne glede na sklepe OZN in dogovore v različnih stikih in pogajanjih med velesilami. Razvite dežele so branile svoje privilegije, začetne iniciative o vzpostavitvi nove mednarodne gospodarske ureditve, ki so se porajala v okviru OZN, so popolnoma zastale. Članice gibanja so se deloma približevale enemu ali drugemu bloku (gospodarski pritiski, spori med neuvrščeni, vmešavanje velikih, zahteve po tuji vojaški pomoči itd.). Pojavili so se vojaški spopadi med socialističnimi državami (ZSSR–Kitajska, Etiopija–Somalija, Vietnam–Kampučija), kar je še bolj poslabšalo in zaostriło odnose v svetu. Tako je moralo gibanje neuvrščeni ugotoviti, da vsa temeljna načela gibanja, načela OZN, načela aktivnega miroljubnega sožitja kot temelj odnosov med državami veljajo in morajo veljati tudi med socialističnimi državami (predvsem še nevmešavanje, samostojno odločanje o lastnem razvoju, enakopravnost, mirno reševanje sporov itd.). Že priprave na havansko konferenco in potem potek konference pod predsedstvom Fidela Castra so narekovali potrebo po ponovnem poudarjanju temeljnih načel neuvrščeni gibanja in predvsem distance od obeh blokov. Nekateri so pod vplivom vzhodnega bloka hoteli »preusmeriti« gibanje samo na protiimperializem, protikolonializem in protirasizem ter hoteli doseči, da bi neuvrščeni pozabili na hegemonizem; zagovarjali so »naravne zaveznike« in delili gibanje na napredno in konzervativno ter na radikalno in zmerno. Najnevarneje za obstoj in enotnost gibanja je bilo to, da so nekateri hoteli izsiliti svoje »napredne« rešitve tudi za ceno razbijanja gibanja.

Zgodovinska zasluga predsednika Tita je bila, da je na tej svoji šesti in zadnji konferenci, ki se je je udeležil, odstranil vse take nevarnosti še bolj odločno kot nekdanj, na četrti konferenci v Alžiru. Niso uspeli ponovni poskusi omejiti gibanje samo na tri kontinente (Azijo, Afriko in Latinsko Ameriko). To so bili predvsem poskusi, da bi izključili Jugoslavijo kot evropsko državo, predvsem pa kot dosledno branilko temeljnih načel neuvrščeni tudi pred poskusi hegemonističnih vplivov.

Zadnja, sedma konferenca neuvrščeni v New Delhiju, je bila že pod močnim vplivom zaostrenih razmer v svetu in nazadnjaških trendov na najpomembnejših področjih razvoja. Za priprave na konferenco in za celokupni razvoj v svetu so bila značilna globoka ideološka in politična nasprotja med blokoma, stopnjevanje oboroževalne tekme in politike sile – ob krizi mednarodnih ekonomskih odnosov in še posebej ob težkem gospodarskem stanju v deželah v razvoju. Tudi konferenca v New Delhiju je potrdila temeljno strategijo in utrdila izvirna načela neuvrščeni. Po

udeležbi je bila to doslej najbolj obiskana konferenca. Udeležilo se je 99 (od 101) šefov držav ali vlad, bilo je 18 opazovalcev in 27 gostov, skupno 144 delegacij držav, mednarodnih organizacij in osvobodilnih gibanj. Poudarjeno je bilo, da so izvirna načela neuvrščenih edini temelj za nadaljnje akcije, za rast in povezanost gibanja. Niso potrebna nova načela, le zvestoba izvirnim idealom gibanja.

V političnem delu glavne razprave na konferenci je bila poudarjena temeljna vloga gibanja, poleg tega pa je bilo opozorjeno na splošne svetovne razmere in razorožitev, na razpravo v zvezi s kriznimi žarišči, med katerimi je prevladovala razprava o Bližnjem vzhodu, Namibiji, iransko-iraški vojni (zaradi nje je bila konferenca namesto prej dogovorjenega Bagdada sporazumno prestavljena v New Delhi), Kampučiji in razmerah v Srednji Ameriki ter se zavzela za ureditev palestinskega vprašanja v smislu resolucij OZN. Obravnavali so številna konkretna vprašanja, vendar pa je bila konferenca od vplivom mednarodnega gospodarskega položaja in predvsem gospodarskih razmer v deželah v razvoju. Predvsem je izdelala platformo za globalna pogajanja za učinkovito izvajanje programov neposrednih ukrepov v korist držav v razvoju na VI. UNCTAD-u v Beogradu. Poudarjeno je bilo, da so vprašanja svetovnih ekonomskih razmer vprašanja globalne narave, ki zahtevajo tudi globalno ureditev. Zategadelj so se zavzeli za oživitve globalnih pogajanj in dialoga med razvitimi in državami v razvoju ter za čimprejšnje izoblikovanje nove mednarodne ekonomske ureditve.

Mnogo so pričakovali od VI. UNCTAD in od dogovorjene platforme za skupni nastop v Beogradu. Ne bi tukaj omenjali dogovorjene politične akcije v zvezi z razvojem medsebojnega gospodarskega sodelovanja neuvrščenih držav in držav v razvoju in tudi ne akcij neuvrščenih držav na področju mednarodnih ekonomskih odnosov. Zadnji predlogi so v znamenju pričakovanj na VI. UNCTAD in težkega razočaranja v pogajanjih, ki jih je narekovala že neokonzervativna akcija v ZDA in v najbolj razvitih državah. Posebno velja to za pričakovanje, da bi v pogajanjih z razvitimi državami določili vseobsegajoč, pravičen, večstranski okvir za prestrukturiranje dolgov držav v razvoju. Predlagali so globalna pogajanja o problemih strukture mednarodnega ekonomskega sistema in inštitucij ter sklic mednarodne konference o denarju in financah, na kateri naj bi sodelovale vse države, in dali druge pobude.

VI. UNCTAD je bil posvečen predvsem globalni temi – »gospodarskemu oživiljanju in razvoju« ter se v skladu s tem usmeril na širše področje ukrepov v medsebojno odvisnih sektorjih surovin, denarja, financ in trgovine. Razpravo in sklepe so usmerjala usklajena stališča 7 vodilnih industrijskih držav Zahoda v Williamsburgu; te države namreč niso sprejele predlogov dežel v razvoju in predlogov neuvrščencev iz New Delhija. Konferenci je z minimalnimi uspehi in predogi uspelo ohraniti nadaljnji dialog ter zagotoviti delo UNCTAD, ki bi ga neokonzervativne sile (podobno tudi nekatere druge mednarodne forume) najraje pokopale.

Konferenca je sicer še podprla nadaljni potek dialoga Sever–Jug. Razvite zahodne države so poudarjale, da je za celoten svetovni razvoj nujno oživljanje njihovega gospodarstva, ki bo druga gospodarstva potegnilo za seboj. Zagovarjali so odprto in liberalizirano svetovno trgovino, obenem pa upravičevali svoj protekcionizem, ki ga bodo odpravili po ozdravljenju svojega gospodarstva. Dežele v razvoju so izražale dvome glede stabilnosti, trajnosti in obsega sedanjega procesa okrevanja ter dvome, da bi se lahko izboljšanje v doglednem času razširilo na vse države in regije. Opozarjale so na dejstvo, da brez reaktiviranja procesa razvoja dežel v razvoju ne bo niti stabilnega niti trajnega okrevanja gospodarstev razvitih držav. Poudarjale so tudi odvisnost med mirom, gospodarskim okrevanjem in razvojem ter medsebojno povezanost razvoja in razorožitve. Socialistične države vzhodne Evrope so odklanjale zahteve DVR, da bi sodelovale na finančnem področju in so zahtevale obravnavo odnosov Vzhod–Zahod. Resolucija o sodelovanju med državami z različnim družbeno-ekonomskim sistemom, predložena za V. UNCTAD ni bila sprejeta.

Jugoslavija je bila v OZN že zelo zgodaj še osamljena zagovornica pravic dežel v razvoju. Končno smo razvoj manj razvitih in njihove probleme čutili tudi sami doma, prav tako pa tudi probleme razvoja kot dežele v razvoju v celoti. Organizacija Združenih narodov se je v svojem razvoju, predvsem zaradi pospešenega procesa dekolonizacije, močno približala zaželeni univerzalnosti, ki je mnogi med njenimi ustanovitelji niso pričakovali. Dosegla je številne pozitivne rezultate pri razširjanju in poglobitvi gospodarskih, socialnih in humanitarnih stikov med državami sodobnega sveta. Pripomogla je k hitrejšemu razvoju nerazvitih dežel in tudi k prizadevanju za novi gospodarski sistem. Nedvomno so bili pozitivni rezultati doseženi na številnih področjih.

Predolgo bi bilo naštevati najrazličnejše pobude naše države, dane samostojno ali skupaj z drugimi (posebno neuvrščenimi) državami na različnih sestankih organov ali Generalne skupščine ZN. Ta intenzivnost med leti 1970 in 1980 nikakor ni popustila. Bila je sicer bolj umirjena, strokovnejša in konkretnjša ter je upoštevala optimalne možnosti za uspeh, nikoli pa ni bila v nasprotju s temeljnimi načeli naše zunanje politike ali politike neuvrščenih držav. Tako so bila naravnana tudi velika prizadevanja zunanje politike za uspeh helsinške konference, beograjskega sestanka in madridske konference za varnost in sodelovanje v Evropi. Vpliv neuvrščenih je bil pomemben posebno pri usmerjanju dejavnosti OZN pri oblikovanju in sprejemanju splošnih načel obnašanja držav članic na enakopravnih temeljih pri delu organizacije same in v odnosih med državami. V ta prizadevanja je bila zelo uspešno vključena tudi dejavnost naše zunanje politike, ki je bila med vodilnimi pri oblikovanju načel in predlogov ter iskanju smeri, prav tako pa tudi pri prizadevanjih za uresničitev politike neuvrščenosti.

Po štiridesetih letih OZN moramo prav zaradi njenega pomena za

človeštvo in še posebej zaradi naše lastne zunanjepolitične usmeritve v bodoče realno analizirati tudi težave in ovire pri njenem dosedanjem razvoju. Tudi OZN je v zadnjem desetletju bila žrtev zaostritve mednarodnih odnosov, predvsem pa vse večje bipolarizacije v svetu, ki se je pojavljala pri vseh zastavljenih vprašanjih tudi v OZN. Posledice tega so vidne na vseh področjih. Prišle so do izraza pri vprašanju ohranitve miru in varnosti. Ta bipolarizem, pritisk dveh supersil in njihovih blokov je povzročal tudi težave v odnosih med neuvrščenimi državami in državami v razvoju. To je bil tudi pritisk proti njihovi enotni politiki.

OZN je bila nedvomno rezultat zmage nad fašističnimi agresorji. Ni šlo za nekakšno svetovno vlado, temveč naj bi bila OZN mesto za medsebojno dogovarjanje, za javno razpravo o problemih, pri vse večji zaostritvi odnosov med velikima in med obema blokoma pa je OZN postala prostor za vse bolj zaostreno propagandno nastopanje. Roosevelt je hotel z vključitvijo ZSSR spraviti Stalina in njegove hegemonistične težnje pod mednarodno in svojo kontrolo. OZN je bila dolgo časa tudi »glasovalni stroj« ZDA ki je zvesto sledil njihovi propagandi. ZSSR je dolgo ostajala le pravica veta. Znano je Stalinovo retorično vprašanje Rooseveltu v Jalti, da vendar Albanija ne more biti isto kot ZDA. Njemu je pač ustrezal veto velikih.

Povečano število majhnih in srednjih držav, predvsem pa gibanje neuvrščenih je grozilo, da bo spremenilo tudi odnose med obema velikima in obema blokoma ter njihovimi vplivi. Želeli so doseči tudi enakost v najrazličnejših konkretnih vprašanjih. Predvsem je to veljalo na dveh najpomembnejših področjih delovanja OZN: glede miru in varnosti ter glede mednarodnega sodelovanja za razvoj. Neuvrščeno gibanje – to je bila tudi poudarjena politika naše države – je hotelo čimbolj razviti multilateralno sodelovanje. V bistvu so rešitve paralizirale neokonservativne sile, ki so na pohodu z Reaganom na čelu in ki so povzročile zastoj na VI. UNCTAD ter zastoj pogajanj Sever–Jug ter načina reševanja dolgov dežel v razvoju.

Ofenziva neokonservativizma v svetu in naloge naše zunanje politike

Nekateri domači in tuji kritiki in analitiki naše zunanjepolitične dejavnosti opozarjajo, da je v zadnjih letih v zastoju, da ni več nekdanje dinamike in ne več pogumnega in jasnega izražanja ciljev in smeri. Mnogi pri tem omenjajo Titovo smrt kot karizmatične mednarodne osebnosti z osebnim ugledom in jasnimi zamislimi. Drugi opozarjajo na naše dolgove v inozemstvu ter so mnenja, da so nas upniki in tisti, ki stojijo za denarjem, prisilili v molk in v večje »upoštevanje položaja« in odnosov v svetu. Domači in tuji kritiki obtožujejo prehitre rotacije naših visokih funkcionarjev, zaradi katerih nimamo več resnično visoke politične diplomacije, ki si pomaga tudi z osebnimi znanstvi in stiki. Ne glede na to,

koliko resnice je v teh kritikah, pa vse to sovпада z današnjim vse večjim bipolarizmom v svetu, ki grozi vsem multilateralnim in univerzalnim rešitvam problemov, ki danes tarejo ogromno večino čoveštva in zahtevajo globalne rešitve.

Zunanja politika Jugoslavije je nedvomno tudi v OZN soočena s težnjami obeh velesil po bipolarizaciji sveta. Pri tem skušata izvajati pritisk tudi na tretje dežele. Vsekakor so v ofenzivi že nekaj časa ZDA, ki jim je uspelo zaustaviti razvoj po neuspehu v Vietnamu, o katerem so bile prepričane, da ga je izrabila druga velesila tudi na nekaterih loviščih, ki so jih smatrali za svojo domeno (npr. Srednja Amerika, pa tudi drugje, posebno na Bližnjem vzhodu in ob Perzijskem zalivu). Obe velesili sta delovali proti skupnim nastopom neuvrščenih in dežel v razvoju. ZDA so že izstopile iz nekaterih organizacij OZN in hočejo pritiske nadaljevati. Pri tem iščejo zavezništvo še pri drugih razvitih državah kapitalističnega sveta. ZDA hočejo le bilateralne sporazume, pri katerih lahko partnerje usmerjajo po svojih interesih. Najboljši zgled za to je podatek, da vsak dolar pomoči, ki jo dajejo bilateralno ZDA, vrača dva ali tri dolarje. 75% pomoči ZDA je vezano za ameriški blagovni izvoz. Leta 1979 je Svetovna banka kreditirala dežele v razvoju za 2,6 milijarde dolajev in te so še tega leta vrnila 1,9 milijarde. Banka je imela čisti dobiček 700 milijonov dolarjev. Tudi zahodna Evropa išče zagotovila za svoje revirje, čeprav v obliki različnih skupin. OZN ima svoje birokratske slabosti in napake, ki bi jih morali (čeprav z večjim naporom) odstraniti. Vendar pa ne gre za krizo OZN temveč za krizo v svetu. OZN so le barometer, ki odseva pritiske po našem planetu. Ta kriza je vsekakor globlja od vseh dosedanjih, ki smo jih doživljali po drugi svetovni vojni. Dolgovi dežel v razvoju bodo kmalu dosegli tisoč milijard dolarjev. Na vse to so opozarjali neuvrščeni in dežele v razvoju v New Delhiju in v Beogradu (6. UNCTAD).

Soočena s tako situacijo OZN in z gibanjem neuvrščenih jugoslovan-ska zunanja politika ne more zanikati temeljnih načel svojega dosedanjega razvoja. Ne glede na pritiske na Jugoslavijo zaradi njene doslednosti pri nastopih v OZN in prav tako zaradi pritiska na gibanje neuvrščenih si bomo morali kar najbolj prizadevati za njihov enoten nastop na predvidenih sestankih in 8. konferenci. Svet UNCTAD je te dni ponovno opozoril na padec cen za surovine, na splošno nestabilnost pri njihovi proizvodnji in izvozu. Vse to je popolnoma v skladu z beograjsko VI. konferenco UNCTAD. Opozorili so na neuspela pogajanja o sladkorju, kavi, kakau, boksitu ter drugih surovinah. 84 dežel je potrdilo sporazum o skupnem regulativnem skladu. Vsekakor je nujna kritična analiza stanja in funkcioniranja OZN in njenih specializiranih agencij. Ugotoviti moramo realne možnosti in prioritete gibanja dežel v razvoju.

Naši diplomati in naša vlada ne bi smeli pozabiti, da je imela Jugoslavija v svetu največji ugled in da so se najbolj obzirno obnašali do nje takrat, ko je imela vodilno vlogo v gibanju neuvrščenih. Nedejavnost nam ne bo pomagala premagovati problemov, s katerimi se sedaj otepamo.

Potrebno bo vsestransko analizirati tudi pojave neokonservativizma kot grobega, egoističnega preseganja krize in prestrukturiranja gospodarstva v ZDA (in tudi v drugih najbolj razvitih deželah) in perspektivno ugotoviti, kaj nam prinaša ta tehnološka revitalizacija kapitalizma v razvitem svetu. Več kot desetletje smo bili skoraj enostransko usmerjeni na zahodna tržišča in krili prevelik uvoz s posojili ter pri tem zanemarjali vlaganja v energetiko, predvsem pa v moderno tehnologijo in v nujne spremembe gospodarske strukture. Vsekakor smo zainteresirani tudi za večjo menjavo z deželami v razvoju, saj bomo drugače brez zadostnih zunanjih tržišč. Nova desnica vzpostavlja neokolonializem (ZDA in nekatere razvite države so bile proti resoluciji o kolonializmu) in neoimperializem. Tu so nove nevarnosti bipolarizma in največje nevarnosti za gibanje neuvrščenih. Res pa je, da je vzhodni blok oslabjen tudi v OZN in da je zaradi svojih intervencij (Afganistan, Kampučija) izgubil na vplivu med neuvrščenimi, zmanjšane pa so tudi njegove možnosti za ekonomsko in vojaško pomoč. Predvsem se utrjuje in hoče ohraniti nekatera strateško pomembna področja. Tudi SZ in druge socialistične države ne morejo brez tehnoloških sprememb in učinkovitejšega gospodarstva. Ne gre le za tekmo v oboroževanju in za nove izdatke v »vojni zvezd«, temveč za konsekvence sprememb, ki jih prinaša tehnološki pohod revitaliziranega neokonservativnega kapitalizma na čelu z ZDA. To bo zahtevalo daljše obdobje in pomembne spremembe tudi v SZ.

Odnosi v Varnostnem svetu so letos takšni, da bi lahko ZDA zagotovile dvotretjinsko večino. Sedaj vodijo ZDA praktično politiko v smislu Stalinove jaltske pripombe: poseben pritisk velja tistim organizacijam OZN, v katerih ima vsaka država – članica samo en glas (Generalna skupščina ZN, UNESCO, UNCTAD, UNIDO), posebno pa še tam, kjer bi bila omejena njihova svoboda delovanja (globalna pogajanja, NMEU, konvencija o pomorskem pravu, Komite za Indijski ocean itd.). Jugoslovanska pobuda za sestanek Generalne skupščine o razorožitvi ter za konferenco o miroljubnem izkoriščanju atomske energije je še posebno aktualna zaradi bipolarizma dogovorov (ali zavlačevanj ter novega oboroževanja) v Ženevi in drugod ter zaradi tehnoloških problemov, ki jih prinašajo nove vojaške in civilne tehnologije.

Naša zunanja politika in tudi politika neuvrščenih pa ne sme spregledati dejstva, da se je svet spremenil in da ni več tak, kot je bil v šestdesetih in sedemdesetih letih. Temu ustrezno bo potrebno spremeniti strategijo in taktiko. Pritiske na neuvrščene države in vlade bi morali prestreči z večjim sodelovanjem tudi z drugimi državami zunaj svojega kroga, ki se upirajo bipolarizaciji ter tehnološkimi, gospodarskim in drugim pritiskom. Nedvomno je mir za nas in za gibanje najpomembnejši cilj. Pritiski na našo državo in njeno politiko niso le preteklost. Prizadevanje za mir je bilo vedno prva od nalog naše zunanje politike. Občutkov ogroženosti danes nimajo samo oddaljene dežele, vse močnejši je tudi v Evropi, vpliva na razmišljanja in razpoloženja ljudi na Zahodu in Vzhodu.

V Evropi imamo pojave neokonservativizma in pristaše vključevanja v njegov pohod. Pristajajo na večje oboroževanje in upajo, da bodo z vključitvijo v proizvodnjo novih orožij prišli tudi do novih tehnoloških dosežkov, ki naj bi jim omogočili prednost v bodoči zaostreni tekmi za svetovna tržišča (Kohl, Thatcher). Prav tako pa se krepi odpor zunajevropskim odločitvam o evropski usodi. Evropo vznemirja razmišljanje vojaških strategov ZDA, ki bi pomenilo žrtvovanje Evrope ob nedotakljivosti Amerike (to je bila nevtronska bomba in sedaj Reaganova vojna zvezd), ki bi jo prav tako odigrali prek nezavarovanega evropskega prostora in bi ščitila obe velesili. Ne smemo pozabiti tudi precenjene politike dolarja in visokih ameriških obresti, ki povzročajo pretok evropskih deviz v financiranje ameriških investicij z novimi tehnologijami, Evropi pa povzročajo pomanjkanje sredstev za nova vlaganja in pospešujejo brezposelnost. Reakcije niso bile samo v mirovnih in opozicijskih gibanjih, temveč tudi med vladajočimi. Vse to bi lahko imelo za posledico odločilno prestrukturiranje v evropskih delavskih in naprednih ter mirovnih gibanjih.

Pojav moramo bolj pazljivo spremljati mi in neuvrščeni. To velja tudi za osvobodilna gibanja. V bodočnosti bo imela posebno vlogo tudi Kitajska, ki sicer sedaj več ali manj dobrohotno podpira neuvrščene. Evropa je pred novimi prizadevanji za samostojnejšo vlogo v svetu. Pri tem se med socialdemokrati in socialisti različnih odtenkov pojavljajo nova razmišljanja, ki naj bi jih kot samo parazitske delilce dela dobičkov kapitalističnih gospodarjev in ob času konjunktur rešila prešnjih spon. Poskušajmo najti nacionalne in širše alternative sodobnim gospodarskim, tehnološkim in strateško-političnim vprašanjem. Spomnimo se tudi na stike med KPI in SPD, ki ne morejo iti neopaženi mimo nas. Z dejavnostjo in prizadevanji Socialistične internacionale se neuvrščene države soočajo tudi v domačih okoljih. Ob ponovnih razpravah o Jalti in njenem duhu je edina resnična alternativa popuščaje napetosti, preraščanje delitev na interesne sfere in bipolarizma v duhu Helsinške listine. Naša prizadevanja morajo biti usmerjena proti igram in poskusom blokov, ne glede na metode, katere uporabljajo.

Dejavnost naše zunanje politike pa ne more zanemariti kadrovskih in organizacijskih problemov. Mednarodni odnosi danes nalagajo diplomaciji tudi nove funkcije. Služiti mora gospodarskim nalogam. Po svetu se v diplomatskih predstavništvih vse bolj krepijo ekonomski oddelki. Gospodarski stiki so zelo tesno povezani s političnimi. Naša sedanja zadolženost in prizadevanja, da bi se čim hitreje otresli sedanjih prisilnih ukrepov, zahtevajo krepitev diplomatskih prizadevanj tudi na gospodarskem področju. V obdobju hladne vojne tudi v gospodarstvu je to še večja nujnost. Zahodna Nemčija je npr. vpeljala posebne kontrolne posege, s katerimi naj bi ugotovila in zagotovila ekonomsko znanje in sposobnost svojih diplomatov. Na eni strani počasi likvidiramo nepotrebne stotine predstavnikov tam, kjer imamo posla s popolnoma centraliziranimi odločitvami,

ukinjamo jih pa v diplomatskih službah, ne da bi poskrbeli, da imamo diplomate, sposobne za eno in drugo nalogo. V mnogih deželah bi lahko sposoben diplomat dosegel več kot katerikoli predstavnik zbornice ali gospodarske organizacije. Po štiridesetih letih povojnega razvoja bi morali razpolagati tudi s ustrežno usposobljenimi diplomati, ki naj bi obvladali več jezikov.

Pri nadaljnjih prizadevanjih ne smemo pozabiti:

1. Zunanja in notranja politika sta tesno povezani. Resnične zunanje-politične uspehe in odmevnost lahko zagotovimo samo ob stabilnih notranjih odnosih in z modernimi gospodarskimi in tehnološkimi dosežki.

2. Samo odprta družba in v čimvečji meri podružbljena zunanja politika spodbujata hitrejša prilagajanja odnosom v svetu in okoli nas, samo vključevanje in zavestna prizadevanja celotne družbe lahko pripomorejo k hitrejšemu izhodu iz sedanjih zagat. Ne smemo pozabiti, da je prav nesamoupravno odločaje v zaprtih krogih povzročilo težave, ki jih mora odpravljati celotna samoupravna družba.

3. Odprtost meja lahko samo pospeši domača prizadevanja, saj moramo vključevati dejavnosti organizacij združenega dela in tudi krajevnih skupnosti ter interesnih skupnosti po občinah. Zvezna in republiška ustava nam nalagata posebne dolžnosti do naših narodnosti v zamejstvu. Tam ob tehnološko zaostalem in bolnem gospodarstvu ne moremo biti ne vzor ne pomagač. Dobri odnosi s sosedi so pomembna pomoč zamejcem, pa tudi prispevek k politiki miru. To je tudi pomembno sporočilo sestanka v Karadordevem.

Odnos neuvrščene politike do obeh blokov je opredelil predsednik Tito že na začetku gibanja: Ne enaka razdalja do obeh, temveč razdalja, izmerjena v odnosu do dejanj enega ali drugega. Sedanja pogajanja med obema velikima skrivajo – kakor vedno doslej – nevarnost, da bi tretji plačevali račune. Neuvrščena politika zahteva budnost v družbi z vsemi, ki take rešitve ne sprejemajo ali bi lahko bili potencialne žrtve.

EDVARD KARDELJ

Moč ljudskih množic

I

Od osvoboditve Beograda je minilo več kakor pol leta. To je prekratka doba, da bi mogli dokončno oceniti delo za obnovo in izgradnjo domovine, vendar pa je dovolj dolga, da nam utegnejo naše dosedanje skušnje, uspehi in napake služiti kot resen pouk za nadaljnje delo. Samokritika je vedno bila eno izmed naših najvažnejših orožij. Kdor dela, dela tudi napake. Gre za to, da se te napake brž določijo in analizirajo, da se ne bi mogle več ponoviti. Prav zato bomo v tem članku govorili predvsem o napakah in pomanjkljivostih, ki so se v prvih mesecih po osvoboditvi pokazale kot posebno značilne.

Brez dvoma so se v teh kratkih osmih mesecih dosegli resni uspehi. Lahko se reče, da naša država po tempu notranje konsolidacije in obnove prav nič ne zaostaja za drugimi državami, ki so se osvobodile hitlerjevske okupacije, temveč jim celo prednjači. To gotovo drži, če se upošteva stanje, ki smo ga našli v domovini po treh letih in pol ostre partizanske vojne in splošne ljudske vstaje.

Znašli smo se pred dvojnimi ruševinami. Na eni strani je bilo treba premagati gospodarski kaos in ustvariti pogoje za načrtno gospodarsko obnovo. Na drugi strani smo našli na velikem delu ozemlja ostanke državnega aparata, ki je nekdanj služil raznim protiljudskim režimom, med vojno pa okupatorjem. Ta aparat ni več ustrezal ne po konkretnem osebnem sestavu, ne po oblikah, ne po vsebini pogojem in značaju demokratične oblasti osnovnih, demokratskih plasti ljudskih množic, ki je nastala in se razvila med narodnoosvobodilno borbo. Ta aparat je bilo treba razbiti in ga zamenjati z novimi oblikami, ki so nastale na osvobojenem ozemlju med vojno, ki so zrasle iz borbe, prestale trdo preizkušnjo ljudske vstaje in se izkazale kot najprimernejše, najboljše, kot oblike, ki najbolj ustrezajo demokratičnim težnjam ljudskih množic. V tem se obnova naše domovine bistveno razločuje od obnove mnogih drugih osvobojenih evropskih držav, ki so stari aparat obdržale in zamenjale do neke mere samo ljudi v njem.

Seveda nam ta specifična demokratična pot v notranji konsolidaciji prinaša nove težave in mnogo večjo odgovornost. Ljudem, ki gledajo od

strani, se utegne zdeti tak proces še povečanje kaosa, ki smo ga našli za okupatorjem. Vendar pa je to najboljša pot do take notranje konsolidacije, ki ne pomeni vrnitve k staremu (to bi bila negativna »konsolidacija«, v bistvu poraz demokracije v naši domovini), ampak graditev resnično ljudske demokracije, za kakršno so se ljudske množice Jugoslavije leta in leta borile.

Kar je v tem procesu najvažnejše, to je široko sodelovanje ljudskih množic pri obnovi domovine in izgradnji državnega aparata, široko sodelovanje ljudskih množic v oblasti. Vsa organizacija tega aparata, vse oblike tega procesa morajo biti take, da omogočajo čimbolj množično sodelovanje osnovnih ljudskih slojev, to je delovnih množic. Jasno je, da odkriti sovražnik ljudstva, malomeščanski filistri in omahljivci prav to najbolj sovražijo in se tega najbolj boje. Pravijo, da je to podobno anarhiji. Ti niso nikdar verovali v ustvarjalno silo ljudskih množic. Zanje je »množica« vedno bila »temna«, »slepa«, »nestalna«, željna samo kruha in iger. Ena izmed pglavitnih oznak starega državnega aparata je bila prav v tem, da je velikanski uradniško-policijski aparat dušil vsako iniciativo od spodaj in si prizadeval, da bi ljudske množice zares ostale temne in slepe.

Narodnoosvobodilno gibanje pa se je že prav od začetka gradilo na globoki veri v neizčrpno ustvarjalno silo širokih ljudskih množic. Ta vera je vzgajala tudi aktiviste narodnoosvobodilnega gibanja. In prav zato je bilo prepričevanje osnovna metoda narodnoosvobodilnega gibanja pri mobilizaciji širokih ljudskih množic v narodnoosvobodilno borbo. Razvijanje iniciative množic od spodaj je bilo po mnenju vodilnih sil narodnoosvobodilnega gibanja prvi in pglavitni pogoj za zmago. Znova se je pokazalo, da je bila ta vera opravičena. Resnično ljudsko, demokratsko vodstvo, čvrsta organizacija in take organizacijske oblike (tako v borbi kakor v izgradnji oblasti), ki so omogočale in vzpodbujale najširše sodelovanje množic, to so bili faktorji, ki so v prvi vrsti omogočili, da je prišla do izraza ne le volja ljudskih množic, temveč tudi njihova neizčrpna ustvarjalna sila. To dejstvo je dalo narodnoosvobodilnemu gibanju tisto prodorno silo in polet, ki sta mu prinesla tolikšne zmage nad močnejšim sovražnikom. Tudi za prihodnost je to prvi in najvažnejši pogoj za čim hitrejšo in čim kvalitetnejšo obnovo in izgradnjo.

Jasno je potemtakem, da je bila izbrana pot pravilna. Potrebno je bilo ne le pristopiti k »normalizaciji« in pustiti stari aparat, marveč ta državni aparat spremeniti po sestavu in po organizacijskih oblikah tako, da bi zares mogel biti demokratski instrument ustvarjalne aktivnosti ljudskih množic.

II

Preidimo sedaj na neke konkretne napake in slabosti v našem delu.

Predvsem moramo odkrito pogledati v oči neki zelo negativni dediščini preteklosti, ki nas danes najbolj ovira, da bi čimprej krenili na

pot izgradnje. To je nezadosten smisel za organizacijo in za načrtno delo, za pravilen tempo pri delu, za realistično pojmovanje delovnih nalog.

Uspelo nam je v blestečem poletu mobilizirati množice za borbo proti okupatorjem in njihovim pomagačem. Ko pa je šlo za praktične naloge izgradnje, naši kadri niso vedno ustrezali nalogam na zadovoljiv način, najčešče in v prvi vrsti zato, ker niso znali dela pravilno organizirati. Oglašajo se »psihologi« in proučevalci »ljudske duše«, ki trdijo, da smo Slovani že po naravi neozdravljivo slabi organizatorji, a da smo sposobni za sanjarjenje in govorjenje. V resnici so to klevete, ki jih vsak dan demantira praksa naše izgradnje. Ta govori o tem, da lahko tudi vse organizacijske naloge uspešno rešimo – tam, kjer se na tem dovolj vztrajno dela in kjer je kadrom jasna splošna perspektiva dela. Zato moramo našo agitacijo in propagando od splošnih političnih gesel prenesti na naloge vsakdanje izgradnje, ali bolje rečeno, povezati splošna politična gesla s konkretnimi nalogami izgradnje. Nujno je, da preidemo od številnih splošno političnih mitingov k stvarnim konferencam, k posvetom o proizvodnji, razgovorom o konkretnih vprašanih glede organizacije izgradnje, glede pomoči tistim, ki jim je nujna, glede dviga produktivnosti itd.

Naši aktivisti morajo razumeti, da oni sami postanejo dobri organizatorji in da istočasno v tem smislu vzgajajo tudi ljudske množice. Mi moramo – kakor je podobno dejal tovariš Stalin sovjetskim ljudem – svoj revolucionarni polet združiti z ameriškim smislom za realnost, za organizacijo, za sistematično delo. To je danes naša najvažnejša naloga, kar se tiče stila našega dela, in rešiti jo moramo le, če jo naši aktivisti pravilno razumejo. Zato pa je potrebno predvsem dvoje:

Prvič, preiti na vseh področjih in v vsakem organu naše ljudske oblasti k načrtnemu delu. Načrt je izdelati od spodaj navzgor in od zgoraj navzdol. Zdaj smo šele na začetku izgradnje, a v tej fazi je nujno, da se delajo na vrhovih v glavnem okvirni načrti in da se na vso moč dela na to, da se naši najnižji organi nauče delati po načrtu s pogledom naprej, povezujoč lokalne interese s splošno državnimi. Če bodo načrtno delali naši vaški narodnoosvobodilni odbori, naši okrajni narodnoosvobodilni odbori in okrožni narodnoosvobodilni odbori, potem bodo tudi federalne in centralna vlada imele pravi pogled stanja, tedaj bo tudi federalni in vsezvezni načrt lahko postal konkretnejši. Težišče dela naših zveznih in federalnih vodstev torej ni danes v tem, da se delajo neki papirnati načrti, posneti po starih statistikah, marveč da se daje živa pomoč njihovim organom pri njihovem delu, da se čim trdneje povežejo s centrom, da se usposablajo za samostojno načrtno delo in da se tako vzporedno z doseženimi uspehi na terenu federalni in zvezni načrti izpolnjujejo in konkretizirajo. Brez dvoma pride pri nas pogosto do nesoglasij med abstraktnimi, po starih statistikah posnetimi načrti naših središč in med zmožnostmi krajevnih organov, ki jih je treba realizirati. Ta nesoglasja se bodo mogla odstraniti samo z živo zvezo centra in terena, z vzporedno izgradnjo lokalnih in centralnih načrtov.

Drugi pogoj pa je, da pri vsem tem delu sodelujejo ljudske množice s svojo iniciativo in kontrolo od spodaj. Pri tem morajo biti oblike dela take, da se tudi množice same uče delati načrtno in sistematično.

Tisto, kar je v preteklosti dalo toliko moči in toliko zmag naši borbi – to je bila v prvi vrsti prostovoljna široka udeležba ljudskih množic, njih ustvarjalna iniciativa od spodaj. Kadri so rasli od spodaj in metode dela so bile neposredno ljudske. Odloki so izvirali tako rekoč neposredno iz ljudstva. Zato so ti odloki naleteli na najaktivnejšo vsakdanjo podporo množic. Prav v tem je bistvo prave demokracije, ki naj omogoča, da vsak državljan v raznih oblikah lahko sodeluje pri upravi države. Razume se, da so te oblike zdaj bolj komplicirane na vrhovih, kakor so bile poprej. Naloge so večje, številnejše, ne dajo se vedno reševati z istimi preprostimi sredstvi in metodami. Kljub temu pa imajo tudi danes organi naše oblasti, zlasti krajevni, brez števila možnosti, da aktivizirajo množice pri izgradnji države. Toda nekateri naši kadri že danes pozabljajo na ta dejstva. Mislijo, da se tudi brez tega da opraviti delo. Taki ljudje rešujejo potem tekoča vprašanja najčešče tako, da izdajajo papirje z odredbami ali pa prepuščajo delo starim uradnikom. S starimi uradniki, ki niso pod kontrolo in dobrim vodstvom, prihajajo tudi stare navade in stari običaji. Ugotoviti je treba, da se je v naš državni aparat začel vtihotapljati birokratizem. Birokrati mislijo, da nam sedaj, ko je konec vojne, ni treba več požrtvovalnih borcev, ljudi, ki pozabljajo na svoje osebne koristi in služijo skupnim interesom, skratka, takih ljudi, kakršni so stali v prvih vrstah narodnoosvobodilnega boja. Birokratska raja je ponekod že začela pokrivati podobo ljudskega borca za lepšo bodočnost ljudstva.

Birokratom se pridružujejo ljudje, ki sanjajo o starem, preteklem, ki hrepene po »miru«, ko se ljudske množice niso »mešale« v državne zadeve, ko še ni bilo kontrole »z ulice« itd. Hrepene po »normalizaciji«, po »redu«, a z »redom« razumejo povratak k staremu.

Ljudske množice vidijo te napake, vendar verujejo, da so to le prehodni pojavi, ki so jih povzročili posamezniki. Ta velika zavest naših množic najčešče tudi premaguje birokratizem. Tako skozi birokratsko navlako, kjer je, kakor tudi skozi filistrski strah prodira volja ljudskih množic. V tem je največja sila nove Jugoslavije in garancija v boju zoper vse težave. Vendar to ni dovolj. Bili bi vase zaverovani čvekači, ko bi mislili, da se bodo stvari kar same od sebe uredile. Škodljivi pojavi ovirajo hitro izgradnjo, prinašajo v množice dezorientacijo, vnašajo nejasnost v njihovo pojmovanje. Zato se je treba proti tem napakam in pomanjkljivostim nenehno in odločno boriti.

Mar ljudje, ki so podlegli birokratizmu, morda mislijo, da nam iniciativa množic in njihova udeležba v izgradnji ni več potrebna? Res nam je danes potrebna bolj ko kdaj prej. Kar se danes godi v naši domovini, je prav tako vojna, vojna na novi osnovi, v nekem posebnem smislu. Nadaljuje se vojna proti posledicam okupacije, proti velikanskim težavam pri obnovi in izgradnji, proti ostankom sovražnikov v domovini, ki še

skušajo pojaviti v novih oblikah. Tega sovražnika pa bomo premagali samo z vztrajnim delom in živo čuječnostjo na vsakem koraku. Za eno in drugo pa je treba nenehoma razvijati čuječnost in iniciativo množic. Razume se, da bodo sovražniki in filistri še naprej zahtevali »miru«, »zraka«, »lepih starih časov« itd. Oni se boje množic in njihove aktivnosti. Žali jih aktivnost množic. Iskali bodo opore pri birokratih. Prav zato je danes borba proti birokratizmu sestavni del boja za obrambo pridobitev narodnoosvobodilne borbe.

Razumljivo je, da se tam, kjer se prebujajo za življenje in za sodelovanje v izgradnji države toliko novih ljudi, zraslih iz ljudskih globin, delajo tudi napake in nastajajo nevednosti za tiste, ki ne ljubijo hitrega tempa. Toda nihče ne more zameriti kadrom, ki so zrasli iz ljudstva, ki se danes bore za pravični smoter, če pri svojem delu dostikrat ne izbirajo sredstev. To utegne biti kdaj tudi neprijetno in škodljivo, a v preteklosti jih nihče ni učil bolje. Zato naj se ljudje, ki žalujejo za starim, nikar ne pritožujejo, če se jim na koncu plača z njihovim denarjem. Naloga naših aktivistov pa je, da dvignejo ljudske množice v boj zoper vse notranje težave s prav tistim elanom, s kakršnim so šle v preteklosti v boj proti okupatorjem. Borbeni duh in vztrajna volja morata prežeti aktivnost naših ljudskih množic. Ustvariti je treba novo fronto, fronto dela in premagovanja težav, fronto v naših tovarnah, na poljih, v delavnicah, povsod, kjer postavljajo delovne roke ljudskih množic temelje sreči prihodnjih pokolenj. V množicah je treba razvijati zavest, da delamo zdaj zase, za prihodnost, za vse tisto, za kar so se v preteklosti tako hrabro borili, za kar so umirali naši najboljši sinovi v veliki veri, da mora nekega dne priti čas, ko bo njihovo hrepeneje po sreči in človeka vrednem življenju postalo meso in kri. Odslej je samo še od nas, od aktivnega dela vsega ljudstva odvisno, kdaj se bo ta želja uresničila. Mi smo tako srečni, da postaja ta želja pred našimi očmi meso in kri. Tu pa pada tudi na nas del odgovornosti. Mar moremo dopustiti, da bi birokratizem in drugi taki pojavi slabili, omalovaževali in skrunili veličino dela, ki ga danes gradi naše ljudstvo, naše ljudske množice s svojimi najboljšimi sinovi na čelu?

Ker je tako, je torej treba napovedati neizprosni boj vsem tem slabostim. Ponovno je treba poudariti: samokritika je naše najkrepkejše orožje. Sami sebi moramo biti najstrožji in, če je treba, tudi brezobzirni sodniki. Naša lastna zavednost in skrbno prisluškovanje utripu ljudskih množic morajo biti pravi regulator delavnosti naših aktivistov. Voditi resnično ljudsko politiko ne pomeni demagoško ponavljati samo tisto, kar se godi med ljudskimi množicami. Izražajoč splošne interese ljudstva, mora resnično demokratsko vodstvo obenem, opiraje se na progresivno teorijo, stalno kazati ljudskim množicam pot naprej. Naša politika mora biti načelna na vseh področjih, a to pomeni, da nikoli ne sme izgubiti perspektive izpred oči. Toda pri uresničevanju te linije je treba držati korak z razvojem zavesti širokih ljudskih množic in ne – kakor pravi Lenin – prehitevati, a tudi ne zaostajati. Ta in ona napaka bi nas privedla do

izolacije od ljudskih množic, a to pomeni: do neizbežnega poraza. Naši aktivisti morajo v tem pogledu stalno imeti pred očmi Stalinove besede:

»Lahko se vzame za pravilo, da bodo ostali boljševiki nepremagljivi dotlej, dokler ohranijo zvezo s širokimi ljudskimi množicami. In narobe: zadošča samo, da se boljševiki ločijo od množic in izgube zvezo z njimi, zadošča, da se jih prime birokratska rja, pa izgubijo vso moč in se spremenijo v nič.

Pri starih Grkih je bil v sistemu njihove mitologije znamenit junak, Antej, ki je, kakor pripoveduje mitologija, bil sin Pózejdona, boga morja, in Gee, boginje zemlje. Bil je sila navezan na svojo mater, ki ga je rodila, vzredila in vzgojila. Ni ga bilo junaka, ki ga on ne bi premagal – ta Antej. Imeli so ga za nepremagljivega junaka. V čem je bila njegova moč? Njegova moč je bila v tem, da se je vsakokrat, kadar koli se je v borbi s sovražnikom znašel v stiski, dotaknil zemlje, svoje matere, ki ga je rodila in vzredila, pa je dobil novih moči. Toda tudi on je imel svojo slabo stran – nevarnost, da bi na kak način bil ločen od zemlje. Sovražniki so poznali njegovo slabost in prežali nanj. In našel se je sovražnik, ki je izkoristil to njegovo slabost, ter ga premagal. To je bil Herkules. A kako ga je premagal? Ločil ga je od zemlje, dvignil ga je v zrak, mu vzel možnost, da bi se dotaknil zemlje, in ga nato zadavil v zraku.

Mislím, da spominjajo boljševiki na junaka grške mitologije Anteja. Oni so kakor Antej močni, ker vzdržujejo zvezo s svojo materjo, z množicami, ki so jih rodile, vzredile in vzgojile. In dokler vzdržujejo zvezo s svojo materjo, z ljudstvom, imajo vse možnosti, da ostanejo nepremagljivi.

V tem je ključ nepremagljivosti boljševiškega vodstva.« (S t a l i n : »O pomanjkljivostih partijskega dela«.)

Biti povezan z množicami, pa pomeni, ne prehitovati in ne zaostajati. Treba je vplivati na njihovo zavest tako, da se množice na svojih lastnih skušnjah stalno prepričujejo o pravilnosti naših parol in nalog. In prav v tem obstoji enotnost zavestne akcije avantgarde in spontanih prizadevanj osnovnih ljudskih množic. Ko bi avantgarda nehala prepričevati ljudske množice o pravilnosti svoje politike, to je, ko bi politika avantgarde prehitela ali zaostala v taki meri, da je množice ne bi mogle več razumeti, tedaj bi nastopila izolacija avantgarde od množic, ki bi jo izkoristili sovražniki za ponovno utrjevanje svojih pozicij v množicah. Če tako gledamo stvari, tedaj je jasno, da razne napake, ki jih delajo naši aktivisti, nimajo več samo lokalnega značaja, marveč lahko postanejo resna nevarnost za utrjevanje pridobitev narodnoosvobodilne borbe.

Stari državni aparat, ki smo ga podedovali in ga – kar se ljudi tiče – v veliki meri tudi vključili v izgradnjo našega novega aparata, prinaša s seboj birokratizem. Naravno je, da delajo stari uradniki po stari navadi, ohlapno in to celo tedaj, če so najbolj pozitivno razpoloženi do nove Jugoslavije in če se iskreno in z vsemi silami zavzemajo za novo stanje.

Na drugi strani pa je tendenca nekaterih kadrov, omejiti se na vodstvo

iz pisarne. Brezštevilni vsakdanji problemi jih zaposlujejo v taki meri, da izgubijo vsakršen stik s terenom. Brez živega stika naših voditeljev s terenom pa seveda ne more biti resnih uspehov. S samimi odloki na papirju in naredbami se ne da nič opraviti.

Nepravilna je seveda tudi druga skrajnost, ki je ponekod pri naših voditeljih v tem, da venomer potujejo iz kraja v kraj in se veliko pogovarjajo, pozabljač na potrebo organizacije čvrstega vodilnega centra. Iz vsakega našega okrajnega in okrožnega narodnoosvobodilnega odbora je treba napraviti tako čvrsto organiziran vodilni center, da bo dnevno mogel nuditi vso pomoč terenu, a da hkrati naši aktivisti ne postanejo samo uradniki, temveč da še dalje ostanejo ljudski voditelji, tribuni ljudskih množic, njihovi pravi zastopniki, ki imajo razumevanje in srce za njihove potrebe in želje, a pri tem imajo stalno pred očmi tudi občedržavne potrebe in interese.

Papirnata komanda, dušenje zdrave kritike in iniciative od spodaj, suho splošno agitatorstvo, nepravilen, često brezdušen odnos do ljudi – vse to so pojavi, ki se kažejo pri nekaterih naših aktivistih in ki je treba po njih takoj spočetka ostro udariti, da se ne bi razrasli v resno nevarnost. Ti pojavi ne le da delajo politično škodo demokratskim silam nove Jugoslavije, temveč tudi osebno kvarijo kadre. Take aktiviste kvarijo slabi uradniki. Sami ne zmorejo, da bi okoli sebe našli zares dobre kadre, ki bi bili sposobni, da bi ostvarili postavljene naloge. Včasih se temu pridružuje docela nepotrebno in ljudskega borca nedostojno poudarjanje zaslug iz preteklosti. Pojavlja se tako imenovano »solunstvo«. Pravilno je sicer, da borci, ki so na svojih ramah prenesli vse težave in napore narodnoosvobodilne vojne, da najbolj zavedni ljudje naše domovine, da ti naši borci dobe dostojno mesto v novi Jugoslaviji. Njim v prvi vrsti pripada pravica in dolžnost graditi novo Jugoslavijo. Njim v prvi vrsti pripada vodilna vloga. Bilo pa bi napačno, če bi ti naši aktivisti, zidali svoj sedANJI položaj samo na pretekle zasluge. Njihova dolžnost je sedaj, da s svojim vdanim delom, tako da tudi sedaj prenašajo največje težave in največje napore pri izgradnji domovine, tako da so tudi sedaj prvoboritelji za izgradnjo lepše bodočnosti ljudstva – da tako tudi zdaj ponovno zaslužijo zaupanje ljudskih množic, da tako ponovno dokažejo, da so oni najbolj sposobni branilci naših delovnih množic.

Vse te napake in slabosti se javljajo v večji ali manjši meri v naši praksi. Treba jih je venomer popravljati, vedno se je treba proti njim boriti, tudi tedaj, kadar se ne pojavljajo neposredno.

Predvsem in nad vse pa je treba na vsak korak varovati lik ljudskega borca: skromnega, požrtvovalnega, prezirajočega napore, brezmejno vdanega svojemu ljudstvu, to je delovnim množicam. Takšen ljudski borec je zmagoval v preteklosti, ker je s svojim delom in s svojo požrtvovalnostjo bil vzgled ljudskim množicam. In zato moramo biti skrajno odločni povsod, kjer gre za odstranitev osebnih slabosti in napak aktivistov. Takšne slabosti in napake pa so se pojavile v precejšnji meri. Vse te pojave

je treba zdraviti z odločno kritiko in samokritiko, a tam, kjer so postali kar preveč resni, je treba uporabiti tudi ostrejše mere. Brez te neprenehne borbe za čistost naših kadrov, ki stoje v prvih vrstah izgradnje naše domovine, ni uspeha in ni možna mobilizacija širokih ljudskih množic. Princip prepričevanja mora biti v osnovi naše borbe za mobilizacijo množic. Prepričevanje pa ni tam, kjer vodilni kadri sami niso živ vzgled vdanega dela za interese ljudskih množic.

Pa tudi to je premalo. Ne zadostuje, nasloniti se samo na zavednost teh kadrov. Hkrati je potrebno zagotoviti nenehno kontrolo od zgoraj in od spodaj. A najvažnejši element kontrole je stalna pomoč v vsakdanjem delu, stalna kritika storjenih napak, stalno utrjevanje napredka in uspeha. Pri nas vlada še v veliki meri tako stanje, da se niti napake dovolj ne kritizirajo in tudi uspehi pri delu se ne nagrajujejo v zadostni meri. Vendar pa je treba našo izgradnjo, vse naše delo postaviti ravno na te dve osnovi: brezobzirno kritizirati napake in slabosti, toda po zaslugi nagraditi uspehe pri delu. Prenehati moramo s starim uradniškim pojmovanjem, po katerem sta se družbeni položaj in plača dosegala s časom sedenja po pisarnah. Končni efekt dela – to mora biti merilo za ocenjevanje ljudi. To velja tako za naše aktiviste kakor za celotno organizacijo dela v naši domovini. Mi moramo razviti slavo dela v naši domovini, vzgojiti zavest naših delovnih množic tako, da se vsak človek ocenjuje po uspehu svojega dela. Prav zato je treba razviti take metode mobilizacije množic, kakor je tekmovanje, posvetovanje o proizvodnji itd. Pri tem delu je treba povzdigniti tiste ljudi, ki se pokažejo za najboljše. Z nikakimi drugimi zaslugami ne smejo doseči položaja.

Vztrajno si je treba prizadevati, da se pri samem delu razvije iniciativa. Glede dviga produktivnosti dela, racionalizacije itd. je treba vzpostaviti najtesnejšo povezanost med tehničnimi vodilnimi organi v naši produkciji, v naših tovarnah in na poljih in med sindikalnimi organizacijami, organizacijami Ljudske fronte, zadrug, lokalnih oblasti itd. Čeprav je npr. kako podjetje ali kaka druga ustanova neposredno pod vodstvom centralnih oblasti, se to ne pravi, da se zato lokalnim organom ni treba brigati za dvig dela na čim višjo stopnjo. Gre za skupno stvar in vsa področja naše izgradnje morajo biti enako pri srcu vsem, ki dobro hočejo naši domovini.

Če pa hočemo vse to doseči, potem je treba najti take metode, tako organizacijo dela, ki bo materialni interes posameznikov povezala z interesi cele domovine. Boriti se je treba proti vsem tendencam izenačevanja, tako imenovane »uravnilovke« – kakor je Stalin imenoval tendenco, da bi se bolj ali manj izenačili vsi ljudje, ne glede na rezultate njihovega dela. Stvar je treba urediti tako, da ljudje, ki vdano delajo in dosegajo večje uspehe, dobivajo tudi večje nagrade.

Vzporedno s tem je treba storiti vse za stalno strokovno dviganje kadrov. Začeti je treba z organiziranjem tečajev in šol v vseh panogah našega državnega življenja.

Ti tečajji in šole ne smejo biti odtrgani od življenja. Vanje je treba

sprejemati ljudi, ki so se izkazali v svojem delu in tako dokazali svojo sposobnost za nadaljnji razvoj.

To je samo nekaj nalog glede metode našega dela. Ponavljam še enkrat, da mora ena izmed najvažnejših črt teh metod biti v tem, da pred ljudskimi množicami odkrivajo perspektivo njihove borbe in njihovega dela. Danes je to važnejše ko sploh kdaj. Našega delavca danes še pritiska pomanjkanje, našega kmeta lakota, rekvizicija, izredno naporno delo itd. Sicer imamo razloge, povedati ljudskim množicam, da bo z vsakim dnem čedalje bolje, vendar pa je treba premagati še zelo veliko težav. Prav zato pa je najvažnejše, da naše osnovne ljudske množice razumejo, da danes ni vredno prodati svojo bodočnost za skledo leče. To bodočnost – če hočemo, da bo zares naša in zares srečna – si lahko ustvarimo samo s svojimi lastnimi rokami, z današnjimi napori in žrtvami. Če bo to ljudskim množicam jasno, tedaj se bodo vse težave veliko lažje premagale. In zato je toliko važnejše, da čim odločneje udarimo po napakah in slabostih, ki se pokažejo pri našem delu.

Beograd, maja 1945.

Vir: Edvard Kardelj, Pot nove Jugoslavije. Članki in govori iz narodnoosvobodilne borbe 1941–1945, izd. DZS, Ljubljana 1946, str. 110–112, 124–133.

Samoupravljanje in neuvrščенost*

I

Samoupravljanje, zasnovano na družbeni lastnini, in neuvrščena politika Jugoslavije sta dve temeljni, bistveni komponenti jugoslovanske družbene biti, med seboj tesno povezani in vzajemno pogojeni. Danes zanesljivo lahko trdimo, da brez sistema socialističnega samoupravljanja ne bi bilo ne neuvrščene pozicije Jugoslavije in tudi ne njene neuvrščene zunanje politike. In obratno, brez politike neuvrščенosti kot trajne osnove in smeri delovanja v mednarodnih odnosih Jugoslavija ne bi mogla uspešno razvijati svojega sistema socialističnega samoupravljanja.

Samoupravljanje kot sistem družbenih odnosov in neuvrščенost kot trajna pozicija in trdna usmeritev delovanja Jugoslavije v mednarodnih odnosih in v zunanji politiki sta dejansko odgovor ne le na nekatera protislovja in dileme, ki so v jugoslovanski socialistični družbi, temveč tudi odgovor na nasprotja in protislovja ter dileme sodobnega sveta sploh in posebej v sodobni socialistični praksi in odnosih med socialističnimi deželami, hkrati pa tudi praktična pot in način, kako uresničiti splošne težnje naprednega človeštva in zlasti delavskega razreda, ki je sicer v vrsti dežel – v takšni ali drugačni obliki, v večji ali manjši meri – že stopilo na to pot.

Če bi skušal izraziti skupne pogoje in vire sistema socialističnega samoupravljanja in politike neuvrščенosti socialistične Jugoslavije, bi poudari predvsem tole.

Najprej naj opozorim na nekatere korenine samoupravljanja in neuvrščенosti. Jugoslavija je večnacionalna država, pri tem pa ni, zgodovinsko gledano, kakšna stara državna tvorba, kjer so nacionalne razlike ponavadi manj izrazite. Jugoslavija je nova država, ustvarjena šele po prvi svetovni vojni, in to bolj po sili imperialistov kakor z voljo njenih narodov. Oblastniki stare Jugoslavije so vladali v njej centralistično ter jo spreminjali v ječo narodov, to pa je tudi bil razlog, zakaj je stara Jugoslavija takoj v začetku druge svetovne vojne razpadla.

Narode in narodnosti Jugoslavije ni več mogel zedinjati nihče drug kakor revolucionarno delavsko gibanje s Komunistično partijo Jugoslavije na čelu. In to ne le pod geslom osvoboditi Jugoslavijo okupatorjev,

* Ta članek je širša verzija predgovora, ki ga je avtor napisal za svojo knjigo, objavljeno na Japonskem v prvi polovici leta 1978; v njej sta objavljeni dve njegovih deli: »Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi« in »Zgodovinske korenine neuvrščенosti«. V naši knjigi je predgovor objavljen v nekoliko skrajšani verziji.

Pod tem naslovom, in sicer v celoti, je bilo to delo pri nas prvič objavljeno decembra 1978 v reviji »Socijalizam«.

temveč tudi na podlagi programa ustvaritve nove Jugoslavije, države svobodnih in enakopravnih, federativno organiziranih narodov in narodnosti na podlagi demokratične oblasti ljudstva. Samoupravljanje narodov in narodnosti v novi Jugoslaviji je bilo dejansko prvi in poglobljeni pogoj, da so sprejeli obnovitev skupne države Jugoslavije.

Vendar je v tej smeri deloval še en faktor. Notranja protislovja v stari Jugoslaviji – in to ne le nacionalna, temveč tudi razredna, socialna, kulturna in nasprotja v skrajno siromašni vasi – so jo namreč pripeljala že pred drugo svetovno vojno na prag revolucije. Tudi če bi ne bilo druge svetovne vojne, bi se stara Jugoslavija znašla sredi revolucionarne krize. Ko pa se je narodnoosvobodilna vojna začela, je prav ta revolucionarna težnja množic postala močan kohezijski faktor narodnoosvobodilnega boja in enotnosti narodov in narodnosti Jugoslavije v tem boju. Z drugimi besedami povedano, narodnoosvobodilna vojna in socialistična revolucija sta se prepletali v enotnem revolucionarnem procesu, ki je dal temu gibanju notranjo moč in enotnost.

Značaj narodnoosvobodilnega gibanja je bil takšen, da so se posamezni deli oboroženih sil vseljudske vstaje v posameznih delih dežele morali pogosto tudi mesece in mesece boriti brez neposrednih medsebojnih zvez, to je skrajno decentralizirano in avtonomno. Kljub temu pa je bila idejna enotnost takšna, da se je narodnoosvobodilno gibanje vendarle borilo kot enotna celota, z enotnimi cilji in ob nenehni vzajemni pomoči.

V takšnem položaju so po vsej deželi nastajala svobodna ozemlja kot vrsta večjih ali manjših otokov, ki so se včasih združevali v večje celote, včasih pa je spet okupatorjem uspelo, da so jih razbili v manjša svobodna ozemlja, tako da enote narodnoosvobodilne vstaje niso mogle enotno delovati vsaktera na svojem ozemlju. Tu se je predvsem izrazilo popolno samoupravljanje v nacionalnem smislu, to je samoupravljanje posameznih državnih nacionalnih tvorb, čeprav so bile vse povezane z enotno idejo o bodoči novi Jugoslaviji kakor tudi s skupnimi vrhovnimi vojaškimi in političnimi organi. Dalje, sredi narodnoosvobodilne vojne se oblast ni mogla oblikovati kot nekakšna birokratska administracija za vodstvo vseh družbenih zadev, marveč so se delovni ljudje sami organizirali v raznih oblikah narodnoosvobodilnih odborov, ki so sami skrbeli za red na svojem ozemlju in poskrbeli za minimalne pogoje za življenje ljudi. Upravljanje tovarn na svobodnem ozemlju pa so prevzemali sami delavci. Tega, namreč upravljanja tovarn, resda glede na zaostalost stare Jugoslavije in posebej še na osvobojenem ozemlju ni bilo veliko, a vendarle dovolj, da je nastala ne samo ideja, temveč tudi začetna praksa samoupravljanja.

Po vojni so – pod vplivom takratne socialistične prakse v svetu, to je pod vplivom dogmatizma – nastala tudi v Jugoslaviji določena omahovanja zastran nadaljnje poti v razvoju socializma in celo v razvoju mednarodnih odnosov. Toda revolucionarna zavest ljudskih množic, nastala med narodnoosvobodilno vojno in v revoluciji, je bila tako močna, da je bilo novi Jugoslaviji kratko malo nemogoče vsiliti neke življenjske oblike, ki so

nastale v drugih deželah in v povsem drugačnih zgodovinskih razmerah. Zato se je takoj po našem sporu s Stalinom leta 1948 začel tisti samoupravni zarodek, ki je pognal sredi narodnoosvobodilne vojne, zraščati v integralni družbeni organizem.

Pritisk, pod katerim je takrat bila Jugoslavija, pa je bil tolikšen, da se ta mladi, novi družbeni sistem gotovo ne bi obdržal, če se ne bi začel povezovati z nekim drugim revolucionarnim procesom, ki je pretresal ves svet. To pa je bil boj kolonialnih in vseh drugih odvisnih in na pol odvisnih narodov, da se rešijo tujega gospostva in ekonomske in politične odvisnosti vseh vrst in da žive svobodno in neodvisno. V mednarodni politiki smo se morali boriti za takšne svoboščine in pravice ljudstev v svetu, za katere smo se borili v svoji lastni deželi. Neuvrščenenost, to je neodvisnost od blokov in velesil, je na ta način tako rekoč avtomatično zrastle iz našega boja za zgraditev nove Jugoslavije in njenih svobodnih in enakopravnih narodov in narodnosti in za samoupravljanje delovnega človeka. Zato nam ni bilo težko najti skupen jezik z narodi in deželami v svetu, ki so bili v podobnem položaju mednarodne ogroženosti, ne glede na njihov družbeni ali politični sistem.

Drugi faktor nastajanja samoupravljanja in neuvrščenenosti je bil boj socialistične Jugoslavije za pravico in svobodo, da si sama izbira poti in oblike socialističnega razvoja. Menili smo in menimo, da ni nobenega modela socializma kot »splošne zakonitosti« razvoja socializma. Nasprotno, ravno različnost poti in oblik v razvoju socializma je splošna objektivna zakonitost njegovega zgodovinskega razvoja. Zato smo si prizadevali revolucionarne tradicije in ustvarjalne iniciative, ki so nastale sredi narodnoosvobodilne vojne, razvijati naprej in jih vgraditi v celoten sistem naše socialistične družbe.

Pri tem smo sicer zadevali na trdovratne poskuse, da bi se vmešavali v naše notranje zadeve razni reakcionarni imperialistični in kapitalistični krogi, ki so mislili, da je zaradi našega spora s Stalinom socializem v Jugoslaviji dokončno pokopan in da so nastale možnosti za kontrarevolucionarne sile, da se obnovi kapitalistična družba. Po drugi strani pa so dogmatiki nenehoma in silovito ne le idejno, temveč tudi praktično pritiskali na nas, trdeč, da smo izdali socializem, da smo se prodali imperializmu in celo da postajamo fašisti. Njih namen je bil, da bi nam vsilili svoj model socializma in svojo zunanjo politiko.

Boj, da bi se rešili tako prvega kakor drugega pritiska, oziroma da bi se branili, je okrepil naš boj za zavezništvo in skupno akcijo z vsemi tistimi ljudstvi in deželami v svetu, ki so se postavljale po robu blokovski razdelitvi sveta ne samo zato, ker je neizogibno peljala v tretjo svetovno vojno, temveč tudi zaradi tega, ker nenehoma vsiljuje boj za ohranitev ravnotežja sil, za razdelitev vpliva med narodi, za nove oblike prevlade nad narodi. Socialistična Jugoslavija torej ne bi mogla ohraniti svoje smeri razvoja socializma s samoupravljanjem, če se ne bi hkrati bojevala za spremembo odnosov v svetu, proti blokovski razbitosti sveta, za demokra-

tizacijo odnosov med narodi in za miroljubno koeksistenco med njimi ne glede na razlike v družbenem in političnem sistemu.

Resda je težko mogoče oporekati, da obstoj bloka socialističnih držav olajšuje boj zaslužjenih narodov za svobodo in boj naprednih gibanj za družbeni napredek. Če bi ne bilo oktobrske revolucije, če bi ne bilo Sovjetske zveze in njene sposobnosti obraniti osnovne pridobitve te revolucije, bi gotovo bil boj zatiranih narodov in razredov za osvoboditev težji. In vendar je nemogoče predpostaviti, da se socializem lahko širi v svetu z nadaljnjim blokovskim razdvajanjem sveta. Vrh tega je zgodovina potrdila Marxova in Leninova predvidevanja, da sama zmaga revolucije še ne pomeni avtomatično konec protislovij in spopadov med socialističnimi deželami in tudi ne tendence, kakor je dejal Lenin, »povzpeti se na tuja pleča«. Stalinov napad na Jugoslavijo, razvoj sovjetsko-kitajskih odnosov, razhajanja okrog »evrokomunizma«, v najnovejšem času pa spor med Vietnamom in Kampučijo in podobni pojavi prepričljivo potrjujejo ta predvidevanja.

Ne samo zaradi osvoboditve ljudstev in demokratizacije odnosov med narodi v svetu sploh in ne samo zaradi koeksistence med deželami z različnimi družbenimi sistemi, temveč tudi zaradi svobodnega razvoja samega socializma in obvladovanja protislovij ter sporov med socialističnimi deželami – ki so dediščina preteklosti, a se razglašajo za sodobno dogmo socializma – se je potemtakem nujno treba boriti za preseganje blokovske razdelitve sveta, za svet brez blokov, za svet svobodnih narodov, ki bodo medsebojno živeli v demokratičnih odnosih in v miroljubni koeksistenci. To pa je bistvo politike neuvrščenosti. Dejansko je naš boj za pravico, da si svobodno in samostojno izbiramo pot socialističnega razvoja naše družbe, to je pot samoupravnega socializma, neizogibno postal tudi vir našega boja za politiko neuvrščenosti v svetu.

Pri tem se zavedamo, da ta bitka ni stvar zgolj političnega boja ali odločanja od danes do jutri. Ta bitka je sestavni del vseh tistih naprednih procesov, ki spremljajo prehod med dvema dobama, med dobo kapitalizma in dobo socializma. Toda to, česar se moramo v tem boju predvsem zavedati, je, da se ta bitka ne bije samo med socializmom na eni in kapitalizmom na drugi strani, temveč tudi znotraj same socialistične prakse, kdaj pa kdaj celo v odnosih med socialističnimi deželami. Kajti socializem danes ni več osamljen otok v svetu kapitalizma, postal je široka svetovna praksa, ki se ne omejuje samo na dežele tako imenovanega socialističnega bloka, marveč daleč prestopa njegove okvire.

Zato res smem brez pretiravanja reči, da sta za socialistično Jugoslavijo bitka za nadaljnji napredek socialističnega samoupravljanja in bitka za uresničitev politike neuvrščenosti v mednarodnih odnosih neločljiva celota.

Samoupravljanje je oblika takšnih proizvodnih odnosov, v katerih dobi delovni človek možnost, da neposredno upravlja in odloča o sredstvih, pogojih in sadovih svojega dela in ustvarjanja na vseh ravneh in na vseh področjih svoje dejavnosti in aktivnosti, to je, v samoupravljanju se upravljanje dela in kapitala združuje v rokah delavcev. Mi v Jugoslaviji nikoli nismo trdili, da je naš sistem delavskega samoupravljanja edina možna oblika samoupravljanja. Prav tako ne živimo v iluziji, da gradimo idealno družbo ali da je mogoče enkrat za vselej dati formulo in recept za idealno samoupravno družbo, ali da je mogoče zmago samoupravljanja naenkrat izbojevati. Nasprotno, razvoj in uresničevanje samoupravljanja bo bitka in napor celega obdobja, bo delo prakse delovnega človeka skupno z ustvarjalnim naporom najnaprednejše ideologije, znanosti in politike. Samoupravna družba mora danes – a morala bo tudi v prihodnje – premagovati najrazličnejše tendence in odpore, ki nastajajo na podlagi preživelih razrednih, ekonomskih in drugih družbenih odnosov, podedovanih in lastnih protislovij in konfliktov kakor tudi ideologije in politike, ki je njihov izraz.

Cilj in smisel samoupravljanja in socialistične samoupravne demokracije sta predvsem v tem, da delovni ljudje sami kar najbolj demokratično razrešujejo protislovja, ki objektivno obstajajo in vedno znova nastajajo v razvoju družbenih odnosov in tudi človekove družbene zavesti. Če pa gledamo zgodovinsko, je samoupravljanje obenem tista demokratična oblika socialističnih proizvodnih odnosov, v kateri se z razmeroma najmanj kriz, ovir in deformacij lahko uresničujejo družbeni procesi, ki vodijo k »asociaciji svobodnih proizvajalcev«. Samoupravljanje je potemtakem takšen demokratični sistem družbenih odnosov, v katerem se razmeroma najbolj svobodno more razvijati dolgoročen družbenozgodovinski proces prehoda iz razredne v brezrazredno družbo, in sicer – kakor je rekel Marx – z voljo in akcijo samega delavskega razreda, ne pa kakšne sile, ki bi vladala »v imenu« delavskega razreda.

Vodilne idejne in politične sile jugoslovanske družbe tako razumejo družbenozgodovinsko vlogo, cilje in poti socializma in socialističnega samoupravljanja. Toda tako jih razume tudi delavec in človek. Spontano in zavestno se postavlja po robu temu, da bi bil podložnik države, oziroma da bi bil mezdni delavec kateregakoli monopola ali pasivni instrument in kolesce v birokratsko-managerski mašineriji ali samo potrošnik plače, ki mu jo drugi določajo in na katero ne more vplivati zavestno, marveč samo s spontanim pritiskom svojega nezadovoljstva. V vsem tem se izraža neuničljiva težnja sodobnega delavca in človeka, ki po nekem globljem instinktu družbene biti in po naraščajoči družbeni zavesti čuti, da sodobni razvoj proizvajalnih sil že omogoča, da se človekova ustvarjalna individualnost močneje in popolneje izraža.

Toda kljub pomembnim uspehom, ki smo jih dosegli, ne moremo reči,

da se je samoupravljanje v naši deželi gibalo izključno po vzpenjajoči se liniji. Omejevali so ga in ga tudi danes omejujejo razmeroma nizka stopnja ekonomske razvitosti naše družbe in številni drugi faktorji v notranji strukturi družbe in v mednarodnem položaju dežele. Vse to skupaj pa vpliva na tempo in smer razvoja samoupravljanja v vsakodnevni praksi. Zato je razvoj samoupravljanja pri nas imel ne samo vzpone, temveč tudi omahovanja in tudi zastoje, deformacije in kritične preobrate.

III

Nekateri, na primer idejni in teoretični aspekti določenih pojavov v družbenem življenju Jugoslavije so konec šestdesetih let postali akuten vir določenih družbenih navzkrižij in omahovanj. V tem času so namreč v naši družbi tekle zelo živahne razprave o pojavu, družbenoekonomski in razredni vsebini ter vlogi monopola v razširjeni reprodukciji oziroma upravljalvske strukture, pojavu, ki je začel preraščati v nekakšen tehnobirokratski monopol na področju razpolaganja s sredstvi akumulacije v družbeni lasti kot »z družbenim kapitalom«. V vsem tem pa je dobilo osrednje mesto vprašanje konkretnih oblik družbenoekonomskega položaja delavskega razreda v celovitem sistemu družbene reprodukcije. Kajti na vprašanje, koliko je socialistični praksi neke dežele uspelo premagati »lastninsko« – s tem pa tudi razredno – odtujevanje kapitala od dela, lahko dado resničen odgovor le konkretne značilnosti in razsežnosti odnosov med upravljanjem tekočega dela in upravljanjem proizvodjalnih sredstev in razširjene reprodukcije, to je akumulacije ali »družbenega kapitala«.

Prvi faktor, ki določa delavčev položaj v tem odnosu, je upravljanje njegovega tekočega ali živega dela, ki ga delavec dan za dnem »vlaga« v skupno družbeno delo, iz katerega se mu del vrača v obliki osebnega dohodka, drugi del pa se – če pustimo v nemar sredstva splošne družbene porabe – »opredmetuje« kot njegovo »minulo« delo v proizvodjalnih sredstvih, to je – v kapitalistični družbi – v kapital, v socializmu pa v sredstva razširjene reprodukcije. Ta sredstva so v socialistični družbi skupen pogoj za vse bolj produktivno delo vseh delavcev.

Drugi faktor, ki določa položaj delavcev, je prav v razpolaganju s temi sredstvi oziroma s tem delom minulega dela delavcev. Če se ta druga funkcija v socialistični družbi odtuja od prve toliko, da delavec nima možnosti vpogleda, kontrole in vpliva na pogoje, sredstva in uporabo rezultatov svojega lastnega dela, oziroma da postane družbena lastnina na njegovem minulem delu monopol določenih sil zunaj samega delavskega razreda, tedaj je očitno mogoče govoriti o tem, da so se tu še ohranili elementi mezdnege dela, čeprav ni več nobenega »razreda lastnikov kapitala«. V takšnih pogojih postane lasten izvršilni in poslovni aparat oblasti delavskega razreda oziroma združenega dela ali – kakor je dejal

Marx – lastna birokracija delavskega razreda in njegove države in gospodarstva monopolistični »vršilec dolžnosti« oblasti delavskega razreda nad družbenim kapitalom. In ravno ti pojavi in tendence so nenehoma vir najpomembnejših družbenoekonomskih, socialnih, političnih in idejnih deferencij in konfliktov v prehodni dobi socialistične družbe.

S specifičnimi pojavnimi oblikami teh tendenc in konfliktov smo se spoprijeli v Jugoslaviji tudi v okviru razvoja socialističnega samoupravljanja. V prejšnjem obdobju »klasičnih« družbenolastninskih odnosov so se te tendence izražale v nenehni krepitvi gospodarsko-upravljaljskega monopola in politične moči tako imenovanega izvršilnega aparata državne lastnine, to je državne birokracije. Z vrsto revolucionarnih ukrepov so bili takšni odnosi spremenjeni, da se poslej krepi samoupravni položaj delavskega razreda.

Toda objektivni viri protislovij, problemov in konfliktov, za katere gre, s tem niso bili zgodovinsko preseženi. Viri takšnih tendenc pri tem niso le v ostankih stare zavesti, čeprav imajo seveda tudi ti svojo vlogo. Njihovi najgloblji viri so v sami objektivno dani strukturi proizvodjalnih sil in družbe na sedanji razvojni stopnji proizvodjalnih sil. Kadar gre za medsebojne družbenoekonomske odnose med delavci kot kolektivom, uspešno in samostojno branijo svoje pravice in svoje medsebojne odgovornosti. Kadar pa gre za sam proces dela, proizvodnje, so stvari nekoliko drugačne. Tu je potrebna organizacija, ki zagotavlja red, delovno disciplino in odgovornost za izpolnjevanje delovnih nalog. Razen tega so to visoko kvalificirana dela, ki jih lahko opravljajo le ljudje z ustrezno izobrazbo. Delavci – ki nimajo vedno na voljo ne le znanja, temveč tudi ustreznih informacij o vodenju procesa dela, poslovanja in planiranja, s tem pa tudi o razpolaganju s sredstvi razširjene reprodukcije – so zaradi vsega tega pogosto glede tega močno odvisni od svojega strokovnega vodstva, ki tako dobiva bolj ali manj odločilno vlogo pri razpolaganju z akumulacijo. Tako se tendence k tehnobirokratskemu monopolu porajajo stihijsko, celo brez zavestnih tendenc kadrov in strokovnega vodstva. Še več, s prepričanjem lahko rečemo, da velikanska večina teh kadrov zelo vestno in odgovorno opravlja svojo vlogo do sistema socialističnega samoupravljanja. Problemi potemtakem niso toliko v sami zavesti, kolikor v objektivnih virih, ki leže v družbeni strukturi neke družbe na sedanji stopnji njenega razvoja.

Kot posledica takšnih gibanj v družbi se je začela pojavljati tendenca, da se »moč« tehnobirokratskega upravljaljskega monopola kot »izvršitelja« družbene lastnine »seli« iz državnega aparata, oziroma da se obnavlja in osamosvaja v upravljaljskih vrhovih centrov koncentracije in centralizacije družbene akumulacije: v velikih gospodarskih organizacijah, bankah, podjetjih velike notranje in zunanje trgovine in podobno. Takšne tendence so v resnici predstavljale začetek svojevrstnega spreminjanja tehnokratko-upravljaljskih struktur v nekakšnega »vršilca dolžnosti« kolektivnega lastnika družbenega kapitala, vendar brez odgovornosti ravno temu

kollektivnemu lastniku, to je delavskemu razredu. Skratka, tehnokratske tendence so vodile k dejanskemu izrivanju samoupravljanja.

Resda se tovrstne tendence niso kaj bolj razmahnile, ker jih je spodrezala razmeroma hitra reakcija naprednih socialističnih sil oziroma naše socialistične družbe kot celote. Jasno je namreč postalo, da bi takšen nadaljnji razvoj dajal vse večjo politično moč prav tej vodilni tehnostrukturi ekonomskega in političnega upravljanja v družbi, ki bi dobila čedalje bolj prevladujoč položaj v vsem družbenem sistemu in bi začela vladati »v imenu delavskega razreda«.

Hkrati, vendar ne slučajno, so se napredne sile naše družbe spopadle tudi s političnim pojavom, ki je dobil pri nas ime liberalizem, čeprav nima nobene zveze s klasičnim liberalizmom, še manj pa s pojmom svobode. Pravi smisel tega pojava je bil v zahtevi, da se družba in socialistične sile »naj ne vmešavajo« v pragmatistično delovanje upravljalvske strukture in naj ne zavirajo njenega naraščajočega vpliva na politično strukturo družbe in države. Seveda se naš tehnokratski »liberalizem« ni mogel omejevati zgolj na kritiko socialističnega samoupravljanja. Potrebna mu je bila tudi država kot opora. V tem pogledu pa je začel kazati znamenja diferenciranja. En del je pričakoval obnovitev stalinističnega koncepta birokratsko-centralistične države, drugi pa se je usmeril na sistem buržoaznodemokratskega parlamenta, ki bi oblast nad »družbenim kapitalom« prepustil vodilni tehnostrukturi.

Seveda, ker je Jugoslavija večnacionalna družba, so se vse te tendence povezovale tudi z nacionalističnim šovinizmom. In tako smo se v začetku sedemdesetih let znašli v majhni »politični krizi« družbe, ki jo je bilo treba razrešiti.

In prav zaradi teh in takšnih konfliktov in iskanja izhoda iz njih se je v idejnih, teoretičnih in praktičnopolitičnih razpravah eno izmed pglavitnih vprašanj nanašalo na protislovja, ki se kažejo v posameznih oblikah odnosa v družbeni lastnini v prehodnem obdobju od kapitalizma k socializmu oziroma v obdobju med prvimi koraki socialistične družbe, ki se izražajo v vzpostavljanju lastninskega monopola države, in tistimi odnosi v sistemu družbene lastnine, ki jih je Marx imenoval »asociacija svobodnih proizvajalcev«.

Zato je Zveza komunistov Jugoslavije s kritično oceno socialistične in samoupravne prakse v Jugoslaviji, a tudi prakse socializma sploh v sodobnem svetu, skušala dati odgovor na pglavitno vprašanje, to je na osrednjo temo: katere so poti in oblike premagovanja teh protislovij v sodobni praksi socializma?

Marsikdo bi utegnil reči, da je bila ta kritika preostra, saj so bili pojavi, o katerih sem govoril, še šibki, šele na začetku. Vrh tega smo kljub takim pojavom v tem času dosegali velike uspehe na širšem torišču razvoja socialističnega samoupravljanja in v podpori delovnih ljudi takšni smeri. Vseeno pa smo menili, da je bolje, če takšne pojave kritiziramo v njihovem začetku, ne pa šele, ko se razrastejo v resen družbeni problem.

Jugoslovanska socialistična praksa se je dokaj zgodaj soočila – tako na podlagi lastnih izkušenj kakor tudi izkušenj drugih socialističnih dežel – z dejstvom, da socializem kot prehodna doba družbenega razvoja ni družba brez protislovij in tudi ne brez konfliktov. Nikoli pa nismo imeli za koristno in potrebno, da bi prikrivali ali se izogibali takšnim protislovjem, problemom in težavam, na katere smo zadevali, marveč smo se z njimi odkrito soočali. Iskali smo in po našem prepričanju doslej uspešno in na način, ki nam najbolj ustreza, tudi odkrivali izhode in rešitve z nadaljnjim poglobljanjem in krepitvijo socialističnega samoupravljanja in samoupravne demokracije. Sistem socialističnega samoupravljanja v Jugoslaviji, če gledamo nanj skozi prizmo dolgoročnega razvoja, je zdržal dosedanje zgodovinske preskušnje in je na kritičnih razpotjih svojega razvoja znal najti lastne poti in rešitve, ki so mu omogočile, da je napredoval in krepil svojo notranjo kohezijo kakor tudi družbeno in politično vsebino in moč. Vsekakor pa nobena kriza ni bila takšna, da bi resneje zagrozila, da bi se obrnilo kolo zgodovine nazaj.

IV

Že dlje časa se hkrati s pritiski na neuvrščene dežele širijo tudi »teorije« o preseženosti politike neuvrščeniosti, o omejenem pomenu in prehodni vlogi te politike, ki je – spet po teh teorijah – nastala le kot začasna antiteza blokovski delitvi sveta in soočanju s hladno vojno. V razmerah detanta, ko sta bloka začela voditi dialog namesto soočanja, je »posredovalno« poslanstvo neuvrščenih dežel postalo baje odveč.

Toda gibanje in politika neuvrščeniosti imata globlje in trajnejše vire in širše cilje, aktualnost načel, ki dajejo temu gibanju univerzalen, svetovni pomen in dolgoročno perspektivo, pa danes ni nič manjša, kakor je bila včeraj. Razen tega sta gibanje in politika neuvrščeniosti zmeraj pomenili mnogo globljo, popolnejšo in trajnejšo usmeritev za enakopravne odnose med deželami v zapletenem in protislovnem položaju, v katerem je sodobni svet, kakor je trenutno protiblokovska opredelitev. Svobodne, neodvisne dežele, ki so si izbojevale nacionalno in politično osvoboditev v razmerah splošne protiimperialistične revolucije ljudstev, niso hotele sprejeti zastarelega sistema ekonomskih in političnih odnosov v svetu, zastarelih ali novih oblik podrejanja v odvisnosti. Zgradile so si lasten pogled na razvoj mednarodnih odnosov v svetu in si prizadevale in si prizadevajo opozarjati na perspektivo izhoda iz njegovih temeljnih protislovij in konfliktov, ki jih poraja imperialistična, kolonialistična ali neokolonialistična dediščina v mednarodnih odnosih, blokovska razdelitev sveta, vsiljevanje raznih družbenih »modelov«, vmešavanje v notranje odnose drugih dežel in razne druge oblike ekonomske in politične prevlade nad narodi.

Vse dotlej, dokler bo v svetu podrejanje drugih narodov, omejevanje

njihove neodvisnosti in enakopravnosti in ogrožanje njihove varnosti in miru v svetu, vse dotlej bo politika neuvrščanja – v taki ali drugačni obliki – naravna in nujna reakcija svobodnih narodov proti takšnim pojavom. Takšna politika ustreza tudi socialistični Jugoslaviji. Kajti le svobodne in enakopravne socialistične dežele lahko gradijo nove medsebojne odnose in oblike medsebojnega sodelovanja in solidarnosti, s tem pa se tudi borijo za demokratizacijo mednarodnih odnosov in za miroljubno koeksistenco sploh.

Ko pravim, da sta samoupravljanje in neuvrščenenost za Jugoslavijo bistvena dela iste celote, tedaj imam pred očmi predvsem to, da narod, ki sam upravlja v svoji deželi in ki spoštuje prav takšno pravico vsakega drugega naroda, v svojih mednarodnih odnosih ne more imeti drugačne politike kakor politiko enakopravnosti, vzajemnega spoštovanja, neodvisnosti, se pravi tudi politiko neuvrščenenosti. Interesi najširših slojev delovnih ljudi in delavskega razreda v svetu, da sami odločajo o svoji usodi, so neločljivi od akcij in ciljev gibanja neuvrščenenih dežel, kajti socializem lahko gradijo le svobodni in enakopravni narodi. Na skupnosti teh ciljev in teženj je mogoče zgraditi realno in trajno osnovo za sodelovanje med gibanjem neuvrščenenih in silami, ki se angažirajo v boju za napredno spreminjanje sveta.

Celoten povojni razvoj ekonomskih in političnih odnosov v svetu in realna vloga, ki jo je politika neuvrščenenosti pri tem imela, nedvomno kažeta, da ima univerzalen, svetovni pomen, da je dolgoročna perspektiva človeštva, izhod iz protislovij in kriz vse bolj zapletenega, vendar tudi vse bolj medsebojno odvisnega sveta sploh. Gibanje neuvrščenenosti ni in ne more biti efemeran pojav hladne vojne in delitve sveta na bloke in tudi ne subjektivistična konstrukcija nekega določenega trenutka mednarodnega položaja – čeprav lahko spreminja svoje oblike – marveč je dolgoročen družbenozgodovinski faktor in sila. Seveda bi bili utopisti, če bi verjeli, da je vse te cilje mogoče uresničiti od danes do jutri, to je v svetu globokih razrednih, družbenih, ekonomskih in političnih nasprotij, ki danes ločujejo svet in ga nenehoma pehajo v nove konflikte. Toda gibanje in politika neuvrščenenosti spadata med tiste močne zgodovinske faktorje, ki vendarle postopoma spreminjajo takšen svet in ustvarjajo zgodovinske pogoje za nov tip odnosov med narodi, za demokratične oblike njihovega sodelovanja in njihovega zблиževanja. Mir v svetu kot bistven prvi pogoj za samostojen in vsestranski razvoj narodov in dežel, njihova neodvisnost in enakopravnost, preseganje blokov, demokratizacija mednarodnih odnosov, politika aktivne miroljubne koeksistence med državami z različnimi družbenimi sistemi, nevmešavanje v notranje zadeve drugih dežel in gibanj, nov mednarodni ekonomski red – ostajajo izhodišče aktivnosti neuvrščenenih dežel tudi v novih razmerah. V tem smislu zlasti boj za politično in ekonomsko osvoboditev narodov, za njihovo neodvisnost in enakopravnost, za novo usmeritev pri delitvi svetovnih proizvodjalnih sredstev in dohodek, ki bo zagotovil hitrejši razvoj manj razvitih delov

sveta, ni več samo interes posameznih manj razvitih dežel in njihove medsebojne solidarnosti ali solidarnosti demokratičnih naprednih sil sploh, marveč neodložljiva potreba po napredku proizvodjalnih sil vsega človeštva.

Odreči se politiki neuvrščenosti bi za nas Jugoslovane pomenilo odreči se lastni neodvisnosti, mestu, ki ga Jugoslavija zavzema med svobodnimi narodi sveta, spraviti pod vprašaj sam svoj obstoj, to je obstoj Jugoslavije kot dežele socialističnega samoupravljanja. To pa v bistvu velja tudi za številne druge dežele, ki pripadajo temu gibanju. Drugače povedano, samoupravljanje znotraj dežele in politika neuvrščenosti v mednarodnih odnosih za naše narode in narodnosti nimata alternative.

Vir: Edvard Kardelj, Samoupravljanje, 1. knjiga, izd. DZS, Ljubljana 1979, str. 469–481.

SAVIN JOGAN

Slovenski delegat v federaciji

Savin Jogan je rojen 1937 v Braniku. Gimnazijo je končal v Novi Gorici, pravno fakulteto v Ljubljani. Magistriral na beograjski fakulteti za politične vede (1973), doktoriral januarja 1983 na pravni fakulteti v Ljubljani. Zaposlen je bil na GO oziroma pozneje RK SZDL Slovenije, v republiški in zvezni skupščini. Od 1973 je poklicno opravljal funkcijo člana izvršnega odbora predsedstva RK SZDL Slovenije, od maja 1982 je delegat zveznega zbora skupščine SFRJ. Trenutno opravlja funkcijo predsednika odbora za ljudsko obrambo tega zbora. V zadnjih letih se intenzivno ukvarja z raziskovalnim, pedagoškim in publicističnim delom; med drugim je izdal knjige »Samoupravljanje v občini« (skupaj z D. Božičem), Globus, Zagreb 1974; »Izkušnje in nauki pariške komune 1871«, Komunist, Ljubljana 1975 ter »Pariška komuna 1871 in sodobna jugoslovanska občina«, Delavska enotnost, Ljubljana, 1984.

Tovariš Jogan, kot enega izmed »starih« slovenskih federalcev bi vas radi najprej vprašali, kako danes, kot delegat zveznega zbora, doživljate funkcioniranje federacije v primerjavi z obdobjem, ko ste bili prvič delovno angažirani v Beogradu?

Veliko se je spremenilo, čeprav srečujem še veliko takratnih sodelavcev, od katerih mnogi še vedno delajo tako kot takrat, se pravi: na stari način, brez pravega posluha za različne interese, ki se želijo prebijati v proces odločanja. Predvsem je danes skupščina Jugoslavije telo, v katerem se mnogo več in mnogo bolj odkrito govori o žgočih družbenih problemih, čeprav so pogosto odločitve, ki izidejo iz take razprave, do določene mere še vedno kompromis. Primerjava je prav za to obdobje značilna še z druge plati: takrat (leta 1967) so bila sprejeta prva ustavna dopolnila, ki so – izhajajoč iz tedaj pravkar preseženega Rankovičevega obdobja – že imela pred očmi nujnost razvoja nove podobe naše federacije, z drugačno.

odgovornejšo vlogo republik (in avtonomnih pokrajin) za njihov lastni razvoj in za razvoj celotne države. Aktivno sem bil vključen v delo takratne ustavne komisije, v kateri smo pripravljali drugo skupino ustavnih dopolnil (sprejetih konec 1968), v katerih je bila ta podoba že veliko jasneje začrtana, prav tako pa tudi sestava zveze skupščine, ki naj bi izražala to izpopolnjeno – kot se je takrat začelo poudarjati – avnojsko federacijo. Danes pa: soočamo se s posameznimi razpravami, ki v mnogočem postavljajo pod vprašaj ne le posamezne institucionalne rešitve, temveč celotno ustavno zasnovo, ki smo jo začeli takrat oblikovati. Kljub ostrini te vrste razprav je nespodbitno dejstvo, da se je takrat začeta usmeritev uveljavila in da je tudi sicer več posluha za resne argumente in zaradi takega odnosa zdaj prevladuje tudi med nami močnejši občutek, da se je vredno angažirati.

Razprave v obeh zborih jugoslovanske skupščine postajajo živahnejše in – rekli ste – bolj argumentirane, v določeni meri bolj življenjske. Če človek bere in posluša naša dnevna poročila, nima vselej takega vtisa.

V glavnem to drži. Poročanje je – razen izjem – še vedno precej neosebno, klišejsko, še vedno se daje večjo težo uvodnim pojasnjevanjem predstavnikov predlagateljev kot zavzeti in – zelo pogosto – konkretni ter kritični razpravi delegatov. To je značilno zlasti za poročanje iz delovnih teles, kjer so razprave najbolj konkretne. O tem smo delegati zveznega zbora imeli prvi razgovor z odgovornimi delavci »Dela«, z drugimi jih načrtujemo. Nekaj premikov je, a so še premajhni. Sam sem, npr. na marčni seji zbora gradivu, ki se nanaša na preobrazbo političnega sistema, v začetku namenil nekaj pohvalnih besed, ki so bile ob resno opravljenem delu razumljive, v nadaljevanju pa sem dal več kritičnih pripomb in sugestij za njegovo dopolnitev. V tisku so povzeli le prvi del, kot da gre za splošno opredeljevanje do ustreznosti gradiva, ne pa za konkretne probleme, ki bi jih to moralo zajeti na drugačen način. Prepričan sem, da še vedno nismo našli pravih poti do poročevalcev in ti ne do nas, delegatov, gotovo pa je konkretno in celovito poročanje o delu v skupščini edina učinkovita možnost za ustrezno kontrolo in odgovornost nas delegatov tistim, ki so nas izvolili.

Trenutno ste predsednik odbora za ljudsko obrambo v skupščini oziroma zveznem zboru. Katere izkušnje in drugačne poglede ste dobili pri tem delu?

Že prej, kot član odbora in kasneje, ko sem prevzel to dolžnost, sem imel pred očmi zlasti potrebo, da razširimo in poglobimo pregled odbora in zbora nad celoto odnosov in prizadevanj, ki so pomembna za učinkovitejšo obrambo. Imel sem priložnost spoznati, kako mnogostranska in globoka je prepletenost vprašanj, ki jih uvrščamo na področje ljudske

obrambe, z vsemi drugimi družbenimi prizadevanji in njihovimi rezultati, kako je skoraj v enaki meri kot od učinkovitosti vojske in organov na tem področju trdna obramba države odvisna od organizacije, resnosti, kvalitete dela in učinkovitosti gospodarstva, izobraževanja, politične zavesti ljudi ter kako – po drugi strani – zahtevnost in kvaliteta na tem področju pozitivno vplivata tudi na pozitivne premike v tehnološkem in gospodarskem razvoju. Na splošno pa mislim, da, da to področje še vedno preveč pojmuje kot področje »posvečenih«, še vedno ga prepočasi podružbljamo in premalo jemljemo kot prvine v delovanju celotnega političnega sistema. In čeprav v veliki meri drži kritika, da smo na tem področju »preorganizirani«, še vedno nismo razvili učinkovitih metod in poti za ustvarjanje pregleda in vpliva delegatske baze na celotno politiko obrambe in krepitve obrambne sposobnosti družbe.

Po sprejemu dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije je zagotovo v središču vašega političnega razmišljanja intenzivna in neredko polemična, celo žolčna razprava o nujnosti preobrazbe našega političnega sistema. Gotovo se z njo neposredno srečujete: kako jo doživljate?

Kot član štirih delovnih skupin, ki so analizirale posamezne vidike razvoja našega političnega in pravnega sistema ter član ustavne komisije sem imel možnost sproti spremljati celotno kritično ocenjevanje in se vključevati v oblikovanje nekaterih ocen ter usmeritev v tem okviru. Od prvih dilem o tem, ali je mogoče uresničevati dolgoročni program gospodarske stabilizacije učinkoviteje in hitreje brez ustreznih sprememb v političnem sistemu, torej ali je nujno naš politični sistem zgolj učinkoviteje uresničevati ali pa spreminjati v bistvenih smereh, smo danes bogatejši za spoznanje, da sta družbenoekonomski in politični sistem medsebojno povezana in prepletena, da pa je kljub šibkemu razvoju odnosov v političnem sistemu možno hitreje in učinkoviteje urejati številna gospodarska vprašanja (plan setve bi lahko bolje uresničili brez sprememb v političnem sistemu, je na enem sestankov v Beogradu poudaril F. Šetinc); hkrati s tem je prevladalo prepričanje, da je od mnogih ustrežnejših rešitev v okviru političnega sistema (zlasti v zvezi z osebno odgovornostjo ter kadrovske politiko) odvisno tudi drugačno obnašanje v gospodarstvu. Prodrlo je spoznanje, da ni treba glede vseh institucij in odnosov, kjer kaj škriplje, spreminjati ustave, temveč da je treba na podlagi skrbne in argumentirane analize stanja (ki še ni zajela vseh načetih vprašanj) spreminjati zlasti vsebino in metode dela, norme pa le tedaj, če neposredno ovirajo uveljavljanje novih spoznanj.

Kje se vendarle kažejo potrebe po spreminjanju normativne ureditve?

Analize kažejo, da ustave praktično nikjer ne bo nujno spreminjati, kvečjemu jo morda ponekod dopolniti na podlagi novih spoznanj in

izkušenj. V normativnem sistemu (sistemski in drugi zvezni zakoni, republiški in pokrajinski zakoni) bo treba poiskati nekatere drugačne rešitve, ki naj bi omogočile širše uveljavljanje krajevne skupnosti v zvezi z njenim širšim povezovanjem OZD, bolj življenjsko organiziranje SIS na nekaterih področjih, predvsem nujne pa so dopolnitve na področju kadrovske politike in volilnega sistema (več kandidatov za posamezno delegatsko mesto idr.). Od široke palete zahtev po spremembi sestave skupščine Jugoslavije (zahtevali so celo uvedbo zbora združenega dela ter družbenopolitičnega zbora) se v zadnjem času konkretno razmišlja o razširitvi števila delegatov zveznega zbora, ki se jih voli iz sestave delegacij OZD. V začetku močno poudarjena zahteva, da je treba spremeniti način volitev za zvezni zbor ter preiti na volilne enote, se je na koncu osredotočila na to, da je treba praktično razčleniti in razviti številne, že danes jasne poti povezovanja delegatov tega zbora z njihovo volilno bazo. Enotno je bilo podprto tudi prizadevanje, da bi družbenopolitične organizacije na vseh ravneh hitreje prilagajale svojo organizacijo, vsebino in metode dela potrebi, da se kot notranja gibalna sila delegatskega sistema neposredno in odgovorno ter sproti vključujejo v delovanje delegacij.

Posebej nas zanima v teh razpravah poglavje o preobrazbi federacije.

Nekaj iz tega okvira sem že omenil. Veliko je bilo razprav o tem, da se v delovanju federacije široko presega načelo soglasja (oziroma pravico veta), ki – kot vemo – po ustavi pripada edino zboru republik in pokrajin. Analiza je pokazala, da bistvenega preseganja ni. Mislim pa, da bo očitno treba v zvezi s tem v prihodnje še mnogo bolj kot doslej prihajati v Skupščino SFRJ z jasnejšimi pooblastili delegacij ter tudi po politični poti preprečevati blokade, kakršne so se pojavljale na dosedanjih, zlasti decembrskih sejah (preklici že danih soglasij idr.). Bistveno bo treba izpopolniti tudi pripravo analiz in predlogov ZIS za odločanje, ki zaradi premalo jasno nakazanih posledic pogosto vplivajo na dolžino usklajevanja ipd. Očitno namreč je, da niso obrodila sadov prizadevanja, ki so se kazala ob teh »uradnih« razpravah, npr. o tem, da je treba »vrniti« nekatere pristojnosti republik in pokrajin federaciji, da je politični sistem v krizi zaradi prevelike teže republik v njihovih odnosih do federacije, da kaže naša ureditev številne prvine konfederacije ter da smo glede tega opustili avnojska načela ipd. Res pa je, da je v končnih delovnih variantah posameznih analiz vendar ostalo nekaj prvin take, centralistične skrbi za usodo federacije, ki se kaže, npr., v zahtevi, da bi morali zaradi premalo učinkovitega izvajanja zveznih zakonov na republiški ter občinski ravni ustanavljati posebne zvezne upravne organe na teh ravneh (za primerjavo: leta 1955 so bile številne pristojnosti iz federacije prenešene na republike ter ožje skupnosti zaradi ugotovitve, da bo tako delo opravljeno bolje in ceneje. Hkrati se je število uslužbencev zveznih organov in služb zmanj-

šalo od približno 48.000 na 12.000. Ali naj bi se zgodovina začela obračati?)

Posamezna stališča, ki se oblikujejo do preobrazbe političnega sistema v Sloveniji, pogosto drugod odklanjajo kot skrajna, enostranska, celo egoistična. Kako to neposredno doživljate – kje gre za pogloblitve »kratke stike« ali nerazumevanje?

Res je, taki očitki so pogosti, vendar se bolj kot na spremembe v političnem sistemu vežejo na posamezne konkretne interese na posameznih področjih. Glede prvih velja opozoriti na nekaj časa ponavljano kritiko, da nam gre pri obrambi ustave in zlasti njenih temeljnih načel za togo, konservativno vztrajanje pri rešitvah, ki jih je življenje prerاسlo in za številne naše udeležence razprav v tem okviru se je ustalilo ne ravno prijazno poimenovanje »ustavobranitelji«. Od drugih vprašanj, ob katerih so se kazali naši drugačni pogledi v primerjavi z delegati iz vseh ali večine drugih republik (in AP), je treba omeniti zakon o deviznem poslovanju, nekatere dogovore o združevanju sredstev za medrepubliške prireditve, v prejšnjih letih pogoste zakone o omejevanju rasti splošne in skupne porabe ter o sredstvih za t. i. druge izdatke (potni stroški, sredstva za gospodarsko propagando) ter zakonsko omejitev porabe naftnih derivatov, naše vztrajanje pri decentralizaciji sistema družbene skrbi za varstvo borcev in vojaških vojnih invalidov, ki naj bi se prenesla na republike in AP, naš odnos do pologa za prehod meje ter do obmejnega gospodarskega sodelovanja, v zadnjem času pa zakon o arhivskem gradivu federacije, po katerem naj bi prenesli v arhiv Jugoslavije tudi takšno gradivo, ki pomeni temeljno narodno dediščino na tem področju.

Niti za eno od teh vprašanj ni mogoče reči, da smo se kot delegati iz naše republike vnaprej, načelno negativno opredelili do predlaganih rešitev, res pa je, da gre bodisi za vprašanja, ki so tako življenjsko pomembno povezana z obstojem in razvojem našega naroda in republike, da enostavno ni bilo mogoče sprejeti povprečnih rešitev, ki bi nas v tem prizadele (npr. depozit, tudi arhivi), bodisi da smo poskušali na podlagi nekoliko drugačnih izkušenj opozarjati na nesmotrnost predvidenih rešitev (pri bonih za kmete smo, npr. opozarjali na nujnost, da bi se količino določalo glede na obseg tržne proizvodnje in ne nasploh, pri omejevanju goriva za gospodarske organizacije na to, da predlagane rešitve spodbujajo tiste, ki so prej preveč in neracionalno trošili, ipd.). Šlo pa je v glavnem za opozorila, ki jih je poznejša praksa v veliki meri upravičila.

Med področja vašega sistematičnega proučevanja spada tudi komunalni sistem. V zadnjem času slišimo veliko kritik na račun etatističnega zapiranja občin in celo ocene, da je premočno poudarjena vloga občin v veliki meri vplivala na proces dezintegracije v gospodarstvu ter na neučinkovitost

prizadevanj za uveljavitev enotnega jugoslovanskega trga, na »atomizacijo« političnega sistema ipd. Kako gledate na te kritike?

Stanje gotovo ni v redu in del odgovora je moč poiskati v dejstvu, da se občina ni dovolj razvila kot samoupravna skupnost. Če pa iščemo vzroke in krivce za to, jih zagotovo ne bomo našli pri občini, ki je zlasti po normativni plati še skoraj enako nebogljena, kot je bila leta 1968, ko smo sprejemali resolucijo o nadaljnjem razvoju občine: večina odlokov njene skupščine tudi danes pomeni po vsebini izvršilne predpise, kar pomeni, da občina ne daje tona sicer široki normativni dejavnosti. Zelo šibko lahko vpliva tudi na procese povezovanja v gospodarstvu in na okoliščine poslovanja. Gotovo pa je, da bo treba prav glede celotnega položaja občine napraviti najbolj korenite zasuke, ker brez tega ni mogoče niti v bistveni meri demokratizirati procesa odločaja niti krepiti vpliva samoupravne baze na oblikovanje politike.

Če zdaj preidemo še na eno od vaših zavzetih prizadevanj – na družbeno skrb za uveljavljanje in kulturo slovenščine v javnosti (ste predsednik sveta za to področje pri Socialistični zvezi): kakšna je vaša ocena stanja in procesa uveljavljanja enakopravnosti jezikov narodov v federaciji? Kako konkretno gledate na nedavno zahtevo na tribuni DSP v Cankarjevem domu, naj bi slovenski delegati in predstavniki v federaciji govorili dosledno slovensko?

Najprej nasploh: od časov, ko sem se prvokrat mudil v federaciji, do danes so se razmere bistveno spremenile. Uradni naslovi in dopisi v skupščini Jugoslavije, osnutki zakonov, ki prihajajo v skupščino od ZIS in drugih predlagateljev so dosledno v vseh jezikih narodov ter (osnutki) tudi v albanščini in madžarščini. Bistveno slabše je v tem pogledu poslovanje zveznih vodstev družbenopolitičnih organizacij, ki bi morale pri tem prednjačiti. Vendar: tiskanje zakonov v slovenščini (pa tudi v drugih jezikih) pogosto zamuja, zaradi česar prihaja ne le do moralne škode, temveč tudi do pravnih zapletov in materialnih težav; v skupščini deluje stalna prevajalska služba, a ni dovolj izrabljena, kvaliteta jezika zakonov in dopisov še ni vselej na ustrezni kulturni višini. Glede praktične rabe jezikov na javnih nastopih v zborih skupščine: približno tretjina razprav slovenskih delegatov v zveznem zboru je v slovenščini (v zboru republik in pokrajin jih praktično ni); na marčni seji zбора nas je npr. od 7 delegatov iz naše republike pet govorilo v slovenščini, od makedonskih delegatov se le redko kdo oglasi v svojem jeziku, od drugih (ne-srbohrvatov) praktično nihče. Omenjeno opozorilo je zame razumljivo, ker stanje ni zadovoljivo, mislim pa, da bi se morali delegati o praktični uresničitvi te in drugih pobud v tej smeri dogovoriti v okviru SZDL.

In kako vidite te probleme na področju vaše druge »zaposlitve« – v obrambnem življenju?

Tu je dilem veliko, možnosti in pripravljenosti pa še ni zadosti. Glede uradovanja naših organov, pa tudi teritorialnih enot in štabov ni nenačelnih ne normativnih težav – težave so v glavnem v jezikovni izkušnji in kulturi kadrov, ki ta mesta zasedajo. Podobno je v procesu izobraževanja v srednjih in na visokih šolah. Pospešeno se pri nas prevaja tudi vojaška pravila in priročnike, dobili smo slovenski vojaški slovar. A šele zdaj, po dolgoletnih prizadevanjih, se bo uredilo vprašanje uporabe slovenščine pri napisih na vojaških objektih v Sloveniji, odprto je tudi vprašanje uvajanja slovenščine v nekatere vojaške enote v Sloveniji. Bolj smelo bi se morali nasloniti na našo tradicijo glede razvoja vojaškega izrazoslovja (ki ni tako skromna, kot se pogosto misli, le da je bila pretrgana), zlasti pa na bogato izkušnjo NOB na tem področju. Nedvomno sta tudi ustrezno jezikovno izrazje in kultura SLO ter celotnega področja obrambe učinkovita pot za krepitev trdne povezanosti vojske z ljudstvom in za učinkovitost obrambe.

Kje so po vašem poglavitni problemi in s tem tudi poglavitne naloge v zvezi z družbeno skrbjo za slovenščino pri nas doma?

O pomenu in nalogah je bilo pri nas že veliko govora. Pomembno je, da smo v zadnjem času začeli resno premikati stvari zlasti v zvezi z družbeno skrbjo za obseg in kvaliteto jezikovne vzgoje učiteljev, ki se nadaljuje z obravnavo celovitejše družbene skrbi za učbenike, ob aktivnosti za bogatitev kulture jezika, ki se kaže v delu jezikovnega razsodišča. Najbolj šibka pa je naša skupna družbena fronta pri zagotavljanju sistematične, poglobljene in trajne skrbi za ta vprašanja, ki bi segala od republike do občin in krajevnih skupnosti ter šol in organizacij združenega dela in ki bi postala trajna skrb občinskih in krajevnih organizacij SZDL. Če ne bomo zagotovili take usmeritve, tudi ne moremo računati na trajne in ugodne premike in rezultate. Žal je tako, da so naše organizacije v glavnem navajene na kampanjsko, ne pa na dolgoročneje, načrtno delo, ki šele sčasoma doseže pričakovani učinek.

Naj se ob koncu pogovora ustavimo še ob enem vprašanju, povezanem s 40-letnico našega življenja po osvoboditvi; kje vidite glavne dosežke v razvoju naše skupnosti, pa tudi dileme in probleme, ki bi jih morali učinkoviteje razreševati?

Da ne bi na široko govoril, kar bi morda bilo potrebno, vendar pa bomo o tem veliko slišali v številnih govorih in ocenah te dni: v štirih desetletjih se je docela potrdila upravičenost naše poti, ki je težila k

samostojnemu odločanju o naši lastni usodi in razvoju ter o neodvisnosti v odnosu do sveta. Začeta leta 1941, zasnovana s politiko KPJ v smislu združevanja vseh naprednih ljudskih sil ter preizkušena v grobem spopadu s stalinističnimi pritiski je ta politika vzdržala preizkušnje in bila – kot mnogi poudarjajo – tudi jasen zgled in trden cement za graditev novih odnosov med sosedi in gibanja neuvrščenih. Tudi samoupravljanje se je potrdilo kot prava pot, vendar ne pot brez čeri in nevarnosti, ki ga skušajo spodkopati kot novo obliko vladavine delavca in njegovega dela. Preizkušnjo je vzdržala tudi zamisel v naši samoupravni federaciji, porojeni iz jasne in enostavne ideje drugega zasedanja AVNOJ: demokratična zveza enakopravnih narodov. Pot ni bila ne lahka ne brez ovinkov in zlasti za prvo obdobje po vojni bi s sedanjimi merili le težko govorili o Jugoslaviji kot o federaciji. Seveda pa je res tudi to, da pomeni v sedanji ustavi izražena zasnova federacije ne le vztrajanje pri avnojski poti, temveč celo korak naprej od modela, ki si ga je bilo mogoče zamisliti v času osvobodilnega boja, saj se takrat takò velikih gospodarskih nalog, pa tudi protislovij, ki jih poraja različna razvitost, ni dalo niti slutiti. V novi ustavi zamišljena federacija in uresničevanje te zamisli pa mora namreč z novo dialektiko odgovarjati predvsem na ta, praktična in hkrati globoko življenjska in načelna vprašanja in odtod danes toliko različnih ocen o tem, ali so temelji in odnosi v tej federaciji novega tipa prav zastavljeni.

Vprašanje je, kako naprej, kako preseči krizni položaj, ki naj bi bil tudi izraz rasti in razvoja in ne le zid, pred katerim se ustavljajo številne premalo proučene praktične poti?

Gotovo samo z drugačnim odnosom do dela kot merilom položaja slehernega človeka in organizacije, kar praktično pomeni, da bo treba zagotoviti vsestransko potrjevanje rezultatov tistih, ki že dobro in kvalitetno delajo ter ne le spodbudo, temveč tudi resno zahtevo tistim, ki tega ne dosega; z iskanjem in razvijanjem prave človeške in družbene solidarnosti, ki pa ne sme biti niti potuha niti nadomestilo tistemu, ki dela manj, kot bi moral; z uveljavljanjem novih meril za postavljanje pravih ljudi na prava mesta, v tesni povezavi s prej omenjenimi; z razvijanjem nove zavesti ljudi, da bodo zrelo in preudarno ter s poslušom za interese soseda, sodelavca in širše skupnosti uresničevali svoje družbene obveznosti in s soljudmi zavzeto ter ustvarjalno oblikovali podobo svoje skupne prihodnosti; na podlagi prizadevanj za celovito uveljavitev možnosti za svobodni in ustvarjalni položaj in perspektivno človeka in za vsestransko uveljavitev interesov narodov in narodnosti v celotni družbeni skupnosti, ne pa za razvoj splošnih državnih interesov mimo teh subjektov; s poglobljanjem vloge in večjo učinkovitostjo organiziranih subjektivnih sil pri vseh teh prizadevanjih.

Kljub (politično obvezujoči) nujnosti take usmeritve smo gotovo šele na začetku takega delovanja in obnašanja, ki bi moralo postati bistvena značilnost zrele dobe razvoja naše federacije v svobodi.

Zapis uredništva

V zadnjem času so vedno bolj razgibane razprave o kulturi, posebej umetnosti in politiki, o njenem medsebojnem odnosu; o kulturi ustvarjalnosti, njenih dosežkih, vlogi in uveljavljanju v zgodovini in sedanjosti slovenskega naroda; o razhajanjih in soočanjih v kulturnem in javnem življenju ter o prežemanju in medsebojnih odnosih kultur različnih narodov in narodnosti naše dežele itd.

Teorija in praksa želi prispevati k osvetljevanju teh aktualnih problemov našega življenja. V okviru celovitega kulturnega, ekonomskega in političnega razvoja Slovenije želi sodelovati v demokratičnem dialogu in odpirati širši prostor v razmišljanjih o novih izzivih in možnostih kulturnega življenja.

V ta namen smo povabili k sodelovanju večje število umetniških ustvarjalcev, znanstvenih in pedagoških delavcev, publicistov in javnih delavcev v kulturi ter jim posredovali nekaj vprašanj. Odločitvi povabljenih sodelavcev smo prepustili, na katera vprašanja bodo odgovarjali ali pa bodo samo opozorili na probleme, ki se jim zdijo najbolj pereči. Drugi del odgovorov bomo objavili v naslednji številki.

VPRAŠANJA

1. V zgodovini slovenskega naroda je imela demokratična misel, izoblikovana v najbolj-ših delih pripovedništva in poezije in kulturna ustvarjalnost sploh izjemno konstitutivno vlogo. Z NOB in povojnim družbenoemancipacijskim razvojem je postal vpliv kulture večstranski, še bolj pa bi morali k temu težiti. Kako gledate z vidika razvoja samoupravljanja na razmerja med ekonomijo, politiko in kulturo danes in v prihodnje?

2. O uveljavljanju svobode kulturnega ustvarjanja so dokaj različne ocene. Na eni strani so navzoče zelo optimistične ocene o stanju in razvojnih možnostih slovenske kulture in slovenskega naroda, medtem ko so na drugi strani zelo črnoglede ocene. Kaj vse vpliva na sedanja razhajanja v ocenah in kako jih presegati?

To vprašanje je postalo toliko pomembnejše, ker se vpleta tudi v širše razprave. Zato nas posebej zanima ali znamo vsi skupaj dovolj premišljeno ustvarjati ugodno ozračje za demokratičen dialog? Tu mislimo na njegove strokovno-teoretične osnove in idejnopolitične razsežnosti, kakor tudi na to, v katerih okvirih poteka, zlasti pa naj bi potekal. To ne velja samo za dejavnost strokovnih, znanstvenih in umetniških društev, ampak tudi za razprave na odprtih javnih tribunah. Zanima nas, skoz kakšna protislovja se prebija javni demokratični dialog pri nas oziroma kakšne pogoje ustvarjamo zanj, da bi prispeval k resničnemu razjasnjevanju problemov – ne pa k zamegljevanju spornih stališč in odprtih vprašanj? To je pomembno tudi zato, ker posamezna stališča potiskajo zvezo komunistov v položaj, ko naj bi politično razsojala o znanstvenih in umetniških vprašanjih.

3. V kolikšni meri je kulturno delovanje že samo po sebi politično delovanje? Kako se kaže dialektika različnih vlog, ki jih opravljajo umetniški ustvarjalci? Kako gledate na stanovsko solidarnost in idejno diferenciacijo?

4. Načelno in tudi praktično oblikujemo najpomembnejše kulturne programe na temelju samoupravnega delovanja kulturnih inštitucij in demokratičnega usklajevanja njihovih interesov v ustreznih skupnostih. Zato bi lahko pričakovali, da ima kultura dokajšen avtonomni prostor v snovanju kulturne politike in v ustvarjanju pogojev za umetniško in širšo kulturno ustvarjalnost. Kako gledate na praktično uresničevanje samoupravne ureditve, na njen vpliv pri oblikovanju kulturne politike ter na ustvarjanje enakopravnih pogojev za razmah kulturne ustvarjalnosti?

5. Ali je naša kulturna ustvarjalnost ustrezno navzoča v zavesti drugih narodov in narodnosti v Jugoslaviji ali ne? Ali smo dovolj storili, da spoznavamo najboljše dosežke drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti? Ali mislite, da je, kot nekateri trdijo, tudi obstoječa normativna ureditev eden izmed dejavnikov, ki zavira medsebojno sodelovanje ali pa je treba iskati glavne zavore v tradiciji, politiki in praksi medsebojnega sodelovanja? Kaj bi morali v okviru prihodnjega razvoja zlasti pospeševati, kaj pa odpravljati?

POLDE BIBIČ

Nič velikega ne nastane brez zanosa

Zahvaljujem se vam za zaupanje. Vaše vabilo k sodelovanju pri anketi o perečih vprašanih kulture v našem času, je gotovo izraz zaupanja. Upam, da vas ne bom povsem razočaral. V precejšnji zadregi sem. Nisem več teoretiziranja. Potem: težko sem objektivni, ker čutim položaj kulture neposredno na svoji grbi. Nisem sicer črnogled, preganjajo pa me vendarle razni »strahovi«. Jih doživljam upravičeno? Ali so samo posledica mojih osebnih stisk? Kaj vem! Odločil sem se, da vam odgovorim. Nič zato, če razmišljam skrajno osebno. Nič zato, če se zaradi tega krog vprašanj, o katerih govorim, močno zožuje. Na umetnost. Na gledališče. Sicer pa kakšnega širokega področja v te vrstice tako ne bi mogel zaobjeti. Tudi nimam časa, niti volje, da bi za svoje »strahove« iskal argumentov. Zato bi lahko rekel, da so ti moji utrinki pravzaprav nekakšne asociacije. Asociacije, ki so se porajale ob vaših vprašanih in mojem vsakdanu. Pravim: nič zato! Morda bom le povedal kaj uporabnega.

Nisem črnogled, sem rekel. Umetniška zmogljivost naših ustvarjalcev je zelo visoka. Ne morem vsega naštetih, kar se velikega rojeva v naši umetnosti. Mnogo je velikih stvaritev v zadnjem času. Kot ognjemet se mi utrinjajo v spominu . . . Jančarjev »Severni sij«, Batičev ciklus »Tragos«, delovanje Slovenske filharmonije, »Hamlet« v Mestnem gledališču ljubljanskem, ljubljanski balet . . . pa še in še . . . Mnogo je velikih umetniških dejanj, zaradi katerih je naša kultura živa. Takšno moramo ohraniti.

Najbrž me imate za patetičnega. Sem, priznam. Patos je v svoji pozitivni obliki zanos. In nihče me še ni prepričal, da je možno kaj velikega ustvariti brez zanosa. Zanos daje človeku vero v smisel njegovega početja. Ne zamerite, če bom zelo osebni. Te vrstice pišem, ko sem še pod vtisom in pod vplivom dela, ki smo ga pravkar končali. Krstili smo

Jančarjev »Veliki briljantni valček«. Mnogo smo vložili v delo. Truda in navdušenja. Ko je vse opravljeno, smo srečni od zanosu. Takrat seveda nismo objektivni. Kot niso objektivni domači, ki občudujejo pravkar rojenega potomca – zanje je nekaj največjega na svetu. Podobno smo mi, ki smo skupaj ustvarjali predstavo, srečni. Opojeni od zadovoljstva, da smo ustvarili nekaj vrednega. V gledalcih predstava še nekaj časa odmeva. Celo pretreseni so. Skoraj vsi, razen kakšnega kritika.

Mogoče je to, kar sem pravkar zapisal, otročje. Vkljub temu sem to storil hote. Zaradi tega, ker se tako neradi prepustimo zanosu. Vse ocenjujemo s hladnim razumom. Brez ljubezni se seciramo. Često tudi na meji hudobije. Sama gola logika. Človek pa potrebuje tudi sprostitve. Zanosu. Ljubezni. Norosti. Brez tega ni mogoče ustvarjati umetnosti, kulture in končno tudi družbe. Dobre, zdrave družbe. Tam, kjer vlada sam hladen razum, ki je samo togi usmerjevalec, samo goli, ostri nadzor, tam je življenje uklenjeno. Pristrižene so mu peruti. Če hočemo poleteti, nam je treba tudi krvi, srca, jeter. Del kulture, del življenja sta tako umetnost, kot (vendarle tudi) politika. Prva kot stvar srca in jeter, druga kot rezultat možganov.

Družba je pač organizem z vsemi lastnostmi in posebnostmi, pa boleznimi, ki so značilne za človeka. Saj jo ustvarja človek. Človekovo početje je posledica navzkrižja med njegovim razumom in njegovim čustvom, med pametjo in norostjo. Ni dobro, če prevlada eno ali drugo. Najbolj »kulturno« je pač ravnovesje med obema silama. Med treznostjo in opojem. Med politiko in umetnostjo. Človek, ki se nadzira pri vsakem koraku, ki se ustraši vsakega malce hitrejšega utripa srca, ki je do konca premišljen in pameten, v sivini svojega urejenega življenja težko najde v sebi ustvarjalno iskrico. Zgodovina dokazuje med drugim tudi, kako družba, ki ne pozna sprostitve, ki je uklenjena v togost nesvobode, ki se ne more zavihetati čez ograjo svojih ideoloških predsodkov, zakrni. Ker ne more naprej. Razvoj se ustavi pod zavorami ukalupljenih zakonov. Ostane samo odmiranje. Pravih primerov družbe, v kateri bi se nad razumom razbohotila čustvena razpuščenost, pravzaprav sploh ne poznam. Da bi se razumski red zameglil v nebrzdani radosti uživanja sprotnega trenutka. Celo pisane družčine potujočih Romov se že ustavljajo v zidanih naseljih in zapuščajo svoje šotore in cigansko vročekrvno uživanje življenja.

S tem pesnikovanjem sem pravzaprav hotel reči dvoje. Najprej, da je družbi potrebno oboje. Politika, znanost na eni in umetnost na drugi strani. In da ni dobro zatirati enega na račun drugega. V zadnjem času pa umetnost (gledališka posebej) zelo rada prevzema funkcijo politike ali filozofije. S tem pa izgublja svojo osnovno značilnost in končno tudi nalogo. Kar pa se mi zdi najhujše – izgublja stik s človekom. Poskusi uprizoriti v gledališču filozofijo ali politično tezo so praviloma jalovi. Podobno je v umetnosti. Dosledni izvrševalci naturalistične »znanstvene estetike« na primer so samo še predmet raziskav, umetniško doživetje pa

nas prevzame pri Zolaju. Ker je presegel razumsko določena pravila in nam ustvaril tiste neulovljive dimenzije, ki so umetnost. Seveda ni mogoče ločevati razuma od čustvenih doživetij tako zelo, da med njimi ne bi bilo nikakršnih povezav. Življenje je prepletanje. Tudi prepletanje umetnosti in politike, pa filozofije. Umetniško doživetje pripravi človeka do filozofskih spoznanj in političnih opredelitev. Umetnost torej je tudi politična, toda samo posredno.

Druga stvar, ki sem jo hotel reči pa je, da kultura v družbi potrebuje širino. Ne smemo se prestrašiti kakšne misli, kakega občutka, doživetja. Samo zato, ker je neobičajno. Doslej mogoče nezaznano. Doživetje, seveda umetniško doživetje, za katerega še ne vemo, če je zanj že izdano uporabno dovoljenje. Če je človek dovolj zrel, se ne more zgubiti v panoptikumu raznih, tudi na videz nevarnih pojavov življenja.

Kadar nas je preveč strah neznanega, pa nam strah lahko zamegli razum. Takrat se rada rodi neumnost. Škodljiva neumnost. Poznamo namreč dve vrsti neumnosti. Ena se poraja iz občutja življenjske radosti in trga spono vsakdanje razumnosti. In nadgrajuje razum. Druga neumnost pa je vase zaprta trditev, ki ne dopušča ničesar izven sebe in se šteje za edino zveličavno in večno. Ta neumnost je morilka. Prekinja razvoj in ga zaustavlja, ker ne prizna človeku zrelosti za samoodločitve.

Včasih se dogajajo prav abotne stvari. Povedal bom anekdoto, ki so jo pripovedovali. Ne vem, če je bilo res tako. Lahko pa bi bilo. Snemali smo nek film. Takrat za idejna vprašanja slovenskega filma odgovorna oseba je ustvarjalcem filma toplo priporočila, naj snemajo tako, da v posnetkih ne bo videti kakšne cerkve. Ni si težko predstavljati, kakšne težave je imel snemalec, ko je moral snemati panoramo slovenske pokrajine brez cerkve. Spraševali smo se, kakšno zaupanje ima ta odgovorna oseba do marksistične misli, če se že boji, da bo neka cerkvica v ozadju posnetka slovenske pokrajine omajala zavest slovenskega delavca. To neumno anekdoto sem povedal zato, ker mi vzbuja nekakšne »strahove«: da ne bi takšni »dušebrižniki« prevladali in dušili odkrito, svobodno in seveda predvsem ustvarjalno občevanje med ljudmi.

Kultura neke družbe se izkazuje skozi iskren dialog, ki se ne boji razkriti tudi bolezni, napak. Priznati napake pomeni predvsem biti pripravljen napake tudi popraviti. To je določena zrelost. Zrelost je odlika kulturnega človeka. Če pa si stvari prikrivamo, če ne poznamo vseh različnih pojavov življenja, ne moremo doseči zrelosti. Skrivanje zavira človekovo zorenje. Je tudi nedemokratično. Značilnost demokracije je seznanjanje, obveščenenost. Brez obveščenenosti tudi samoupravljanja ni. Samoupravljanja, ki je navjishja doslej znana oblika demokracije. To vemo. Imamo tudi zapisano. Pa vendar: mogoče zaradi genetskih deviacij? – se bojimo »pohujšanja«. Govorim o »strahovih«, ki so pojav naše nezrelosti in nas uklepajo, da smo vezani kot v kakšnem prisilnem jopiču, da ne moremo sproščeno zakorakati naprej. »Strahovi« nas namreč silijo v skrivalnice. Gledal sem Igorja Samobora, ko je z največjo človeško

pretresljivostjo razgrinjal pred gledalci v Mali drami Korytkovo usodo. Kakšna grozljiva podoba Ljubljančanov tistega časa se je razkrivala skozi usodo tega človečanskega predstavnika kulture. Oglasi se mi eden od »strahov«. Z jugoslovanstvom smo sicer dobili nekaj širine, sproščenosti. Ampak vendar – ali ni ostalo v nas nekaj tistega poniglavega egoizma naših prednikov? Nekaj tiste nečloveškosti, zaradi katere so naši mimo-idoči predniki pustili brezmočnega človeka v jarku? Ali je vendar ostalo v nas še nekaj njihove švabske zaplankanosti? Uničevalne neumnosti? Nekaj najbrž že. Potem pa me minejo »strahovi«. Ko Korytko – Samobor bežno omeni prijatelja, največjega slovenskega pesnika, doktorja Prešerna. Spet me prevzame spoznanje o veličastnosti Prešernove osebnosti. Iz mlake nečasti se je zmozel dvigniti nad poprečnost svojega časa kot velik duh širokega, zrelega človeka. Njegova zapuščina nam še danes odgovarja na vprašanja o nas, o naši človečnosti. »Strahovi« morajo izginiti.

»Strahovi« izginjajo, da dajo prostor drugim. Ekonomski odnosi v svetu so takšni, da spominjajo na neko posebno obliko vojne. Denar je orožje. Bogati narodi ustvarjajo kulturne velesile. Z njimi vsiljujejo svoje poglede na svet. Tudi umetnost postane sredstvo za ustvarjanje kapitala. Bogatijo predvsem trgovci. Managerji, ki jim ni do resnične umetnosti. Človeštvo preplavljajo s puhlo atraktivnostjo. Omamljajo tiste, katerih lenobi in komodnosti odgovarja uspavalni kič. Govorim, kot smo govorili nekoč. V osnovni šoli marksizma. Šlo nam je za delavsko kulturo. Osnovno šolo smo sicer prerasli, bolj zapletene stvari nas zaposlujejo. Pa se je prav spmnniti tudi tistih starih, preprostih resnic, ki se zdijo naivne. Ampak – misel je rasla iz njih. In za delavsko kulturo nam gre še zmeraj. Pa se sprašujem, če je prav, da se tako rada izgublja med obline Lepe Brene. Nikomur se na primer ne zdi nevarno, če se mladina prepušča cenenim erotičnim sanjam ob ritmu njenih polnih bokov. Takoj pa pisarimo protestna pisma, ko predvajajo na televiziji igro o podganah. O gnojnih ranah človeka in družbe. Kaj skrivamo? Mladi so in bodo želeli dozorevati ob spoznanjih o svetu. Ob neprikritih resnicah. Saj morajo poznati svet v katerega vstopajo. Naj odgrinjajo zastore. Naj spoznavajo naše skrivnosti, čeprav nam bo včasih nerodno.

Gotovo – samoupravljanje je našo družbo pripeljalo do neke točke razvoja, ko se ni mogoče več iti skrivalnic. Mladi so odprti, ponosni, samostojni, pogumni. Dobili so besedo. Enaki so. Ustvarjeni so predpogoji za demokratičen dialog. Upam, da je tako. Verjamem. Ne smemo tega zgubiti.

Sproten in živ dialog naj bi bila naša umetniška politika. Kaj pa počnemo? Naredimo filme, pokažemo jih mimogrede na nekih festivalih, celo nagradimo jih, pišemo ocene. Potem pa filmov ni mogoče videti. Iz povsem nerazumljivih razlogov smo videli na primer Veselo gostivanje več ko leto dni po nastanku, dolgo smo čakali na Leta odločitve. Ne vemo kdaj bomo videli Ljubezen, kdaj Dediščino. Pa smo veliko bolj brezbrizni

do tega, kot pa do razvpite Dinastije, ki je ne bomo mogli gledati na prvem televizijskem programu. Managerstvo in veletrgovina cenenosti delujeta.

Gospodarstveniki večinoma razmišljajo pragmatično. Prav uspešno jih tak način ramišljanja ne rešuje. Vsi čutimo posledice, ki so jih zapustila »politična« ukrepanja. Kar smo počeli v gospodarstvu, marsikdaj spominja na nekakšne »pragmatične sankcije«. Govorim zelo v prisposodobah. Teoretično tega ne bi znal utemeljiti. Hotel sem reči, da razmišljamo dostikrat neživljenjsko. Mimo človeka. Zato odrivamo kulturo. Ožimo se. Družbeno vrednost priznavamo samo tistemu, kar prinaša neposredno korist. In to materialno. Geslo »izvoz za vsako ceno« že tako obremenjuje našo zavest, da je Ciril Zlobec v svojem slavnostnem govoru veliko govoril o prevajanju naše literature. Kar je seveda oblika našega »duhovnega izvoza«. Tako je najbrž hotel pred gospodarstveniki poudariti pomen naše kulture. Ker to najbolj razumejo.

Na srečo niso vsi taki. Mnoge delovne organizacije na različne načine tkejo v svoj proizvodni proces kulturo. In umetnost. Take delovne organizacije praviloma niso gospodarski problemi. Ko delavcu poleg malice nudijo tudi umetniška doživetja, dobiva njihov proizvodni proces širše razsežnosti. Od zavtomatiziranega procesa materialne reprodukcije se dvigne v človekovo dušo. Človekovo delo – lepšega izraza za ta proces ne najdem. Ustvarjajo ga lahko samo ljudje, ki so široke, zrele osebnosti visoke kulture. In ali ni umetnost tista, ki morda najbolj bogati človekovo osebnost?

ALENKA GERLOVIČ

O razmerju med ekonomijo, politiko in kulturo

Če naj odgovarjam na vprašanja o odnosu med »kulturo« in »politiko«, se moramo najprej dogovoriti, kaj naj ti dve besedi pomenita. Iz nekaterih podrobnosti sklepam, da opredeljujete z besedo »kultura« predvsem umetnost. Moji odgovori se tičejo torej nje. Prav tako moramo določiti pomen besede »politika«. S politiko se ukvarjamo pravzaprav vsi, saj je to nerazdružno od samoupravljanja. V vprašanjih pa je politika omenjena kot družbeno področje zunaj »ekonomije« in »kulture«, kot posebna družbena sila. Tako lahko opredelimo le dejavnost tistega sloja, ki se ukvarja samo s politiko in je za politično delovanje plačan. To je politična birokracija. Moji odgovori se torej tičejo odnosa med umetnostjo in politično birokracijo.

1. Temeljna in edina specifična vloga umetnosti je pogovor med umetnikom in človekom, ki umetniško delo soustvarjalno doživlja, pogovor preko umetniškega dela. Za umetnika je izpoved, za človeka, ki umetnino sprejema, spoznanje in doživetje, za oba kvaliteta življenja. To velja za vse čase, čeprav so pri umetnosti zmeraj bili v ospredju drugi, na zunaj bolj opazni družbeni interesi.

Bila je čarovnija in verski simbol, poveljevala je oblastnike in postala blago na trgu, pa tudi sredstvo za propagand do neumetnostnih idej. Tudi »konstitutivna vloga« umetniških stvaritev v zgodovini slovenskega naroda spada v to sfero. To nespecifično vlogo umetnosti v družbi bom imenovala zunaj umetnostno.

Na vprašanje o vplivu kulture v sedanji naši družbi sta torej dva odgovora. Prvi se tiče psihološke sfere, odnosa umetnik-umetniško delo-človek, ki umetnino soustvarjalno sprejema. Drugi se tiče prej omenjenih zunajumetnostnih funkcij umetnosti.

Na videz je prva, specifična vloga umetnosti v vsej zgodovini enaka, neodvisna od razmer na drugih družbenih področjih. In vendar je odvisna od gospodarske moči in kulturne usmerjenosti družbe: na stopnji delitve dela naj bi umetnik od svojega dela tudi živel. V nekaterih vejah (gledališče, simfonična glasba) je brez materialne osnove sploh nemogoče ustvarjati. Človek, ki naj bi umetnikovo delo sprejemal, mora biti primerno izobražen in vzgojen. Tudi to je odvisno od denarja, ki je na voljo za vzgojo in izobraževanje. Ker je naša družba v hudi gospodarski krizi, je uresničevanje osnovne naloge v umetnosti zelo ovirano.

Vaše vprašanje se tiče »razmerja med ekonomijo, politiko in kulturo«, kot da so vse na isti ravni. Upam, da sem dokazala, da je neovirano uresničevanje celo temeljne funkcije umetnosti odvisno od gospodarskega položaja, torej gospodarstvu podrejeno. Ostane nam še, da razčistimo, kakšno vlogo ima v razmerju kultura-gospodarstvo-politika »politika« oziroma politična birokracija.

Vkljub deklariranemu samoupravnemu sistemu je politična birokracija vendarle vladajoči sloj, ki odloča vsaj o vseh večjih posegih v gospodarstvu. Prav te odločitve (dolgovi v tujini, Feni, Körting, rafinerija na Krku itd. itd.) pa so spravile naše gospodarstvo na rob propada. Če smo prej dokazali, da je celo temeljna funkcija umetnosti odvisna od gospodarskih razmer, tedaj ravnanje (gospodarsko nesposobne) politične birokracije, ki je spravila gospodarstvo v zagato, posredno vpliva tudi na najintimnejši stik med umetnikom in človekom, ki naj umetnino doživlja.

Ostane nam še odgovor na vprašanje, kakšne prej naštetje zunajumetnostne naloge daje naše družba umetnosti. Te naloge so bile v zgodovini zelo različne, zmeraj pa odvisne predvsem od razreda na oblasti. Ker smo ugotovili, da je sloj, ki odloča pri nas o vseh večjih, celo usodnih stvareh, še zmeraj politična birokracija, nas zanima, kakšno zunajumetnostno funkcijo pričakuje le-ta od umetnosti. Na drugih področjih življenja je birokracija pripravljena žrtvovati največ energije in denarnih sredstev v

podvige, ki pričajo o moči, uspehu in ugledu, po možnosti mednarodnem. Taki podvigi so olimpiade in druge mednarodne športne prireditve, Feni in drugi gospodarski načrti velikanskega obsega. Tudi pri kulturi ima prednost njena manifestativna vloga. Zanja tudi v času gospodarske krize ne zmanjka denarja, ki ga je mogoče najti mimo programov kulturnih skupnosti. Kakovostno še tako zavoženi veliki kulturni projekti (drage proslave, spomeniki, stavba Cankarjevega doma ipd.) so tabu za vsako kritiko. Le-ta bi namreč prizadela »ugledne« člane pripravljajalnih odborov, postavila pod vprašaj smotrnost naložbe, »užalila« simbol, ki ga predstavlja ustvarjeno delo ipd. V resnici so take vrste kulturne stvaritve namenjene za potrjevanje investitorja. Velike naložbe v manifestativna dela seveda zmanjšujejo sredstva za temeljne kulturne dejavnosti.

Ta manifestativna usmerjenost vladajočih sil odseva vse do temeljnih celic družbe, tudi do izobraževanja vseh za dojemanje umetnosti. Pri vodstvih šol je več posluha za priprave razstav, javnih nastopov, proslav, kot za tiho poglobljeno delo z vsakim učencem. Likovnim amaterjem je več do uveljavljanja z javnimi razstavami kot do lastnega izobraževanja in razvijanja svoje senzibilnosti s tihim ustvarjalnim delom. Vsi pišejo poročila o številu prireditev, kvaliteta pa ostane vprašljiva. Manifestativna je torej vsaka dejavnost pod geslom »kultura vsem«, če se razvija zgolj v takem obsegu in tako, da je mogoče samo odključati, da smo nekaj napravili, cilj pa vkljub temu ne bo dosežen.

Nimam podatkov o delitvi nacionalnega dohodka, zlasti o kolikšnem procentu odločajo delegati v samoupravnih skupnostih in kaj od tega ostane za kulturo. Ne morem razumeti, kje je, potem ko je bil pičli denar za kulturne programe v kulturnih skupnostih že razdeljen, mogoče najti sredstva za nenačrtovano veliko naložbo kot je spomenik ali kaj podobnega. Če obstoje kake skrite rezerve, je težko govoriti o »razvoju samoupravljanja«, morda le o delnem samoupravljanju v kulturi.

Toliko v odgovor na vprašanje o odnosih politika-gospodarstvo-kultura. Nisem obravnavala še drugih dejavnikov, na katerih sloni materialna osnova umetnosti, to je trga, zlasti zunanjega (likovna umetnost) in samoupravljanja v okviru sredstev, ki jih imajo kulturne skupnosti na voljo.

In prihodnost? Ne vidim nobenega znaka, da bi bila birokracija pripravljena prepustiti vse odločanje samoupravljalcem. Najbrž se bodo, nasprotno, kulturne skupnosti zmeraj bolj institucionalizirale, birokratizirane.

2. Glede svobode ustvarjanja imam dva odgovora. Prva nesvoboda je revščina, ki ovira ustvarjanje na različnih področjih umetnosti različno. Pisatelj potrebuje za svoje delo svinčnik in papir, likovni umetnik atelje, zelo drag material in orodje. Likovni umetnik tretjega sveta se glede te svobode ne more meriti z umetniki bogatih dežel. Za umetnike vseh vej pa velja, da so v revnih, gospodarsko odvisnih deželah prisiljeni prodajati

svoje delo po kolonialnih cenah. Za naše umetnike velja to spričo gospodarske krize zmeraj bolj.

Druga svoboda ali nesvoboda je bolj abstraktna. To je svoboda ustvarjanja v odnosu do oblasti. Tudi glede nje je položaj v različnih vejah umetnosti različen.

Zagotovo imajo slabe izkušnje predvsem pisatelji, ker je njihovo sredstvo izražanja – beseda – isto kot v politiki. Likovni umetniki nismo niti v prvih povojnih časih doživeli prepovedi, zaplemb, zasliševanja pri notranjih zadevah, obsodb političnih forumov ipd., morda zgolj napade ideološko ekstremne kritike. (Vidmarjeva kritika ob Kregarjevi razstavi, prispevki v radiu dr. Staneta Mikuža o moderni umetnosti ipd.) Likovna dela, ki jih danes označujejo kot »sorealistična« niso nastala zaradi ideološkega pritiska, bolj zaradi zaprtosti kulturnega prostora, neinformiranosti umetnikov o tokovih v svetu, predvsem pa zaradi oportunitizma avtorjev. Taka dela je bilo brž po vojni zelo lahko prodati, denar za odkupe pa je bil v rokah likovno neizobražene mlade birokracije, ki je najrajši kupovala »realistična« dela in taka z zaželeno tematiko. Menim, da bi morali raziskovati kulturno politično ozračje za vsako umetnostno zvrst posebej.

Pisatelji vneto zagovarjajo take ali drugačne ideje, likovni umetniki pa povečini niso pripravljeni na javni dialog o ideoloških vprašanjih, še o strokovnih težko. Bolj kot za ideologijo se zanimajo za samo ustvarjalno delo, zatem pa za naročila in prodajo del. Zato se večina ne spušča v dialog, v kolikor ni dialog že likovno delo samo. Ideologi na tem področju so predvsem nekateri likovni kritiki. Žal, kajti na mesto literarnih in ideoloških spisov bi si od njih prej želela strokovnih analiz. Njihova »ideologija« pa ni spopad z ideologijo politične birokracije, ampak interpretacija likovnih del z filozofskimi, literarnimi, skratka besedno pojmovnimi in ne likovnimi merili. Glede tega se ne razlikujejo od sorealističnih piscev, ki tudi iščejo v likovnem delu nekaj nelikovnega.

Vprašujete po tem, kakšen idejni dialog bi »prispeval k resničnemu razjasnjevanju problemov, ne pa k zamegljevanju«. Menim, da jih zamegljuje vsak, ki se osredotoči zgolj na ideje, ne pa tudi na sociološko in gospodarsko ozadje. Tisti, ki hoče prikriti resnico, se bo zmeraj skrival za ideološko zaveso. Zdi se, da pridejo ideološke afere (»prestopki« sojenih intelektualcev v Beogradu, primer Šešelj ipd.) prav, da se odvrne pozornost javnosti od pomembnejših stvari (dolarski dolgovi, zastupitev belokranjskih rek ipd.) Glede usode umetnosti pa tole: V vseh časih se je skozi vse nesvobode prebijala človeška ustvarjalnost in zmeraj se je našel nekdo, ki je soustvarjalno doživljal umetnikovo delo.

3. Politokratsko gledano je kulturno delovanje politično samo takrat, kadar je gradivo za umetniško stvaritev politična misel. Politična birokracija bdi samo nad takimi deli in reagira samo nanje. Umetniško ustvarjanje pa je politično delovanje že po svojem bistvu, v stilu umetnik-umetnina-človek, ki jo doživlja, kajti resnična umetnina oblikuje človeka

tako kot ga šund in kič maličita. Kvaliteta ljudi in njihovega življenja bi morala biti stvar vse družbe.

To pa v družbi, kjer ima politična birokracija premoč, ni mogoče. Nasprotno. Uredništvo RTV npr. privablja poslušalce k poslušanju skrbno pripravljenih političnih oddaj z mašili najbolj grozljivega glasbenega šunda. V časopisu Delo, ki naravnost cenzorsko bdi nad vsako besedo političnih člankov, objavljajo skrajno malomeščanske kičaste podlistke z romani in v primeri s politiko dajejo kulturi na voljo nadvse malo prostora. Tako odločajo od politične birokracije (ustanovitelja) skrbno izbrani vodilni uredniki in politična birokracija je že javno povedala, da je z njihovim delom zadovoljna.

Vprašanje o »stanovski solidarnosti« in »idejni diferenciaciji« je zastavljeno glede na pojave pri pisateljih, ki so zaradi tesnega območja slovenskega jezika vsi kuturni proletarci in morajo biti solidarni. Na likovnem področju je žal manj »stanovske solidarnosti« in je v ospredju drugo.

Birokratski sistem vrednoti človeka po položaju, po stopnji na lestvici organizacijske hierarhije. Na vsaki stopnji so povezane skupine z identičnimi interesi. To pa ne velja samo za birokracijo, ampak odseva do zadnje celice družbe. »Položaj«, »ugled« in »moč« daje kulturnemu delavcu pripadnost neformalni skupini, kliki. V njej se ne družijo samo ustvarjalci. Nanjo se naslanjajo tudi organizatorji kulturnih prireditev in skupinski ideologi, kritiki, ki pišejo (apologetsko) samo o umetnosti svojih »zaveznikov« – ustvarjalcev. V takih razmerah lahko govorimo prej o skupinski kot o stanovski solidarnosti. Pojav klik je pristajanje na pravila igre družbe, ki temelji na hierarhiji in borbi skupin za moč. Nima zveze s temeljno nalogo umetnosti.

4. Samoupravni sistem daje kulturnim delavcem možnost, da oblikujejo kulturno politiko v okviru sredstev, ki so namenjena kulturi, določanje procenta od nacionalnega dohodka, ki naj gre za razvoj kulture pa ni odvisen od kulturnih delavcev. O tem glasuje ljudska skupščina. Koliko je tega denarja po absolutni vrednosti pa posredno odloča politična birokracija, ki z (nesmotrnim) poseganjem v pomembne gospodarske odločitve vpliva na usodo ne samo kulture, ampak vsega življenja.

Sredstev, ki so na voljo v kulturnih skupnostih ne delijo po kulturnih potrebah, s primerjavo vrednosti programov, ne glede na umetnostno zvrst. Kulturne skupnosti postajajo toga institucija. Denar se deli po nekih ključih, ki ohranjajo pretežno enaka razmerja med kulturnimi institucijami in umetnostnimi zvrstmi. Tisti, ki je prišel med samoupravljalce zadnji, dobi ostanke.

Razmerje med ekonomijo, politiko in kulturo danes in v prihodnje?

V kolikor kulturo pojmuje sektorско in se pri tem celo omejimo na institucije, ki se z njo poklicno in stalno ukvarjajo ter na druge dejavnosti, ki so povezane z njenim nastajanjem ali njenim posredovanjem, smo si v analitične namene opredelili dokaj pregleden prostor in se ogradili od drugih sektorjev, ki bi jih v širšem smislu tudi lahko šteli v kulturo, pa jih bomo v tem razmišljanju opredelili kot izobraževalna, raziskovalna ali informacijska dejavnost.

Takšna delitev širše pojmovane kulture na ožje sektorje se v dokajšnji meri prekriva tudi s sedanjo organiziranostjo teh dejavnosti v samoupravnih interesnih skupnostih.

Po eni strani je takšna delitev nujna, da bi bila problematika posameznih dejavnosti bolj dostopna demokratični obravnavi, saj letni programi v posamezni dejavnosti obsegajo na tisoče programskih in finančnih postavk, po drugi strani pa prav ta razdeljenost onemogoča celovitejšo obravnavo tako imenovanih družbenih dejavnosti. To pa bi bil nujen predpogoj za praktično in vsebinsko uveljavljanje sistema svobodne menjave dela. Ustavno načelo, da so delavci oziroma združeno delo nosilci vseh procesov družbene reprodukcije, naj bi v sistemu svobodne menjave dela dobilo svojo praktično potrditev in uresničitev.

Praksa je, kot na mnogih drugih področjih, še daleč od uresničitve teh zamisli. Razmisliti kaže, če razlogi za to niso že v samem skupščinskem sistemu. Ta sicer skupščinam interesnih skupnosti daje status enakopravnega zbora pri določanju sistemskih pogojev, zlasti ob sprejemanju predpisov za posamezno področje, pri obravnavi vseh drugih vprašanj pa področje omenjenih interesnih skupnosti »pokriva« zbor združenega dela. Med temi vprašanji je nedvomno najpomembnejši materialni okvir, ki je interesnim dejavnostim, torej tudi kulturi, opredeljen z globalno delitvijo družbenega proizvoda – torej z vsakoletnimi resolucijami o družbenoekonomskem razvoju.

Resolucijski okvirji so postavljeni prej, kot se v interesnih skupnostih začno priprave za sprejemanje letnih programov. Najmanj, kar bi o tem sistemu lahko kritičnega rekli, je to, da sam v sebi ni usklajen. Interesna skupnost za kulturo se tako leto za letom znajde v položaju, da se lahko dogovarja le o dejavnosti, za katero so materialni okvirji vnaprej omejeni. Ker pa predvsem pomembnejši, skupni ali nacionalno pomembni programi nastajajo v delovnih organizacijah za kulturo in so te organizacije nujen predpogoj za izvedbo teh programov, se možnosti za oblikovanje programov še zmanjšajo. Kulturnih institucij ni mogoče čez noč ne usta-

navljati ne ukinjati, celo spreminjati jih je težko. V večini primerov gre za desetletje ali celo stoletje stare ustanove, ki so v mnogih primerih tudi strokovni nosilci posameznih dejavnosti, nosilci in oblikovalci razvojnih teženj.

Procese družbene reprodukcije usmerjajo te institucije večji del same, in država, njeni upravni organi, kot izvajalci ustanoviteljskih pravic, jim pri tem v določenem smislu grede na roko. Predvsem se v slovenskih kulturnih ustanovah že nekaj desetletij ni zgodilo nič bistvenega. Eden od zadnjih administrativnih posegov v to sfero, je bila ukinitve Prešernovega gledališča v Kranju (kot profesionalne ustanove). Ta poseg pa še dandanašnji spremljajo travmatične reminiscence, ki nas učijo, da se v prihodnje zlepa ne more zgoditi nič podobnega. Institucionalni kulturi je v določenem smislu naklonjeno tudi administrativno določanje materialnih pogojev dela. Kajti ti materialni pogoji so v teh razmerjih pogojeni predvsem s stanjem v primarni delitvi dohodka, oziroma s takšno ali drugačno rastjo družbenega proizvoda in praktično pomeni, da se letno povečajo za določen odstotek. Takšnemu določanju materialnih pogojev dela v kulturnih ustanovah so se te ustanove že v veliki meri prilagodile, oziroma v takšnem sistemu z večjimi ali manjšimi spremembami delujejo že ves povojni čas. Ugotoviti je treba, da je ta odnos dokaj stabilen. Na eni strani se ve, da bo rast sredstev približno enaka inflaciji (oziroma malo pod njo), na drugi strani pa se ve, da so to pogoji za preživetje in za ohranitev približno enakega nivoja dela, kot v prejšnjih letih. Splošnega slabšanja življenjskih pogojev v zadnjih letih seveda ni mogoče prezreti. Sledimo počasnemu, komaj zaznavnemu, vendar vztrajnemu upadanju kulturnih programov in kvalitete teh programov, v kolikor je ta kvaliteta v neposredni zvezi z materialnimi pogoji dela in je ni mogoče prekriti z osebno ali kolektivno ustvarjalnostjo, z deležem živega dela.

V takšnih, ustaljenih razmerjih se pogosto zdi, da je kultura relativno samostojno področje, ki ga obvladujejo delavci v kulturi in iz teh razmerij najbrž izhajajo ideološko poantirane (občasne) zahteve, da je kulturo treba prepustiti kulturnikom, kar vzbuja asociacije na druge nesprijemljive vzporednice: politiko politikom, gospodarstvo gospodarstvenikom. Kot sistemski korektiv takšnih miselnosti in idejnim deformacijam, ki bi se iz nje lahko razvile, se v interesni skupnosti za kulturo (podobno kot v drugih interesnih skupnostih) oblikujejo zbori izvajalcev, v katerih naj bi se artikuliral širši družbeni interes za določeno področje, interes delovnih ljudi, ki naj bi kot enakovreden partner, skupaj z izvajalci usmerjal programe same in zagotavljal vire za uresničevanje teh programov.

Preučevanje vloge uporabnikov v kulturnih skupnostih kaže, da bo njihova afirmacija najmanj dolgotrajen proces, skeptiki pa celo menijo, da bi bilo treba družbeni interes na tem področju oblikovati z drugačnimi organizacijskimi prijemi.

Družbeni interes na določenem področju kulture, kulturnoumetniške ali kulturno posredniške dejavnosti ne nastane preprosto tako, da svoje

mnenje o njem izrečejo delegati iz določene delegatske baze, ker so ta mnenja večinoma izraz lokalnih, institucionaliziranih ali na kakšen drug način partikulariziranih interesov, ki ne morejo, ne znajo ali tudi nočejo (na primer) upoštevati interesov strok, tradicije, nacionalne kulture v celoti, niso dovolj odprte za ustvarjalnost, ki se kaže v inovacijah, eksperimentih in včasih celo v ekscesnih oblikah odpora proti staremu in zastarelemu, v nekritičnem in ne dovolj osmišljenem forsiranju novega, drugačnega. Nosilci takšnih teženj so praviloma najprej posamezniki, izrazite umetniške osebnosti, ki so po naravi svojega dela in ustvarjanja zavezane iskanju, iskateljstvu in katere ne morejo že vnaprej zagotoviti popularnih rezultatov. Da bi odkrili nove obale človeškega iskustva in njegove senzibilnosti, je najprej treba zapustiti vsako obalo. Globalni družbeni interes je gotovo na strani napredka, nove, bogatejše in poglobljene ustvarjalnosti, toda katera delegatska baza lahko zagotovi razumevanje za inovacije, eksperiment, za vse novo?

Uveljavljanje novega pogosto ne morejo zagotoviti tudi kulturne ustanove same. V majnih okvirih, kot so naši nacionalni, je tudi pretok idej in njihovih živih nosilcev, ljudi, majhen. Kdor se je umestil v eno od »osrednjih« ustanov v Ljubljani, se le težko premakne v kakšen drug kraj, navkljub deklariranim načelom o policentričnem razvoju, ki je pogoje za delovanje določenih kulturnih institucij dokaj izenačil, ne glede na to, v katerem kraju se nahajajo. Tudi zahteve po socialni varnosti so v mnogih umetniških poklicih preveč poudarjene, zapostavljene pa so zahteve po ustvarjalnosti, kreativnosti. V interesu poslednje bi bila možna in potrebna večja selekcija med kulturnimi delavci pa tudi drugačna materialna stimulacija, ki bi za bolj kvalitetno delo zagotavljala tudi boljše vrednotenje dela od sedanjega.

Dane materialne možnosti za kulturo niso in ne morejo biti absolutna ovira za višjo kvaliteto kulturnih dejavnosti. Trditev, da si z določenimi materialnimi sredstvi ne moremo privoščiti več kulture, preprosto ne drži. Toda razmišljanja o stimulaciji kvalitete nimajo večje podpore. Uravnolovka in egalitarizem sta močnejša in uživata bolj množično podporo. Enakost v revščini je po splošnem jugoslovanskem modelu bolj sprejemljiva kot večje razlike na podlagi vrednostnih kriterijev.

Po drugi strani pa sistem kulturnih ustanov ni kaj prida naklonjen zahtevam po splošni dostopnosti kulturnih programov celotnemu slovenskemu prostoru. Ljubljana in regionalni centri imajo v tem pogledu še vedno prednost. Uporabniki kulture še vedno ne uspevajo zavezati izvajalce za programe, ki bi bili bolj enakomerno porazdeljeni po Sloveniji.

Razsrediščenje kulturnih dejavnosti je pomembno načelo, ob katerem se razmerje med ekonomijo in kulturo kaže v novi luči. V začetku je to načelo pomenilo pravico vsakega okolja, da si svoje kulturno življenje uredi v skladu s svojimi potrebami in možnostmi, v nadaljevanju pa tudi že zahtevo po čim večjem izenačenju pogojev za kulturno življenje, oziroma zahtevo po solidarnostnem ustvarjanju čim bolj izenačenih pogojev ne

glede na lokalne možnosti. Ob tem pa je treba ugotoviti, da se potrebe po kulturnem življenju pojavljajo v dokaj tradicionalnih oblikah. Najprej seveda kot želja po ustreznem prostoru, po možnosti v vsaki krajevni skupnosti, šele potem razmišljanja o programu. V mnogih primerih so ostali kar pri prvem in zlasti v tistih krajih, kjer so imeli večje materialne možnosti, je bilo zgrajenih razmeroma veliko prostorov, namenjenih kulturi, v mnogih primerih ti zidovi tudi samevajo prazni, brez dejavnosti ali pa je za njihovo vzdrževanje potrebno toliko sredstev, da jih uporabniki ne zmorejo. Ne samo v gospodarstvu, tudi v kulturi je očitno, kakšno škodo trpimo zaradi neurejenih komunikacij. Čeprav Slovenija ne pokriva površine večje od kakega evropskega velemesta, zaradi zastarelih komunikacij osrednje ustanove ostajajo nedostopne prebivalcem s periferije, oziroma je za njihov obisk potrebno nesorazmerno veliko časa in preveč stroškov.

Slejkoprej se pokaže, da sektorsko obravnavanje družbe, obravnavanje po ločenih segmentih ne daje kompleksnega vpogleda v dogajanje in tudi ne more voditi k celovitemu vpogledu v to problematiko. Kjer se kultura poskuša formirati kot osamosvojena in samozadostna družbena dejavnost, se kaj rada zaplete v izčrpavajoče polemike z drugimi osamosvojenimi sferami družbenega življenja, bodisi z gospodarstvom bodisi s politiko. Tedaj se zapira v svoje lastne sheme ali vztraja v tekmovalnem prestižnem odnosu z drugimi sferami družbenega življenja.

Le kompleksno in kar najbolj široko pojmovanje kulture lahko tudi kulturne dejavnosti afirmira kot produktivno družbeno silo, ki je soustvarjalec napredka, človekove emancipacije in njegove svobode.

Ob načrtovanju naše prihodnosti je nedvomno in v prvi vrsti tudi kulturno vprašanje, kako bomo kot družbena in kot nacionalna skupnost uravnavali svojo usodo, kako bomo gospodarili s svojimi naravnimi danostmi, z materialnimi in človeškimi potenciali, s prostorom, z razpoložljivim zrakom, z našo zemljo. Kakšno bomo to deželo prepustili zanamcem, to je gotovo pomembno vprašanje kulture. Kakšne življenske pogoje bomo izoblikovali na tem prostoru, kakšna bo pri tem vloga znanja, komunikacij, informacijskih sistemov.

V kolikor vseh teh komponent družbenega življenja ne bomo znali medsebojno povezovati in usklajevati, dokler merilo vseh teh dejavnosti ne bo človek z zagotovljeno prihodnostjo, tudi kulturne dejavnosti ne morejo zaživeti v svoji polni vlogi. Ob stihijskem, ekstenzivnem razvoju gospodarstva, ob politiki, ki bi bila zazrta samo v preteklost in nesposobna razumeti izzive prihodnosti, bi tudi kultura stagnirala na nivoju folklorne in ne bila več sposobna sodelovati pri zavestnem oblikovanju prihodnosti.

Zgodovinsko utrjeni (in pogojeni) odnosi

1. Mislim, da še zmerom traja zgodovinsko utrjeno »zaupno«, morda celo »intimno« razmerje med slovensko politiko in kulturo, če namreč nekoliko preprosto govorimo o njunem razmerju. Z ekonomijo je žal precej drugače: usmerjenost našega gospodarstva, razpetega v dovolj starosvetno pahljačo bazične industrije, za naše razmere kar velikih obratov tehnološko problematične predelovalne industrije, pa le majhnega deleža produkcije, ki zavoljo svoje intenzivnosti zahteva veliko znanja, in prepočasi naraščajočega deleža modernega kmetijstva (vse te napake so že dolgo znane), enostavno ne dopušča hitrejšega uresničevanja vizije »svobodnega združenega dela«, ki bi v svoji samozavesti lahko reproduciralo celovito optiko lastne produkcije. Žal je tukaj stanje skorajda katastrofalno: stagnacija pri vzpostavljanju kulturnejših delovnih razmer, ki jo povzroča blokada vlaganj v opremo in temu primeren tehnološki napredek, potiska v ozadje najbistvenejšo vrednoto socializma – ustvarjalno delo – in ga nadomešča (v precejšnji meri tudi zavoljo objektivnih težav) s percepcijo »proizvodnega dela«, ki se na običajni praktični ravni kaže le kot vsakovrstna napol ročna dela v najtežjih delovnih razmerah, ob tekočem traku, treh izmenah in podobno. Zanesljivo je prav, da je družbena pozornost posebej usmerjena v te oblike dela, zlasti kadar gre za izboljšanje delovnih razmer in osebne dohodke, ni pa dobro, da taka redukcija v precejšnji meri briše iz družbene optike širok sloj delavskega razreda, namreč visoko kvalificiranih delavcev, strokovnjakov in ustvarjalcev, ki bodo vendarle morali postati najpomembnejši nosilci napredka, razvoja. Vprašanje organiziranosti produkcije in vseh njenih elementov iz dela samega, brez vsakršnih transmisij, je dominantno družbeno vprašanje.

Glede na dejstvo, da temeljna raven – namreč združeno delo – za zdaj očitno ne dopušča hitrega uresničenja spoja kulture in produkcije, torej nekake lastne integritete, postaja razumljivejša še zmerom trdna »zaupnost« kulture in politike, ki vsaj zagotavlja možnost vstopa kulture v integriteto dela. V tem trenutku se nekaj podobnega morda še intenzivneje dogaja z izobraževanjem, in kar je še zanimivejše, z znanostjo, kar priča o resnično problematičnem »samozavedanju« našega združenega dela, saj je znanost po svoji naravi še posebej imanentna moderni produkciji. To seveda pomeni, da so zastavljeni civilizacijski cilji kulture v praksi dokaj oddaljeni, njihovo optiko pa vzdržujejo predvsem subjektivne sile, torej politika. Menim, da je to vendarle za silo dobro: je vzrok za pravzaprav razmeroma veliko neposredno prisotnost in vpliv kulture v našem življenju, v nekaterih pogledih morda pravo »partnersko« pozicijo »čisti« politiki v vprašanih daljnosežnega, usodnega pomena za našo

narodno in družbeno skupnost, kar sploh ni v nasprotju s slovensko tradicijo.

Hkrati pa je to seveda stanje, ki ga ni mogoče podaljševati v nedogled in gotovo zahteva hitrejše uresničevanje temeljnih socialističnih ciljev. Besni glasovi, ki govorijo o »slepariji«, »prevari« in podobno, so vse pogostejši tudi v sami kulturi; nedvomno gre za določeno »ambivalenco« kulture, ki poleg velikega vpliva omogoča tudi problematične stvari: nekritično politizacijo, razpoložljivost, služnost politiki, razvodenitev meril.

Uveljavljanje samoupravljanja je zlasti v samoupravnih skupnostih v prvem obdobju izredno pospešilo splošno družbeno zavest o kulturi kot produkcijskem dejavniku, opisani zastoji pa seveda pomembno načenjajo pridobljeno. V takih razmerah slabi delo interesnih skupnosti, prav tako pa tudi vpliv družbenopolitičnih organizacij, saj nemožnost premikov v produkciji odvzema politični in kulturni akciji precej elana; podobni so vzroki za zastajanje »podružbljanja« kulturnih dejavnosti. Kulturno področje je poleg tega še izrazito interesno organizirano, skorajda ni dejavnosti, ki bi jo predpisovali z zakoni; to je dobro, vendarle pa zaradi prevladujočega etatičnega urejanja stvari lahko tudi nevarno.

2. Ko presojam stanje in razvojne možnosti slovenske kulture, se ne morem »umestiti« niti v en – optimistični oz. pesimistični – ekstrem. Prepričan sem, da v nasprotju z nekaterimi drugimi področji družbenega življenja tu ni veliko zavoženo. Mislim, da so zato razlike pri presojanju stanja večinoma rezultat presoje stanja na drugih področjih, ki seveda kulturo bodisi omogočajo ali pa onemogočajo, ter nekaterih pogojev razvoja, ki bodo usodno vplivali tudi na kulturni razvoj. Svoje mnenje o poglavitnih vzvodih, ki so in bodo odločilni, sem opisal že v prejšnjem odgovoru, zdajle pa jih lahko le strnem: le ob bistvenem premiku razvoja produkcije v intenzivno, po stopnji vloženega znanja zahtevno smer, z upoštevanjem racionalne delitve dela v Jugoslaviji, si bi lahko slovensko združeno delo začelo hitreje prisvajati določene elemente kulture kot neizogibne sestavine ustvarjalnega dela. Na ta način bi za resnično svoje »pripoznalo« večji del slovenske kulturne institucionalne mreže, kar bi bilo največje jamstvo za pomembnejši premik k dograjevanju ter sila strokovno nepopolne zgradbe in tako premostitev v tem trenutku najtežjega kulturnega problema. Če tega ne bo, ostanemo pri starem, pri substitucijah različnih vrst: manifestacijah, vprašljivih kopijah nekdanjih taborov (Planica, Šentvid pri Stični) ali pa pri problematičnih bleščicah festivalske narave (večji del gledaliških srečanj, tudi Cankarjev dom) kot absolutnih vrhov slovenske kulture.

Za zdaj sodim, da razhajanja pri presojanju stanja in razvoja slovenske kulture in družbe nasploh nikakor niso presegla razmeroma normalnih okvirov pluralizma samoupravnih interesov, čeprav mnogi že kar dolgo bijejo plat zvona, da je treba vmes vendarle poseči s trdo roko. V našem

kriznem ekonomskem položaju je razumljivo, da so nekateri toni tudi malodušni, besni, do kraja zajedljivi, morda celo malce obupani (čeprav je tega zadnjega hvala bogu najmanj); družbeni dialog torej vendarle poteka in je zagotovo postal ena od temeljnih vrednot našega življenja. Hkrati je očitno, da v ozračju, kjer vprašanje dvojne morale, osebne odgovornosti, iskrenosti in tovarištva vendarle niso prevetrena, mnogi lahko mirno nastopajo s figo v žepu. Primerov se tod kar tare: – od eminentnih družbenih delavcev in forumov vse do Cerkve. Če torej po tej plati presojam usposobljenost za dialog in razprave, ki naj bi bil demokratičen, lahko kar dvomim; tako ozračje skriva v sebi tudi kopico blokad in nevarnosti za odprto soočanje vseh družbenih vprašanj.

Kritičen ekonomski položaj je nedvomno izredno težka hipoteka naše socialistične oblasti in vseh njenih subjektivnih sil. Defenziva, v kateri naj bi bila naša zveza komunistov, s te plati ni prav nič presenetljivega niti nepričakovanega, v svojem jedru pa je rezultat nekritičnega zadovoljstva, v katerega so nas pahnili navidezni razvojni uspehi prejšnjega desetletja. Vsekakor pa tak položaj zastavlja zvezi komunistov bistveno zahtevnejša vprašanja kot, denimo, vzhodnim partijam na oblasti, saj je očitno, da so ljudske množice pri nas vendarle mnogo več kot le deklarirana najpomembnejša razvojna sila. Odgovarjati zastavljenim vprašanjem na način, kot to delajo realsocialistične partije, torej tudi z represijo in administrativnimi blokadami, bi bila usodna zgodovinska napaka in pokop samoupravljanja. Če kaj, si ravno tega ni mogoče privoščiti, pa čeprav nekatera razmišljanja, včasih žal tudi dejanja, tečejo prav v to smer. S te optike so verjetno sodne procese v Sarajevu in Beogradu presojali tudi podpisniki nekaterih protestnih izjav z Zahoda; nenavadno je, kako strahopetno smo prezrli, da so bili to v glavnem napredni levičarski intelektualci, ne pa predstavniki konservativnih sil (ki so bili očitno procesov veseli, saj so voda na njihov mlin).

Možna pot je torej le argumentiran dialog, pa ne le to, marveč predvsem vključevanje vseh tvornih pobud, idej in njihovih nosilcev v nastajanje sprememb, opredeljevanju razvoja in oblikovanje planov, ki bodo v tem času naša bistvena strokovna naloga. Javne tribune so lahko takemu hotenju primerno orodje, še boljše pa bi morale biti sekcije ali problemske konference socialistične zveze, ki vsaj po zasnovi lahko zajemajo najširši krog vseh zainteresiranih. Žal je praksa taka, da so sekcije vsaj v zavesti ljudi obremenjene z vsakovrstnimi atributi – od nerealnih pričakovanj, da se bo nato vse v hipu uredilo, da bojazni, da na njih ni mogoče reči nič osebnega, individualno razmišljujočega. V primerjavi s tem imajo posamezne društvene tribune prednost: ker so sektorske, na njih nastopajo večinoma somišljeniki, pogledi so lahko delni, celo nestrokovni, kakih posebnih obligacij po njih ni, saj se pošljejo zahteve navadno zunanjim dejavnikom. Morda zdajle karikiram, vendar je stopnja odgovornosti eden bistvenih elementov za presojo primernosti določene tribune. Vendar: take dialoge pozdravljam, v njih je gotovo zametek

nadaljnjih navad našega družbenega življenja, ki naj bo še odprteje in demokratičnejše.

4. Delno sam, vsaj kar se načelnih stvari tiče, odgovoril že v odgovoru na prvo vprašanje. Sodim, da je sedanja organiziranost kulturnih skupnosti v določeni krizi – podobno kot večina preostalih samoupravnih skupnosti. Ob načelnih problemih je najvidnejše vprašanje, kako ob množici zelo delnih, da ne rečem lokalističnih interesov, oblikovati celovitejši pogled na razvoj kulture v širših teritorialnih oz. funkcionalnih enotah. Ta problematika je značilna za občinske in republiško kulturno skupnost in je povzročila in še povzroča pretežno ekstenzivni razvoj. Tej pomanjkljivosti dokaj botruje precejšnja odsotnost znanstveno raziskovalnega dela v kulturni politiki, kjer ob strokovnih in upravnih službah za potrebe SIS oz. upravnih organov praktično ni oporne točke. Vse to dopušča razmeroma poljubne razlage temeljnih načel te politike, predvsem načela policentrizma in enotnega kulturnega prostora, kjer so razlage in ambicije izrazito povezane s teritorijem, ne pa z zaokroženo in smiselno organiziranostjo neke dejavnosti. V tem pogledu je resnično precejšnja avtonomija, ki jo ima kultura pri zagotavljanju možnosti za umetniško in širšo kulturno ustvarjalnost, slabo izkoriščena: v marsičem podlega postavljaškim teritorialnim interesom, ki po načelu »vsi naj imajo vse« čisto brez pravega kulturnega zaledja nalagajo sredstva v kočljive zamisli, navadno, vsaj v zadnjem času je tako, v kake razstavne prostore, pa tudi vsi kulturni domovi ob hkratnih večnamenskih dvoranah niso nujni. Zatorej ni čudno, da zavoljo sedanje organiziranosti kulturne skupnosti hudo podlegajo takim pritiskom, področje pa zato ostaja daleč od optimalnejše organiziranosti (resda podobno kot preostale družbene dejavnosti). Napredek, ki je bil dosežen na kulturnem področju, pa je v primerjavi z nekdanjim državnim urejanjem teh stvari seveda vendarle več kot očiten.

5. Moja izkušnja o tem, koliko nas poznajo preostali jugoslovanski narodi, ni slaba. Mislim, da zlasti literatura, deloma likovna umetnost sploh nista tuji vsaj nekoliko izobraženim ljudem iz drugih republik. Slabše je, zanimivo, z glasbo in filmom, ki sta po svoji naravi zelo primerna medija za predstavljanje neke kulture.

Izkušnja, ki je natančnejša, saj jo lahko sproti preverjam, je prisotnost drugih kultur v Sloveniji. Že po tradiciji je vednost o srbskem tudi hrvaškem kulturnem ustvarjanju kar precejšnja, krepijo jo tudi številne revije s teh področij, ki jih imamo v Sloveniji precej. Drugo bistveno odstopa, najslabše je gotovo z umetnostjo Kosova, ki je malone ne poznamo. Empirična raziskava, ki so jo opravili v dokumentacijski službi Zveze kulturno-prosvetnih skupnosti Jugoslavije v Beogradu, govori o slovenski politiki medrepubliškega sodelovanja skorajda laskavo: glede na velikost, zmogljivosti in publiko imamo zanesljivo najcelovitejšo tovrstno

politiko med vsemi republikami. Poudariti je treba, da je tak rezultat predvsem posledica delovanja Cankarjevega doma, saj je po letu 1981 prav Slovenija edina republika, ki je pomembno razširila kulturno menjavo (ali pa zgolj sprejemanja) z drugimi republikami. Očitek o zaprtosti je zato relevantnejši glede na strukturo tega sodelovanja kot pa na obseg.

Vsekakor bi bilo nesmiselno trditi, da je obstoječa normativna ureditev v čemerkoli kriva za še zmerom premajhno kulturno sodelovanje; zanesljivo igra tod glavno vlogo vendarle tradicija, ki očitno po ustaljenem vzorcu opazuje druge kulture, temu primerno pa nekatere od njih tudi podcenjuje. Tod igrajo preveliko vlogo nekatera osebna poznanstva in zveze, ki povzročajo določene monopole, s tem pa nujno forsiranje posameznega na račun skupnega. Pozitiven dosežek medrepubliškega sodelovanja je zagotovo dejstvo, da to sodelovanje že dolgo ni več omejeno zgolj na Ljubljano, pri čemer bratske vezi med mesti in krajevnimi skupnostmi igrajo pomembno vlogo. Potrebne sistematičnosti pa še zdaleč ni in prav tukaj vidim veliko nalogo naslednjega obdobja, s katero bi si Slovenci omogočili zanesljivo informacijo o vsem najpomembnejšem, kar se dogaja v naši domovini.

SERGIJ PELHAN

Ali imamo kulturno politiko?

V marksistični teoriji o razvoju družbe v socializmu ima kultura v ožjem pomenu besede pomembno vlogo, ki so jo ji namenili že klasiki marksizma. Poznane so nam trditve, da je kultura posebnega pomena pri oblikovanju človekove zavesti, njegovega humanega življenja in človekovega osvobajanja.

Kulturo uvrščamo med pomembne vzroke, ki bodo oblikovali posameznika v visoko zavestno in humano bitje, ko se bo z razvojem družbe človekov prosti čas neprenehoma večal. Pri nas od časov, ko razvijamo samoupravljanje – tovrstno vlogo kulture še posebej poudarjamo. Drugi element, ki poudarja pomen kulture za slovenski narod, pa je njena posebna vloga v dosedanji zgodovini slovenskega naroda in v vlogi, ki naj jo odigra tudi v bodoče. O tej vlogi kulture, posebno v zadnjem času, veliko beremo, v času ko so kultura in nekateri njeni predstavniki vzburkali slovensko javnost. Kljub mnogim razpravam, napadom, medsebojnim obtoževanjem pa je videti, da so si kulturniki in politiki bolj ali manj edini o izrednem pomenu kulture za naš družbeni razvoj. Nobeden ne zanika, da je kultura doslej odigrala izjemno vlogo pri oblikovanju slovenskega naroda, še več, vsi so si bolj ali manj edini, da se Slovenci kot narod lahko

enakovredno uvrstimo ob bok drugim evropskim narodom le s svojimi kulturnimi dosežki in mnogo manj s svojimi tehnološkimi zmogljivostmi.

Toda, če smo si o teoriji edini, kakšna je naša kulturna politika v praksi? Če izhajamo iz teorije, bi človek pričakoval, da naša družba zaradi vsega naštetega vodi politiko, v kateri odigrava kultura posebno vlogo. Žal je po mojem trdnem prepričanju ravno nasprotno. Trdil bi celo, da je ravno na tem področju razlika med proklamacijami in dejanskim stanjem največja.

Ko se je pripravljalo gradivo o kulturi za plenum CK ZKS, sem kot mnogi drugi kulturni delavci pričakoval, da bo v njem tudi analiza dejanskega stanja, ki bi pokazala, kako smo uresničili naše dosedanje usmeritve v kulturi, in nakazali pot naprej. Ker to ni tako, lahko svoje trditve o podrejeni vlogi kulture v naši družbi ponazorim le z nekaterimi podatki, ki prav gotovo ne dajejo celovite slike, kažejo pa našo dejansko skrb zanjo. Na raznih posvetih zvemo, da zahodne in vzhodne države dajajo za kulturo približno 1,5% do 3% narodnega dohodka. Pri nas slišimo za številke, ki znašajo od 0,29% do 0,50% narodnega dohodka. Ob tem pa še ugotovljamo, da delež kulture v narodnem dohodku stalno pada, kar čutimo delavci v kulturi tudi pri lastnem standardu, ki je mnogo nižji kot standard delavcev, ki delajo v gospodarstvu. Vse bolj se delavci v kulturi zavedamo, da naš položaj v svobodni menjava dela še zdaleč ni enak in da ga ne krojimo izvajalci in naši uporabniki, ampak se še vedno oblikuje administrativno. Sprašujemo se, kako naj se kot narod enakovredno v kulturi srečujemo z dosežki drugih narodov, če pa npr. Münchenska opera dobi največkrat več sredstev kot vsa kultura v Sloveniji, če dajemo za kulturo svojega naroda toliko kot za odpravo posledic potresa v Črni gori ali mnogokrat manj kot za sanacijo napačnih naložb v Gorenju?

V socialistični družbi, kjer uvajamo načelo delitve dohodka po delu in solidarnosti, pa se srečujemo še z drugimi paradoksi celo v kulturi sami. Danes se vsem zdi razumljivo in logično, da je delo npr. učitelja v osnovni šoli v Ljubljani enako vrednoteno kot učitelja v Solkanu. To pa ne velja za delavce v kulturi. Igralec v večjem gledališču v Ljubljani dela za približno enak OD enkrat manj kot igralec v Primorskem dramskem gledališču ob tem, da se položaj igralcev v Ljubljani tudi drugače obravnava in skuša hitreje reševati. Podobno je tudi z reševanjem prostorske problematike, saj se mnogo hitreje rešuje, čimvečji je center. Vsaka, že površna analiza prostorske problematike bi pokazala, da je v slovenskem prostoru že dobrih trideset let eden najaktualnejših problemov prostorska stiska Primorskega dramskega gledališča. Toda, ker je kultura tudi pri reševanju prostorske problematike v politiki te občine na zadnjem mestu, so se stvari dosedaj reševale le s projekcijami. Trditev, da se problemi v večjih centrih hitreje premostijo, sloni tudi na ugotovitvi, da kljub uvedbi samoupravljanja v kulturo v njej še vedno prevladujejo administrativno birokratski elementi s centralističnimi težnjami.

Vzroki za težnje po centralizmu v kulturi so naslednji:

1. Vsaka kultura je v institucionalnem pogledu hierarhično oblikovana. Tako so običajno v republiškem centru zbrane večinoma kulturne institucije, ki naj bi zadovoljevale interese bolj ali manj celotnega naroda, v preostalih centrih pa institucije, ki naj bi zadovoljevale interese prebivalstva v regiji ali občini.

2. Čim bolj je republiški center gospodarsko in politično močan – v smislu odločanja – in čim več je v njem kulturnih institucij, tem močnejša je težnja po centralizaciji.

3. Dejstvo, da je svobodna menjava dela po prvem zagonu ostala povsem na začetku in da se sredstva za kulturo kot tudi druge družbene dejavnosti delijo še naprej po administrativni logiki, podpira centralistične težnje in manjša samoupravo.

V Sloveniji smo v kulturni politiki ravnali drugače. S krepitvijo samoupravnih procesov in njihovo uveljavitvijo v družbenih dejavnostih smo izoblikovali politiko policentričnega razvoja, ki je v kulturi našla plodna tla zaradi enakomerne razvitosti celotne Slovenije in vsebine kulturnih dejavnosti; zato trditev, da je npr. opera v Ljubljani nacionalnega pomena, opera v Mariboru pa regionalnega, ni logična.

Gorica je v zgodovini vedno odigrala pomembno vlogo v razvoju slovenske kulture. Z izgubo Gorice po 2. svetovni vojni si Nova Gorica prizadeva pridobiti vlogo v slovenskem prostoru, ki ga je prej imela Gorica. Z ustanovitvijo – sicer zelo pozno – kulturnih ustanov: Goriške knjižnice, Goriškega muzeja, Zavoda za spomeniško varstvo, Pokrajinskega arhiva, s profesionalizacijo Primorskega dramskega gledališča, Kulturnega doma in široko razvejano kulturo, predvsem pevsko, si je Nova Gorica hitro pridobila ustrezno vlogo v slovenskem kulturnem prostoru.

Velik preskok v tem razvoju je nedvomno bila uvedba samoupravnih procesov v kulturo, ustanovitev kulturnih skupnosti, in še posebej Kulturne skupnosti Slovenije, s pomočjo katere smo začeli po letu 1976 uveljavljati politiko policentričnega razvoja. S tovrstno politiko sta si PDG Nova Gorica in Goriški muzej glede na svojo dejavnost pridobila status ustanov republiškega pomena. Nova Gorica pa je po kulturni ponudbi prišla med prve štiri slovenske centre.

Kljub temu da delavci v kulturi večkrat poudarjamo premajhno zavzetost širše družbe do kulture in njenega razvoja, pa je treba reči, da smo sedanjo kulturno raven lahko dosegli le ob širši podpori, zastavljeni kulturni politiki, saj smo verjetno mesto, ki se je v zadnjih desetih letih po kulturni ponudbi in kadrovske v kulturi najbolj okrepilo. Politika vlaganja v človeka, ki jo je sprejela že OK ZKS Nova Gorica leta 1976 in leta 1980, ko je obravnavala kulturno politiko, danes daje že prve rezultate.

Poglejmo nekatere podatke o knjižnici:

	knjižni fond	obiskovalci	izposoja
leto 1974	83.819	44.485	38.081
leto 1984	159.478	87.896	193.342

V letu 1984 je organizirala še štiri tematske razstave, 20 priložnostnih in 6 literarnih večerov za odrasle ter 88 ur pravljič, 11 ugank meseca, 9 razstav likovnih del osnovnošolcev in 42 razstav najboljših knjig ter pet pogovorov o novi knjigi.

Primorsko dramsko gledališče:

	štev. predstav	štev. obiskovalcev	štev. kult. anim. v DO
leto 1975	171 lastnih 7 gostujočih	40.150	23
leto 1984	215 lastnih 68 gostujočih	58.924	84

V tem obdobju – kar je najpomembnejše – je gledališče po mnenju strokovnjakov tudi po kakovosti doseglo preostala slovenska gledališča. Gledališče je v letu 1984 vključilo v svoj program vse srednje šole, skupaj z ZKO-jem izvedlo lutkovni abonma v Novi Gorici in začelo z lutkovnim abonmajem v Desklah (24 predstav), organiziralo in vodilo Mladinski oder, ki je pripravil predstavo za najmlajše in jo 36-krat odigral.

Velik razvoj je napravilo v izvedbi festivala Goriška srečanja, navezalo stike – stalne – z gledališčem iz Trsta in Teatrom Wspolczesny iz Varšave, se uvrstilo v meddržavne pogodbe s Poljsko, Alžirijo in Veliko Britanijo ter skupno s SSG iz Trsta in Kulturnim domom gostovalo v zamejstvu in tam imelo tudi mentorsko vlogo.

Glasbena dejavnost:

	leto 1974	leto 1984
Pevski zbori	19	29
Glasbene skupine	5	6
Gledališke skupine	–	5
Število aktivnih pevcev	800	1200
Glasbena mladina (vzgojni program)	32	21
Prireditve	–	52
Likovne razstave	10	24
Glasbeni koncerti (KD N. Gorica)	6	31
Studio za izrazni ples	–	1
Likovne skupine	–	2

Večje prireditve so: Primorska poje – lani je nastopilo že 125 zborov z obeh strani meje, Naša pomlad – revija otroških in mladinskih zborov, Naša pesem, Srečanje plesnih skupin, Revija pihalnih orkestrrov, koncert najboljših orkestrrov, Goriški zbori pojo, Srečanje gledaliških skupin občine in zamejstva, Srečanje lutkovnih skupin in Kogojevi dnevi, ki se razvijajo v vse pomembnejši festival sodobne slovenske glasbene ustvarjalnosti.

Velik razvoj je opazen tudi v drugih kulturnih dejavnostih v programskem in izvajalskem smislu (Goriški muzej – obnova gradu Kromberg, pridobitev gradu na Dobrovem, ureditev zbirk; ZSV Nova Gorica – urejanje Šmartnega, Kanala ipd.), ki pa ga ni mogoče izkazati s statističnimi podatki.

Iz navedenega lahko ugotovimo, da je danes Nova Gorica mesto, ki ima dovolj kulturne ponudbe, zato moramo začeti razmišljati, kako jo čimbolj ustrezno prečiti v regijo in manjše kraje v občini ter v plodno zamenjavo z zamejstvom.

Tovrstne rezultate smo dosegli predvsem z:

a) ustrezno kadrovsko politiko, ki jo je nujno treba nadaljevati,
b) z učinkovito moralno in finančno podporo OSS Nova Gorica, ki že dobrih petnajst let vodi kulturno akcijo, v kateri podpira gledališko, glasbeno, filmsko in knjižničarsko dejavnost ter posamezne amaterske skupine,

c) z zavestno kulturno politiko na gledališkem in glasbenem področju skoraj vseh srednjih šol v Novi Gorici,

d) k temu pa veliko prispevajo tudi kadri v kulturi, ki z večjim naporom kot drugje (npr. igravec in odrski delavec sta skoraj dvakrat bolj obremenjena z delom kot v nekaterih ljubljanskih gledališčih) delajo pri ustvarjanju kulturnih dobrin in njih posredovanju, s tem da pogosto OD prelivajo v akcije. To potrjuje tudi dejstvo, da so OD zaposlenih v kulturi vedno med najnižjimi med delavci v družbenih dejavnostih v občini.

Osnovna stiska v kulturi v Novi Gorici je drugače. Medtem ko so v nekaterih regionalnih in občinskih središčih gradili kulturne domove, obnavljali in širili kulturne institucije in je marsikje zmanjkalo denarja za programe, pesti Novo Gorico huda prostorska stiska v kulturi že od izgradnje mesta.

Tako danes ugotavljamo, da je Nova Gorica edino regijsko in med redkimi občinami središče, ki nima ustrezne dvorane za gledališče, kaj šele za delo profesionalnega gledališča, ki nima galerije, medtem ko so preostale ustanov prostorsko razdrobljene. Huda prostorska stiska se rešuje prepočasi in preveč razdrobljeno, tako da pravih rezultatov danes še ni. Res je sicer, da smo dobili nov Kulturni dom z dvema dvoranama, ampak smo hkrati izgubili dvorano v stavbi Skupščine občine in dvorano na sodišču, ki zdaj samevata prazni, saj se »ne spodobi«, da bi v njih bila še naprej kakršnakoli kulturna dejavnost.

Delni premik bo dosežen s pridobitvijo prostorov za ljudsko-pionirski oddelek Goriške knjižnice v letošnjem letu, ostala pa bo stiska študijskega oddelka. Pokrajinski arhiv, ki ga je prizadela poplava leta 1983, ima v kulturi prednost in treba je zastaviti vse sile, da se pridobijo prostori do srede leta 1986, tako da bi bila dograditev Kulturnega doma Nova Gorica za potrebe gledališke in galerijske dejavnosti prednostno opredeljena v programu občine in republiške Kulturne skupnosti za obdobje 1986–1990.

Nova Gorica mora zaradi svoje obmejne lege, predvsem v kulturi

odigrati pomembno vlogo, še zlasti pa v stikih z zamejskimi Slovenci, če hoče prispevati svoj delež k enotnemu slovenskemu kulturnemu prostoru. Pri tem pa ne sme zanemarjati tudi stikov z večinskim narodom. Kolikor lahko dobro ocenimo kulturne stike z italijanskim narodom, pa si še vse premalo prizadevamo za oblikovanje skupne kulturne politike z našimi rojaki v zamejstvu. Zdi se, da vse preveč – kljub pogostim kulturnim izmenjavam in nekaterim dobrim akcijam – vidimo le svoje interese, bojazni ali ideološke zapreke, ne da bi se zavedali nujnosti enotnejšega nastopanja in oblikovanja skupne kulturne politike.

Podatki iz obmejnih občin kažejo, da je sodelovanje med nami in Slovenci v zamejstvu dobro razvito, še posebej med amaterskimi skupinami. Tu je nedvomno najmočnejša vez Primorska poje, nato pa vrsta skupnih prireditev, kot so Dnevi Doberdoba v Novi Gorici, Celjanka, Srečanje oktetov v Ricmanjih, koncert treh dežel v Bovcu ipd. Veliko več pa je neposrednega sodelovanja med skupinami, ki so pripomogle tudi k pobratenju krajev na obeh straneh. Kljub tej razvejani dejavnosti pa pograšamo načrtnejšo kulturno politiko Zveze kulturnih organizacij tudi na tem področju, saj je veliko srečanj povsem stihijsko organiziranih. Institucije tudi trajno sodelujejo med seboj, tako npr. PDG in SSG Trst, ki na obeh straneh meje organizirata skupna gostovanja, veliko vlogo je prevzel Kulturni dom Gorica kot eden od nosilcev festivala Alpe-Jadran in v izmenjavi programov, Goriška knjižnica skrbi za nakup knjig v nekaterih zamejskih krajih, Goriški muzej pripravlja nekatere etnološke razprave. Skratka, že naštetu kaže na bogato vsakodnevno kulturno življenje, ki ga je sprva zaprta meja precej zmanjšala, še bolj pa pustila grenak okus pri Slovencih na obeh straneh meje. Kot že rečeno, pa manjka tudi na tem področju enotnejša kulturna politika, ki jo je moč doseči le s skupnim načrtovanjem s Slovenci v zamejstvu.

Kljub zadovoljivemu sodelovanju – gledano z vidika statističnih podatkov – pa ugotavljamo, da so na tem področju še vedno ovire, ki bi jih pri oblikovanju enotnega kulturnega prostora morali hitreje odstranjevati. Slovenci smo v zadnjih petih letih dobili dva kulturna domova, pa med njima še ni ustreznega kulturnega sodelovanja, razen v načelu. Tudi pri Italijanih še ni čutiti dovolj zanimanja za našo kulturo, ne pri soorganiziranju skupnega festivala Srečanje gledališč Alpe-Jadran ne pri drugih oblikah kulturnega sodelovanja. Pri naših razstavah, koncertih, predstavitev naših knjig v italijanskem jeziku za Italijane se v Gorici običajno srečujemo le s Slovenci in redkimi italijanskimi predstavniki. Mi, ki smo na meji, se dobro zavedamo, da se odprtost slovenske kulture lahko potrjuje le v odprtosti v širši evropski prostor. Zavedamo se, da bo treba več vlagati v kulturno ponudbo slovenske kulture v sosednji evropski prostor in se z dosežki le-tega tudi oplajati, kot smo se v vsej dosedanji zgodovini, in da konkretne akcije, kot npr. že omenjeni festival Srečanje gledališč Alpe-Jadran, niso beg iz skupnega jugoslovanskega prostora. Oblikovanja enotnega slovenskega kulturnega prostora ni mogoče načrtovati, če se

bomo zapirali samo v svoj slovenski prostor niti ne, če se bomo zapirali samo v jugoslovanske meje. Že dejstvo, da smo Slovenci kot narod razkropljeni v štirih državah, zahteva našo odprtost in sodelovanje s svetom v najširšem smislu te besede.

TONE PERŠAK

Kočljiva razmerja

Vprašanja so tako kompleksna (in pomembna), da bi vsako od njih terjalo odgovor v obsegu knjige ali vsaj eseja in ne le v obsegu ena do dveh tipkanih strani. Kljub temu skušam po svojih močeh odgovoriti na vsa vprašanja po vrsti, čeprav bodo odgovori nemara preveč površni in neutemeljeni in morda na videz manifestativni.

Ad 1. – Daljni, nemara preidealni in utopični cilj je verjetno povsem nepolitična družba oz. družba brez politike, vendar hkrati družba, v kateri bi vsi člani družbe na neposreden in neodtujen način soodločali o vseh zadevah, ki zadevajo skupnost v celoti. Pri tem jih naj ne bi oviral politični način mišljenja (zavesti) o svetu, ki je od vseh načinov mišljenja (oblik zavesti) najbolj ozkosrčen, izključujoč in uničevalen. Takšna vizija družbe predpostavlja dosledno izvedbo zamisli samoupravljanja in obenem izključuje vse možne oblike dominantnih grup (razredov, političnih organizacij, birokracije itn.) znotraj skupnosti. Vsaka grupacija te vrste, naj bo to kasta svečenikov, plemstvo, boržuzazija, politična stranka ali vojska, vsiljuje svojo razlago in vizijo sveta večini in v imenu le-te zatira večino in vse druge oblike političnega in zlasti nepolitične oblike mišljenja, si jih skuša podrediti, jih omejiti in usmerjati, ker si le tako lahko zagotovi oblast. Ker so med številnimi vzroki za pojavljanje dominantnih grupacij v družbi med najpomembnejšimi tudi ekonomski in kulturni razlogi, je jasno, da bodo razmerja med gospodarstvom, kulturo in politiko še dolgo odločilna za razvoj dejanske demokracije.

Kar zadeva jugoslovansko politično prakso, je pač treba priznati, da kot legalna, celo z ustavo institucionalizirana dominantna grupa funkcionira Zveza komunistov, tako da v praksi prihaja do popolnega izenačenja politike v širšem pomenu besede (politike države kot upravne, gospodarske, nadnacionalne samoupravne skupnosti) in politično-ideološke dejavnosti ZK. Poleg tega se v praksi kot dodatna dominantna grupa uveljavlja še upravno-politična birokracija, ki formalno sicer udejanja in varuje politično-ideološki interes (program) ZK in je zato formalno tudi podrejena ZK (moralno-politična neoporečnost in članstvo v ZK kot dejansko poglavitni kriterij izbire za večino odgovornejših funkcij in vodilnih delov-

nih mest), vendar se birokracija kot neposredni nosilec stvarne moči in oblasti (ob policiji in vojski) nenehoma in vsaj do določene meje osamosvaja. Takšna politična praksa pa ima tudi za razvoj ideologije (kot marksistične misli, ki naj bi bila podlaga politični praksi ZK) dokaj slabe posledice, ker se mora ta misel nenehoma podrežati interesom in pogojem (lastne) politične prakse, ker je pač to prakso treba sproti opravičevati in pojasnjevati. Po drugi strani pa to pomeni, da se pragmatično poenostavljena ideologija (pojmem uporabljam ves čas v ožjem pomenu besede kot sistem kategorij in vrednot, ki utemeljuje in izraža voljo politične grupacije do popolnega pregleda in nadzora nad vsem bivajočim) tudi po sili razmer nujno vsiljuje kot kriterij vsem drugim oblikam mišljenja ter duhovne produkcije in vsem drugim praksam. Tako smo namesto postopni depolitizaciji priče vse hujši politizaciji (gospodarstva, šolstva, kulture v ožjem pomenu besede, celo privatnega in družinskega življenja). Obenem pa je zavest o nujnosti depolitizacije tudi ves čas prisotna, saj je navsezadnje položena v osnove zamisli samoupravljanja. Od tod občasne sprostitve in potem vedno znova ponovne zaostritve razmer kot vsiljevanje politično-ideološkega načina mišljenja na vseh področjih življenja: kljub vsem zagotovilom dejansko onemogočanje razmaha drobnega gospodarstva iz strahu pred širjenjem moči privatnega sektorja in pred izgubljanjem kontrole nad njim, ponovno zaostrovanje in ideološka represija na področju svobode mišljenja in govora, nemožnost demokratičnega dialoga med politiko in drugače (ne nasprotno!) mislečimi itd. Navidezni paradoks je v tem, da sta samoupravljanje in dejanska demokracija (pluralizem idej, demokratični dialog) v prvi vrsti odvisna od stopnje kulture (ne civilizacije!), ki zadeva razvitost in širino zavesti o svetu, raven medčloveških in mednacionalnih odnosov itd. Nista in ne moreta pa biti vprašanje politike. Kultura pa a priori pomeni pluralizem idej (ne strank!) in zanikanje ideologije. Čim se kultura (npr. ta ali ona sfera umetnosti, šolstvo, morala ipd.) podredi ideologiji, izgubi značaj in pomen kulture, se spremeni v propagando, omeji svoja obzorja (izključevanje vsega, kar je izven ideološke sheme) in postane nevarno orožje v prid prizadevanj po totalitarizmu. Zgodovina evropske in tudi slovenske kulture je zgodovina nenehnega boja zoper takšne ali drugačne totalitarne težnje in ta funkcija je ena temeljnih funkcij kulture danes in bo tudi v bodoče.

Ad 2. – Po eni strani je gotovo res, da sodi Slovenija med kulturno visoko razvite dežele (število dramskih gledališč, filharmoničnih orkestrrov, oper, število založb in likovnih razstavišč ter razstav itn.). Po drugi strani pa je tudi res, da je slovenski kulturi v celoti letos na voljo približno 317 starih milijard, medtem ko samo Državna opera v Münchnu dobi letno dotacijo v višino 800 starih milijard (v din). Navzlic vsem načelnim zagotovilom, da kultura pomeni najvišjo možno obliko produkcije, je kultura v praksi pojmovana in obravnavana kot eno od področij »družbene porabe« in je zato tudi med prvimi na udaru restrikcij, ki so posledica

politike gospodarske stabilizacije, ki bo tudi po najbolj optimističnih ocenah trajala najmanj do l. 1995, a verjetno še dlje (zadolženost Jugoslavije, zlasti če jo obračunavamo v jugoslovanski valuti, nezadržno raste). Posledica tega je nenehno realno zmanjševanje sredstev za kulturo, kar pomeni vedno manj knjig, vedno manjše honorarje, vedno manj možnosti za (zadostno) plačane nastope glasbenikov, vse manj kupcev slik in kipov, vedno manj tuje strokovne in leposlovne literature, torej zaostajanje in provincializacijo. To je stvarnost. Če merimo status in perspektivo kulture skozi njen materialni položaj, a ta nedvomno je merilo njene vrednosti in potrebnosti z vidika družbene hierarhije (poklic pisatelja, glasbenika, kiparja . . . je po teh merilih vreden veliko manj od večine drugih poklicev), je seveda jasno, da pač kultura zelo malo velja; ne glede na njen reprezentativni pomen. Veliko se govori o prestrukturiranju slovenske kulture, ne da bi ob tem upoštevali stvarne pogoje. Govori se o nujnosti spojitve ljubljanske in mariborske opere, pričakujemo lahko tudi predloge za ponovno ukinjanje gledališč, orkestrov itd., češ da tako majhna mesta kot sta Maribor in Celje v razvitih državah sploh nimajo gledališč. Res je, da npr. Freising ne potrebuje svojega gledališča, saj se meščan Freisinga s t. i. »Schnellbahnom« v pol ure pripelje do kateregakoli od več kot štiridesetih gledališč v Münchnu, če pa si hoče Celjan ogledati predstavo v Ljubljani, se vozi z vlakom ali avtobusom do Ljubljane in nato domov celo uro in pol, medtem ko se Mariborčan ob sedanjih voznih redih isto noč sploh ne more vrniti domov.

Pa še vprašanje o demokratičnem dialogu? Beseda dialog sama po sebi predpostavlja udeležbo enakovrednih partnerjev, katerih mnenja in stališča so docela enakovredna, dokler se eno od njih s pomočjo argumentov in dokazov ne izkaže kot pravilno, drugo kot zmotno. Pri nas tak dialog vsaj do določene meje že je možen. To mejo pa največkrat določa nek politični (ideološki) interes ali ozir. Politika se načelno (včasih) zavzema za dialog, vendar le za dialog znotraj določenih apriornih predpostavk. S svojimi pragmatičnimi političnimi interesi je, kot rečeno, pravzaprav enako omejena tudi ZK sama; nemalokrat je očitno, da člani (in forumi) ZK ne gredo z drugače mislečimi v resničen dialog (in ne na isti ravni), temveč se poslužujejo takšnih ali drugačnih oblik represije (diskvalifikacij), ker menijo, da določena vprašanja ali področja iz politično pragmatiskih razlogov morajo ostati nedotakljiva.

CK ZKJ je na 16. seji (gl. Delo 11. III. 1985) v svoje sklepe zapisal tudi napotek, naslovljen na komuniste, ki so člani uredništev časopisov, revij in drugih sredstev javnega obveščanja, po katerem so ti ljudje »zavezani, da odločno, dosledno in enotno izvajajo sklepe s 5. in 6. seje CK ZKJ. Komunisti v uredništvih ne smejo dovoliti, da bi bila javna glasila izkoriščana in zlorabljana za spodbujanje napetosti, političnih manipulacij in destrukcij, nenačelnih konfrontacij, upreti se morajo objavljanju idejno-političnih stališč, ki so v nasprotju s temeljnimi opredelitvami naše družbe, prodorom malomeščanske miselnosti in sporočil.« Pri tem ostaja docela

nejasno, kaj vse že sodi med nezaželeni stališča in sporočila in kaj še ne. O tem naj bi očitno razsojali uredniki komunisti sami (glavni in odgovorni uredniki javnih občil, razen izrazito strokovnih časopisov in revij, so skoraj praviloma člani ZK), ki jim je tako pravzaprav vsiljena vloga cenzure in (v bistvu) prepovedan dialog. Obenem to navodilo, kot že mnoga predhodna, jasno izraža temeljno nezaupanje v zrelost bralcev in v njihov čut za samostojno razsojanje. Ne nazadnje gre pri tem za klasično nezaupljivost oblasti, ki nujno potrebuje sovražnika za svoje samoutemeljevanje. V takšnih pogojih seveda o izrazito ugodnih možnostih dialoga ni mogoče govoriti. A eno je jasno: z vsem tem izgublja tudi ZK. Izgublja zaupanje in izgublja možnosti za razvijanje misli, na kateri temelji. Dokler bo politika na javno zastavljena vprašanja in na »drugačne« trditve ter predloge odgovarjala le s kazenskimi ali moralnimi in političnimi obsodbami, o dialogu ne bo mogoče govoriti. Pogovor istomišljenikov še ni demokratični dialog, še zlasti ne, če o moči argumentov odloča politična hierarhija. Demokratični dialog je možen samo v družbi, v kateri vlada dejanski pluralizem (poudarjam: ne pluralizem ideologij in strank, temveč pluralizem idej, zamisli in mnenj, ki se javno vzajemno preverjajo v dialogu enakopravnih partnerjev).

Ad 3. – V zadnjem času se ponovno uveljavlja teza, da je sleherno javno delovanje v bistvu politično, pa naj bo po svoji naravi kulturno (umetniško), znanstveno, gospodarsko ali celo športno. Mislim, da je ta trditev v bistvu le izraz prizadevanj za univerzalizacijo političnega (ideološkega) načina mišljenja in uzakonitev političnih (ideoloških) kriterijev za vsa področja življenja in ustvarjanja. Neko umetniško ali znanstveno udejstvovanje je politično v toliko, v kolikor izhaja iz političnega načina mišljenja, ki sam po sebi pomeni zanikanje bistvenih komponent tako umetniškega kot znanstvenega načina mišljenja. Pri tem niti ni važno, za katero in kakšno ideologijo gre, saj nas zgodovina uči, da lahko tudi najbolj »pozitivne« ideologije v politični praksi povzročijo in izzovejo nasilje katastrofalnih razsežnosti. Bistveno za politični način mišljenja je, da neprimerno bolj kot znanstveni ali umetniški oži vidik (zajetje sveta), obenem pa želi ta svoj omejeni vidik univerzalizirati in uveljaviti kot odločilen za vsa področja življenja. Za ideologije 20. stol. je značilno, da si podobno kot religije srednjega veka največkrat nasilno podrejšo celoto življenja v sinhronem in diahronem pomenu besede. Svojo interpretacijo sveta vsiljujejo umetnosti in znanosti (»popravljanje« zgodovine, uveljavljanje uradnega sloga v umetnosti) in s stališča te interpretacije tudi vrednotijo umetnost in znanost. Praksa kaže, da podrejanje ideološkim kriterijem največkrat ne pripelje do pomembnejših umetniških ali znanstvenih dosežkov (nazoren dokaz za to so vedno znova neuspešni natečaji za novo državno himno). Pomembnejša so tista kulturna dejanja, ki se na neideološki način zoperstavljajo totalitarizmu politike (ideologije) oz. univerzalizaciji političnega mišljenja, političnim manipulacijam z resnič-

nostjo (npr. z zgodovino pa tudi s sedanostjo); to pa zato, ker skušajo uveljaviti vidik, ki je sam po sebi univerzalnejši in obenem nepragmatski in neutilitarističen. Pri tem je seveda mogoče in tudi treba ločevati to, kar stori kulturni delavec kot državljan in kaj kot ustvarjalec. Vendar le do neke meje, kajti dolžnost slehernega državljana je, da se zoperstavlja poskusom univerzalizacije in totalitarizacije političnega (ideološkega) načina mišljenja.

Kar zadeva vprašanje o stanovski solidarnosti in idejni diferenciaciji, je najbrž treba poudariti, da človeška in ne le stanovska solidarnost in poštenost zahteva, da delovanja stanovskega tovariša ne ocenjujemo in ne vrednotimo politično in na politični način. Do idejne (nazorske, filozofske) diferenciacije prihaja med kulturnimi delavci vsak dan (naša dela so tudi izraz naših nazorov in idej), slabše je, če dobi ta diferenciacija politično-pragmatski in ideološki predznak, do česar prihaja včasih tudi zato, ker kulturni delavci nasprotujejo politični praksi, skozi katero se udejanja politični način mišljenja, medtem ko je delovanje posameznikov pravzaprav del te prakse. Kje je meja med čistim in s političnim načinom mišljenja ter ideologijo opredeljenim političnim delovanjem in javnim delovanjem, ki bi ga lahko imenovali politično le v prvotnem pomenu besede, ker mu pač gre za »res publica«, vendar pa ni in ne želi biti zgolj politično v sodobnem pomenu besede, je seveda težko reči, res pa je, da mnogi primeri »idejne diferenciacije« v kulturi pri nas prej spominjajo na denuncianstvo ali vsaj na glasno dokazovanje lastne nedolžnosti in pravo-vernosti, čeprav žal niti eno niti drugo ne naredi ne umetnika ne znanstvenika pa tudi resničnega politika ne.

Ad 4. – Avtonomijo kulture najbolj omejuje njen materialni položaj, se pravi njena materialna odvisnost. Bistveni problem samoupravljanja je bil mimogrede že omenjen. Tudi v kulturni sferi samoupravljanje in s tem avtonomijo kulture radikalno omejuje institucionalizacija oblik samoupravljanja. Odločanje o že odločenem. Eden temeljnih problemov je nezaupanje v strokovnjake: o programu gledališča, ki ga je oblikoval strokovnjak (umetniški vodja) dokončno odloča svet, sestavljen deloma iz ljudi, ki so nekvalificirani in deloma iz ljudi, ki mislijo politično. Itd. Itd.

Ad 5. – »Ali je naša kulturna ustvarjalnost ustrezno navzoča v zavesti drugih narodov in narodnosti v Jugoslaviji ali ne?« Ni! »Ali smo dovolj storili, da spoznavamo najboljše dosežke drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti?« Nismo! »V čem obstoje ovire za tesnejše sodelovanje?« V pretirani formalizaciji in birokratizaciji t. i. medrepubliškega sodelovanja. »...in kako jih presepati?« Bistvo vseh plodnih kulturnih stikov v zgodovini je bilo, da je do njih prihajalo spontano in iz potrebe, ne po direktivi in načrtu. Politika lahko stori le to, da odstranjuje ovire, birokracija pa to, da ne zatira spontanih spodbud s formalističnim zavlačevanjem. Razlike v kulturnih tradicijah jugoslovanskih narodov so nedvomno pomembna

ovira za razumevanje, o nezanimanju bi najbrž težko govorili. Bistvenejše je to, da uradni kanali večkrat preveč protežirajo »izvoz« tistega dela nacionalne (republiške) kulture, ki ni več neposredno aktualen in živ in je zanimiv bolj za zgodovinarje kot za večino občinstva. Bistvene stvari v kulturni izmenjavi med jugoslovanskimi narodi se dogodijo mimo uradnih kanalov kot plod osebnih iniciativ, navdušenih prevajalcev, osebno zavzetih kritikov ali galeristov. Uradniki protežirajo vedno že preverjeno, kar obenem pomeni že bivše, čeprav seveda tudi pomembno, a manj neposredno zanimivo. Poseben problem seveda v zvezi s tem pomeni naše šolstvo. Nesrečno šolstvo!

DIMITRIJ RUPEL

Kultura pred politiko?

Slovenci smo, kot smo že tolikokrat rekli in slišali, *narod v zamudi*. Nenehno zaostajamo za drugimi narodi, predvsem kar zadeva gospodarski in politični napredek. Ta zaostanek je nekako značilen za slovensko življenje, tako da se nam zdi, da bi se v trenutku, ko bi »ujeli« razviti svet oz. postali podobni svojim (zahodnim) sosedom, odrekli svoji pravi »slovenskosti« in bi nemara nehali obstajati kot Slovenci. Če je ta domneva v čemerkoli utemeljena, potem je naša naloga svojo nerazvitost gojiti in je za nobeno ceno ne izpustiti iz rok.

Poglejmo v zgodovino. Ko je drugod po Evropi završalo od nacionalne evforije (1848), smo Slovenci proizvedli nekaj deklaracij, da bi pa resno proizvedli *državne* institucije, še pomislili nismo. Ostali smo »nezgodovinski« narod in jemali, kar je lahko pogrešala gosposka pojedina (drobtine, drobtinčarji...). Bili smo prav uspešni, ko smo v Avstriji, ki jo je jemal vrag, pristopili h konservativcem (Hohenwart) in dali glas zoper stranko, ki se je bojevala za kapitalistično ekspanzijo pa tudi za demokracijo, za državljanske svoboščine itn. Nad tem, da smo se spaktirali z dvorom in cerkvijo zoper liberalce, je besnel Fran Levstik, dokler ni znorel. Svoje delnice smo vložili v neperspektivno podjetje. V zaostali Avstriji smo se povezali s tistimi, ki so hoteli zaostajati. Nekaj intelektualcev, med njimi nekaj pisateljev, je videlo slovenski problem v kristalni svetlobi, med njimi recimo Jurčič, Levstik, Stritar in še kdo. Demokratična duša jih je vlekla k liberalcem, v polemike s cerkvijo (Mahnič-Stritar), toda liberalizem je po drugi strani vlekkel v germanizacijo, v eliminacijo narodov in njihovih »vprašanj«. Nekaj naših intelektualcev je, kot rečeno, zaradi te diabolične dileme, znorelo, nekaj jih je mladih umrlo, nekaj jih je opustilo slovenstvo (Dežman). Lahko bi rekli, da so bili slovenski kulturniki, v 19. stoletju, vsaj proti njegovemu koncu, vsaj v trenutkih iskrenosti, na evropskem

nivoju: toda zavirala jih je odgovornost do naroda in do narodne politike. Postali so na pol kulturniki, na pol politiki: njihova umetniška dela so propagirala politične, natančneje povedano, narodno-ohranitvene ideje. S tem so res ohranjali narod, toda v umetniškem smislu so zaostajali za Evropo. Primerjajte Flauberta *Gospo Bovary* ali George Sandovo z Jurčičevo *Lepo Vido*; Turgenjeva s Kersnikom . . . Stritar je za model vzel v tistem času že davno preživelega Wertherja. Navsezadnje je bil naš zaostanek popoln: političen, gospodarski in kulturni.

V stari Jugoslaviji so se stvari obrnile na boljše: naše kulturne elite so sodelovale z evropskimi. Nenadoma smo imeli v kulturi konstruktivizem, futurizem, nadrealizem; z eno besedo, imeli smo *modernistično* kulturo. Modernistična kultura pa je, kot vemo od Adorna, kultura *industrijske družbe*. Smo Slovenci takrat bili industrijska družba? Bi kot industrijska družba lahko ostali Slovenci? Kdo so bili lastniki naših železarn in rudnikov, kolikor jih je že bilo? Tujci. Francozi, Nemci . . . Slovenski politiki so se prilagajali *navzdol*, nivoju balkanske monarhije in kolonialnega gospodarstva. Slovenski revolucionarji, ki so seveda videli mnogo dlje, so (v dobri veri) prevzeli sovjetski ideološki model.

Kakorkoli že, komunisti so pognali slovenski razvoj naprej. Med vojno smo bili Slovenci skupaj z najbolj naprednimi narodi Evrope. Po vojni so se stvari začele spreminjati. Gotovo je bila vodilni družbeni sektor politika, pod sovjetskim vplivom in zaradi revolucionarnega položaja pa je bilo treba kulturo nekako *zadržati* v njenem razvoju. Postala naj bi pomočnica politike. Socialistični realizem je bil v kulturnem pogledu reakcionaren, v nacionalnem pa nihilističen. Naša politika je morala revidirati najbolj radikalne zahteve leninizma, posegla pa je po tradicionalističnih modelih: do šestdesetih let se v slovenski kulturi s prvinami socialističnega realizma mešajo folklorizem, klasicizem, sentimentalni humanizem . . . velika skrb je namenjena institucionalizaciji kulturnih dejavnosti, stabilizaciji tradicionalnih kulturnih vrednost, »solidnosti«, »humanosti«, »modrosti«, »zmernosti« . . . Na prvi pogled koncesije buržoazni kulturi. In res: najmanj desetletje je slovenska kultura potrebovala, da je dosegla stopnjo, ki jo je obvladala že pred vojno. Razvoj je šel bolj v kvantitativno smer kot v kvalitativno. Posamezni primeri v petdesetih letih, predvsem pa šestdeseta leta pričajo, da prihaja do *ločenega razvoja* kulturne ustvarjalnosti in kulturne politike. Kulturna politika še pozno v šestdeseta leta (kljub programu ZKJ 1958) preganja »zapadnjaško modo«, jazz, eksistencializem, »abstraktno umetnost« . . . medtem ko kultura nekako pritajeno, pa vendar učinkovito napreduje in lovi korak z evropskim razvojem. To je treba pripisati načelni tolerantnosti novega sistema – *samoupravljanja*, ki je pač popustil(o) »vajeti«. Čim se položaj »liberalizira«, kulturna ustvarjalnost požene kvišku, dokler se (nevarno) ne izmuzne kontroli. O tem »prehitevanju« in »zadrževanju« je treba reči nekaj več.

Značilen je primer Vidmarjeve knjige »Kulturni problem slovenstva«

(1932). Knjiga je bila mišljena kot kritika unitarizma, kot ovira napredujoči ideji jugoslovanskega naroda, toda z njo je – kot je znano – polemiziral Edvard Kardelj. Vidmar je bil v svojih pojmovanjih v bistvu *tradicionalist*, toda ob tem se mu je posrečila nenavadna kombinacija: kulturo je videl kot samostojen, od splošnih družbenih razmer, predvsem pa od vladajoče politike *neodvisen* družbeni sektor. Sporočilo je bilo: vi kar divjajte s svojimi političnimi in gospodarskimi idejami, mi Slovenci, pa ohranimo to, kar imamo od nekdanj, »hram lepote in duha«. Kardelj je bil (politični) *avantgardist*: niti v narodnosti niti v kulturi ni videl samostojnosti, ampak je oboje »podrejal« gospodarskemu, predvsem pa političnemu sektorju. Marksistično-leninistično razumevanje družbene strukture predpostavlja medsebojno odvisnost oz. paralelen razvoj vseh družbenih sektorjev. Sektor, ki zaostaja, je treba zenačiti z drugimi, tistega, ki prednjači, je treba »reformirati«, disciplinirati.

V samoupravljanju, ki načelno priznava samostojnost družbenih sektorjev, posebne zakone za posebna področja ustvarjalnosti itn., se je vendar ohranil ostanek stare doktrine »enakomernosti« oz. »zadrževanja«, in sicer z institucijo »uporabnikov« in »izvajalcev«. Kulturna sfera je izvajalec naročila »družbe«, »širše« skupnosti; v teoriji socialističnega realizma recimo najdemo formulacijo, da je delavski razred »družbeni naročnik« umetnosti. Ta ideja je bila posebej krepko navzoča v 70. letih, njen proizvod pa je navsezadnje tudi izobraževalna reforma, ki skuša intelektualni sektor prilagoditi obstoječim proizvodnim odnosom. Skrb, da ne bi kultura »pobegnila« predaleč, je v naši ideologiji, še posebej pa v uradni publicistiki, navzoča vseskozi; in vsaka kulturna inovacija je v bistvu nekakšen prekršek zoper »družbeni dogovor«. Teh prekrškov je v naši kulturni ustvarjalnosti (na vso srečo) precej. Seveda pa tisti kulturni ustvarjalci, ki nenehoma kritizirajo politiko, češ da zatira kulturo, pozabljajo na osnovno logično resnico; inovacije, prebijanje konvencij, subverzivnost glede na »vladajočo ideologijo«, »proti-kultura« morajo naleteti na odpor, sicer ne počno nič inovativnega, nič proti-konvencionalnega, nič subverzivnega... Drugače je seveda v sistemih, ki imajo inovativnost vgrajeno kot element stabilnosti.

Danes govorimo v kulturi o »postmodernizmu«, ki zanj velja, da predstavlja kulturno »reakcijo« na post-industrijsko družbo. Postmodernizem uveljavlja »ideje« kultiviranosti, erudicije, sprave, tudi eklektičnosti, sinkretizma... Zanj je značilno »poslovanje« s »sposojenim« blagom, vztrajanje pri »nejasnosti«, kar zadeva meje realnosti in fikcije... Postmodernizem sicer problematizira modernizem kot teorijo inovacije (odklanjanje že preskušanih, znanih postopkov, »negativni kánon«, kot bi rekel Adorno), vendar modernizem – kot vse drugo – vključuje in izrablja.

Vprašanje je, če se danes ne podira ravnotežje med »družbeno osnovo« (ki še nikakor ni dosegla stopnje post-industrijske družbe) in kulturo. Kultura kot da je »pobegnila« naprej, medtem ko gospodarstvo in politika vztrajata pri starem, se celo vračata k pred-industrijskim

vrednotam (privrženost je pomembnejša od strokovnosti, »moralno-politični kriteriji« kadrovanja itn.). Mislim, da je treba ideološke pritiske na kulturno sfero (»bele knjige«, različne afere okrog literarnih del) razumeti kot težnjo politične sfere, da vzpostavi »enakomeren« razvoj vseh družbenih področij. Kulturo je treba disciplinirati, šla je predaleč.

Mislim, da je slovenska politika še najdlje, kar zadeva priznavanje samostojnosti kulture; vendar jo omejuje jugoslovanski kontekst, kot jo omejuje tudi glede *samoupravljanja* samega. Samoupravljanje (z njim pa seveda Kardeljev koncept »pluralizma samoupravnih interesov«) zlahka prenese neenakomernosti, različnost »časov«, kot so tehnološki, ali npr. pesniški čas.

Ob tem kaže opozoriti na neko »intervenirajočo variabla«, na *narodno vprašanje*. Zaradi narodnega vprašanja Slovenci ne prenesemo vseh konsekvenc *moderne industrijske družbe*. To je bil naš problem že v času »kulturnega boja« (1855–1867). Sprašujem se, če ni mogoče princip nacionalne emancipacije in suverenosti skladen s principom *postmoderne, postindustrijske* družbe; kar bi pomenilo, da se prvič v zgodovini nacionalna zavest Slovencev ne »tepe« z družbenim (in kulturnim) napredkom. Postmoderna, postindustrijska družba ne pozna »glajhšaltanja«, ne priznava poprečja, ampak uveljavlja diferenciacijo, sožitje različnega, enakopravnost večine in manjšine; kulturo, intelekt, znanje . . .

Na podlagi povedanega je mogoče skleniti, da je svoboda kulturnega ustvarjanja (ki je danes, spomladi 1985. leta, relativno velika) povezana z opuščanjem političnih intervencij in popuščanjem preganjavice zaradi »neravnovesja« družbenih sektorjev. S kulturnega vidika je svoboda ustvarjanja pozitivna, s političnega pa je negativna, zato so ocene o tem vprašanju zelo različne (kot pravite v vprašalniku za to anketo: »na eni strani so navzoče zelo optimistične ocene o stanju in razvojnih možnostih slovenske kulture in slovenskega naroda, medtem ko so na drugi strani zelo črnoglede ocene«). Mislim, da bi bili delavci v slovenski kulturi lahko zelo optimistični, če ne bi bilo vseh vrst pritiskov: *ideoloških in ekonomskih*; teh dveh pritiskov gotovo ni proizvedla kultura, čeprav jo včasih dolžijo česa podobnega. Ker so slovenski producenti ideologije objektivno zaostali za intelektualnim nivojem, ki ga je navzlic vsemu ohranila in pridobila slovenska kultura, se ideološki boji (če gre za polemike, javne nastope; ne pa za zakulisne spletke!) bolj slabo sučejo; dokler so res ideološki, uradna ideologija izgublja na vsej črti. Zato se je politični sektor v zadnjem času zatekel k učinkovitejšim sredstvom, k prerazdeljevanju nacionalnega dohodka v škodo kulture, z eno besedo, k *nacionalizaciji* kulture. Zato mislim, da so lahko optimistični predvsem zastopniki uradne ideologije, političnega sektorja, saj so nazadnje našli pravo sredstvo za zaustavitev kulturnega poleta. Letos je npr. Kulturna skupnost Slovenije subvencionirala najmanjše število knjižnih naslovov v tej petletki. Seveda politični sektor ni enoten in v njem še vedno delujejo posamezniki, ki se recimo zavzemajo za metodo »s knjigo nad knjigo«, kar razumem kot

spodbudno znamenje, kot že kar junaško ravnanje za obrambo samoupravljanja, demokracije, pravne države itn. Hočem reči, da v političnem sektorju še ni prišlo do dokončne odločitve o zaustavitvi kulturnega razvoja; kar je seveda žalostna tolažba. »Kultura« si od »politike« želi jasno opredelitev o nujnosti samostojnega razvoja, nekakšno deklaracijo neodvisnosti, saj je tista iz programa ZKJ iz leta 1958, kot vse kaže, pozabljena, oz. bi jo radi mnogi razumeli po svoje, češ, to ne pomeni, da se ne bomo vtikali v kulturo; ne bomo se vtikali, dokler je *resnično* kultura, če pa vsebuje ideološko nezdrave sestavine, če pa se »pod krinko umetnosti« spušča na politično področje, potem pa . . . Sprašujem se, kdo odloča o tej »resničnosti«, in kaj je to, spuščanje na politično področje.

Tu smo pri naslednji temi (ki jo vprašalnik formulira kot »potiskanje zveze komunistov v položaj, ko naj bi politično razsojala o znanstvenih in umetniških vprašanjih« in kot domnevo, da »je kulturno delovanje že samo po sebi politično delovanje«).

Izjava o potiskanju ZK v položaj razsodnika je protislovna. ZK za odločitev, ali naj bo razsodnik ali ne, ne potrebuje nobenega potiskanja. To potiskanje je *alibi*. Ali mogoče kultura potiska ZK v tak položaj, si kultura to želi? Tega preprosto ni mogoče razumeti drugače, kot da del ZK, ki misli po starem, nenehoma išče izgovore za intervencijo. To je značilno razmišljanje Gospodarja o Podložnikih, ki niso dokončno pokorni in tako rekoč »potiskajo« oblast v intervencijo. Te logike smo seveda v povojnih letih okusili že kar precejšnjo količino: »ne izzivajte«, »šami ste krivi, če pride od represalij« itn. Razsodnik je – po mojem prepričanju – lahko samo *stroka* oz. *sodišče*, če je kaj navzkriž z zakoni. Če je zveza komunistov res znotraj samoupravljanja in se bojuje z argumenti, potem je živ krst ne more prisiliti v položaj razsodnika. Kultura ni last Partije, ampak je last celotne družbe, še posebej pa je last tistih, ki jo ustvarjajo, sicer ne velja osnovno načelo marksizma in samoupravljanja, da *razpolaga s proizvodom tisti, ki ga je proizvedel*.

Kulturno delovanje ni samo po sebi politično delovanje, to je floskula! Podobna floskula je tista, ki govori, da je politično delovanje samo po sebi že kulturno delovanje. Te in druge floskule so izraz nerazčiščenih pojmov in seveda želje po dominaciji. Če je kulturno delovanje po »definiciji« politično, potem so vrata za politično arbitriranje na široko odprta. In če je – obratno – politika že tudi kultura, potem nekakšna posebna kultura ni potrebna. Politično delovanje ima – po mojem prepričanju – opraviti s praktičnim razreševanjem vsakodnevnih potreb, problemov množic, interesnih skupin itn. Politika je iskanje kompromisov med temi množičnimi interesi, vzdrževanje ravnotežja med družbenimi strukturami, skupinami, sloji . . . Kultura pa je svojevrstna stroka, omejena na ožje skupine ustvarjalcev (ki ji sledi, ali jo zavrača širša publika, seveda), ki pri svojem delu nimajo zgolj vsakdanjih interesov in ki jih kompromisi resnično ne zanimajo. Že Lenin je rekel, da je vojaško osvajanje lahka stvar, politično da je precej težje in da potrebuje daljši čas, medtem ko je »zmagati v kulturi«

najtežje in zelo komplicirano. Izenačevanje politike (ali celo gospodarstva) s kulturo je celo pod Leninovim nivojem. Pri nas je tega mišljenja (pod nivojem) zelo veliko, navsezadnje se razkriva tudi v mehničnem prenašanju modelov iz gospodarstva v kulturo, kar je že davno obsodil Karl Marx, ko je zapisal, da so produktivni umetniki v bistvu alienirani in nezvesti svoji naravi (primer z Miltonom v Teorijah o presežni vrednosti).

Stanovska diferenciacija oz. solidarnost je v slovenski kulturi precejšen problem. Glede na pluralizem znotraj kulture je nemogoče pričakovati, da bo kultura nastopila »enotno« nasproti politiki. Pluralizem pa je za kulturo vitalnega pomena. To znajo nekateri zunaj kulture spretno izkoriščati – v smislu pravila »deli in vladaj«. V današnjem položaju, ko je za »delitev« ostalo bolj malo, se kljub vsemu kažejo znaki solidarnosti glede zagotavljanja osnovnih delovnih in materialnih pogojev. To solidarnost je bilo mogoče opaziti v nekaterih solidarnostnih akcijah Društva slovenskih pisateljev, tudi na javni tribuni v Cankarjevem domu. To stanovsko, strokovno solidarnost so v nekaterih političnih krogih takoj razumeli kot politično solidarnost, o kateri po mojem ni ne duha ne sluha. Meni je strah, ki je zavladal okrog te tribune, popolnoma nerazumljiv, vem pa, da obstaja. Različna posvetovanja v zakulisju te tribune, ki so menda mejila na histerijo, me potrjujejo o tem, da je za družbo, ki javno propagira podružbljanje in delavsko solidarnost, uresničevanje te propagande nekaj, na kar nihče resno ne misli. Javni nastopi, množična udeležba, aplavzi . . . to je bilo očitno mišljeno samo za politiko. Kaj se zgodi, če kdo resno vzame parolo, naj gredo pisatelji med ljudi, naj sestopijo iz svojih slonokoščenih stolpov, stopijo v »areno življenja«???

Ponovil bom tezo, ki sem jo že nekajkrat izrekel, da gre pri nas še vedno za boj med birokratskim in in samoupravnim konceptom družbene ureditve; in da je samoupravljanje, če enkrat »uide iz steklenice«, resnična alternativa dominaciji ozkih političnih skupin in pomeni zanje smrtno nevarnost. Samoupravljanje zagotavlja kulturi njej ustrezno funkcioniranje; mnogo manj pa ustreza političnemu komandiranju. Kako ga morejo nekateri komandanti še vedno tako povzdigovati, tega pač ne razumem. Najbrž ne mislijo resno.

JANEZ STREHOVEC

O lepi in politizirani umetnosti

Nekaj dni po tudi v širšem jugoslovanskem kulturnem in političnem prostoru odmevni januarski javni tribuni Slovenski narod in kultura sem v komentarju – refleksivnem zapisu Pisatelj in njegovo ogledalo, objavljenem v Delu, povsem samoumevno in »neženirano« pisal o književniko-

vem delu kot posebni odslikavi življenja. Nekako do vratu, da se metaforično izrazim, sem bil v tistem besedilu ujet v optiko konkavnih, konveksnih, Gogoljevih, Levstikovih in ne vem še kakšnih ogledal . . .

Po svoje hecno nenavadno, predvsem ker bi lahko ure in ure govoril, pripovedoval in dopovedoval o literaturi kot produkciji fikcijskih učinkov, ustvarjalnosti, oblikovanju stvarnosti sui generis . . . in o literarnih delih, ki niso v nikakršni samoumevni zvezi z realnimi osebami in dogodki; obstoj njihovega fikcijskega sveta je kot irealen, sopovezan tudi z bralčevo imaginacijo, modalno ontološko različen od obstoja realnega sveta; drugače kot kamen ali travnik (da bo razumljivo prav vsem) bivajo Dorian Gray, kralj Macbeth, Črtomir in Madame Bovary. Tudi pisal sem že ničkolikokrat o tem. Ontološka in prakseološka usmerjenost v t. i. marksistični estetiki in teorijah književne levice od Rogerja Garaudyja do Ernsta Fischerja in Karla Kosika se je oblikovala prav na zoperstavljanju teorijam umetniškega odražanja oziroma odseva: umetnost ni odražanje, temveč oblikovanje nove stvarnosti je bila njihova, v določenem zgodovinskem trenutku gotovo atraktivna deviza . . .

Pa vendar sem, povsem premišljeno pisal o pisatelju kot tistem, ki navzlic vsem mogočim napravam odslikav še (po)drži ogledalo pred obličjem našega družbenega življenja. Fantastična euforija in patos dogajanja na omenjeni javni tribuni v Cankarjevem domu sta morda le še bolj poudarila in zaostрила to moje sklepanje, ki pa je bilo povezano že z večletnimi pogledi na strategijo našega (naj)novjšega literarnega (in tudi širše umetniškega in najširšega kulturnega) življenja.

Govorjenje o književnosti kot odsevu in literatu kot tistem, ki drži ogledalo (in ga obrača!) pred družbenim obličjem, je sicer vražje obrabljeno in arhaično, jasno, pravcati simptom in tudi, če hočete, fetiš je, vendar lahko rabi danes še vedno kot paradigma za tiste procese, ki se umeščajo v zdajšnji slovenski literarni in tudi širši kulturni pogon. Priče smo namreč koreniti odvrnitvi od umetnosti kot umetnosti, utemeljeni na estetskih, od praktičnih potreb in interesov ločenih kvalitetah, in njenem prehodu v svojevrstno ideološko, politično in zgodovinopisno namestništvo. Predvsem literarna umetniška dela niso več lepa, estetsko pravilna, simbolna, povezana s kodom neoklasicistične umetnosti ali tudi romantične, utemeljene na begu od sedanosti, temveč se eksplicitno povezujejo z dokumentarno, zgodovinopisno in najbližjo konkretno resničnostjo. Junaki teh besedil niso več osebe daljnega, ožarjenega, nedosegljivo transcendentnega, temveč bolj ali manj domači ljudje, vpeti v bližnje ali polpreteklo, pa tudi sedanje življenje. Noben pravi junak odmevnih slovenskih literarnih (tudi gledaliških) del ni več on sam, prepuščen umetniški fiktivnosti, temveč prepojen, pravzaprav obtežen z usodo kake nam bližnje, znane, v kaj vpletene, tudi karizmatične osebe. Pisatelj je zato tisti, ki nenehno »cika« na realne dogodke in njihove akterje, in pri tem tudi dejansko uspeva, fantastično ruši in prodira.

Ernst Fischer je »nekoč« pisal, da lahko na področju neposredne

(politične) akcije opravijo več od literarnih umetnin letaki, pamfleti, razglasi in seveda tudi čisto konkretna politična dejanja. Za zdajšnje slovensko družbeno življenje je videti, kot da ta ugotovitev ne velja. Nekateri teksti (prozni, gledališki, filmski scenariji) dejansko spreminjajo obstoječe, tudi v njegovi razvidni neposrednosti. Nekatera književna dela namreč pomenijo neposredni izziv političnim strukturam, zgodovino-pisju, drugim družbenim znanostim in celo pravosodju. Torkarjev roman *Umiranje na obroke* je dejansko opravil ogromno. Dolgo sem imel pomisleke proti temu tekstu, danes pa jih nimam več. Resda je izšel v njemu naklonjeni, bolj pluralistični družbeni atmosferi, toda to delo je vendarle neposredno izzvalo znano javno izjavo političnih struktur in tudi izsililo pravne odškodninske postopke za žrtve dachauskih procesov.

Seveda pa nam takšna, nedvomno politizirana dela odpirajo vrsto vprašanj. Je kultura in umetnost dejansko edini prostor, kjer se lahko artikulirajo interesi nestrinjanja z obstoječim, tudi marginalni, vendar družbeno subverzivni potenciali? Ali ne prihaja pri tem tudi do zlorabe institucije umetnosti in še posebno literature, ko »enobejevsko« in gverilsko rabi zgolj za eleganten in dopuščen alibi za infiltriranje družbene negativnosti, za njen eleganten prodor v javnost? Ali ni slovenski polemični kulturni prostor že davno konstituiran tudi kot kulturnopolitični in celo neposredno politični »parlament«, v katerem se odmevno artikulirajo naši politični interesi, nacionalno-šovinistične strasti, vprašanja in dileme religiozne narave?

In če so vsa ta vprašanja zgolj retorična in odgovorimo nanje pritrdilno ter še kaj dodamo po vrhu? Smo s tem povedali kaj posebno modrega in korenitega in zatorej v treh, štirih potezah »razkrinkali« najnovejše slovensko literarno in kulturniško zarotništvo, ga celo »identificirali«? Odgovor na to vprašanje je lahko samo negativen. Z nikakršnimi slabimi nameni nismo omenjali te politizacije našega (naj)novejšega literarnega življenja, utemeljenega na premikih od larpurlartistične in avtonomne lepe umetnine, zadostne v svoji nasebnosti in vpisu v nize del nacionalne in svetovne literarne tradicije k literarnem delu kot dokumentu, izzivu, stilizirani analitični politološki ali historiografski študiji. Pravzaprav nam ta, tukaj seveda le relativno površno, informativno skicirana nova literarna konstelacija rabi le kot podlaga za vrsto drugih vprašanj, pravzaprav protivprašanj, s katerimi lahko verjetno povsem omilimo vtis nekakšne priostrene, nenavadne in glede na literarni kot tudi napačne situacije zdajšnje slovenske književnosti.

Vprašamo se namreč lahko, ali ni pojem umetnosti, namreč lepe in pravilne neoklasicistične, romantične in realistične, branjene v estetskih teorijah kot filozofijah umetnosti, pravzaprav iznajdba 18. stoletja, torej nadvse zgodovinski in zatorej tudi prehodni pojav? Ali ni koncepcija avtonomne umetnosti, ločene od praks vsakdanjega življenja in njihovih profanih interesov pravzaprav izrazito meščanski fenomen? In ali niso bile tudi cele vrste del, ki so se oblikovala v antiki, srednjem veku in renesansi,

danes pa jih umeščamo v verigo svetovne književnosti, le dokumenti različnih oblik takratnih generičnih izkustev, torej ohranjeni drobci nekdanjih »slik sveta«, kolektivne zavesti in podzavesti ter tudi njune dialektike v suspenzu? Ali torej ne presojamo – z očmi, uprtimi v veliko literarno tradicijo in njeno modernistično nadzidavo – vsega literarnega življenja (sedanjega, prihodnjega in preteklega) po togem kopitu zgodovinsko izoblikovanega pojma o pravilnem in za vselej veljavnem zgledu literarnega umetniškega dela kot estetsko dopadljivi tvorbi s fikcijskimi junaki in dogodki, ki jih nimamo pravice zamenjavati z realnimi analogoni bližnje, konkretne družbene dejanskosti? Ali ni torej konstrukcija takega absolutnega pojma o tem, kakšna je zgledna in za vse čase veljavna umetnina in kaj lahko pričakujemo od nje, pravzaprav neodgovorno početje, ki postavlja v oklepaje sleherno odgovorno filozofsko-hermenevtično mišljenje in presojanje?

Dobro (in tudi ne)! Tudi ta vprašanja namreč lahko obravnavamo kot retorična, trenutno se lahko razveselimo nad njihovo morebiti večje učinkujočo lastnostjo izpodbijanja, ugovarjanja, vendar pa nas trezen uvid v zdajšnje literarno življenje na Slovenskem, predvsem v primerjavi z evropskim, vendarle usmerja k nadaljnim skepsam, novim vprašanjem in iskanjem, primerjavam, nekakšni verjetno le produktivni negotovosti. Obravnava našega zdajšnjega literarnega pogona, artikuliranega v politiziranih in dokumentarnih delih, ki posegajo na področja zgodovinopisja, političnih konfrontacij, ideološkega detabuiziranja, k prepovedanim ali vsaj zamolčanim temam nam lahko, ob upoštevanju zgodovinskosti meščanskega ideala avtonomne, estetske in (neo)klasicistično pravilne umetnosti, sicer razkrije nekakšno normalnost in običajnost našega književnega življenja; pravzaprav niso ta dela nič tako nenavadnega in razburljivega. V njihovem pojavljanju pa lahko prepoznamo celo pomembne elemente bolj pluralističnega, v pozitivnem smislu politiziranega življenja, za katerega je značilno, da ni politična volja omejena samo na poklicne in policijsko branjene politične strukture, zelo oddaljene od plebejskih praktičnih interesov civilne družbe. Vendar pa me na teh knjigah vznemirja, privlači, pa tudi odbija in moti nekakšna slovenska posebnost, povezana z že legendarnim zamudništvom in epigonstvom.

V večini teh del namreč prevladujejo teme gulaga in stalinskih manipulacij in retorij (opisanih tako, da lahko med osebami na vsakih pet minut branja ali poslušanja prepoznamo kako resnično osebnost našega polpreteklega in sedanjega političnega življenja), kar je glede na zdajšnje evropske in svetovne literarne trende že zelo preseženo. Iz prve, recimo kar Solženičinove roke, je svetovna literarna javnost zvedela že veliko, veliko o tem. Seveda to ne pomeni, da naj o tem Slovenci molčimo, vendar pa se vsa takšna pisanja uvrščajo zgolj pod rubriko »tudi mi smo imeli nekaj takega«, in so vražje zanimiva in pretresljiva pravzaprav samo za nas – Slovence. Tudi nekakšna memoarsko-polemična proza, utemeljena na detektivskem brskanju po zasebnih, literarnih in političnih uso-

dah in profilih poglavitnih slovenskih razumnikov in kulturnikov, kar je značilnost, na primer, nekaterih Javorškovih in Kermaunerjevih del, je skrajno privlačno, napeto, ob vsaki uri primerno branje edino za Slovence. Kaj neki zanimajo Parižane in Londončane pa tudi prebivalce uglednejših prestolnic Kunderove in Rožančeve Mitteleurope, recimo Prage in Dunaja, Mrakove, Kidričeve, Kozakove, Zupanove in Pirjevčeve zasebne prigode?

Seveda pa si lahko ob teh delih zastavimo tudi vprašanje po njihovem literarnem junaku kot avtonomni eksistenci, utemeljeni na svojih strasteh, volji in razumu, vzravnano kljubovalni napram institucijam, takšnim in drugačnim ideološkim in naravnim okoljem. Mislimo na posameznika, živečega iz svojega odnosa do transcendence, ljubezni in smrti, ki se oprt na svojo neponovljivo individualizirano svobodo uresničuje v posebnih eksistencialnih situacijah ali pa se, prehajajoč k drugemu ekstremu, tudi mozaikasto izgublja in razdaja v ironiziranih površinah, izrisanih skozi optiko nikakor ne naivnih trivialnih romanov. Mislimo na vse mogoče in nemogoče oblike življenja, ki pa se vzpostavljajo »onstran«
zdajšnjih grozljivo politiziranih, čisto političnih in tudi politikantskih odnosov, ko niso več nobena beseda ne misel ne dogodek ne oseba oni sami v smislu svoje prvobitne pomenljivosti in avtoritarnosti, temveč so služnostno vpeti v takšne in drugačne politične interese in ambicije, pri priči histerično identificirani s takšnim ali drugačnim političnim predznakom.

Mislim pač, da so vprašanja smrti, trpljenja, ljubezni, mita in transcendence v literaturi (in tudi umetnosti sploh) pomembnejša in tudi hierarhično dvignjena nad tiste dnevne in ne vem še kakšne politike. Seveda je to le moje mišljenje; razumljivo, zopet bi ga lahko izpodbijal s protiugovori, relativiral in kontrastiral z novimi in novimi razsežnostmi zdajšnjega zapletenega prebivanja in krhkega, problematičnega življenja umetniških del, vendar se tukaj ustavljam.

Kot vidite, sem na izziv čisto kulturnopolitičnih vprašanj odgovoril s tem lebdečim, negotovim premislekom o nekaterih trendih naše (naj)novjše literarne scene. Vprašanja literature so mi še vedno videti kot poglavitni in najbolj vznemirljivi del naše kulturniške resničnosti.

FRANC ŠALI

Tovariš ravnatelj!

»Ah, tovariš ravnatelj, ali ne bi šli tudi Vi? Vi bi to znali bolje povedati!« »Ne, ne, Ivica, ti si delegatka, kolektiv ti je poveril nalogo, da ga to pot zastopaš na zboru izvajalcev kulturne skupnosti. Jaz tam nimam kaj početi, zakaj bi se vmešaval v zadeve, ki ne sodijo v ravnateljvo

pristojnost?« »Že, že, toda če bo treba pojasnjevati, bi Vi to bolje zmogli.« Hotela je še nekaj povedati, a izkoristil sem bežen predah in ga zapolnil: »Ivica, vse kar je v zvezi z našim letnim delovnim programom in denarjem, ki bi ga potrebovali, da bi ga lahko uresničili, tako dobro poznaš kakor jaz. O tem smo govorili na zboru delovne skupnosti, na svetu muzeja, pravzaprav vsak dan se o tem menimo na naših polurnih jutranjih delovnih sestankih, pa še posebej sva prebrala celotno gradivo, ki smo ga dobili, da bi se tvorno vključili v delo zbora izvajalcev, in še sama si ga skrbno pregledala, zato res ne vidim razloga, zaradi katerega misliš, da bi tudi jaz moral iti tja.« Nič ni pomišljala, kar v črno je pomerila: »Veste, saj bodo tudi drugi ravnatelji navzoči, takšna je pač praksa.« Zadelala je, a nisem padel. Z rahlim nasmehom sem ji odvrnil: »Pa naj bodo tam, jaz ne grem, mene ne bo, nimam tam kaj iskati, le mirna bodi in dobro opravi nalogo v imenu nas vseh, vsa vsi ne moremo biti na zboru, direktorji, ravnatelji pa bolje da z delegati ne hodijo na seje, saj bi takšna praksa lahko škodila razvoju saoupravljanja v svobodni menjavi dela.« Nisem je prepričal, da je boljše, da ostanem doma in opravljam svoj posel, a videla je, da ne bo nič opravila, zato se je sprijaznila, da bo na zboru izvajalcev brez ravnatelja, ki bi ji lahko pomagal, če bi bilo treba. V tistem trenutku sem se ji verjetno zdel zelo krut individualni poslovodni organ.

Ko je napačil dan, je šla. Zjutraj, na delovnem pogovoru ob kavi me ni več poskušala omajati, čeprav sem ji bral z obraza, da bi jo odrešil hude skrbi, ko bi spremenil odločitev. Ves dopoldan sem imel polne roke dela, o katerem to pot ne bi govoril. Povsem sem pozabil na delegatko in zbor izvajalcev. Ure so tekle in krepko se je že nagnil popoldan, ko me je vsa vznemirjena zmotila. Bledih lic in vlažnih, razžaloščenih oči mi je s tresočim glasom pripovedovala, kako je bilo: »Veste« (vikala me je, čeprav sem že večkrat izrazil željo, da bi me tikali vsi, a njej se to še ni posrečilo, pa tudi Marjeti ne, najhitreje pa se je tega navadil Mirko, gospodar, pa tudi Jože, naš hišnik, in še tajnici, Jelki, je tikanje uspelo po precejšnjih zadregah, saj je morala že nič koliko »šefov« kar lepo vikati), »veste«, je rekla in nadaljevala: »Govorila sem tako, kakor smo se dogovorili. Najprej sem pojasnila naš odnos do gmotnega položaja delavcev v kulturi. Vsi so me podprli v stališčih, da delavci v kulturi ne moremo več uresničevati delovnih programov na račun naših osebnih dohodkov, a ko sem začela pojasnjevati naš program in sem v zvezi z nekaterimi našimi akcijami omenila tudi manjkajoča sredstva, se je utrgal plaz očitkov, češ, da že itak največ dobimo, da imamo preveč napet načrt, da so še predlagane številke previsoke. Poskušala sem pojasniti, da smo z Jakčevim domom razširili našo dejavnost, da nekatere naloge v prejšnjih letih niso bile končane, recimo: postavitve zbirke NOB, etnološke zbirke, otvoritev retrospektivne razstave o Josipu Grmu in razstave o društvih kmečkih fantov in deklet. Pričakuje se, da jih bomo letos opravili, saj je bilo doslej v kulturni skupnosti in v javnosti izrečenih vse preveč očitkov

zaradi neopravljenih akcij. Omenila sem še spremljajočo založniško dejavnost, še posebej natis Jakčevega kataloga, kar bo mogoče le, če nam bo uspelo natisniti in prodati koledar z njegovimi deli. Nič nisem mogla storiti, padli so celo očitki, da še do danes nismo pojasnili, zakaj smo zaprli kulturnozgodovinsko zbirko, ko pa so razpravljali o nakupu bibliobusa iz združenih amortizacijskih sredstev od zgradb, sem ostala čisto sama z našimi stališči, ko se sicer s tem strinjamo pod pogojem, da se sredstva v kulturni skupnosti še to leto zberejo in vrnejo v sklad, da bi jih lahko čimprej porabili za obnavljanje stavb, ki so obnove potrebne. Pa še to, tovariš ravnatelj, še celo za Grmov katalog naj ne bi dobili sredstev, češ da je mogoče razstavo o tem slikarju pripraviti tudi brez kataloga ali pa ga izdati šele v naslednjem letu.«

Do tu sem jo mirno poslušal, skoraj dobrodušno, razumevajoče, na nek način me je njena najnovejša delegatska izkušnja celo radostila, saj sem jo videval kot boj za rast odgovornosti do dela, za katero se v kulturni skupnosti »dogovorimo« z uporabniki. Ko pa je omenila Grmovo razstavo brez kataloga, me je vrglo iz ravnovesja, in od nekod se je vzela sveta jeza. A slišal sem še: »Vidite, ravnatelj, kako prav bi bilo, da bi bili na seji, saj so drugi ravnatelji tudi bili, in tudi razpravljali so in pojasnjevali svoja mnenja in poglede.« »Pustiva to, Ivica, jutri zjutraj boš poročala kolektiv, sprejeli bomo stališča in se dogovorili o ukrepih in nalogah.«

Odšla je, utrujena, z razbolelim srcem, prizadeta zaradi vsega, kar je morala požreti zaradi muzeja, še posebej pa zaradi načina, ki je bil uporabljen, saj ga je doživljala kot žalitev. »Ne prenesem nizkih udarcev,« je rekla, a teh je bilo precej, je dodala, ko je še malo prej pojasnjevala dogodke s seje. Ali je bilo res tako, kakor je pravkar govorila, ali ni morda preveč nestvarno, čustveno prikazala razmer in poteka dogajanja. Recimo, da vse skupaj vendarle ni bilo tako hudo in neupravičeno. Na primer, očitkom na račun dosedanjega dela muzeja se ni mogoče izogniti drugače kakor z boljšim delom; tudi gmotne stiske posameznih kulturnih ustanov, pa zveze kulturnih organizacij, ogorčeno prizadevanje za bibliobus je mogoče razumeti, v zvezi s tem seveda tudi nezadovoljstvo delegatov in ravnateljev ter tajnika kulturne skupnosti do naših stališč glede združenih amortizacijskih sredstev, a kako naj razumem odnos do naših resnih letošnjih priprav na retrospektivno razstavo Josipu Grmu, ki jo lahko dostojno izvedemo le s pripravo kataloga? Začutil sem močnejši utrip žile, sveta jeza se je jela spreminjati v izostreno, kritično premišljanje, se pravi, da sem začel idejno analizirati stanje v kulturi. Če v izvajalskih vrstah tako zmotno razmišljajo o razstavi in katalogu, kako zmotno in usodno bi bilo, če bi takšno mnenje o »Grmu brez kataloga« kdo izmed njih poskušal uveljaviti ali pa bi ga celo uveljavil na skupnem zasedanju obeh zborov. Mar bi lahko očitali uporabnikom zmoto, če prej ne bi ostro nasprotovali strokovnemu diletantstvu in brezvestnosti v vrstah izvajalcev, se pravi med kulturnimi delavci? Gotovo ne, zato sem se odločil, da moramo delegate kulturne skupnosti obvestiti o nedeljivosti

razstave in kataloga o omenjenem slikarju. Sklenil pa sem: četudi bo treba sredstva za Grmov katalog izvleči iz celotnega finančnega ožilja, ne bom pomišljal, da to predlagam kolektivu, in da to tudi storimo, zavedajoč se naše strokovne, moralne in družbene odgovornosti. Rekel sem si, jutri bo Jože, ki skrbno pripravlja razstavo, in naj bi že naslednje leto šla v Narodno galerijo in v nekatere pokrajinske slovenske galerije, napisal pismo za kulturno skupnost, v katerem naj bi opozoril na zelo hude posledice, če bi kdo terjal od muzeja, da se odpove sočasnemu nastajanju razstave in kataloga. Ali ljudje, ki na kaj takega pomislijo, sploh razmišljajo ali kar tja v en dan nekaj bleknejo v ihtavi zaslepljenosti? Ali se sploh zavedajo psihosociološke občutljivosti socialnega tkiva, v katerega bi zaradi svoje »neumnosti« dregnili, če bi jim kdo to dovolil, recimo, kulturna skupnost? Ne, to se ne sme zgoditi, delavci v muzeju moramo takšno možnost takoj preprečiti. Pomiril sem se, to vprašanje me ni več zaposlovalo, vedel sem, kaj moram jutri storiti.

Spet sem zaslišal Ivičine besede: »Tovariš ravnatelj, vi bi znali povedati!« Tudi ona je znala povedati, a morala se je braniti, pa še »prav slišati« je verjetno niso hoteli. Kaj je potemtakem z avtoriteto delegata, pa z njegovim samoupravnim in človeškim dostojanstvom? Ne nazadnje, kaj je pravzaprav s kulturo samoupravljanja v interesnih skupnostih oziroma v kulturnih ustanovah? Najprej je treba pomesti pred svojim pragom, so me učili. Torej, ali smo v muzeju samoupravljanje tako razvili, da delegatu ni treba iti z direktorjem na sejo? Mar ni Ivica subjektivno reflektirala dejanske samoupravne razmere v kolektivu? Kaj storiti, da bi delegat samoupravne interesne skupnosti ne čutil potrebe po direktorjevi navzočnosti, pač pa bi se takšni praksi odrekel ali celo uprl? Kaj storiti, da bi bili, poslovodni ali strokovni organi le takrat navzoči v interesnih skupnostih, kadar bi to terjala večina delegatov, ne pa kadar bi to sam hoteli ali pa bi to terjala le njihov delegatska baza? Porodilo se mi je spoznanje, da je delegatova potreba po navzočnosti individualnega izvršilnega organa, recimo ravnatelja, na seji oziroma skupščini delegatov, izraz in posledica odtujevanja informacij in upravljanja od del delavcev ali pa njihove nezainteresiranosti za samoupravljanje, torej nekakšen izraz oblasti in delegatske lenobe. Mislim, da se v praksi obe težnji prepletata in to na škodo samoupravljanja. Nevabljena navzočnost poslovodnih organov je torej prej v oviro kot pa v pomoč boju, da bi se razmere začele spreminjati v korist samoupravne prakse. Samo ta, se pravi prebujeni in razviti občutek odgovornosti, lahko delavca delegata motivira, da bi čim bolje spoznal družbenoekonomske interese in odnos ter razne materialne in socialne kazalnike o zadevah, o katerih mora kot delegat premišljati in sklepati, seveda na podlagi usmeritev, ki jih sooblikuje in sprejema skupaj z delavci svoje delegatske baze. Le v neizprosнем soočanju z osebno delegatsko odgovornostjo, za kar so tudi poslovodni kadri politično odgovorni, se bodo delegati otresali lastnega samoupravnega oportunitizma, to pa je važen pogoj, da bodo terjali od organov in služb tiste

informacije, ki jim omogočajo suvereno samoupravno delovanje. Pa vendar, če se vrnem h konkretnemu primeru, ali ni Ivica razpolagala z dovolj ekonomskih, programskih in strokovnih informacij za uspešen nastop na zboru izvajalcev? Mislim, da jih njej res ni primanjkovalo. Delegatom je povedala, kar jim je bilo treba povedati oziroma pojasniti.

Zakaj pa je bilo kljub temu tako malo razumevanja in strpnosti do delovnih programov njene delovne organizacije? Kaj pa, če je delegate vznejevoljil program, ki finančno presega indeksno rast muzejske dejavnosti, dogovorjene s tako imenovano občinsko koordinacijo, saj so nekateri v razpravah opozarjali na to. Ali ni moja krivda, ker se pri nastajanju plana letnega dela nisem hotel podrediti občinski planski koordinaciji?

Prepričan sem bil, da morajo delovni programi vsake delovne skupnosti v kulturi nastajati na podlagi realnih delovnih zmogljivosti in na primarni ravni samoupravno spoznanih družbenih potreb, nakar naj o tem razpravljajo delegati v kulturni skupnosti, da bi lahko v lastnih delegatskih okoljih še enkrat preudarno pretehtali celotne in posamične delovne in razvojne vsebine načrtov delavcev v kulturnih ustanovah in v ljubiteljski kulturni aktivnosti, jim določili možen obseg in dinamiko uresničevanja glede na lastne interese in spoznane gmotne zmožnosti njihovega in celotnega združenega dela v občini oziroma v republiki; če izhajamo iz takšnega prepričanja in na takšni podlagi, ki ji je tuja logika indeksnega uokvirjanja in logika enakih indeksnih rasti delovnih programov, se ne ozira na dejanske delovne zmožnosti posameznih kolektivov v kulturi in na žive interese oziroma pripravljenost delovnih ljudi, da sami odločijo, kateremu programu ali katerim konkretnim kulturnim akcijam bodo dali takšno ali drugačno prednost, sem si privoščil programsko razkošje, ob katerega se zdaj spotikajo nekateri v kulturnih ustanovah in v kulturni skupnosti, namesto da bi prepustili delavcev uporabnikom, da se resnično oni izrečejo o vsebini in obsegu svobodne menjave dela z delavci v posameznih kulturnih organizacijah. Delavci naj torej postavljajo gmotne okvire svobodni menjavi dela, ne pa občinske in republiške koordinacije za tako imenovano »porabo«. Zakaj naj ne bi uporabniki kulturnih storitev premislili, kako želijo denarno omogočiti izvajanje ustreznega kulturnega programa ali posamezne kulturne akcije ob polni zavesti, da je razporejanje ustvarjenega dohodka stvar vseh producentov, se pravi tudi delavcev v kulturi, saj so ti tudi sodelovali pri nastajanju družbenega produkta, in da se ne bi smeli pogovarjati o tem, ali bodo »kulturniki« nekaj dobili ali ne od delavcev iz drugih dejavnosti, pač pa o tem, kako ustvarjeno materialno podlago družbene reprodukcije samoupravno razporejati, da bi dosegli čim boljše rezultate v razvoju, kakršnega smo si izbrali in se zanj tudi politično in samoupravno izrekamo.

Zdrznil sem se. Ali je kaj takega sploh mogoče, ali ne vidiš, da bi bolje ravnal, če bi upošteval indeksne plotove in ne silil čez, saj si s tem povzročil samo zmedo in hudo kri. Koordinacija že ve, kako in kaj, moral bi jih poslušati tako, kakor so jih v drugih kulturnih organizacijah, pa bi

bilo vse prav in delegatka bi se prav prijetno počutila na zboru izvajalcev. Tako pa so ji pred očmi začeli klestiti in rezati letni delovni program, in nič ni mogla zoper to, pa še tisti nesrečni bibliobus in naša stališča do njegovega nakupa so prišla vmes. Uprl sem se kljuvanju vesti in začel premišljati o vlogi zbora izvajalcev ob pripravah na sejo občinske skupnosti za kulturo. Mar je njegova vloga v rezanju posameznih programov ali v oblikovanju celotnega paketa kulturne ponudbe, pa četudi ta presega s koordinacijo določene indeksne oziroma gmotne zmožnosti? Prepričan sem, da bi moralo biti to, drugo!, bistvo samoupravne kulture zborov izvajalcev ob pripravah na sejo z uporabniki.

K takšnemu razmišljanju me sili tudi to, da obstajajo v kulturnih delovnih organizacijah samoupravni organi, sveti, oddelčni sveti, komisije, v katerih so tudi delegati uporabnikov naših storitev ter predstavniki družbene skupnosti. V teh telesih se rojevajo pobude, nastajajo posamezni elementi delovnih načrtov, ta telesa tudi sprejemajo osnutke in predloge letnih planov, ki kasneje zaidejo na zборе izvajalcev, na zборе uporabnikov, in končno, na zasedanje obeh zborov; nakar sledi sporazum o letni svobodni menjavi dela. Recimo, tako v muzeju nastajajo zametki letnih in srednjeročnih programov že v oddelčnih svetih, kakršni so: svet oddelka NOB s tremi komisijami, svet likovne galerije in pedagoški svet, saj je važna muzejska naloga umetnostna in družbenozgodovinska vzgoja mladine in odraslih, kar niti najmanj ni enostavno. Vsega tega dela oziroma samoupravnega artikuliranja kulturnega interesa družbene skupnosti oziroma delovnih ljudi, ki jih predstavljajo delegati v prej omenjenih samoupravnih in delovnih telesih na tako imenovani primarni ravni samoupravljanja, ni mogoče kar preprosto na zborih izvajalcev ignorirati ali pa z njim počenjati, kakor se pač komu zdi prav ali ne prav glede na interese posamezne skupnosti delavcev v kulturi. Zato se mi zdi, da je v tako imenovani fazi priprav na obravnavo vsebine in obsega svobodne menjave dela v kulturni skupnosti vloga zbora izvajalcev prav v predstavitvi celote kulturne ponudbe uporabnikom oziroma občinski in širši družbeni skupnosti.

In pričel sem razumevati, zakaj je Ivica doživela nič kaj prijetne trenutke na zboru izvajalcev. Namreč, če bi na zboru izvajalcev ob pripravah pogovor z uporabniki ne rezali oziroma se ne spotikali ob realne programske letne vsebine, pač pa jih poizkušali sprejeti kot celovit predlog, o katerem bi se pogovorili z uporabniki, da bi bilo jasno, kako, kdaj ga je možno izvesti, kaj pa je nujno opustiti ali preložiti za poznejši čas, o čemer naj bi izvajalci posebej razpravljali, bi takšna praksa ne povzročala nepotrebnih in škodljivih sporov med delavci v kulturi, hkrat pa bi z njo ustvarjali podlago za ukinitvev koordinacijsko indeksne prakse, ki po mojem prepričanju in spoznanju zavira razvoj svobodne menjave dela in ohranja paternalistično-etatistično skrbništvo nad delavcem kot združenim producentom in upravljalcem materialnih in duhovnih dobrin oziroma storitev. Ko sem tako razmišljal, sem se odločil predlagati sekretarju

osnovne organizacije zveze komunistov, v kateri smo vsi, ki smo zaposleni v kulturnih organizacijah združenega dela, partijski sestanek, na katerem bi idejno analizirali sejo zbora izvajalcev, ki se je za našo delegatko tako nesrečno končala. Začutil sem nekakšno trdnost v sebi, bil sem notranje umirjen, idejno in moralno pripravljen na dogodke, ki sem jih pričakoval v naslednjih dneh. Se pravi, najprej sejo kolektiva, na kateri bi delegatka poročala o zboru izvajalcev, nato strokovni obrazložitvi o pripravah na retrospektivno razstavo o Josipu Grmu in o vzrokih, zaradi katerih je bila pred nekaj leti »podrta« stalna kulturnozgodovinska zbirka, še sestanek osnovne organizacije, da bi se na njem idejno kritično soočili z lastno samupravno prakso in nevarnostmi, da bi ta ne bila plen raznih izmaličenj. Kar pozno je že bilo, namenil sem se domov, k meni pa je še vedno prihajal glas: »Tovariš ravnatelj, pa bi bilo le dobro, če bi bili na seji tudi vi!« Mislim, da sem se otožno nasmehnil.

BOJAN ŠTIH 7

Umetnost (kultura) je večna

1. Umetnost (kultura) je večna, politika je minevajoča, ekonomija je minljiva in neobstoja. S tem pa je tudi že opisano razmerje med politikom, gospodarstvom in kulturo, o kateri pa vemo, da je bistvo življenja posameznika in družbe.

2. Ko je gospodarstvo po vojni »zmagalo«, oziroma si je prilastilo partizansko zmago, je takoj odvzelo kulturi – znanosti, umetnosti, zdravstvu, prosveti tako rekoč vse materialne, funkcionalne in operacionalne pravice. Ne tako majhen del našega gospodarstva je namreč utemeljen v neznanju, nesposobnosti, nemorali in skupinsko-razrednem egoizmu. Pomislimo le na katastrofo v Beli Krajini (Krupa), na Körting, na Anhovo, na IMV, celjsko cinkarno, itd. itd. V sedanjem slovenskem gospodarstvu vidim bolj nevarnega sovražnika, kot pa so bili nevarni vsi naši dosedanji domači in tuji sovražniki. Če pomislim na naravni prirastek in na naše v zgodovini pridobljeno znanje, vem, da sedanjega ekstenzivnega gospodarstva sploh ne potrebujemo. Ob tem še to: slovensko gospodarstvo je do konca uničilo »slovensko« naravo, naše vode, gozdove, polja in zrak nad njimi. Dokler ne bomo »premagali« sedanjega gospodarstva, se bo izumiranje slovenskega naroda nadaljevalo, njegova družba pa bo neozdravljivo bolna.

Demokratskega dialoga brez absolutne svobode ni. Znanost, umetnost, zdravstvo, vzgoja poznajo le odgovornost lastnemu subjektu, in ko sprašujejo samo sebe, se pri tem ne smejo ozirati ne na čas, ne na razmere pa tudi ne idejno politično pragmatiko, ki trenutno upravlja s slovenskimi

ljudmi. Med minulo vojno je nemški policijski polkovnik ob reprodukciji Guernice grozeče vprašal Pabla Picassa: »Ali je to vaše delo?« Pablo Picasso pa je stoično odgovoril: »Ne, to je vaše delo!« Umetnost je kajpada permanentni »sodni dan«, v katerem ustvarjalci vrednotijo svet in subjekte politike, vojske in gospodarstva. Tako je bilo, tako je in tako tudi bo. Ne ječe in ne strelišče, ne koncentracijska taborišča in ne umobolnice ne bodo ukinile te večne pravice umetnika v človeštvu in med ljudmi.

Zveza komunistov kot organizacijska celota »ne sme« politično razsojati o znanstvenih in umetniških vprašanjih. Lahko pa to store njeni posamezni člani, če imajo očitno in veljavno znanstveno in umetniško kvalifikacijo. Ta posel pa lahko opravijo le v svojem imenu, nikakor pa ne v imenu stranke. Sodbe posameznikov v imenu stranke so volens nolens stalinizem.

3. Vsako človekovo dejanje je politično (družbeno) dejanje. Človek pač živi v družbi in ne zunaj nje. Prešernova dejanja so imela tako umetniško kakor tudi politično naravo. Seveda pa vsi poznamo razliko med politiko in oblastništvom. Prešeren ni bil oblastnik, pač pa »le« politik. Tako je tudi s sodobnimi ustvarjalci. A še to vemo, da bo tudi politika postala moralna in kot takšna del kulture tisti trenutek, ko se bo razbremenila teže oblastništva, vojaštva in gospodarstva.

Medtem ko slovenski kulturni delavci na čelu z Josipom Vidmarjem manifestiramo pred skupščino SRS za mir in proti vojni (3. marca 1985), pa nekatere domače gospodarske organizacije sodelujejo na področjih vojnih žarišč. Razumljivo je, da je težko sodelovati z gospodarstvom, ki se prevečkrat igra z deficiti in z napačnim izvozom.

4. Ne vidim nikakršnega razloga ali opravičila, da bi na polju kulture – znanosti, umetnosti, zdravstva, prosvete še naprej živele interesne, po svojem ustroju birokratske skupnosti. Sanjam o ministrih za kulturo. In mislim na dr. Ferda Kozaka, Andréja Malrauxa ali pa Jacka Langa. Pa tudi na Lidijo Šentjurg in dr. Jožeta Potrča. Slovenska kultura ima v naši družbi premajhen avtonomen prostor. Pač pa vegetira v predverju družbe, če ni že pritisnjena v geto. Mehanično in formalno prenašanje samoupravljanja iz industrijskih organizacij v kulturno sfero vodi, kot vemo, v katastrofe. Vsebinsko programiranje v kulturnih in znanstvenih pa tudi v prosvetnih in zdravstvenih ustanovah mora biti v rokah *ustvarjalnih osebnosti*. Merila so: talent, znanje in strokovna raven. Slab ali povprečen igralec ali muzikant ne more in ne sme biti član delavskega sveta, kaj šele njegov predsednik itd.

V Sloveniji smo veliko storili, da bi ljudje spoznali srbsko, hrvaško, makedonsko, črnogorsko, albansko, muslimansko (bosensko-hercegovsko) kulturo. Celó več smo storili, kot pa to dovoljujejo kvalitete in sredstva. Zelo malo pa so storili v Srbiji, na Hrvaškem, v Makedoniji, Črni gori in Bosni in Hercegovini pa na Kosovem, da bi spoznali slovensko kulturo. To je dejstvo, ki ga je mogoče potrditi statistično in z naslovi. Zakaj je tako, si lahko razložimo z beograjskim ali zagrebškim ali sarajev-

skim samozadovoljstvom, zakaj v Beogradu mislijo, da so na višini Pariza in surrealizma, v Zagrebu so prepričani, da so enakovredni Budimpešti in Dunaju in v Sarajevu se enačijo z Bagdadom in mitologijo iz Tisoč in ene noči itd. Za vse te balkanske Parižane, Budimpeštance in Bagdadčane pa smo mi le nekaj severozahodnega in alpskega, kar oni zaradi našega »nemštva« nikakor ne morejo razumeti in doumeti.

Predlagam, da se na jugu začno učiti slovenščine, da sprejmejo v učne načrte slovensko politično in literarno zgodovino, da začno predvajati v kinematografih slovenske filme, da njihove televizijske postaje uvrstijo vsak dan vsaj uro slovenskega programa, da njihovi časniki imajo vsak dan vsaj eno stran posvečeno Sloveniji. In tako bodi recimo sto let, to je kajpak metafora, potem pa bomo videli, ali nas že poznajo bolj kot pa sedaj. Berem, kaj pišejo o nas na jugu in spoznavam, da nekateri tamkajšnji pisci nimajo ne znanja in ne volje, da bi nas spoznali takšne, kakršni smo z vsemi našimi dobrimi čednostmi in slabimi potezami in dejanji.

MILENKO VAKANJAC

Ogroženost kot oblika kulturne komunikacije

Želel bi se posebej ustaviti ob vprašanju št. 5 vaših tez o kulturni ustvarjalnosti.

V zadnjem času smo priče zelo vnetljivim razpravam o kulturi, vendar pa omenjena vnetljivost istočasno ne korespondira tudi z neko kvaliteto, ki bi bila kaj več kot zgolj kvaliteta podobnih razprav o posameznih nacionalnih kulturah tega istega geografskega področja, v recimo 19. stoletju. Preprosto ne zasledim ničesar, kar bi omenjeno razpravljanje o kulturi kakorkoli umeščalo na konec 20. stoletja. Argument glede različnih nacionalnih kulturnih tradicij je *per definitionem* zasnovan tako, da skuša skoz pojmovno aparaturo razmišljanj 19. stoletja utemeljiti ali vsaj odgovorjati na probleme tega 20. stoletja.

Ob tem je opaziti nekaj izrazitih absurdnosti. Zgodovinske, nacionalne in kulturne situacije dveh stoletij so si nujno različne, ne zgolj zaradi časovne odmaknjenosti, temveč so neprimerljive tudi kar zadeva politični, ekonomski in socialni kontekst. To velja za vse nacionalne kulture na ozemlju Jugoslavije.

Vztrajanje zgolj pri »kulturni kontinuiteti«, ki mimogrede »pozablja« na omenjeno politično, ekonomsko in socialno različnost ter neprimerljivost dveh stoletij, je v bistvu zamegljevanje in reduciranje fenomena kulture na zelo ozko pojmovano področje, ki v najboljšem primeru pod

kulturo razume – *literaturo, gledališče in nekaj malega slikarstva*. Vse drugo po mnenju avtorjev tako pojmovane »kulturne kontinuitete« ne sodi v korpus kulture nekega naroda. V tako ozko pojmovanem fenomenu nacionalne kulture, ki zelo jasno kaže na vso »razvitost« nacionalnih kultur 19. stoletja, se seveda le-te zanesljivo niso mogle opreti na kaj bistveno drugega, kot je bila literatura, gledališče ali slikarstvo.

Skozi takšno »optiko« se konec 20. stoletja ustvarjajo nacionalne »specifike« in kulture ogroženih narodov, ki predvsem in zlasti niso v situaciji, da bi lahko ustrezno *komunicirali* med seboj. Vendar se mislim k *fenomenu ogroženosti* še vrniti.

Dostikrat je v razmišljanjih – ali bolj rečeno lamentacijah – o usodi naših posameznih nacionalnih kultur razen vztrajanja na »kulturni kontinuiteti« zaslediti (vendar v skromnejšem obsegu, kot bi si utegnili misliti!) razlage o naši objektivni kulturno-zgodovinski zaostalosti za Evropo. Toda te razlage se skušajo vedno »racionalizirati« kot zaostajanje, ki pa je po lastnih nacional-kulturnih »kriterijih« veličastno in kljub vsemu izredno pomembno. Mislim, da je s to obsesijo najbolj neusmiljeno obračunal ravno Krleža. Vsako zaostajanje, pa naj bo še tako zgodovinsko, ekonomsko, državno ali kako drugače utemeljeno, je neizogibno nekaj, kar pomeni deficit, in to bolj kot smo si to pripravljene priznati. Rangiranje znotraj te zaostalosti in včasih enkratne nestrpnosti ter primitivnosti je lahko zgolj priseganje na »srednjevropski kulturni prostor«, drugič na »francoski kulturni vpliv«, tretjič gre za »bizantinsko tradicijo« ali »levantinski element« itd.

Popolnoma jasno je, da ni mogoč (tu ne mislim na *protokolarno določeno kulturno izmenjavo*, ki jo zlasti forsira kulturniška birokracija zaradi lastne legitimete obstoja) kolikor toliko ploden *pretok idej* med tako determiniranimi nacionalnimi kulturami. Ko govorim o plodnem pretoku idej med našimi nacionalnimi kulturami, nimam v mislih niti »plodnega unitarizma«, niti ozkosrčnega nacionalnega egoizma, temelječega na kriterijih obrambnih refleksov in sovraštva, niti »plodne izmenjave« najrazličnejših kultur-birokratskih delegacij, vse jugoslovanskih kulturnih srečanj, skratka vsega, kar služi birokratskemu knjigovodstvu, da si v letne bilance pod razdelek »kulturno sodelovanje« med narodi in narodnostmi vpiše definicijo – »plodno in vsestransko«.

Mislim, da bi morali s tem lažnim principom in frazo »plodno in vsestransko« enkrat za vselej opraviti, saj ne služi drugemu kot zamegljevanju pravega stanja, ki je več kot zaskrbljujoče.

Poznavanje in izmenjava med nacionalnimi kulturami v Jugoslaviji je, če izvzamemo »plodno nerazumevanje«, slabo. Nekateri vzroki so bili že omenjeni.

Dokler bo lastna *kulturna tradicija* slonela na kriterijih zapoznelih in odprtih vprašanj 19. stoletja ter v taistem 19. stoletju iskala odgovore na vprašanja današnjih dni, toliko časa prava komunikacija ne bo mogoča. V obtoku bo že omenjeno rangiranje znotraj zaostajanja za Evropo in to

seveda s tendenco »dokazati«, da je lastni zaostanek karseda majhen in zanemarljiv, vsi drugi pa »katastrofalno« veliki in usodni.

To zanesljivo ni pot zблиževanja in izmenjave vsega, kar je zares veliko in univerzalno in presega naše parcialne *kulturne tradicije* ampak je najbolj imeniten postopek *izolacije*, kar pa po drugi strani odpira najširšo pot uveljavitvi lastnih »kulturnih veličin«, katerih »veličina« je nacionalnemu umu seveda »najbližja«, da o emocionalnih stanjih taistega »uma« niti ne govorimo.

Popolnoma jasno je, da bo »nacionalni umetnik posebnega družbenega pomena« le s težavo priznal ali pa sploh ne bo priznal, da je njegova »umetnina« slabša od »nacionalnega umetnika družbenega pomena« sosednje kulture. Takšno je sedaj videti naše »sodelovanje«.

Gotovo, da je prisoten v vsem povedanem tudi refleks ekonomske krize, ki tudi pogojuje, seveda zelo specifično, odnose v kulturi, vendar bi se bilo treba vprašati, ali gre pri tem zgolj za ekonomsko krizo, ki bi ji hoteli naprtiti tudi vsa eminentna vprašanja naših *kulturnih stanj in odnosov*, ki so nerazjasnjena »počivala« ali »tlela« pod pokrovom ekonomistično-tehničnega enodimenzionalnega redukcionalizma našega življenja v minulem obdobju.

Bržkone našega vsesplošnega tehnološkega zaostajanja za svetom ni moč obravnavati izolirano in kot zelo specifično stanje retardacije duhovnega življenja. Kultura (pri tem imam v mislih civilizacijsko najširši krog duhovne in materialne dejavnosti neke nacije!) pa naj bi bila iz te retardacije – izvzeta. Takšna redukcija je možna samo ob naslednjih dveh predpostavkah. Prvič, če pod kulturo razumemo najbolj ozek krog tradicionalnih duhovnih dejavnosti, ki so večne in niso podvržene spremembam, so nekakšen »metafizični kulturni substrat« nacije, na katerega je moč prisegati v vsaki historični ali politični situaciji. Drugič, ko smo tako definirali *nacionalno kulturo*, smo seveda vzpostavili »hermetično odpornost« zoper kulturne dosežke drugih narodov, ki nimajo vpogleda v ta naš in samo naš »metafizični kulturni substrat«. Edini pravi argument vsakega možnega dialoga med različnimi nacionalnimi kulturami je tako *tradicija*, ki pa v bistvu postaja najbolj zanesljivo svarilo pred dialogom in odpiranjem. Pozaba *tradicije* je v najboljšem primeru slabo kamufilirano »narodno izdajstvo«, ki ga je potrebno zatreti in eksemplarno kaznovati ter izpostaviti posmehu avditorija »narodu in tradiciji zvestega« občestva.

Seštevek različnih *nacionalnih tradicij in kultur* je v tem našem prostoru zares impozananten (impozananten brez pejorativnega pomena te besede). Kljub temu, da se vse omenjene kulture in tradicije nahajajo v še bolj impozantnem zaostanku za evropskimi kulturami in tradicijami; zato so seveda prepričane, da je treba znotraj pogojno imenovanega »jugoslovenskega kulturnega prostora« dokazati druga drugi svojo absolutno in relativno drugačnost, veličino in neponovljivo enkratnost.

Seveda omenjeno dokazovanje ne more potekati drugače kot v počutju splošne ogroženosti. Ogroženi so veliki in majhni narodi znotraj

»jugoslovanskega kulturnega prostora«, ogrožene se počutijo »velike« in »majhne« kulture in tradicije. Ni sicer še sporazuma o limitacijah ali stopnji posamične ogroženosti, toda *ogroženost* je nepreklicno navzoča.

Seveda boste omenjeno *ogroženost* zaman iskali v uradnih dokumentih, ki jih neutrudno producira kulturniška birokracija vseh narodov in narodnosti. V omenjenih dokumentih je *ogroženost* nadomeščena s posplošenim jezikom, v katerem mrgoli besed kot so: »zavzetost za...«, »odločno preseganje...«, »plodno in vsestransko sodelovanje v duhu...«

In kaj je tisto, kar je pri vseh skupaj najbolj *ogroženo*? Brez večjega pomisleka lahko rečem, da so to *jeziki* posameznih narodov in narodnosti. Tem sledi ogrožena *kulturna dediščina* v vsem njenem obsegu (ki je resda – merjen z evropskim vatlom – bolj skromen!); in na koncu je ogrožena sama *nacija*, ki se mora »bojevati« zoper »tuje vplive«, ker bo sicer obsojena na propad. Omenjeni »tuji vplivi« nikoli niso mišljeni kot vplivi možnega dialoga ali seznanjanja, ampak so vedno razumljeni *per negationem*, kot poskus vsiljivega gnezdenja v pravem narodovem bistvu.

Ob tej jugoslovanski nacionalni hipohondriji (občutku ogroženosti vsakogar) je verjetno najbolj zanimivo dejstvo, da se zmanjšuje polje za kakršenkoli tvoren dialog. Najbolj zaželena je nacionalno brambovska polemika. Čim bolj je ta »opremljena« s primeri od naselitve Slovanov prek fevdalnih in religioznih »delikatnosti« naših delitev – pa vse do današnjih memoarskih in napol literarnih pikantnosti – toliko bolj »avtentična« je in toliko bolj je »primerna« za dokazovanje »nevzdržnosti« kakršnegakoli plodnega dialoga med obstoječimi kulturami.

Imamo torej dve docela nasprotujoči si diagnozi. Uradno, kulturniško-birokratsko, ki dokazuje, da so problemi kulture, kulturne ustvarjalnosti in vsega kar je povezano z njo, enkrat za vselej »protokolarno« urejeni in »pospravljeni« ter da na tem področju ni večjih problemov. Na drugi strani pa obstaja *tradicija* in *tradicionalna kulturna kontinuiteta* posameznih nacionalnih kultur, ki se ne znajo ali ne zmorejo izviti iz obroča, problematike, ki jih situira na raven 19. stoletja in še nekoliko dalj v preteklost. Tako birokratski »optimizem« kot *tradicija* na način »metafizičnega kulturnega substrata« ne ponujata izhoda iz sedanje situacije.

Mnenje sem, da bi se tako v birokratsko kot tudi tradicionalistično pojmovani kulturi nujno morali posloviti od zablod, ki kulturo reducirajo na eni strani na posredovano ali transmissijsko orodje drugih področij, katerim je kultura zgolj »paradni konj« ne pa tudi potreba. Na drugi strani pa bi bilo treba odpraviti zablodo o med seboj nezaupljivih in absolutno drugačnih kulturnih tradicijah, ki se vedno bolj oddaljujejo.

Tragično bo, če bodo recimo zanamci odkrivali v naših kulturah – tu imam v mislih kulture vseh narodov in narodnosti Jugoslavije – tisto, kar mi danes bodisi zaradi birokratske slepote ali tradicionalistične samozavrovanosti nismo sposobni oceniti in sprejeti kot univerzalno ter tisto, kar nas zanesljivo pelje k drugačnemu vrednotenju lastne kulture, pa tudi kulture drugih narodov.

BOJAN ŠTIH

Slovenski zbornik MCMXLV

(spominski razmislek)

Že skoroda leto dni se strastno pripravamo o zgodovini narodno osvobodilnega boja in slovenskega partizanstva. Pri tem pa je čedalje bolj očitno, kako malo vemo o lastni preteklosti in kako na pamet izrekamo in zapisujemo sodbe o minulosti. Pozitivne in negativne sodbe. Sedanji burni časi, v katerih eni a priori branijo preteklost, čeprav je ne poznajo in drugi to preteklost a priori napadajo, pa ne vedo, kakšna je v resnici bila, so nam odkrili, da med nami žive javni delavci, ki ne poznajo nacionalne kulturne politične misli Prešerna, Levstika, Cankarja, ki ne vedo za dogovor treh komunističnih strank o slovenskem narodnem vprašanju in ki niso nikdar prebrali programskih točk osvobodilne fronte slovenskega naroda in so zategadelj prepričani, kako je revolucionarno nacionalno in socialno geslo Zedinjene Slovenije le črna ukana političnih emigrantov.

Prav v teh burnih in bojevitih časih sem vnovič prelistal monumentalni Slovenski zbornik MCMXLV, ki ga je uredil danes že skoroda povsem pozabljeni slovenski pisatelj in esejist Juš Kozjak. Spominjam se velike vneme, s katero je Juš Kozjak pripravljal poletni 1945. leta ta zbornik. Postal naj bi dokument in obenem pričevanje minulega vojnega časa. Skoroda osemsto strani, natančno povedano 769 strani ima ta zbornik. V njem je sodelovalo več kot devetdeset avtorjev, ki so objavili sto in še nekaj prispevkov. Članki, eseji, razprave, pesmi, proza, dramatika, spomini, pregledi in kronike. To zajetno gradivo je tematsko utemeljeno v narodnoosvobodilni vojni slovenskega naroda, napisano pa je bilo v poletnih mesecih leta 1945, kar pomeni v prvem obdobju miru. Tako so se v eni sami knjigi združile zgodovinske razprave, spomini, literarna metafora in umetniški jezik, pa tudi dokumenti. Tudi fotografije so bile objavljene, Juš Kozjak jih je vključil v knjigo zaradi njihove realistične neposrednosti in avtentičnosti. *Slovenski zbornik* je knjiga, ki je imela na temno rdečih platnicah letnico izida v rimskih številkah, te so slovenski bralci znali takrat še »brati«. Zbornik je natisnila znana in stara slovenska Blaznikova tiskarna, ki je zdaj ni več, zvezana pa je bila v knjigoveznici J. Žabkarja. Po starem, dobrem običaju, ki ga zdaj v socializmu ne spoštujemo več, so bila na koncu knjige natisnjena imena stavcev, meterjev in njihovih pomočnikov. Tudi dokaz z rimsko letnico vred, da smo

nekoč bili naravni del evropske duhovne in kulturne skupnosti, v kateri so še kako spoštovali delo delavcev.

V zborniku so bili objavljeni tudi prispevki padlih in pobitih slovenskih pisateljev in pesnikov. Pesmi, zapisi, korespondenca, dnevnik. In še nekaj je, kar sedanjega bralca pretrese in tudi vznemiri. V *Slovenskem zborniku MCMXLV* spoznavamo »zadnjo« knjigo splošne slovenske kulturne sloge in enotnosti, tudi tiste, ki je bila značilna za Osvobodilno fronto, zakaj nekaj sodelavcev Kozakovega spominskega podjetja je kaj kmalu po izidu izginilo ali pa tragično končalo življenjsko pot v dachauskih procesih, na Golem otoku in v političnih konfliktih mlade svobode, ki se nekajkrat po letu 1945 spremenijo v hudo sodno in policijsko stalinsko represijo.

Slovenski zbornik MCMXLV bo ostal v našem kulturno političnem spominu primer zglednega, a tudi koristnega sodelovanja med subjekti kulture, znanosti, umetnosti, politike, zdravstva, gospodarstva in tudi vojske (slovenske, partizanske). Kljub bližini pravkar minule vojne in klanja v njej zbornik prevevajo intelektualni mir, znanstvena strpnost, moralična resnoba, privrženost duhu in ne orožju. V njem ni klicev k novim, pogubnim klanjem in meritvam ali pa k obračunom v sodnih dvoranah in v domačih »Urwaldih«. A tudi predloga za sovjetizacijo Slovenije ni v njem. Res je sicer, da je Slovenski zbornik koherentni in naravni del političnega, ideološkega in socialnega časa, v katerem je bil spisan in urejen, vendar pa so značilni njegovi toni – mir, slovenstvo, svoboda, kultura. Prepričan sem, da danes le malokdo pozna Kozakov zbornik, v katerem vidim tudi za naše sedanje razmere trden temelj pameti, znanja in tudi zdrave kulturno politične misli, ki jo spričo sodobnih gospodarskih, institucionalnih in samoupravnih težav te družbe komajda kdaj zaslutimo. Morebiti pozna *Slovenski zbornik* le še kak osamljeni specialist za zgodovino narodnoosvobodilnega boja in ob njem še morebiti ta ali oni živi sodelavec, zakaj večina imen tega zbornika je že zapustila to deželo in se preselila v krajine onstran Hada. Vprašati moram, zakaj Slovenski zbornik v preteklih štiridesetih letih še ni bil ponatisnjen? Ali ni več zanimiv ali pa le zato, ker nimamo več denarja za slovensko knjigo.

FERDO KOZAK

Domovinska vojna in kultura

Ko so lani zavezniške armade po abruških gorah in globelih razbijale nemške linije, sem v že osvobojenih krajih srečal moža, ki je bil zdravnik in univerzitetni profesor in je po svoji načitanosti, po splošnih razgledih kakor tudi po svoji gojeni notranjosti popolnoma ustrezal predstavi,

kakršno ima evropsko povprečje o kulturnem človeku. Veter še ni bil razgnal oblakov dima nad porušenimi in požganimi italijanskimi mesti in vasm, še so trume prebivalcev iskale strehe v podzemskih votlinah, še se ni posušila prelita kri po pomandranih, od tankov in drugih železnih pošasti razoranih poljih, ko se je ta sin italijanske zemlje razgovarjal z menoj o bodočnosti svoje domovine. In je rekel: »Kaj mislite, da je pri nas od vseh teh, ki danes oživljajo stare stranke, od vseh teh, ki govore o jutrišnjem dnevu, ali mislite, da je komu tega resnično mar? Glejte, čez to zemljo je šlo že toliko civilizacij, da naš človek, posebno pa naš izobraženelec ne verjame v nobeno stvar več.« – »Če ne verjame,« sem rekel, »potem je pa resnična samo še skrb za osebno ugodje, za čim izdatnejša sredstva za življenje?« – »Saj tudi je tako,« se je glasil odgovor. Pogledal sem ga. »Ali se vam ne zdi, da je to zelo, zelo slabo? Namreč – prepričan sem, da narod, ki ne verjame v nobeno stvar več, da je tak narod zaprl knjigo svoje zgodovine.« Mož, ki je bil sicer izrazit otrok mesta, vendar obenem prav tako izrazit človek kulture, je molče zmignil z rameni.

Temu razgovoru ob stran bi postavil spomin iz taborišča v južni Italiji. Tam se je od štiri tisoč ljudi, ki so prišli iz ječ, iz koncentracijskih taborišč ali pa so kot primorski Slovenci pobegnili iz italijanskih vojaških edinic, tam se je torej od vseh štiri tisoč ljudi nekako tri tisoč šeststo prostovoljno javilo za Titovo vojsko. Bili so kmetje, delavci, obrtniki, profesorji, inženirji, zdravniki in uradniki. Vsi bi bili lahko ostali kjer koli, v kakršnem koli taborišču; dobivali bi mesečno plačo in bi v miru čakali konec vojne. Pa so rajši volili težjo, nevarnejšo pot, rajši so se odločili za boj in tudi za smrt. Zakaj? Ker so pripadali narodu, oziroma ker so sami bili narod, ki je verjel in ki verjame v velike stvari, tičoče se njega in vsega sveta.

Značilno nasprotje v pojmovanju človeških opravkov na zemlji, kakor nalašč primerno za ozadje nekaj načelnim besedam o kulturnosti ljudi in o kulturi sploh. Res je: če govorimo o pesmih in romanah, o slikah in simfonijah, mislimo na kulturo. Če se pri analizi človeka zaustavimo ob njegovem pojmovanju odnosov med ljudmi, ali če ugotovimo v njem topel, od narave dan, sleherno sebičnost zmagujoč svet čustev in občutkov, se tudi uporablja beseda kultura. In dalje smo vajeni, po obilici šol, muzejev, galerij in založb soditi, ali je kateri narod kulturni ali ni. Vendar so vsi taki pogledi drugovrstni, so le refleksi neke druge, usodnejše resnice. Prav tako, kakor so na primer muzeji ali šole le posledica nekkih tehtnih, prvobitnih dejanj. Potrebno je, glede kulture dojeti tisto, kar nas približuje osrednjemu živcu problema.

»Kultura se ustvarja s solzami, z nojem in krvjo,« trdi Ilija Ehrenburg. S temi besedami je položil prst na bistvenost kulture, na njeno živo jedro. In to je: ustvarjalni boj človeka za obliko in vsebino življenja. V tem smislu se nam kaže delo kulture kakor v pesmih in slikah, v tonih, v izrečenih ali napisanih mislih, v zgradbah zajeta naša čustva in hrepenežja, naše bolečine in boji, naši prometejski sni o človeški sreči, naši kriki

groze ali radosti pred odkrito resnico. Če torej pristanemo na to, da je vse, kar lahko obeležimo z imenom kultura, v svojem bistvu izraz borbe za resnico, za srečo, za lepoto, potem bomo tudi razumeli ozko povezanost vsega političnega, gospodarskega in prosvetnega dogajanja na zemlji. Iz podobnega občutka oziroma prepričanja je Ivan Cankar zapisal značilen stavek: »Naša narodna kultura je zgodovina narodnega, političnega, družabnega in gospodarskega razvoja.« In češki mislec F. X. Šalda je, stremeč za dojetjem pravega smisla kulturnega dela, dejal, da je najvišji kulturni problem popolna organizacija človeške družbe glede na resnično ceno in duhovne vrednote.

Tako pojmovanje osrednje funkcije kulture v življenju nam daje slutiti bistvene poteze njenega značaja. In sicer, da je zmeraj in v vsaki dobi ter v vsakem primeru ustvarjalna, visoko etična in obče človeška. Pomaga pa nam tudi dojeti problematiko evropskega razvoja od preloma stoletja do drugega krvavega spopada, čigar konec smo pred kratkim doživeli. In ne samo to. Omogoča nam vrednotiti ta razvoj, in pa vrednotiti to, kar označujemo z besedo domovinska vojna. Pri tem seveda ne kaže, dotikati se življenja v Sovjetski zvezi. Evropa se je bila za celih dvajset let odvrnila od tega ogromnega dela sveta, zaprla je hote vsa vrata vanj in je hodila svojo posebno pot. Ker smo bili mi kot celota prisiljeni vključeni v ta njen izolirani razvoj, prihajajo za razumevanje dogodkov pač le stvari v poštev, ki so skupaj z ostalimi evropskimi narodi oblikovale tudi nas.

Že pred prvo svetovno vojno je mnogo mislečih glav vznemirjala zavest, da v življenju evropskega človeka ni nekaj v redu, da se temniijo obzorja in da se ruši tista notranja harmonija, ki je posledica močnega uveljavljanja osnovnih življenjskih vrednot. Vsa leta, nekako od preloma stoletja dalje, so občutljivi duhovi vedno izraziteje zaznavali globoke notranje pretrese, ki so rahljali navidez tako trdno in veličastno zgradbo evropske civilizacije in kulture. Beseda »kriza« se je udomačila kot nobena druga, čeprav ni imel povprečen sodobnik jasnega pregleda, kako tesno so bili povezani med seboj raznoliki pojavi te krize na vseh področjih življenja. Nenadzirani, nikomur odgovorni pohlep vladajočih slojev po posesti in po virih bogastva je ob dozoreli industrializaciji naprednejših dežel utrdil v gospodarstvu načelo brezobzirnega izkoriščanja. Odveč bi bilo podrobneje govoriti o strahotah brezposelnosti v teku minulih desetletij. Saj je bilo vendar na milijone delavnih rok prisiljenih, brskati po odpadkih velikomestnih mravljišč za koščkom gnilega kruha, saj je v času cvetočih velemest na milijone ljudi hiralo po zatohlih, nezdravih brlogih, ne da bi jih bila družba vključila v veseli ritem dela za korist skupnosti. Odveč bi bilo nadalje govoriti o izseljevanju evropskih množic, o njih begu z rodni tal, ki jih niso mogle preživljati. Prav tako ne kaže podrobneje razvijati zgodovino velikih štrajkov in demonstracij, ki so se tolikokrat zaključili s streli in prelivanjem krvi. Isto načelo izkoriščanja je postalo odločilno tudi za razmerja med narodi. Težnja po posesti čim obsežnejših tržišč in čim izdatnejših naravnih zakladov in od tod izvirajoča težnja po

nadvladi nad slabotnejšimi, oziroma kot plen dragocenejšimi narodi je napolnila nacionalno misel z imperialističnim duhom in izzvala prvi svetovni spopad l. 1914.

Sile, ki so tako usodno oblikovale tega časa materialno življenje, so razdejele tudi politične osnove evropske družbe. Najbolj očitni znanilec tega razkrojevalnega procesa je bil prepad med ljudskimi množicami in vladajočimi sloji, ki se je – lahko rečemo – vidno večal od leta do leta. Demokracija, svoboda – ta in podobna načela so prenehala biti resnično urejajoče vrednote. V vsakdanji praksi so se izmaličila v mrtve krinke, za katerimi se je skrival drug obraz. Ljudje so čutili, da lahko povedo svojo misel in izrekajo svojo kritiko, da pa ne morejo v ničemer odločati, da ne morejo soodločati, da zdravega elementa svoje kritike ne morejo uveljaviti kot soustvarjajočo silo. Potrebe človeka, ki bi morale biti poglavitni usmerjevalec političnega dela, je pritisnila ob tla korist vladajočih. Resnični, vodilni organizator življenja je postal denar. Svetovni nazor, občutje do življenja, izraženo v urejajoči in obvezujoči ideji – vse to je zdrknilo na nivo kompromisa in fraze. Interesi velekapitala, bank, mogočnih trustov in industrijskih koncernov so dejansko ravnali sleherno politično dogajanje katere koli dežele.

Nič čudnega, če je ta razkroj vrednot v razmerju do javnih zadev okužil tudi duhovno, moralno plat življenja. V vladajočih slojih je prevladal grobi, praktični materializem, ki mu je tuj sleherni svetovnonazorski koncept, pač pa se žene za dobrinami tega sveta brez smisla za požrtvovalnost, brez občutka za skupnost in brez čuta odgovornosti proti tej skupnosti. Razvil se je življenjski slog brez prave teže, brez ravnovesja in okusa, slog, ki je ustrezal osnovam svojega nastanka in obstanka, namreč sunkovito nagrabljenemu in poceni pridobljenemu bogastvu. Lahko se reče, da je bil ta slog brez ideje. Zaradi tega je bilo tudi razkošje, ustvarjeno v smislu njegove vsebinske praznote, hladno in skoraj mračno. Skratka: kultura vladajočih slojev – če lahko uporabim besedo kultura – je bila po svojem pravem značaju uživaška, ne pa ustvarjalna. V splošnem se je omejevala le na goli esteticizem.

Človeška individualnost je ob teh notranjih in zunanjih nesoglasjih evropskega življenja hodila svojo posebno pot. Vase zaprta in vase zagledana, iztrgana iz občestva, sprtega v samem sebi, brez osvežujočega ritma celotnega obtoka krvi, se je po večini izživljala v hladu jedkega skepticizma. Ob pomanjkanju občutka življenjske enovitosti se je v svoji osamelosti zmeraj izraziteje prepuščala razumski špekulativnosti in iskala tudi rešitve v njej. Tragično jalova se je oklepala že davno mrtve ali sebi tuje vsebine raznolikih nazorskih sestavov, kar pa je nujno obtičalo na ravni navadne mode, izločene iz območja življenjskih zakonitosti. Evropski človek se je prav tako zastonj opajal nad eksotiko in pasivizmom orijenta, kakor se je po drugi plati brez uspeha skušal prikopati do pravih poti, ko je oznanjal beg od civilizacije. Ozko povezan z vsemi temi pojavi

je tudi vzdržni upad umetnosti v zadnjih petdesetih letih. Samo zgoraj omenjeno razmerje v družbi in splošna usmerjenost evropskega duha nam lahko zadovoljivo razložita njeno specializiranost in eklektični značaj, skoraj strupeno tragičnost njene vsebine, pa tudi mrzlično hlastanje po novem izrazu, kar je večkrat mejilo na sejmarske račune s senzacijo in zavestno špekulativno ubadanje za novo obliko. Razkroj moralnih vrednot pomeni samo še zadnjo izpolnitev podobe evropskega sveta, kakršna živi v naši duhovni predstavi. Ves ta čas, približno od preloma stoletja dalje, se življenje v Evropi ni organiziralo, pač pa je razpadalo in se razkrajalo. Bilo je tiste vrste življenje, ki se uveljavi zmeraj takrat, kadar umre vera v stare bogove in se jih vladajoči oklenejo samo zaradi gole obrambe sebe; kadar priplava cinizem na vrh, kadar umre moč ene same, vse prešinjajoče vere in dobi posest večji pomen od prepričanja. V takih časih umirajo epohe in znamenja tega umiranja so: relativnost v odnosu do vsega v življenju, zavestna laž, v ospredje pomaknjena skrb za telesne, pa tudi za duhovne užitke. Kultura preneha biti ustvarjalna sila in postane samo še formalističen, estetski in civilizacijski fenomen. Če bi hoteli ta čas označiti v smislu tega, kar smo spočetka rekli o kulturi, bi dejali, da je bil brez centralne kulturne ideje, ki bi življenje organizirala »glede na resnično ceno in duhovne vrednote«.

V tem vzdušju krivic, zlomljenih upov, ponižanih želja in moralne razrvanosti, v tem vzdušju osamele individualnosti in v občutku in organizaciji razbite zavesti o človeški skupnosti se je skotil pojav, ki ga na splošno imenujemo fašizem. Izoblikoval se je predvsem v Italiji, vendar je šele v Nemčiji dobil svojo pravo vsebino in utemeljitev, pa tudi svoj pravi komentar. Spočet iz fanatičnega sovraštva je na opustošeni oltar evropske civilizacije povzdignil okrutnega malika – zdravo raso, ki da ne pozna usmiljenja s slabim in v nobenem pogledu ne priznava kakršnekoli enakosti. Zdrava rasa pozna le podanike in gospodarje. Človek, ki naj predstavlja njenega resničnega nosilca, more biti samo zver, ki vodi večni boj za svojo ohranitev in gospodstvo. In to zmeraj v perspektivi, da se svet deli na višja in nižja, na odličnejša in manj vredna bitja. Zaradi tega da so tudi ideje o človeški skupnosti in o bratstvu med narodi ter ideali humanizma prazno čenčanje, slabokrvni domisleki solzavih fantastov. Dela teh tvorcev besede in misli so morala zgoreti na grmadah, da se enkrat za vselej razbijejo tradicije več kot tisočletnega razvoja. Tisto, čemur je bil svet vreden reči resnica, naj zamenja preračunani učinek propagande in kakor v duhovnem naj tudi v organizacijskem pogledu obvelja novi razred, v katerem je človek le predmet mehanične obravnave. Za vodilo v življenju in družbi se priznavajo instinkti krvi, ne pa urejajoči razum, zločin se razglašja kot upravičeno pravno sredstvo. Fašizem torej ni bil samo nekih določenih držav upravni in gospodarski sistem, pač pa je bil mišljenje, koncept nekakšne nove kulture. Bil je poskus, da se v Evropi in sploh na svetu uveljavi neka nova etika. Ta etika je hotela namesto prava med narodi in v družbi ustoličiti surovo Pest, hotela je uzakoniti prelivanje krvi kot

najsvetejši človeški popravek na zemlji in namesto vere v človeštvo potrditi Rop in Nasilje kot osnovno vrednoto svojega redu.

Po tem svojem »kulturnem« jedru fašizem ni bil nastal – kakor so zatrjevali njega oznanjevalci – v ozdravljenje in odrešenje Evrope, pač pa je bil samo posledica danih razmer. Bil je dozoreli, patološko perverzni izraz bolnega razdobja. Bil je poskus, da se samopašni, pohlepni in neodgovorni individualizem posploši na kolektiv, da se mu da kolektivni obraz. Prav zaradi tega je tako naraven zaključek več kot petdesetletnega razkrojevalnega procesa v evropskem življenju. Diametralno nasproten tistemu, po čemer spoznavamo vrednote resnične kulture, je bil izrazito razdiralen, nemoralen in skrajno sebičnost povečujoč pojav. Kadar koli govorimo o njem, pa ne smemo misliti samo na črne srajce, na liktorsko butaro s sekiro ali na kljukasti križ. Po odmevu, ki so ga izzvali paradni koraki fašističnih gard skoraj v vseh evropskih prestolnicah, je bilo očitno, da je bil fašizem zelo izrazit mednarodni pojav. Ali je potrebno, v potrdilo tega, obuditi spomin na krvavo dramo, ko je fašistična pest pred očmi in s pristankom vse laži-demokratske Evrope zadavila mlado svobodo prerajene Španije? Ravno njegov duh, njegova protikulturna vsebina in ne samo njegov mednarodno politični program pa je slednjič izzval veliki spopad, ki je z napadom na Sovjetsko zvezo dobil pri sovjetskih narodih častno ime domovinske vojne.

Ako se za zaključek tega obrisa evropske kulturno-politične problematike zadnjih desetletij dotaknemo še posebej našega naroda, je edini razlog ta, da ponovimo že poprej izrečeno trditev: namreč da je bil slovenski narod kot celota vključen v ta razvoj in da je bil tek stvari – vsaj v poglavitnih črtah – pri nas isti kakor po drugih deželah Evrope dvajsetega stoletja. Deloma ker je naša civilizacijska raven na splošno že itak ustrezala njeni, deloma pa ker smo svoj siceršnji zaostanek v teku let skoraj sunkovito izravnavali. Sicer nismo bili zemlja izrazitega kapitalizma, toda bili smo vendarle zemlja, kjer je na svoj poseben način ista mentaliteta ravnala življenje. Pogled na sleherno stran našega življenja nam to potrjuje. Samo da si pri nas, posebnostim našega razvoja ustrezajoče, marsikod ostrmel še nad večjo pokvarjenostjo, javno hinavščino in sovraštva polno zlobo, kakršno si pa mogoče zaznal drugod. Nič čudnega spričo vse naše, na stoletni tradiciji osnovane, podložniško prihuljene politične prakse. In pa spričo brezsravnega izkoriščanja ljudske zaostalosti, ki je vladajočim omogočila, da so stvar vere povezali s svojim pohlepom po oblasti. Samo na ta način je bilo mogoče pridigati množicam o ljubezni do bližnjega in o grehu sebičnosti, hkrati pa izpreminjati samostane v industrijska podjetja, kopičiti v znamenju cerkve obsežna bogastva, svojim najzvestejšim pa po raznih upravnih svetih odpirati vrata v mamonov paradiž. In kot poprej, tako nismo tudi v času fašizma zaostajali za ostalo Evropo. Pri nas se je sicer mnogo govorilo o demokratičnem upravljanju dežele, toda v resnici je bil duh naših vladajočih slojev izrazito fašističen, čeprav so ga spočetka dokaj nemožato prikrivali. Tudi pri nas je

ugasnil čut za človeško čast, tudi pri nas je za frazami o napredku in enovitem nacionalizmu ter za svetoskrunskimi gesli o Kristusu-kralju dozorel mračen svet nasilja in duhovnega barbarizma. V slovenski zgodovini so bila usta človeka, ki je trdil, da se bori za krščanske ideale, prva, ki so javno kriknila v svet, da je treba nasprotnika fizično iztrebiti.

Tako je Evropa – in z njo tudi naš narod – dočakala dni, ko se je fašistična realnost pričela zavojevalno uveljavljati kakor železen plaz, ki je zgrmel nad narode in z nezaslišano silo drobil vse pod seboj. Prva krvava zarja okrog glav novih bogov so bili plameni, ki so po nemških javnih trgih pogoltnili od zaničevanega humanizma zastrupljene knjige. Potem je padla Avstrija, padla je Praga. Pred novimi bogovi so stali svečeniki fašistične resnice in sreče, polni nevarnega, demoničnega fanatizma. Njihov glas je bil glas globokega, mističnega sovraštva, glas ljudi, ki se pripravljajo stopiti v džunglo in sprejeti boj z divjimi zvermi. Na vse dežele in tudi na našo je padlo svinčeno težko razpoloženje. Vsebina tega razpoloženja ni bilo samo pričakovanje krute fizične smrti, ki je stala že čisto blizu. Še težji je bil občutek, da grozi neki splošni, z besedo neizrazni pogin. Kdor koli je ohranil še zdrav občutek za stvari naroda in za moralne osnove, ki so za pravo življenje slehernega občestva nujno potrebne, se je v tistih dneh do kraja zavedel usodne pomembnosti te zgodovinske prelomnice. Šlo je za golo existenco naroda in vendarle ne samo zanjo. Šlo je obenem za vse perspektive ustvarjalnih sil, šlo je za veljavo človeške misli in njeno v stoletjih utrjeno spoznavalno smer, šlo je za vrednote enovitega, po občečloveški veljavnosti stremečega duhovnega sveta, ki jih je dozoreli razkroj pretil zadušiti. Skratka, šlo je za tradicije in za vso bodočo rast evropske, zares napredne, resnične kulturne koncepcije. Da je bil svet postavljen pred te vrste usodno odločitev in ne samo pred navadne vojne in vojaške probleme, nam dokazuje tudi razvoj dogodkov pri nas. Nosilci pogina, ki je grozil, niso bili samo okupatorjevi tanki in njegove divizije, pač pa v isti meri tudi domače nazadnjaštvo, ki se je povežalo s tujimi gospodarji in našlo v njih svojega edino pravega, po življenjskem občutku sorodnega zaveznika. Kar je torej prinašalo razdejaje in duhovno sužnost, je bil splošno fašistični duh ne glede na narodnost ali način sovražnega nastopa. Prav zaradi tega je v tej uri preizkušnje, v tej navidez vesoljni temi tako jarko zasijala čistost in neugonobljiva moč domače, resnično ustvarjalne, visoko etične in obče človeške kulturne tradicije. Mogoče se Slovenci še nikoli nismo s tako resnično ljubeznijo in s tako jasnim spoznanjem oklenili svojih največjih mož. Morda smo le instinktivno, vsekakor pa dokončno dojeli v njihovih izpovedih edini vir in hkrati edino mogočo smer svojega narodnega in človeškega življenja. To pa v prvi vrsti radi bistvenih lastnosti, ki odlikujejo slehernega našega velikega tvorca. In te so: živa, srčna ljubezen do domače zemlje, ljubezen do ljudstva in ljubezen do vsega človeštva. V smislu teh lastnosti so bili ti naši velikani v pravem pomenu besede napredni in bilo je logično, da so v trenutku, ko je šlo za življenje ali smrt, usmerili zdrave sile naroda na pot

resničnega napredka. V malem narodiču, ki so ga nasilniki razkosali na ne vem koliko delov, je nastala Osvobodilna fronta, ki se je skupno z drugimi narodi Jugoslavije vključila v domovinsko vojno Sovjetske zveze. Proti vsem pomislekom, ugovorom in tudi namernemu zavajanju z vseh strani je obveljala pot, ki jo je ubral nezmotljivi življenjski instinkt ljudskih množic. In zgodilo se je prav tako, kakor dobro nekje pravi Stendhal: Katero veliko dejanje ni ekstrem v trenutku, ko ga človek započne? Šele ko je dovršeno, se zdi povprečnim ljudem mogoče.

Danes, ko se je ta veliki spopad zaključil z zmago, kakršnih malo pozna zgodovina, danes moremo spričo vseh navedenih razgledov in spoznanj ugotoviti, da ta zmagoviti konec ne pomeni za narode sveta in posebno še za našega samo izvojevanja fizične svobode, pač pa tudi osvobojenje človeka. Prav zaradi tega je bila naša osvobodilna borba izrazito kulturno dejanje. V tem smislu je potrebno podčrtati nekaj osnovnih zaključkov.

Vključeni v domovinsko vojno nismo s svojo osvobodilno borbo samo pomagali razbiti in uničiti razdiralne sile fašizma, ampak smo tudi z aktivizacijo ljudstva v tej borbi ustvarili pogoje, ki za zmeraj izključujejo morebitno ponovno oživitev fašistične mentalitete.

Tej zavesti se pridružuje jasen in zelo izrazit občutek, da je za nas končana spočetka orisana kriza materialnega in duhovnega življenja. Doba upada in razkrajanja je zaključena in vrata v novo razdobje so odprta na stežaj. Čeprav še ni videti novih oblik življenja, čeprav je še toliko ostankov včerajšnjega dne v nas – to vse ni važno. Važno je neizbrisno občutje, da smo se zavestno vključili v organizacijski proces novega sveta. To pa zaradi tega, ker je življenje našega naroda napolnil vroči žar centralne kulturne ideje, ki ustreza tradicijam vse naše kulturne dejavnosti in ki bo te tradicije še razvila glede na obseg in vsebino.

In slednjič – prvič v vsej naši zgodovini smo si kot enovita družina delavnih in mislečih ljudi izbrali vrednote svoje kulturne dediščine za osnovo novega, skupnega življenja. Prvič zdaj postajajo resnice, dognanja prividi in sanje naših tvorcev, zlasti pa človečanska vrednost in vsebina njihovega duha in srca živa oblikovalna sila v življenju našega ljudstva. In to je najbolj plemeniti in hkrati glede na rast naše kulture najpomembnejši sad domovinske vojne.

Vir: Slovenski zbornik MCMXLV (ur. Juš Kozak), str. 5–11, prispevek na 4. zasedanju kulturnega plenuma OF 2. avgusta 1945.

Osvobodilna vojna in slovenska kultura

Leta, ki smo jih pravkar preživeli in ki jih še živo čutimo, so po vsej svoji vsebini najsilnejši prelom v naši narodni zgodovini. Če bi hoteli na kratko označiti, kaj se je v naši narodni usodi prav za prav zgodilo, bi morali reči, da ta leta pomenijo konec naše pasivne zgodovine, konec pasivnega vztrajanja in vdane odpornosti ter začetek aktivnega odločanja o lastni usodi, začetek aktivnega izživljanja vseh sil tega naroda, tudi duševnih in kulturnih. Prelom v naši zgodovini je tako oster, da bi leto 1941 lahko postalo naš »ab urbe condita«, začetek našega novega štetja.

Razlika med tem, kar je bilo, in tem, kar prihaja, v resničnosti do danes morda še ni tako zelo očitna, kakor je in mora biti očitna kulturnemu delavcu, če se razmišljajoč ozira po naši kulturni preteklosti in išče v nji osnovna življenjska dejstva, ki so dajala pobudo našim velikim predhodnikom zlasti v literaturi, skratka dejstva, ki so vodila našo kulturno tvornost in ji dajala njen posebni značaj. Eno izmed takih dejstev ali morda celo najznačilnejše izmed njih, ki se globoko odraža v naši književni kulturi, je naša dosedanja narodno usoda. Preverjen sem, da nosi za slehernega neprizadetega opazovalca vsa naša literatura pečat nesvobodnega, trpečega naroda, ki nima moči, da bi se proti nasilju branil z odločnim udarcem, in se zato s stisnjenimi zobmi zapira vase, toži, golta svoj gnev, in sanja o Petru Klepcu ter kralju Matjažu.

Iz tega osnovnega narodnega položaja so nastajale našim velikim tvorcem misli in sanje, ki jih imenujemo našo kulturno dediščino. Danes, na prelomu, si jo hočemo vnovič ogledati, ugotoviti odnos našega časa do nje in iz dejstev sedanjosti globlje spoznati vsebino in pomen tega velikega trenutka v naši zgodovini, ki se imenuje osvobodilni boj, ter se zavedeti, kaj iz tega narodnega dejanja sledi tudi za našo kulturo.

Zgodovina slovenske misli se pričinja sicer že z nastankom ljudskih pravlji in pesmi, a zavestno stopnjo doseže seveda šele s tiskano besedo Primoža Trubarja. V nekem smislu je že to prvo slovensko kulturno dejanje narodno obrambno, četudi še na docela jasno in zavedno. Res je na prvi pogled Trubarju slovenski jezik samo boljše sredstvo za posredovanje božje besede temu ljudstvu; iz njegovih predgovorov pa vendarle zazveni neka posebna, samoobrambna ljubezen in do jezika i do naroda. Izrazitejši je Bohorič v predgovoru k prvi slovenski slovnici, kjer govori o slovenskem jeziku kot o jeziku, ki ga govore mnoga in velika ljudstva na severu, vzhodu in jugo-vzhodu Evrope. Ta podtalni obrambni patriotizem poslej ne ugasne več v slovenski knjigi in tli v nji, dokler koncem 18. stoletja znova ne zagori v besedah Marka Pohlina in Valentina Vodnika. Drugi, ki je že zaveden patriot in borec za jezik, je celo že politik s

francosko-ilirsko orientacijo. Toda doživi poraz, kakor ga je doživela Napoleonova pustolovska tvorba.

Do Vodnika in v njem je slovenski narodni čut še nejasen in nedozorel. Popolnoma drugačen pa se pojavi v Prešernu, v našem literarnem geniju in osrednjem duhu dosedanjega slovenstva. Njegov patriotizem je docela zavesten in moderen, globoko humanističen je. Njegovo stremljenje je, prebuditi slovensko narodno zavest, ljubezen do domovine in čut za narodno čast. Njegov politični, četudi še morda pretežno duhovni smoter je »zediniti rod slovenšč'ne cele«. To je osnovna oblika zamisli, ki je pol drugo desetletje kasneje v Dunajski deklaraciji dobila značaj zgodovinsko političnega programa: Zedinjene Slovenije.

Prešernova narodna zavest je dozorela do stopnje, da je mogel opredeliti tudi naše razmerje do bratske družine slovanskih narodov. Odklonil je opustitev slovenske samobitnosti, opredelil vztrajanje pri svoji narodnosti kot moralno dolžnost nasproti resnici, naravi in usodi, če si v pismu Vrazu pravilno razlagam izraz »Gospod« ali grški prevod te besede, ki ga pristavlja – »to Pan«.

Pri tem je goreč Slovan. Cela vrsta citatov bi lahko to dokazala. Njegovo slovanstvo je nemara res romantično, politično nejasno, je pa globoko prežeto s humanizmom, da se povsem naravno sklada z njegovim vsečlovečanskim idealom o času: »Ko rojak prost bo vsak, ne vrag, le sosed bo mejak.«

V Prešernovem času je bil slovenski narod v svoji ogromni večini nezaveden in apolitičen. Poetova misel in strast si želita v ljudskih množicah vsaj elementarne narodne zavesti, kateri sta polagali temelje v najširših obrisih. France Levstik je nastopil že v drugačnem času. Doživel je v svoji mladosti nastope slovenskih budničarjev in prve korake slovenske politike, njene prve zablode in poraze. Njegova misel se ne ukvarja več, kakor se je Prešernova, z osnovnimi ugotovitvami o slovenstvu, o njegovih pravicah ter potrebah, temveč je predvsem kritično politična. Govoril pa je tudi o slovenski zunanji politiki, če je dovoljeno to njegovo miselnost tako imenovati, in je prav tu vnesel v Prešernov program novo ali vsaj konkretnejšo stvar, priporočanje političnih stikov in zvez z južno-slovanskim svetom.

Docela nova in izvirna pa je Levstikova politična kritika. Bil je pravi meščanski demokrat med Slovenci. Sovražnik nedotakljivega, dasi nespособnega voditeljstva, mož čistega in jasnega političnega pogleda, svobodne in neustrašene besede, neizprosni nasprotnik politične laži, politične prevare, špekulacije in korupcije se je boril za jasno in načelno ljudsko politiko, za svobodno politično debato in kritiko, skratka za pravo klasično demokracijo. Bil je pravi glasnik svoje dobe in prava žrtev svojega časa. Če je bil Prešeren žrtev brezodzivnosti, tega, da je bil glas vpijočega v puščavi, je bil Levstik, ki je živel v političnem času, že žrtev zaostale in breznačelne slovenske politike.

Ivan Cankar, ki je svoje delo malone dovršil na pragu prve imperiali-

stične svetovne vojne, je v slovensko miselno in čustveno zakladnico vnesel mnogo novih momentov. Nova, bolj komplicirana in mnogo-obrazna je bila že njegova ljubezen do domovine. Nihala je med ekstatično zamaknjenostjo in bridkim gnevom, med slavospevi in satiro. Slovenstvo mu je sveto in v imenu te svetosti biča v našem življenju vse, kar je v opreki z ožarjeno podobo naroda, domovine. Njegov srd se obrača tako zoper voditelje in prvoboritelje, ki so slepo omejeni, zaostali in nevedni, a samopašni in tiranski, kakor zoper njihove hlapce, ki podlegajo njih puhli in odvrtni avtoriteti zaradi ljubega kruhka, zaradi udobnosti in miru. Ti in oni so krivi, da narod propada, in edini izhod iz tega propada vidi ta preroški mislec v prebujenju in nastopu ljudskih množic.

Ivan Cankar je poznal socializem in ga kot znanost o zakonitosti družbenega razvoja tudi priznaval. Pojnil ga je globlje nego njegovi vrstniki, tedanji voditelji socialistov, in je zlasti v narodnostnem pogledu izbral pravilnejšo pot kot oni. Bil je Jugoslovan v današnjem pomenu te besede, pristaš jugoslovanske skupnosti, v kateri bi slovenski narod ohranil vso svojo samobitnost, kakor tudi značaj suverenega naroda. Toda vedel je, da je taka rešitev našega narodnega problema možna samo z nastopom najširših ljudskih plasti, zlasti z nastopom proletariata. Bil je moderen duh, globok in razgledan in nič ni čudnega, da je na tedanjo slovensko politiko gledal s posmehom, z zaničevanjem in z žalostjo nad usodo nesrečnega naroda.

To so v zelo velikih in grobih potezah izročila naših treh osrednjih osebnosti v literaturi. Ne bom vam govoril podrobneje o Župančiču, čigar delo je v svoji veliki in mogočni tretjini posvečeno domovini in domovinskim vprašanjem. Župančič živi med nami in naš osvobodilni boj, kakor naša svoboda sta prejela njegov blagoslov. Priznal nas je za dediče svojega izročila in s tem za dediče izročil Prešerna, Levstika in Ivana Cankarja. In res, ali ne živi v našem patriotizmu otožna Prešernova ljubezen do domovine, možata Levstikova slovenska zavest in strastno ter ekstatično Cankarjevo čustvo? Ali nismo dosegli in presegle Prešernove združitve slovenšč'ne cele, Levstikove demokratičnosti in Cankarjevega socializma? Ali se ni osvobodilni boj odločil s pohodom ljudskih množic, s sprostitvijo ljudske energije, kakor je pričakoval in prerokoval Ivan Cankar? Izpolnili smo Prešernovo voljo in ohranili slovenstvo. A osvobodilni boj je upošteval tudi Levstikov nasvet za stike z južnimi Slovani, kakor tudi Cankarjevo misel o političnem jugoslovanstvu. Osvobodilni boj je vso duhovno dediščino slovenskega naroda preskočil v svojih uspehih in ustvaril brezprimerno demokracijo jugoslovanske federativne državne skupnosti. In storil še več. Postal je eden izmed najvažnejših faktorjev novega slovansstva, velike slovanske skupnosti, in s tem uresničil Prešernovo slovansko željo: »Otrok, kar ima Slava, vsi naj si v roke sežejo« . . .

Pri vsem tem pa nismo nikdar niti za trenutek pozabili najvišje vsečloveške Prešernove misli: »Žive naj vsi narodi . . .« Skratka, osvobodilni boj je uresničil vse sanje slovenskih velikih mož o usodi naroda, ne da

bi nam bil pri tem zasenčil njihovo najplemenitejšo človečansko misel bratstva in ljubezni med častnimi in vrednimi narodi; nasprotno, s svojim osvobodilnim bojem je postal slovenski narod borec za srečo in blagor vseh svobodoljubnih narodov sveta in si izbojeval med njimi častno mesto. Kot tak je v svojem izpolnjevanju častitljivih izročil ne samo veliko politično in zgodovinsko dejanje, temveč tudi najvišja kulturna storitev slovenskega naroda in naraven, znamenit mejnik v njegovi politični in kulturni zgodovini.

Po tem dejanju se pričinja nova doba tudi v našem duhovnem življenju in v kulturi. Ne da bi hotel delom naših velikih mož kar koli odrekati, sem preverjen, da v naši literaturi ne bodo več nastajali soneti, kakršni so osrednji štirje v Prešernovem vencu, ne bodo se več pojavljali Martini Krpani, Kurenti in poeti ne bodo več peli »Dum«, skratka, literatura naroda, ki stiska zobe, golta svoj gnev in sanjari, je pri nas pri kraju. Prišla bo nova, čisto nova literatura, kot je od dne, ko je ta narod prvič v zgodovini v svojem imenu in za samega sebe stisnil pest in prvič resnično udaril po sovražniku, kot je od tega dne spremenjen njegov osnovni položaj in njegov značaj. Nastala bo literatura svobode in ponosne samoodločbe.

Po prejšnji svetovni vojni je kulturno življenje evropskih narodov in tudi naše dolgo časa vodil nekakšen nemir, nekakšno neutešeno iskanje novih oblik, nekakšno novo umetno izsiljeno čustvovanje. Nastajali so in propadali izmi vsake vrste, v vseh umetnostih, uveljaviti se ni mogel nobeden, ker ni nobeden izhajal iz osnov narodnega življenja. Zdaj se je osnovni položaj naroda bistveno spremenil. V osvobodilnem boju se je energija tega naroda prvič sprostila v zgodovini, našli smo sami sebe in trdnost svoje zavesti. Pisatelj, pesnik, ki bo doživel to, kar je doživel ta narod, – prebujenje, veličino junaške samozavesti in trdnost vere vase, ki bo to osnovno situacijo naroda vede ali nevede izrazil, bo nov brez vsakega izma in bo resničen glasnik vsega slovenskega, kar prihaja po velikem prelomu.

Vir: Slovenski zbornik MCMXLV, str. 11–15, referat na 4. zasedanju kulturnega plenuma OF.

EDVARD KOCBEK

Osvobodilni boj in svetovni nazor

Ni lahko določiti razmerje med osvobodilnim bojem in svetovnimi nazori. To sta dve različni resničnosti, tako po obsegu, kakor po smislu. Osvobodilni boj predstavlja za nas Slovence dosedaj najkrepkejšo življenjsko afirmacijo, izvršeno v kratkih štirih letih narodovega boja na življenje

in smrt, svetovni nazor pa stalno miselno vodilo posameznega narodovega člana, ki naj usmerja njegovo dejanje in nehanje. Osvobodilni boj pripada zgodovinskemu območju, ki zaznava predvsem učinke in spremembe v kolektivnem obsegu, svetovni nazor pa je pojav osebnega sveta, ki teži v stalno in splošno veljavo. Toda vse kaže na to, da so se v sodobnih elementarnih preizkušnjah racionalni momenti nazora in iracionalni momenti zgodovine tako nenavadno oplojali, da so vnesli pomembne spremembe celo v svet svetovnih nazorov. Te spremembe pa se ne tičejo toliko ideološke vsebine posameznih nazorov, temveč življenjske funkcije nazora kot takega. Nazor je začel izgubljeni na svoji življenjski izoliranosti in človeški ekskluzivnosti in se pod vplivom neposrednih socioloških spoznanj začel vključevati v grajenje skupne stavbe človeštva.

Zato se v svojem referatu ne bom dotaknil vsebine posameznih nazorov, marveč bom s skromnimi močmi skušal osvetliti svetovnonazorsko stanje pred osvobodilnim bojem na Slovenskem, potem pa bom skušal določiti učinek osvobodilnega boja na svetovnonazorsko stanje in glavne spremembe v njem.

Mislim, da je umestno, če v predstavljanju nazorske resničnosti najprej spomin na to, da se je svetovni nazor v evropskem kulturnem krogu začel javljati tisti hip, ko je začela popuščati enotna koncepcija sveta, kakor jo je izgradil skupno krščanski srednji vek in ko je človekovo znanje začelo naraščati tako po vsebinskem bogastvu kakor po življenjskem izkustvu. Javila se je človekova duševna potreba, da si zaokroži svoje znanje in si z njim odgovori na zadnje skrivnosti, posebno na vprašanja o svetu, človeku in Bogu. Tako je svetovni nazor postal živa potreba razvitega človeka, da si poleg strokovnega znanja, ki vodi v specializacijo, ustvari še stalen in enoten vidik na svet in življenje, ki bi mu služil kot jasno vodilo. Najzanimivejša poteza svetovnega nazora je torej ta, da predstavlja logično in duševno enoto, ki ni vsota spoznav in izkustev, ampak integralen vidik, ki z vsakim posameznim pogledom ali sodbo določi naše mesto in smisel v svetu. Celostno gledanje je v tem, da smo zmožni v vsakem delu zajeti vesolje pojavov pod vidikom neke enote in obratno, da tudi poedin osamljen pojav sveta vidimo v luči te celote uvrščen v smiselni red. Od določenega trenutka človeškega razvoja dalje, ki ga ugotavlja zgodovina kulture, je postal svetovni nazor ne samo nova oblika metafizičnega teženja po osnovni enoti vseh bitij, sil in oblik, temveč tudi doživljanje te enotne podobe, duhovno zadržanje, ki pripravlja človeka do odločitev. Svetovni nazor torej ni mehanična vsota znanstvenih izsledkov, niti zgolj filozofija ali metafizika, ampak osnovna smernica v življenju, ki naj človeka vodi in usmerja v splošnih obrisih in proti končnemu cilju in v smislu tega cilja tudi v posameznih njegovih položajih. V duhovni in politični zgodovini novejših dobe se vedno bolj uveljavlja svetovnonazorska sodba, ker je zaradi svoje jasne in tehtne oblike postala zgodovinsko učinkovitejša od še tako umne in široke zgradbe teoretičnega duha. V tem smislu je svetovni nazor postal ena od odločilnih sestavin življenja.

Tudi pri nas na Slovenskem je svetovni nazor postajal potreba kulturnega človeka, vendar se je zaradi ozkih pogojev našega življenja hitro zmaličil v utilitarno prikrojeno hrano pristaša. Mislim, da lahko rečem, da se je naše svetovnonazorsko življenje bolj razvijalo v kvantitativno, kakor kvalitativno smer. Poleg dejstva, da se je svetovni nazor pri Slovencih raznih smeri uveljavil kot razvojno potrebna oblika duhovnega življenja, moramo torej ugotoviti tudi dejstvo, da se je uveljavil izrazilo v ekskluzivno in avtoritativno smer. Izživljanje svetovnih nazorov je na Slovenskem postalo nenaravno bohotno, prestopilo je meje, ki sta jih postavljala tako narava kakor kulturna stopnja malega in nedozorelega naroda. Do te nazorske nasičenosti je prišlo iz posebnih slovenskih okoliščin. Med te štejejo stoletno pomanjkanje narodne suverenosti, življenjske sproščenosti in polnega prevzema odgovornosti za svojo usodo, vedno večje oddaljevanje političnega življenja od kulturnega in javljanje sovražnosti med njima, na kraju pa totalitarno nastopanje katoliške Cerkve na vseh življenjskih področjih ter neprebavljene vplive gibanj in miselnih tokov iz ostalega sveta. Slovenski prostor do osvobodilnega boja zaradi svoje zaprtosti in zatohlosti ni pripuščal velikih odločitev in dosledne odgovornosti, zato je človeka naravnal ali v pasivnost ali v prividno aktivnost. Ta prividna aktivnost je imela dve obliki, ki sta si na videz hudo nasprotovali, čeprav sta bili izraz istega negativnega nazorskega izživljanja. Slovenski izobraženec se je s svojo nadarjenostjo rad zatekal v tako imenovani idealni svet, kjer je v raznih oblikah razvijal bodisi kulturno fantazijo, bodisi teoretično in ideološko špekulativnost. Nazorsko delovanje je na Slovenskem mnogo dobrega ustvarilo, vendar je povzročilo kulturno hipertrofijo. Če resnici točno pogledamo v oči, vidimo, da je to čezmerno nazorsko izražanje na Slovenskem bilo prav za prav ena izmed oblik slovenskega bega pred življenjem. Ta kulturna hipertrofija nazora pa je kakor rečeno – le ena oblika prividne slovenske aktivnosti. Drugo obliko so ustvarili politično družbeni interesi. V vsestransko kompliciranem prostoru našega naroda in njegovega človeka so se znali spretno poslužiti nazorskih oblik in jih izrabiti v svojo korist. Pod njihovim vplivom se je svetovni nazor spremenil iz posebnega duhovnega razmerja do sveta in življenja v borbeno parolo dogmatičnega pristaša. Svetovni nazor ni bil več niti izraz metafizične potrebe po diskretni duhovni enotnosti veselja, niti stalno naravnavanje v odločitve, ampak vsiljiva dnevna politična direktiva. Na Slovenskem lahko govorimo o dveh klerikalizmih, o ožjem politično avtoritarnem vplivu rimsko-katoliške cerkvene organizacije in o širšem avtoritarnem in dnevno vsiljivem vplivu svetovnega nazora sploh.

Tako je tudi to območje slovenskega duha ujeto čakalo na odrešitev. Ta izraz ni napačen, kajti psihični mehanizem in ideološka tradicija sta mogla biti spremenjena le obenem s spremembami zunanega reda v slovenskem prostoru. Na Slovenskem je moralo prej ali slej priti do elementarnega preokreta celotne usode, da bi se začela reševati posamezna vprašanja. In možnost takega političnega in moralnega preokreta

je dal slovenski narodno osvobodilni boj. Danes smo že preko tega, da bi pomen osvobodilnega boja na Slovenskem omejevali le na zmago nad okupatorjem in na politično uveljavo naše težnje po narodni suverenosti. Dejstvo, da smo Slovenci v najtemnejši uri svoje zgodovine tvegali oborožen nastop proti nadmočni in nečloveški sili ter za ta nastop založili svoje stvarne in duhovne energije, je odgovarjalo zavestni in podzavestni potrebi slovenskega naroda po rešitvi in odrešitvi iz nejasnega in nesvobodnega položaja. Zato je smisel osvobodilnega boja na Slovenskem globlji kakor pri katerem koli drugem narodu. Kakor je nastop osvobodilnega boja pripravljala celotna problematika slovenskega življenja, tako je bil revolucionaren nastop naroda povsem naravno naravnani v reševanje vseh odprtih vprašanj. Če je upor proti fašističnemu okupatorju nujno pomenil tudi spopad z vsemi družbenimi, političnimi in duhovnimi silami, ki so se po svetu in pri nas združile v organiziran blok reakcije, potem je mobilizacija tvornih in vojaških sil s svojo politično analizo in moralno disciplino vodila naravnost v preocnitev slovenskega življenja in v novo ustvarjanje. Osvobodilni boj slovenskega naroda je torej najpomembnejši dogodek slovenske zgodovine. Slovenci se edinstvenosti osvobodilnega boja še premalo zavedamo, bodisi da ga vidimo v neposredni politični veljavi, bodisi da ga drobimo na točke dnevne vzgojne analize. Toda občutka za monumentalnost in enovitost osvobodilnega boja ne dobimo, če samo aritmetično seštevamo njegove velike pridobitve, kakor so neodvisnost naroda, ljudska demokracija, angažma ženskega sveta, nov politični red, napredna družbena evolucija, vključitev v slovansko skupnost. Dobimo ga le takrat, kadar si učinek osvobodilnega boja predstavimo kot enoten akt slovenske afirmacije na poti v veliko življenjsko suverenost. Te enovite politične in moralne sile osvobodilnega boja ne povdarjam toliko zaradi logike, s katero je odprla tudi duhovna in kulturna vprašanja, temveč zaradi ustvarjalne potence, s katero jih je začela celo že tudi reševati. To je od svoje strani omogočila povezava zdravih duhovnih energij s političnimi in družbenimi na Slovenskem, in čeprav po našem prostoru zveni zaenkrat – kar je razumljivo – najsilneje odmev političnih sprememb, že zaznavamo prve znake novega etičnega čustvovanja in duhovnega pojmovanja. Da bomo premike v nazorskem območju laglje razumeli, bom skušal določiti dva taka znaka.

Prvi znak razodeva, da se dosedanje svetobežno teženje v Slovencu spreminja v sredotežno. V slovenski duševnosti se prav ta leta težkih preizkušenj uveljavlja tista tendenca sodobnega človeka, ki vedno bolj krepi njegovo samozavest in samodejavnost. Ta sodobni človek se sicer vključuje kot atom v brezmejni kozmos, toda pri tem vključevanju doživlja svojo zaokroženost, časovno določeno nalogo in resnobo. Udeležuje se polnosti in resničnosti sveta in se veseli utelešenja sleherne realne zamisli. Čuti konkretne dolžnosti do sveta in življenja in jim je zvest do izredne stopnje. Nobena žrtev v urejevanju sveta mu ni prevelika, poslušen je zakonom narave, družbe in zgodovine, neizpolnjevanje teh zakonov ima

za nezvestobo samemu sebi. Poteze tega sodobnega človeka so se v teku boja pokazale tudi na osvobajajočem se Slovencu. Vsem živim ljudem osvobodilnega gibanja je lastno, da dajejo vprašanjem, ki se tičejo bivanja, prednost pred vprašanji, ki se tičejo bistva. V njih se uveljavlja prednost eksistence pred esenco, kakor pravi filozofski jezik. Tako postavljanje ni sad preračunane taktike, ampak izraz vsem živim ljudem lastnega prepričanja, da je danes mogoče rešiti pereča človeška vprašanja le s pomočjo enotnega in učinkovitega, neposrednega odločanja. Človeška vprašanja zahtevajo take neposredne rešitve, da jih ne more dati nikaka umska spekulacija, ampak le tvegano dejanje. Odtod v vseh zavednih ljudeh večja potreba po delovanju in odločanju, kakor po razmišljanju in ocenjevanju. Zato ni čudno, da je v izpovedovalcih različnih svetovnih nazorov prišlo spricho narodne stiske do razumljive enotnosti o potrebi neposrednega odločanja in do tega, da so se vprašanja o bistvu začela podrejata vprašanjem o bivanju in zgodovine. To, da bramba življenja v določenih položajih nujno omejuje razglabljanja o bistvu in iz njih izvirajoče miselne razlike, kaže torej na to, da se marsikaka resnica razodene in ustvari laže v čvrsti in budni povezanosti sveta in bivanja, kakor iz jasne in čiste zavesti, ki peče in ne razsvetljuje ali pa razsvetljuje in ne greje.

Zato kot drug znak osvobodilnega duhovnega razpoloženja ugotavljamo posebno medčloveško bližino, ki poraja človečnost, kakršne mirni časi ob lažjih pogojih niso poznali. Omenjena povezanost sveta in bivanja, do katere je prišlo v našem odločujočem človeku, je rodila medčloveško solidarnost, ustvarila je moralno razpoloženje zaupanja, obenem pa povzročila mnogo bolj fino, morda celo zadržano razumevanje absolutnih pojavov v človeku, kozmosu in usodi. Ljudi raznih mišljenj je trdno povezala neuničljiva volja, da s čim večjim učinkom premagajo smrtnega sovražnika. Njihova pozitivna strast pa je z doseženo zmago nad smrtjo ustvarila novo bližino do življenja in novo zaupanje do človeka. V marsikom med nami se je svetovnonazorska ostrina omilila ob čudoviti spravljalivosti življenja, ki ima to sposobnost, da z zaprtimi očmi popravlja vse teorije. Ravno tako pa se je v marsikom nazorska vizija požlahtnila v osvobodilnem svetu, ki je bil tako, kakor še nikoli noben pokret na Slovenskem, bogat na pričevanjih, na dokazih zvestobe, ki je ena od plemenitih vezi v tem pisanem in spremenljivem svetu. Marsikomu je postalo jasno, da je usoda celote predstavljena v usodi posameznika in da obratno usoda posameznika določa usodo celote. Partizani najbolje vedo, kako se je uporni slovenski človek navezal na drugega upornega človeka in kako se je obvezal do njega z zavezo, ki ni zgolj čustvenega značaja, ampak je taka, da priznava sočlovekovo vsebino. Skratka, naučili smo se spoštovati in priznavati tuje resnice v zvestem človeku. Zdi se mi, da je veličina priznavanja teh resnic v spoznanju, da za nazorskim prepričanjem ne stoji nečloveška logika, ampak nedoumljena in vendar neuničljiva skrivnost, neznana in neznanska kvaliteta. In spoznanje, da za vsakim svetovnimazorom stoji skrivnost, zmanjšuje škodljivo kulturobojnost in

jo zamenjuje s spoštovanjem. S tem osebnim predajanjem sočlovekovi vrednosti se je človeški format Slovence na doživeti meji smrti in življenja tako okreplil, da je prebudil novo vero v javljanje čiste človečnosti.

Po vsem tem bomo lahko razumeli tudi tisto določno, v nekem pogledu tehnično korekturo, ki jo je osvobodilni boj začel ali vsaj pripravil v svetovnonazorski sferi Slovencev.

Najprej je v delujočih in odločujočih Slovencih naravnal čezmerne in čez meje prestopajoče svetovne nazore nazaj v njihov naraven obseg in obliko. Osvobodilni boj torej ni mogel odpraviti svetovnih nazorov na Slovenskem z ne vem kakšnim primitivnim aktivizmom ali kulturobojnim izravnavanjem, niti ni njihove naravne mnogovrstnosti nasilno nadomestil z enim samim obveznim in ekskluzivnim svetovnim nazorom. Tako ravnanje bi ne bilo v nasprotju le s tradicijo slovenstva in z evropskim genijem, ampak tudi z bistvom osvobodilnega boja samega, ki teži po čim večjem osvobajanju človeka, ne samo naroda. Nasprotno, osvobodilni boj je potrdil nazorsko stvarnost v njeni naravi in funkciji, kar so na koncu koncev ugotovile in zagotovile politične sile s svojimi izjavami. Nazorska vsebina se v teku osvobodilnega boja ni izkoriščala niti pozitivno niti negativno. S tem so se začele v duhovnem svetu manjšati avtoritarnost, ekskluzivnost in utilitarnost, škodljive lastnosti, katerih smo se Slovenci preje navzemali v vaškem strankarskem boju. Že prej smo videli, da najsilnejše in najusodnejše odločitve ne prihajajo neposredno iz svetovnih nazorov kot izpolnitev nekega njihovega konkretnega življenjskega navodila, ampak iz spoznanj in doživetij narave, družbe in zgodovine, ki jih svetovni nazori hranijo le posredno iz svojih korenin. V osvobodilnem boju se je izkazala stara resnica, da je svetovni nazor le orientacija h glavnemu cilju, vizionaren pogled na celoto bitja, neposredno zrenje sveta, človekovo duhovno zadržanje, ki ga postavlja pred zadnje odločitve, torej nekaj vseobsegajočega in integralnega, ne pa sistematsko in dogmatsko izdelano vodilo za dnevno življenje, ki prej krni in zabrisuje obris nazorske vizije, kakor da bi jo hranilo in ustvarjalo. Pravilno pojmovan svetovni nazor ima brez dvoma sposobnost in pravico vplivanja na stvarno življenje, toda ta svoj vpliv naj izvaja posredno, neslišno, zaupljivo, organsko. Upam, da bomo s takim pojmovanjem nazorskega življenja kmalu dosegli prav na Slovenskem višjo stopnjo, kajti le svobodni ljudje imajo urejeno nazorsko izživljanje. Predvsem pa upam, da se pri nas nikoli več ne bodo ponovili časi banalnega nazorskega dualizma ali celo trializma, ki sta narodovo življenje pod nazorskim vidikom iz najvišjih duhovnih sfer vse do praktičnih ustanov tako ostro in dosledno vertikalno delila, da nismo imeli le nazorsko ločenih duhovnih ved, slovstev in znanosti, ampak smo pod vidikom nazora ločevali ves praktični prostor življenja in samostojno organizirali dvoje ali troje ali še več narodnih politik in gospodarstev.

Mirovna pogodba podaljšuje osvobodilni boj v drugi, nekrvavi obliki. Prav za nas Slovence se začenja veljava zakona, da je mir organiziran

življenjski boj brez uporabe vojnega orožja. Osvobodilno gibanje bo obnovilo domovino in doseglo svoje politične in gospodarske cilje, če bomo organizirano delali in skupno reševali skupne narodove naloge. To pa bomo uspešno vršili le takrat, kadar bomo obvezno disciplino v politično družbeni sferi znali spravljati v sklad s svobodo nazorskega življenja. Zato se obenem s povračanjem nazorov v njihove prave meje odpira potreba po razdelitvi resničnosti na naravo, ki predstavlja temelj duhovnega življenja, razdelitvi, ki bi mogla prvi zagotoviti neodvisno delovanje, drugi pa podeliti čistejšo tehniko duhovnih sredstev. Človek bo moral znati razlikovati med indiferentno, tehnično naravo in med naravo, ki ga neposredno podpira v osebnih inkarnacijah. Predvsem gre torej za oddeljevanje tehnične narave od metafizične in za njeno avtonomiziranje. To smo dolžni storiti iz dveh razlogov, prvič zato, ker v novi, razvitejši in svobodnejši dobi tehnična narava ne more biti več golo sredstvo duhovnega sveta, drugič pa je z avtonomijo družbenega in političnega sveta dana možnost skupnega nastopanja vsem tistim progresivnim občanom in članom naroda, ki se v esencialnih vprašanjih med seboj sicer razhajajo. V naravi in družbi, ki vedno čvrsteje uveljavljata svoje zakone, že nastaja odpor proti neposrednemu zanašanju metafizičnih vprašanj vanje. Ta, dejal bi strokovni, odpor pa se druži z opreznostjo moralnega značaja, da z nazorsko vezavo tehničnih in filozofskih spoznav ne bi prišlo do novega totalitarnega nasilja nad človekom.

Dosedanje spoznave pa se ne stekajo le v potrebo po avtonomiziranju indiferentnega območja življenja, ampak tudi v ugotovitev, da v tej indiferentni in avtonomni sferi potrebujemo enoten koncept. Ta koncept bi moral biti manj od svetovnonazorske vizije in več od politično družbenega programa, saj bi moral družbena, politična in ostala tehnična spoznanja vendarle dopolnjevati z nekimi skupnimi in potrebnimi moralnimi in splošno kulturnimi spoznanji o človekovem smislu in narodovi usodi. Stvarne naloge naroda, odprta družbena borba, politična vzgoja posameznika, preoblikovanje in organiziranje javnosti, vse to zahteva od današnjega Slovenca, da ima jasno predstavo ne samo o svoji osebni resnici, v kateri je zakoreninjen in iz katere je hranjen, ampak tudi o celotnem življenju, ki je vanj vključen, o njegovih sestavinah, vprašanjih in perspektivah. Zdi se mi da bi tej koncepciji lahko rekli življenjski nazor, ne da bi s tem povedali kaj novega ali samovoljnega, kajti marsikje po svetu se življenjski nazor že uveljavlja ob svetovnem nazoru kot njegovo dopolnilo in kot njegov pogoj. Življenjski nazor zato, ker izhaja iz potreb življenja in jim neposredno služi. Po vseh politično družbenih pridobitvah osvobodilnega boja in po vseh opisanih premikih v duhovnem življenju se vedno bolj udeležujemo življenja in v njem zavestno prevzemamo odgovornosti. S tem ustvarjamo temelje življenjskega nazora, ki se lahko obrača na mnogo širše število ljudi, kakor to more storiti svetovni nazor in ki more dajati ljudem od svetovnega nazora neposrednejše direktive in na voljo človeka vplivati bolj razgibano. Če je svetovni nazor notranje razsvetlje-

nje, varnost bitja in njegova orientacija, potem je življenjski nazor pričana kretnja, načrtno ustvarjanje in napredna tovarišija.

Teh stavkov ne izgovarjam kot mirno kulturno spoznanje, temveč kot žgoč apel. Čutim potrebo, da prav pred kulturnimi delavci ponovim besede, ki sem jih izgovoril na tivolskem zboru Osvobodilne fronte: »Naše bodoče snovanje in delovanje bo moralo poiskati predvsem tisto važno mejo med nujo in svobodo, med obema deloma človeškega življenja, ki sta s svojimi zakoni dozdej prestopala meje, se izigravala in si stalno nasprotovala in ki od njunega urejenega sodelovanja zavisi končni uspeh osvoboditve. Danes nismo začeli spoznavati le, da je izpolnjevanje življenjskih zakonov podlaga za človekovo svobodo in da je nastajanje človečnosti vezano na izpolnjevanje zgodovine, ampak smo že osvobodilno gibanje samo postavili na pravilno vezavo nuje in svobode. To smo storili tako, da smo v izkustveni sferi vzpostavili zakon združevanja in enotnosti vseh tistih, ki izpovedujejo napredne življenjske ideje na temelju znanstvene analize zgodovine in družbe, čeprav duhovno izpovedujejo različne koncepcije, – na drugi strani pa smo s tem priznali, da je mogoče dati pristanek na enotno in napredno družbeno politično koncepcijo iz različnih in nasprotujočih si duhovnih vidikov. Ta praksa, ki je najprej zgradila koalicijo, potem pa še tesneje povezala nazorske izpovedovalce krščanstva, liberalizma in dialektičnega materializma v boju proti skupnemu življenjskemu nasprotniku, teži danes v to, da se v dokončni zgradbi naše domovine do kraja ustvari načelo politične skupnosti in obenem še bolj okrepi načelo neovirane diferenciacije svetovnonazorskega sveta. Kajti, kakor je napačno, če kateri koli svetovni nazor, recimo verski, sega iz svojega območja v politiko z lastnimi programi, tako je napačno, če se tisti politični nazor, ki narodu najbolj odgovarja, podaljšuje z obvezno ideološko koncepcijo v svet, kjer enotnosti po naravi ni mogoče več ustvariti. Na poti k svobodi bi torej ne bilo nič škodljivejšega od poskusov totalitarne vezave duhovnega in političnega življenja.

Moj apel se giblje v smeri stvariteljskega premagovanja težav, ki nam leže na poti do prave slovenske svobode. Prav kulturne delavce naj veže vedno čvrstejša volja, s katero bodo premagovali ne le nered in nasilje, ampak tudi laž in nečlovečnost ter prispevali k novemu slovenskemu redu. Ta naloga jim je zaukazana že zaradi žrtvovane ljudske krvi našega naroda. Poleg tega so na Slovenskem dejansko ustvarjeni pogoji za osnovno človeško ubranost. Mislim, da sem prav zaradi tega lahko pred izbranim kulturnim zborom, kakor je ta, govoril mirno in svobodno o novem razmerju med osebnimi resnicami in občestvenimi spoznanji.

Vir: Slovenski zbornik MCMXLV, str. 26–33.

Osvoboditev dela?

Vprašanje Borisu Majerju

Ker je bilo v 12. številki Vaše revije v članku Borisa Majerja »Ustvarjalnost in razodtujitev« večkrat omenjeno »osvobajanje dela v Marxovem smislu« (stran 1326), Vas pozivam, da objavite tole moje pismo z naslednjim odlomkom iz Marxove Kritike gothskega programa (Izbrana dela, 2. zvezek, stran 21):

4. Osvoboditev dela mora biti delo delavskega razreda, nasproti kateremu so vsi drugi razredi *le ena sama reakcionarna množica.*«

Prva kitica je povzeta iz uvodnih besed statuta Internacionale, toda v »popravljeni« obliki. Tam stoji: »Osvoboditev delavskega razreda mora biti delo delavcev samih«; tu pa mora »delavski razred« osvoboditi – kaj? »Delo!« Razumi kdor moreš.«

Tako torej pravi v resnici Marx!

Tovariški pozdrav v imenu pokojnega Karla Marxa, ki se sam ne more braniti.

Zvonimir Tanko

IVAN HVALA

Narodna sprava in zgodovinsko izročilo

Nobeni diskusiji ne more biti v prid, če se lahko opre in sklicuje le na nekaj iztrganih in sporno predstavljenih citatov iz neobjavljenega teksta »Krivda in greh« avtorice Spomenke Hribar in na nekaj upravičeno priostrenih polemik in sestavkov, ki so jim sledili v dnevnem tisku. Če pravilno sodim o obravnavanem delu, kot je bilo javnosti dostopno, razpravljamo o filozofskem in literarnem eseju, ki se v citiranih delih bistveno usmerja k političnemu moraličnemu eseju. Besede in opredelitve

izgubijo filozofski in literarno estetski (poetski) pomen in učinek, obenem pa si v odpiranju zgodovinskih tem ne pridobe strokovne in znanstvene jasnosti. Brez ustrezne znanstvene aparature je o njih iz vseh teh razlogov strokovno teoretično težko razpravljati. Posebej v času, ko dobivajo javna soočanja povsem politična razsežja. Zato bi nas moralo najprej zanimati, kdo se je prvi dolžan vrniti k nekaterim izvornim vprašanjem sedanjih razprav, če ne ravno strokovna in politična javnost? Naj jih navedem: Kakšno mesto in vlogo bi morale imeti v naših raziskovalnih centrih, v znanstvenih in strokovnih društvih itn. strokovne razprave; kakšna je oziroma kakšna bi morala biti vloga uredniških recenzij; kateri so vsebinski in formalno pravni razlogi, ki še ohranjajo, utemeljujejo družbeni smisel določil, ki prepovedujejo objavljane posameznih del; kakšen pomen dobivajo dejanska in možna izigravanja avtorskih pravic v času, ko postane objava kakšnega dela sporna? V celoti je to v ustanovah in javnosti premalo dorečena tema in zahteva skrbno obravnavo in temeljitejše dogovore.

Druga raven spraševanja na to temo je ožje vsebinske, tako strokovne kot politične narave. Pojavljajo se številne teze, ki na teoretski ravni v javnosti ne bi mogle doživeti večje pozornosti, če ne bi bile ponujene v premislek v sedanjem gospodarskem kriznem trenutku, zlasti pa ne bi imele širšega vpliva. Na večino teh tez ni težko odgovoriti. Problem pa je, da se na posamezne teze že v samih strokovnih združenjih in strokovnih krogih vse premalo reagira, ali pa komentarji in odgovori, zlasti za potrebe širše javnosti, nimajo prave teže. Odpovedujemo se administrativnim rešitvam, ker so neučinkovite in sprožajo več vprašanj kot prinašajo odgovorov, hkrati pa podcenjujemo pomen sprotnih temeljitih razprav in razčiščevanj. To je zaradi naraščajoče vloge množičnih občil, strokovnih glasil in revialnega tiska zaskrbljujoče. S tega vidika je vedno bolj upravičena zahteva po sprotnem evidentiranju problemov, po odgovornejšem presojanju javno zastavljenih razmislekov in trditev, iskanju odgovorov nanje v odprtem soočanju, tako na tista vprašanja, ki imajo življenjski pomen za družbo, za delovanje subjektivnih sil, posebej tudi ZK, kakor tudi na tista, ki le preusmerjajo pozornost ali pa celo ustvarjajo emocionalna razpoloženja in onemogočajo, da bi se spopadali s praviimi problemi. Prav takšne teze ne smejo ostati brez odgovorov. Najslabše je izgubljanje ustvarjalnega stika z njimi in z njihovimi nosilci.

V večini primerov ne zadovoljujejo več forumske politične ocene in manifestativne izjave, s katerimi tu in tam še ožigosamo posamezno, v javnosti izrečeno (ali pa samo ne vem kje vse zapisano!) stališče kot nesprejemljivo.

Vsaka za javnost občutljivejša teza terja temeljit premislek, zato ne more ostati brez odgovora v demokratično ustvarjenih okoljih, in sicer ne glede na to, koliko gre za korektno obravnavo nekaterih resničnih dogodkov iz preteklosti in današnjih dni ali pa le za ustvarjanje idejnih in celo političnih razhajanj in vrednostno spornih emocionalnih razpoloženj. V

trenutku, ko se iz različnih vidikov očitno krepijo prizadevanja za globlje osveščanje sedanje faze družbenega razvoja in za preusmerjanje družbene zavesti k prihodnjim ključnim nalogam, pogosto tudi v zelo različne smeri, je nemogoče zgolj forumsko vrednotiti posamezna v javnosti izrečena stališča, njihove različne socialne, vrednostne in idejnopolične značilnosti ter podobe. Posebno težo imajo vprašanja tedaj, ko zahtevajo temeljit študij in nujno izostritev (tudi začasno omejitev) v stališčih, dokler niso na voljo zanesljivi viri, dokumenti in logične presoje, da ne bi zagrešili poenostavitve, v katerih argument izgublja pravo težo.

Zdi se, da veliko teh vprašanj občasno izgublja pravi pomen ali pa ga še niti niso dobila. Zanimiva niso ne za strokovno ne za politično javnost. To se je na poseben način pokazalo tudi v razvnetih razpravah, ki jih je sprožila Spomenka Hribar. Značilno je, da nekatera od teh vprašanj predvsem niso bila zanimiva za avtorico besedila, čeprav so izrazito v okviru »njenega življenjskega«
sprashevanja lastne in – po njenem – širše družbene vesti, vključno z ZK. V svojih polemičnih sestavkih vztraja pri tem, da bi njena filozofska spraševanja in osebna občutja kot odločujoča vprašanja današnjega dne in prihodnosti sprejeli tudi vsi drugi. Pri tem pa nas ne prepriča ne z utemeljitvami ne z (ne)posluhom za družbene (politične) zadeve. Gre za vrsto razmislekov o preteklosti slovenskega naroda, o narodnoosvobodilni borbi, slovenskem partizanstvu in izdajstvu, o vlogi zgodovinskega subjekta (OF in ZK znotraj nje), uveljavljanju mlade revolucionarne oblasti, itd., česar vsega naj bi se po njenem zavedli iz nekaterih novih izhodišč in misli, če želimo danes in enkrat za vselej »končati državljansko vojno«. Na ta vprašanja je mogoče odgovoriti na enak ali podoben način le, če sprejmemo avtoričino selektivno razlago najnovejše preteklosti in sedanjosti, ki se osredotoča na razsežnosti dogmatizma (stalinizma) in sektaštva KPJ (in ZKJ), ki je izhajal (izhaja) iz »sankcioniranja«
njene komunistične naravnosti kot »edine rešilne poti, po kateri naj gre slovenski narod v svobodo«. Spomnimo se le nekaterih strokovno in politično na pamet, vendar z izrazito strastjo izrečenih dilem, opredelitev in rešitev ter odločujočih tendenc in dogodkov, ki so po njenem mnenju zaznamovali naš novejši zgodovinski razvoj, začeni z letoma 1941 in 1942, z Dolomitsko izjavo, dosegli svoj vrh v končnem obračunu z domobranstvom, vplivale na povojni razvoj in se s ponovnim razraščanjem »ideološkega ekskluzivizma«
razmahnile v današnje dni.

Od avtorice, ki že 20 let raziskovalno dela, je bilo pričakovati občutno večjo strokovno utemeljenost te in nekaterih drugih razprav; toda očitno ni potrebovala konkretne zgodovinske analize, zato tudi ne kriterijev, ki veljajo za strokovno presojo najobčutljivejših, tako rekoč zadnjih vprašanj mlade revolucionarne oblasti. Že na podlagi utemeljenih ugovorov na njene prispevke bi bilo pričakovati, da bo nekatera svoja stališča predstavila iz jasnejših izhodišč, da bo pripravila zadovoljivejšo utemeljitev in predstavitev problemov, ki jo zanimajo. Avtorica očitno išče obtožujoče politične prijeme pri obravnavi nekaterih odločitev in dogodkov, med

katerimi nekateri upravičeno terjajo pojasnitve in oblikovanje ustreznega zgodovinskega nauka. V bistvu pa izreka dvom v moralno legitimnost položaja in vloge KPJ in ZKJ. Na to med drugim opozarja že terminološki aparat, ki ga pretežno uporablja v svoji analizi, ko opisuje delovanje subjektivnega dejavnika. Pri nastajanju revolucionarne oblasti, pri nastajanju in prevladovanju centralističnega sistema upravljanja daje prevladujočo težo tistim lastnostim odnosom, ki veljajo za centraliziran sistem oblasti, tako pri presoji delovanja ljudi v javnem življenju, pri uveljavljanju interesov družbenih skupin v sistemu upravljanja, uveljavljanju družbenega konsenza ter pri uveljavljanju temeljnih vrednot in načel, na podlagi katerih delujejo naši družbeni subjekti in inštitucije. Administrativni sistem odločanja in ideološki ekskluzivizem sta po njeni presoji odločujoče zasvojila občutje ljudi, vključenost ljudi v javno življenje, zaznamovala sistem upravljanja in uveljavljanje družbene prisile.

V občo razpravo nam je po filozofsko metafizični preobleki ponujena narodna sprava. Prepričan sem, da nam ne odrešitve in ne odveze ne more ponuditi nobena še tako plodna, v resnici pa dvoumna smer tovrstnega razmišljanja, pa naj je Sprava še tako starosvetnega pomena.

Sektašenje in oportunizem, ki sta se zmeraj v zgodovini delavskega gibanja in se tudi danes zakonito pojavljata v njegovih političnih strankah, se porajata iz notranjih odnosov, v inštitucijah tega gibanja, sta pa tudi odmev na širša družbena dogajanja. Pri nas še posebej ne smemo pozabiti tudi na breme dogmatskega klerikalizma, ki je ostalo podzavestna prvina v naši politični kulturi.

Spopad s sektaštvom in oportunizmom je zakonito večstranski. Segati mora v obravnavo naše zgodovine. Povezan mora biti z gibanjem družbene biti v naši sodobnosti. Izhajati mora iz jasnejše zavesti o našem prihodnjem družbenem razvoju. Zajeti mora delovanje političnih in nepolitičnih inštitucij naše družbe. Zahteva pa tudi jasen sproten in načelen dialog in polemiko s stališči, ki bi v imenu narodne sprave iz našega zgodovinskega spomina lahko brisale razliko med nazadnjaškim in naprednim, med zatiralskim, vključno z izdajskim, in osvobojevalnim, med pasivno vdanostjo in pogumnim jasnovidnim odporom ter borbo, ki nas je v času največje eksistenčne preizkušnje ohranila pri življenju ter nam ustvarila novo notranjo duhovno veličino in moč.

O teh in drugih vprašanjih, ki jih obravnava in odpira Spomenka Hribar v svojih zadnjih prispevkih in ki so bila sprožena v naši javnosti, so tekle dalj časa temeljite razprave v aktivu ZK redno zaposlenih delavcev na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo. V njih se je večina članov kolektiva negativno opredelila do idejnopolitične usmerjenosti Spomenke Hribar. Del razprave bo objavila naša revija.

Za dialektiko razrednega in nacionalnega

(Prispevek k asociativnemu federalizmu)

Pridružujem se tistim, ki izražajo zadovoljstvo, da lahko sodelujejo na tem zboru, ki po dokaj burnih debatah v naši javnosti ob knjigi* kolege Jovana Miriča poteka vendarle v dokaj tolerantnem teoretskem in političnem dialogu. Seveda bi bilo povsem iluzorno pričakovati, da bi se lahko omejili oziroma da se je mogoče omejiti zgolj na teoretsko razpravo in vztrajati le v njenih okvirih. Razprava o političnem sistemu, federalizmu, delavskem razredu, o nacijah itn. po svojem bistvu ne more biti zgolj teoretska, marveč je po svojih konsekvencah nujno tudi politično relevantna. To pa ni njena šibka stran, sodim, da je to naravni aspekt take razprave.

To, kar terja od nas sedanji trenutek in tudi prihodnost, je nujnost, da smo v razpravah resnično zelo obzirni, tolerantni in hkrati načelni, da se izogibamo vsakršnim nizkim udarcem in zaletavemu etiketiranju, da upoštevamo naša zgodovinska izkustva – ki so v pogledu tretiranja teh vprašanj (tu mislim na vprašanja federalizma, političnega sistema, razrednega in nacionalnega itn.) tako pozitivna kot negativna.

Dejal bi, da tudi nekateri znanstveniki (ne le politiki) prestopajo te meje. Te dni smo lahko brali nekatere tekste, ki jih ni moč uskladiti s principi znanstvene etike in nujno potrebne politične senzibilnosti, ki jih ta vprašanja terjajo. Mnenja sem, da to vnaša v razprave in v občutljivost te problematike zelo škodljivo razsežnost in ustvarja napetosti tam, kjer jih ne bi smelo biti; nasprotno: vse bi morali storiti za to, da bi bila diskusija argumentirana, da bi prinesla optimalni rezultat v identificiranju problemov, še bolj pa v odkrivanju najbolj ustreznih rešitev.

Mnenja sem, da tudi sam avtor, katerega delo je danes pred nami in ki je jugoslovansko politično znanost obogatil s svojimi dragocenimi knjigami (*Interesne grupe i politička moć*, 1973; *Rad i politika*, 1981; *Plurali-*

* Gre za knjigo *Sistem in kriza*, Cekade, Zagreb 1984. To je prispevek, ki ga je imel avtor na strokovnem srečanju, ki ga je ob obravnavani knjigi priredil 6. decembra 1984 Center za idejno in teoretično delo Mestnega komiteja ZKH Zagreb. Ta prispevek je treba brati v kontekstu celotnih razprav omenjenega posvetovanja. Največ kontroverz zbudile avtorjeve teze, da je jugoslovanska federacija bolj konfederacija kot federacija; da so v njej nacionalni interesi izrazito prevladali nad razrednimi; da je treba spremeniti institucionalno strukturo federacije in položaj socialističnih avtonomnih republik itd. Opozarjamo bralce, da bo organizator, kot je obljubil, v bližnji prihodnosti objavil redigirane diskusijske prispevke, tako da se bo lahko vsakdo (bolj kot iz dnevnega in periodičnega tiska, ki ni poročal preveč objektivno) sam prepričal o njihovi vsebini. Na posvetovanju je sodelovalo približno 50 udeležencev iz vse Jugoslavije, iz Slovenije pa so aktivno intervenirali dr. Ivan Kristan, dr. Ciril Ribičič, dr. Adolf Bibič, Boštjan Markič, medtem ko je dr. Rudi Rizman napovedal pismen prispevek v zborniku.

zam interesa i samoupravna demokratija, 1982) zasluži, da zelo pazljivo preučimo tudi vse strani te njegove najnovejše knjige. Ta obravnava neko, če smem tako reči, potencialno zelo eksplozivno materijo, ki pa jo vendarle obravnava na način – čeprav je v njej tudi dokaj emocionalnih odtenkov in včasih premalo argumentiranih stališč – ki spodbujajo razmišljanja in navajajo k zelo resni razpravi.

Za razpravljanje profesorja Mirića je značilno – in to je treba še enkrat poudariti – da sledi rdeči niti – namreč tezi, da morata delo kot osrednja kategorija in delavski razred kot vodilna socialna sila družbe priti v središče našega družbenega, političnega in kulturnega življenja. Mislim, da je to tudi intenca te knjige (na kar je bilo že opozorjeno in se seveda s tem tudi sam strinjam). V času, ko je eden največjih problemov, kako v praksi ustvarjati skupne interese na različnih področjih, je insistiranje pri pomenu skupnega in občega tako strokovno kot politično zelo aktualno. Mnenja sem, da je treba dati tem prizadevanjem polno podporo.

Seveda imam tudi sam k Mirićevemu delu nekatere pripombe, ki jih bom na kratko predstavil; te se delno navezujejo oziroma pokrivajo z že doslej povedanim, morda pa bodo opozorile še na nekatere druge elemente.

Prvič, vprašanje suverenosti dela, ki je v središču pozornosti vseh dosedanjih knjig dr. Mirića in tudi te najnovejše. Vendar kolikor je to vprašanje samo zase plodno, pušča knjiga nekatere stvari odprte. Gre namreč za vprašanje, v kolikšni meri se mora suverenost dela posredovati v sodobni interesni strukturi naše družbe tudi skozi nekatere druge kategorije, zlasti v določenem smislu na določeni ravni in z določenih vidikov tudi skozi nacionalne interese. V tem svojem delu govori dr. Mirić izrecno tudi o pluralizmu nacionalnih interesov in se zavzema za federalizem kot sestavini samoupravnega pluralizma – to že moramo ugotoviti; toda ko se zastavlja problem obdelave te teze na analitski ravni, sem mnenja, da obstaja v obdelavi tega problema neka asimetrija.

Drugič, popolnoma se strinjam, kot sem že dejal, da knjiga izpostavlja kot temeljno vprašanje hegemonijo delavskega razreda v političnem sistemu in v jugoslovanski družbi – kot so o tem že govorili kolega Vidojević in še nekateri drugi; vendar pa ne smemo pozabiti tega, da je treba to vprašanje – čeprav se vam bo zdela ta stvar banalna, včasih pa je treba tudi banalne stvari zaradi jasnosti ponavljati – spoznavati v njegovem konkretnem zgodovinskem bistvu. Naš delavski razred ni nekakšen »čisti« razred. Ta delavski razred živi po svojih sestavinah tudi v nekaterih drugih realitetah, ena od bistvenih realitet za nas pa je multinacionalna struktura naše družbe.

Potemtakem mora ena od premis obravnave ali eden od bistvenih vidikov obravnave problema hegemonije delavskega razreda in suverenosti dela potekati tudi skoz vprašanje, kakšna je vloga delavskega razreda v posamičnih narodih, kako se izraža vodilna vloga delavskega razreda tudi v posamičnih narodih jugoslovanske družbe – pri čemer je seveda treba

upoštevati različno empirično nacionalno strukturo posamičnih družbenopolitičnih skupnosti.

Ena od strategij jugoslovanske revolucije, socializma in graditve političnega sistema – ki mora obveljati tudi poslej in ji na tem srečanju tudi ni nihče oporekal – je vodilna vloga delavskega razreda kot celote in njegova vodilna vloga v posamičnih nacijah. To ni zgolj taktično vprašanje – ker bodo sicer stopili na njegovo mesto drugi protagonisti, o katerih govori v svoji knjigi kolega Mirić – marveč je to bistveno vprašanje. Kajti nacionalni interesi niso zgolj sence dediščine preteklosti, ki bi imeli le negativne vidike. Povezani so tudi z razrednim interesom in ustvarjalnimi silami, silami emancipacije in progressa.

V zadnjem času je bilo v naši javnosti precej bučnih razprav o vprašanju »nacionalne kulture« in »jugoslovanske kulture«. O tem govori tudi Mirićeva knjiga. Mnenja sem, da moramo biti zelo precizni, kadar uporabljamo te termine. Nobenega dvoma ni, da obstaja velika zgodovinska potreba, da se kultura sleherne nacije in nacionalnosti neprestano oplaja z vsemi kulturnimi vrednotami, ki obstajajo in se razvijajo v drugih nacijah pri nas (pa tudi s svetovno kulturo). Povsem utemeljeno je, ko tudi dr. Mirić v svoji knjigi kritizira fenomene etnocentrizma, ki jih je moč zaznavati kot negativne pojave v mnogih naših prostorih. Po drugi strani pa bi se rad izrecno distanciral od nekaterih nihilističnih pojmovanj, ki gredo celo tako daleč, da zatrjujejo, da se je vsa naša nesreča začela tisti trenutek, ko smo začeli govoriti o nacionalnih kulturah! Tega ne trdi dr. Mirić, trdijo pa nekateri drugi avtorji. Kot da različne kulture pri nas niso posebno bogastvo naše dežele, kot da na primer različni melosi pri posamičnih nacijah ali celo regijah niso nekaj, na kar smo lahko ponosni, kot da ustvarjanje v različnih jezikih ni tudi spodbuda za množico dragocenih kulturnih dobrin v naši deželi! Podcenjevanje nacionalne kulture je kazalec globokega historičnega nerazumevanja njenega pomena za sleherno nacijo in nacionalnost kot tudi za našo deželo v celoti. To vsekakor ne predpostavlja zapiranja v lastno hišo, marveč je oziroma bi morala biti, prav nasprotno, izhodišče za kulturno izmenjavo z vsemi, za obogatitev z vrednotami drugih. Vendar »jugoslovanska kultura« ni nekaj takega, kar bi lahko postavljali nad kulture nacij, ampak je možna, če bi se zedinili za ta izraz, samo kot konkreten splet vsega najbolj dragocenega pri vseh narodih in narodnostih in ki postaja v njihovi *svobodni* recipročni komunikaciji lastnina vseh. Tu se ponuja mnogo dela za razvijanje asociativne komponente našega skupništva, o čemer bom govoril še posebej.

Glede tega vprašanja se je razpredala tudi znana javna razprava o skupnih jedrih, ki je bila v mnogočem preveč nestrpna – primere take nestrpnosti smo imeli tudi v Sloveniji. Tisto, kar pa me je pri tem tudi zaskrbelo, so bile nekatere ekstremne reakcije v drugih okoljih, v katerih (reakcijah) je bilo včasih edino sprejemljivo stališče, da je vprašanje

kulture zadeva, o kateri se svobodno opredeljujejo v okviru vsake nacije – razglašeno kot primer nacionalizma in šovinizma. Takšne reakcije so me posebej prizadele zaradi tega, ker sem verjel, da so nacionalistični resentimenti že zdavnaj pokopani v naši novejši slavni, toda tudi krvavi zgodovini. Tovrstne reakcije so me kot lakmusov papir opozorile na latentno bivanje nekaterih starih mitov, ki lahko v zanje ugodnem družbenem ozračju nepričakovano oživljajo in spravljajo v nevarnost – bojim se – tudi nekatere naše nedotakljive skupne vrednote. Ena takih temeljnih vrednot in naš skupni dogovor, zapisan v avnojski tradiciji, je tudi načelo, da vsaka nacija svobodno razvija svojo kulturo in da se avtonomno bogati z vrednotami drugih. To je tako humanistična kot internacionalistična dolžnost, ki jo je treba v praksi spoštovati, tako kot je potrebno v praksi spoštovati tudi pravico vsake nacije, da o tem odloča sama. Potemtakem se povsem strinjam s profesorjem Miričem, ko se v knjigi zavzema za bolj intenzivno povezovanje jugoslovanskih nacij in nacionalnosti tudi na področju kulture – čeprav se ne bi mogel strinjati z načinom (glej stran 47), kako tam obravnava vprašanje skupnih jeder. Povsem razumljivo je, da ima to vprašanje v različnih okoljih različne specifičnosti (glede na večjo ali manjšo nacionalno heterogenost posamičnih okolij); vendar sem mnenja, da bi bilo le potrebno odmeriti nekaj kritičnega prostora pojmovom, ki so v razpravah okoli jeder pokazale popolno gluhosto za bistvo nacionalna vprašanja pri nas.

Dalje: vprašanje federalizma v Zvezi komunistov in tudi zunaj nje. O tem vprašanju je danes posebej eksplicitno govoril tovariš Balša Špadijem, in to, mislim, povsem upravičeno. Kajti dejansko obstajajo elementi tistega, kar običajno imenujemo federalizem v partiji. Če razpravljamo politično, potem je zame povsem nesporna nujnost, da se okrepi kohezivna vloga partijskega centra, tj., da se poveča njegova vloga v smislu idejnega in političnega usmerjanja, v smislu snovanja in izvajanja enotne politike itd. V tem smislu se mora okrepiti načelo demokratičnega centralizma – vendar v pomenu *demokratičnega* združevanja, ne pa nekakšnega novega avtoritarnega odločanja. To predpostavlja, da se v izvajanju demokratičnega centralizma upošteva predvsem dejstvo dialektičnega povezovanja razrednega in nacionalnega, o čemer sem že prej govoril. Zveza komunistov mora dejansko delovati še bolj kot enotna organizacija, vendar pa mora imeti hkrati tudi aktiven odnos do nacionalnih interesov, interesov nacij in nacionalnosti, do različnih delovnih slojev posamičnih nacij itd. Nujna je potemtakem tudi relativna samostojnost posamičnih delov zveze komunistov, da bi se lahko uresničevana hegemonija delavskega razreda in progresivne misli tudi v posameznih nacijah. Vsa politična modrost je potemtakem v tem, kako se po eni strani izogniti federalizaciji partije – po drugi strani pa pastem centralizma, ki ne bi bil demokratičen. To je seveda problem, ki je po svoji naravi dinamičen, ki terja, ko se ga lotevamo z veliko inventivnostjo, ki terja splošno in novo demokratizacijo notranjih odnosov v zvezi komunistov na vseh ravneh,

hkrati pa tudi snovanje nove kulture povezovanja in sprejemanja odločitev, ki bodo, ko so sprejete, tudi dejansko obvezujoče za vse.

Še ena stvar je, to je vprašanje *dogovarjanja*. Tudi do tega se tako pozitivno kot kritično opredeljuje avtor v svoji knjigi. O tem se tudi sicer pogosto govori z dokajšnjo dozo skepse. Tu obstaja neki principiелni problem. Dogovarjanje – kot je opredeljeno z ustavo – vsekakor nima namena, da bi ustvarjalo nekakšno »ad hoc-kracijo« niti ne ponuja udobne fasade za ustvarjanje skritih monopolov. Njegov pomen je v tem, da ponuja novo demokratično metodo na poti do odločitev. Povsem druga stvar je empirično dejstvo, da z dosedanjo prakso dogovarjanja ne moremo biti zadovoljni. To je treba vsekakor kritično oceniti, vendar principiелno ni mogoče dogovarjanja zanikovati kot metodo, ki ustreza samoupravni naravnosti naše družbe. Seveda obstajajo tudi druge metode, s katerimi je moč reševati protislovja, vendar je vprašanje, za kakšno ceno!

Mnenja sem, da bi bilo krivično, če bi se v razpravi o Miričevi knjigi omejili le na njen prvi del, ki je v tem trenutku vsekakor v središču strokovne in politične pozornosti. Razen prvega dela, v katerem obravnava vprašanje jugoslovanskega federalizma in mednacionalnih odnosov, se avtor v knjigi ubada še z drugimi, družbeno in teoretično zelo pomembnimi vprašanji, o katerih bi morali tudi razpravljati. Tam govori na primer o problemu odgovornosti za funkcioniranje sistema, o posledicah tehnološke in znanstvene odvisnosti od tujine, o nujnosti, da se revalorizira vloga države. Veliko vrednost v avtorjevih prizadevanjih vidim v tem, da razčlenjuje problematiko kršenja pravnih in samoupravnih norm v naši družbi, da opozarja na zapleten odnos med etiko in politiko, pri čemer poudarja, da politika ne more biti zgolj tehnično, marveč vedno tudi etično vprašanje; in tudi to, da razčlenjuje temeljno ustavno načelo, da mora biti materialni in družbeni položaj vsakogar odvisen od rezultatov lastnega dela in temeljni kriterij za moralno presojanje tudi njegovega ponašanja. Čeprav bi nekatere avtorjeve teze (na primer o državi) verjetno terjale tudi kritičen pretres, ne more biti dvoma, da so tudi druga poglavja knjige *Sistem in kriza* dragocen prispevek in spodbuda k razpravljanju o aktualnih vprašanjih. So izzivalne tudi tedaj, ko nekaterih tez ni mogoče sprejeti – to pa prav zaradi izostrenega zastavljanja problemov, ki kličejo k novim raziskovanjem in iskanjem novih odgovorov. Ali pa k preverjanju še vedno veljavnih spoznanj, za katera verjamem, da bodo v ognju kritične verifikacije lahko ohranila ne le svojo veljavo, marveč bodo, pomlajena v spopadu idej in prakse, dobila tudi novo moč.

Na koncu bi rad opozoril še na neki splošni problem v naših razpravah o federalizmu.

Ko namreč govorimo o *integraciji v naši družbi*, za katero vsi upravičeno trdimo, da je naš bistveni in usodni problem, sem mnenja, da se tega problema često lotevamo preveč enostransko. To je delno značilno tudi za današnjo razpravo, čeprav ravno kategorija suverenosti dela govori

zoper to enostranost in terja, da se vprašanja povezovanja v naši družbi in vprašanja federalizma lotevamo mnogo širše. Mnenja sem namreč, da so naša razmišljanja o vprašanih federacije preveč osredotočena le na državni, dejal bi na klasični ustavnopravni vidik, zanemarja pa se asociativni vidik povezovanja; to pa je prav tista komponenta, ki bi jo morali v našem federalizmu nadalje razvijati. Tu mislim predvsem na povezovanje organizacij združenega dela in drugih organizacij ter skupnosti na celotnem teritoriju Jugoslavije, kar bi vsekakor uvajalo tudi nove odnose med razvita in nerazvita področja. V ustavi niso npr. potrebne nikakršne spremembe za to, da bi se zvečalo znanstveno sodelovanje med univerzami, skupinami fakultet in raziskovalnimi institucijami in da se med njimi spletejo nove vezi. Prav tako bi bilo mnogo primerneje in učinkoviteje, če bi praktično krepili vezi med kulturnimi institucijami na celotnem ozemlju Jugoslavije, kot pa da bučno in prek javnih medijev ustvarjamo v medsebojnih odnosih na področju sodelovanja v kulturi ozračje napetosti. Večje sodelovanje, na primer med založniškimi hišami, bi nedvomno pripeljalo do širše reproducitete v obtoku kulturnih dobrin; tako se ne bi dogajalo, kot se žal dogaja danes, da ne najdeš makedonske knjige v Ljubljani, slovenske pa ne v Zagrebu ali v Beogradu. Nekaj podobnega bi lahko rekli v pogledu družbenih organizacij in združenj občanov. Te organizacije in združenja so vsekakor tudi po ustavi (člen 244) pomemben dejavnik ustvarjanja skupnih interesov. Na nekaterih področjih tako vlogo odigravajo tudi v praksi. Toda empirično izkustvo kaže, da smo še zelo daleč od stanja, s katerim bi bili lahko zadovoljni. Vzemimo na primer znanstvena in strokovna združenja. V nekaterih državah (na primer v ZDA) so ta združenja izredno vpliven dejavnik ne le povezovanja stroke na celotnem teritoriju države, marveč so tudi dejavnik, ki vpliva na položaj znanosti v celotni družbi. Čeprav so pri nas nekatera strokovna združenja oziroma njihove zveze aktivna tudi na ravni federacije, še vedno niso vsa vzpostavila niti ustreznih notranjih odnosov niti ustreznih metod dela, niti strokovne etike, kar bi jim omogočalo večjo vlogo tudi v uresničevanju skupnih interesov strok in družbe v celoti. Relativna nerazvitost asociativne komponente federalizma v Jugoslaviji je toliko bolj absurdna, kolikor samoupravna naravnost razvoja predpostavlja krepitev prav tega vidika povezovanja delavskega razreda, narodov in narodnosti. Sprememimo svoje obnašanje in s tem bomo spremenili tudi resnično vsebino našega federalizma – in ne razmišljajmo samo o spremembah norm. Seveda tudi norme niso svete krave, ki so nedotakljive – toda tisto, kar je po mojem mnenju bistveno, je transformacija same prakse, kar pa je predvsem odvisno od sposobnosti za spoznavanje stvarnosti, od politične in samoupravne volje ter seveda tudi od objektivnih možnosti.

Nacionalistični »rubikon«

So nekatere t. i. »večne« ločnice: med iskreno, zavzeto patriotično pripadnostjo svoji rodni grudi, domovini, deželi in docela nasprotno temu – nacionalizmom, zlasti še z njegovo odurno izpeljanko – šovinizmom, ki je še posebej na narodnostno mešanih območjih napadalen, enostransko, narcisoidno-egoistično zaverovan, globoko protičlovekoljuben in surovo nestrpen. Proučevanje narodnostnega razvoja našega življenja nujno vzporedno terja temeljito razčlenjevanje vseh njegovih pojavnih oblik. Vsebinsko pa je to mogoče strniti v še vedno nepresežne izhodiščne ugotovitve tako izvirnega poznavalca tržaških razmer, kakršen je bil na prelomnici stoletja Angelo Vivante, ko je posplošil, da so takratni italijanski nacionalisti skušali napraviti iz »Slovana« – Slovenca »krivca za vse«, ker je »ogrožal italijanstvo Trsta« (»Lo slavo che minaccia l'italianità di Trieste«). To je bila obsesija, dnevno geslo za njihovo razredno in drugo politiko in iz tega se je pozneje politično in sicer izcimil genocidni fašistični skvadrizem.

Tudi po zadnji vojni smo imeli opravka z grotesknimi poskusi oživljanja teh pojavov. Sodil sem, da je bila to posledica brazgotin vojne vihere, pa poznejših političnih in mednarodnopravnih odločitev. Po sporazumni ureditvi naglavnih vprašanj pa se je zdelo, da ni več pravega razloga za kaj takega. Pa vendar: zdaj ko v italijanskem parlamentu (senatni komisiji) po tolikih desetletjih (zamujenih!) vendarle razpravljajo o tistem minimumu narodnostnih jamstev, ki naj bi zavrl med drugim še vedno tleči proces narodnostnega odtujevanja in zagotovil kolikor toliko dejansko enakovreden razvoj slovenske manjšine od Milj do Trbiža, je spet butnilo na dan. »V Trstu je treba zaščititi italijansko večino, saj pet odstotkov Slovencev ne sme zadaviti mesta.« Nezaslišno, vendar je res – to so izjavili 21. marca 1985 na sprejemu pri senatorju Renatu Garibaldiju predstavniki odborov za »obrambo italijanstva Trsta, Gorice in Vidma« (sic!) itd., itd.

Podobna gesla in »resnice« so trenutno na dnevnem redu klubov Rotary, Lyons in podobnih meščanskih elitističnih klubov. Res je, predstavniki italijanskih demokratskih strank se ne strinjajo s tem brutalno reakcionarnim in nedemokratičnim početjem. Toda »besedna zapora« ni dovolj: »Skupina 85« (združuje italijanske in slovenske kulturne delavce in izobražence« – zdaj je tudi formalno ustanovljena) je temu napovedala boj. »Želimo tolmačiti tržaško zgodovino brez predsodkov in tabujev, prizadevati si za slovensko-italijansko zблиžanje,« poudarjeno opozarjajo med drugim.

Pridružimo se jim odločno s stvarnimi in pogumnimi dejanji, saj je to v daljnosežnem in trajnem interesu vseh, ki živimo in želimo živeti mirno, človeško omikano ob tej meji brez malicioznih, nacionalističnih ločnic in izpadov.

MILADIN KORAC

Teze za kritiko kritike »sporazumevajoče ekonomije«

1. Osrednje označitve in kritike »sporazumevajoče ekonomije«

Naša javnost je dobila pojem »sporazumevajoče ekonomije« s sestavkom enega izmed sodelavcev Ekonomske politike (D. Veselinov) sredi 1983. leta. Od takrat dalje se ta pojem ne uporablja v resni znanstveni in strokovni literaturi, temveč v javnih nastopih posameznih ekonomistov ter v člankih in komentarjih novinarjev v sredstvih javnega obveščanja. Menim, da ni napačno, če rečem, da sta se moj kolega Z. Pjanić in njegov dolgoletni sogovornik v sredstvih javnega obveščanja, Stjepan Obrenović, novinar NIN-a, do sedaj uveljavila kot najgorečnejša opisovalca in kritika tako imenovane »sporazumevajoče ekonomije« (»dogovorne ekonomije«, op. p.). V njunih in tudi drugih javnih nastopih trdijo, toda z ničemer ne dokazujejo, da pri nas obstaja nekakšna teorija in tudi praksa »sporazumevajoče ekonomije«, katero kritizirajo.

Skelet vseh teh trditev, označb in kritik je v tem, da omenjena teorija želi z »družbenimi dogovori in samoupravnimi sporazumi nadomestiti blagovno produkcijo in denar kot mero vrednosti«, da »sporazumevajoča ekonomija vsebuje idejo o ukinjanju blagovne produkcije zaradi njene anarhičnosti«, da »vodi v naturalizacijo gospodarstva«, »da ima neblagovni značaj in da nasprotuje sprejetemu stabilizacijskemu programu« (D. Veselinov, Z. Pjanić, Š. Rabrenović). Toda opis in kritika te teorije s tem še nista končani, temveč k temu takoj dodajo ustrezne ideološko politične kvalifikacije, tako da poudarjajo, kako je »sporazumevajoča ekonomija enaka državnemu socializmu«, da so to »stare Stalinove ideje«, oziroma da vse to vodi v »administriranje in birokratizacijo družbe«, »neoetatizem«, polpotovščino (Kampučija v času Pol Pota), »fevdalizacijo političnih odnosov, balkanizacijo« int. (Š. Rabrenović, P. Pjanić, B. Horvat).

Ko se je na javnih srečanjih in v sredstvih informacij šele začelo govoriti o neki samozvani teoriji »sporazumevajoče ekonomije« in je proti njej začenjal boj s takšnimi ali drugačnimi ideološkimi in političnimi

kvalifikacijami, sem sprva imel vtis, da je bil osrednji cilj te kampanje politično diskreditirati tiste posameznike, ki so bili ob tej priložnosti (brez kakršnihkoli dokazov) razglašeni za »sporazumevajoče ekonomiste«, kar je, moram priznati, vsaj v nekaterih naših okoljih tudi delno uspelo. Toda po daljšem obdobju je postalo vse bolj jasno, da je kritika omenjene teorije neposredno povezana z nasprotovanjem »sporazumevajoči ekonomiji« na ravni programskih opredelitev ZKJ in naše zakonodaje v preteklem desetletju. To bojevanje je pričelo z namišljeno trditvijo, da platforma 10. Kongresa ZKJ (izoblikovana pod vodstvom V. Bakarića) zagovarja nekakšno »sporazumevajočo ekonomijo«, katere postavke so se, kot trdijo, v naši praksi uveljavile, čeprav jih kongres ni sprejel (Š. Rabrenović); temu se je pridružila še dopolnilna in ravno tako izmišljena trditev, da so nekatera bistvena stališča kongresa različno oblikovana v platformi in resolucijah. Toda to še ni vse. Že pri uvajanju pojma »sporazumevajoča ekonomija« označujejo Kardelja kot kreatorja, »originalnega misleca ideje družbenega dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja« (D. Veselinov), ki je, kot vemo, dobila svoje polno priznanje v Ustavi SFRJ (1974) in ZZZ (1976). To pa je, kot pravijo, povzročilo v preteklem desetletju v naši praksi vzpostavljanje sporazumevajoče ekonomije, ki nas je privedla do krize, zaradi katere smo morali sprejeti stabilizacijski program (Š. Rabrenović).

Mislim, da to povsem očitno razkriva, kaj je in kdo je pod geslom javne kritike »sporazumevajoče ekonomije« osrednji objekt napada in da je kritikom prišel povsem prav ta evfemistični pojem »sporazumevajoče ekonomije«, ker zveni znanstveno in jih lahko zaščiti pred možnimi političnimi neprijetnostmi, katerim bi bili izpostavljeni, če bi pripisali dokumentom in njihovim temeljnim avtorjem (Kardelju in Bakariću) omenjene ideološko politične kvalifikacije; »naključni odstrel« kakšnega javno promoviranega »sporazumevajočega ekonomista« pa ob tem daje njihovemu bojevanju proti »sporazumevajoči ekonomiji« na javni sceni še »šarm« znanstveno strokovne kritike.

2. *Dodatne označitve in kritike »sporazumevajoče ekonomije«*

Ne dolgo tega so se tem označitvam in kritikam sporazumevajoče ekonomije pridružila tudi Dragiša Pavlović in Ivan Stojanović, ki v svoji knjigi (»Ko povezuje radnike lažnim koncima«) posnemata svoje predhodnike in mimogrede mene (ter T. Vlaškalića) imenujeta »sporazumevajočega ekonomista«. Tudi ta avtorja pogosto trdita in z ničemer ne dokažeta, da se jaz in drugi nadebudni »sporazumevajoči ekonomisti« *zavzemamo* za takšno »hipertrofiranost sporazumevanja, ki pomeni zapostavljanje blagovne produkcije, da od nje ničesar ne ostane, da se preoblikuje v obliko brez vsebine«, da »*insistiramo na sporazumevanju o vsem in o vsakem, kar vodi k formalizmu in formaliziranem socializmu, administriranju ter birokratizaciji družbe* ter da trdimo, »*da se trg ter država lahko že*

sedaj povsem eliminirata in zamenjata z popolnim združevanjem, sporazumevanjem (in) dogovarjanjem.» (Podčrtal M. K.). Ker avtorja tega nista povedala na kakšnem javnem sestanku ali napisala v svojem referatu za kakšen sestanek partijskega foruma, kateremu pripadata, kjer lahko trdimo vse in ničesar ne dokažemo, temveč sta to napisala v svojem avtorskem delu, to je knjigi, katero so javnosti priporočili »kot napotek, kako je treba brati naš uradno sprejeti stabilizacijski program« (Z. Pjanić), bi bilo razumno pričakovati, da navedeta en sam citat kateregakoli od teh nesojenih sporazumevajočih ekonomistov, ki bi potrdil, da pri nas resnično obstoje takšni ekonomisti, ki zagovarjajo institucionalizacijo in trdijo vse tisto, kar se jim pripisuje. Toda takšna pričakovanja so prazna zaradi preprostega razloga, ker tega sploh ni mogoče dokazati, ker takšnih ekonomistov, vsaj koliko jaz vem, pri nas zares ni. Zaradi tega sem tudi povedal, da v njunem opisu in kritiki te »sporazumevajoče ekonomije« ni ničesar novega glede na njune vzornike.

Toda nekatera stališča teh avtorjev (D. Pavlovića in S. Stojanovića) se mi zdijo zelo nenavadna in jih moram komentirati, ker so, kot kaže, povezana z njuno označitvijo in kritiko tako imenovane »sporazumevajoče ekonomije«.

V sprejetem stabilizacijskem programu je zapisano, da se v naših pogojih »tržna anarhija lahko v mnogočem odpravi s planiranjem, samoupravnim sporazumevanjem in družbenim dogovarjanjem«. Mnogi naši ekonomisti, med njimi tudi jaz, so podobnega mišljenja in menijo, da je v našem ekonomskem sistemu med drugim in prav zaradi tega nujno takšno dogovarjanje in sporazumevanje. Zdi se, da se s tem strinjata omenjena avtorja. Iz tega vidika med nami ni nikakršnega spora. Toda ob tem sta v svoji knjigi zapisala: »*Končni smisel... , sporazumevanje in dogovarjanje... je zanemarjanje, (eliminacija) trga in blagovne produkcije*«. Čeprav jih nista navedla, morda le imata nekakšne razloge za tako trditev, zato ne bom nasprotoval možnosti takšnega mišljenja. Moram pa reči, da se s takšnim mišljenjem nikakor ne strinjam, ker se z dogovarjanjem in sporazumevanjem po mojem dejansko lahko zmanjša, potlači (a ne povsem eliminira) tržno anarhijo, toda nikakor ne moremo zanemariti in še manj eliminirati samega trga (blagovno denarne menjave) in blagovne produkcije. To sem med drugim povsem jasno dokazal, ko sem v svojem delu identificiral motive, ki vzpodbujajo delovne kolektive kot blagovne proizvajalce k medsebojnemu dogovarjanju in sporazumevanju, med drugim tudi o blagovni menjavi in cenah in to samo zaradi zmanjšanja tržne anarhije in ne zaradi zanemarjanja in eliminiranja same blagovno denarne menjave (trga) in blagovne produkcije. Ker ni dogovarjanje in sporazumevanje nič drugega kot rezultat interesov subjektov blagovne produkcije in blagovno denarne menjave, se mi zdi povsem nerazumno pričakovati, da se s tem eliminira tržna in blagovna produkcija, ki sta popolnoma neodvisni od njihovih interesov, ker sta za njih objektivno dani z razvojem produktivnih sil in družbeno delitvijo dela.

Medtem ko jaz kot nadobudni »sporazumevajoči ekonomist« menim, da to dogovarjanje in sporazumevanje sploh ne more zanemariti in eliminirati trga ter blagovne produkcije, obadva opisovalca in kritika »sporazumevajoče ekonomije« očitno verjameta, da lahko in sta, kot kaže, ravno zaradi tega tako energična nasprotnika vsega, kar sta sama mislila in imenovala »sporazumevajoča ekonomija«. Toda kaj hočemo, je že tako . . .

3. Podobnosti in razlike med ekonomisti

Menim, da je pregled javnih nastopov vseh teh opisovalcev in kritikov »sporazumevajoče ekonomije« jasno pokazal, da takšni nastopi nimajo nikakršnih resnih znanstvenih ali strokovnih utemeljitev in da služijo povsem drugim namenom, ki niso povezani z ekonomsko znanostjo. Zato tudi mislim, da je razglašanje nekaterih naših ekonomistov za »sporazumevajoče ekonomiste« ravno tako nesmiselno kot razglašanje nekih drugih za »tržne ekonomiste«, ker pri nas ni, vsaj kolikor je meni znano, takšnih ekonomistov, ki so protagonisti in hkrati nasprotniki blagovne produkcije in trga, podobno kot ne poznam tistih, ki so zgolj protagonisti nekakšne blagovne produkcije z absolutno svobodno konkurenco in neomejeno dominacijo tržne anarhije ter nasprotniki kakršnegakoli planiranja, dogovarjanja in sporazumevanja. Kolikor vem, vsi naši znani ekonomisti menijo, da sta v našem ekonomskem sistemu nujna blagovna produkcija in trg, da pa so hkrati potrebni planiranje, družbeno dogovarjanje in samoupravno sporazumevanje in bi jih zaradi tega lahko imenovali »tržni« in »sporazumevajoči ekonomisti«. Z drugimi besedami, vsi so v naših razmerah protagonisti tako imenovanega tržno planskega gospodarstva. Toda vse te ugotovitve ničesar ne pomenijo, ker si vsi ti ekonomisti niso enotni in medsebojno usklajeni o bistvenih vprašanih blagovne produkcije in trga, planiranja, dogovarjanja in sporazumevanja. Menim, da so razlike o vseh teh vprašanih med našimi ekonomisti zelo pomembne.

Ker so, kot sem rekel, vsi naši znani ekonomisti protagonisti tako tržne in blagovne produkcije kot tudi planiranja, družbenega dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja, se sprva zdi, da so vse razlike med njimi zvedene na »vprašanje mere«, tj. da nekateri zagovarjajo več trga in blagovne produkcije in manj planiranja, dogovarjanja in sporazumevanja, drugi pa nasprotno zagovarjajo manj trga in blagovne produkcije ter več planiranja, dogovarjanja in sporazumevanja. Tako da so prvi bolj »podobni« »tržnim ekonomistom«, drugi pa »sporazumevajočim ekonomistom«. Ker je razumljivo, da ni mere za nemerljive stvari, lahko rečem, da takšne razlike med našimi ekonomisti sploh ne obstajajo in če se tudi navidezno pojavljajo, predstavljajo samo pojavno obliko mnogo globljih razlik, ki obstajajo med njimi. Te globlje razlike so povezane z njihovim različnim

mišljenjem o blagovni produkciji, trgu, planiranju, dogovarjanju in sporazumevanju. Namreč, kakšno blagovno produkcijo, trg, planiranje, dogovarjanje in sporazumevanje zagovarjajo, oziroma kakšne konkretne produkcijske odnose si zamišljajo kot družbeni temelj te blagovne produkcije, trga, planiranja, dogovarjanja in sporazumevanja; kdo so osnovni subjekti vsega tega? Kaj so njihovi osnovni motivi in kriteriji odločanja v produkciji, menjavi, razdelitvi in porabi? Ravno na ta vprašanja sem mislil, ko sem pred tem rekel, da med našimi ekonomisti obstajajo pomembne razlike v razumevanju same blagovne produkcije, trga, planiranja, dogovarjana in sporazumevanja. O nekaterih razlikah bom govoril kasneje. Na tem mestu opozarjam nanje samo zaradi tega, da bi dokazal, kako je zares smešno, da se pri obstoju pomembnih razlik o teh vprašanih izmišljajo in v javnosti napihujejo neobstoječe razlike med našimi ekonomisti, kot je ta o tako imenovanih »sporazumevajočih ekonomistih« na eni in vseh ostalih, najbrž »tržnih ekonomistov« z druge strani.

4. *Trije, dva ali samo en trg v samoupravnem socializmu?*

Ker je omenjena teorija »sporazumevajoče ekonomije« predstavljena javnosti kot zagovarjanje nekakšnih antiblagovnih in neblagovnih tipov socialističnega gospodarstva, bi sprva pričakovali, da bodo vsi naši ekonomisti, ki menijo, da samoupravni socializem pri nas ne more nastati brez obstoja blagovne produkcije, javno nastopili in kritizirali »sporazumevajočo ekonomijo«. Toda temu ni tako. Mnogi od ekonomistov tega ne počno. Najtrdovratnejši opisovalci in kritiki »sporazumevajoče ekonomije« so tisti ekonomisti, ki so zagovorniki tako imenovane »celotne tržne rešitve v socializmu«, ki menijo, da v socializmu poleg trga blaga mora obstajati trg produkcijskih faktorjev oziroma trg delovne sile in trg kapitala (Z. Pjanić, Z. Žarković in drugi) ali pa tisti, ki menijo, da je poleg trga blaga nujen trg kapitala, ne pa tudi trg delovne sile (D. Maksimović, B. Horvat in drugi).

Ne bo odveč, če se v povezanosti z novim razumevanjem blagovne produkcije in trga v socializmu spomnimo nekega »starega« razmišljanja V. Bakarića (1972).

»Pri nas je posebno do formuliranja ustavnih amandmajev pri mnogih prevladoval *fetišizem trga*. Trg naj bi bil ‚svoboden‘, odtrgan od državnega tutorstva in *vseobsežen*. Tako bi sam avtomatsko ali skoraj avtomatsko reševal vse probleme. Pri tem se je pozabljalo, da trg mora odražati družbene odnose v produkciji. Nekaterim se zdi, da trg sam ustvarja te odnose. Mnogi so zagovarjali takšno ‚svobodno‘ ustvarjanje družbenih odnosov.«

»Za ta namen je pomembnejša druga zahteva, zahteva po ‚modernem‘ in ‚razvitem‘ trgu. To praktično pomeni *zahtevo po uvedbi trga delovne sile in ‚trga kapitala‘* (točneje trga kapitala denarne trgovine ali kapitala

trgovine z denarjem – ‚Geldhandlungskapital‘). *Niti prvi niti drugi predlog nista na ravni tistega, kar je začrtano v programih ZKJ kot naloga te etape.*

Prvo zahtevo niso postavili ljudje iz aktivnih vrst ZK, vendar jo lahko pogosto najdemo v *znanstveni, psevdoznanstveni in psevdo strokovni literaturi* in v zabrisani obliki tudi pri nekaterih odgovornih funkcionarjih. Ta zahteva ni samo reakcionarna temveč tudi nemogoča. ‚Delovno silo‘ razume kot ‚produksijski faktor‘, to je enakopravno, na ‚isti nogi‘ s kapitalom (tudi zemljiščem), dejansko pa je delo odvisno od ekspanzije in kontrakcije ‚kapitala‘ (oziroma plana), kot njegovega priveska. Delovna sila je kot produkcijski faktor postala v tolikšni meri produkcijski subjekt, da je ni mogoče več vrniti nazaj. Zahteva, da se družbena sredstva uporabljajo po njenih potrebah in ne delovna sila po potrebah sredstev.

Drugi predlog je realnejši, to je, ni povsem nemogoče (*zaradi obstoja ostankov kapitalističnega produkcijskega načina*), je pa vseeno neuresničljiv zaradi globokega vračanja temeljnih odnosov. Omogočil bi samo igro znotraj razdelitve že odtujene presežne vrednosti in s tem najbrž že tudi nekaj večje možnosti višje stopnje eksploatacije (glej Engelsovo pismo Bebelu, 7. 3. 1883). Zadeva je nasprotna. V vsakem primeru tudi takšen trg vodi k utrjevanju odtujenosti presežne vrednosti.«¹

Najpomembnejša stališča tega Bakarićevega teksta so dobesedno prenešana v Platformo 10. Kongresa ZKJ, ki je bila v prvi resoluciji tega Kongresa ocenjena kot dokument, ki »predstavlja sintezo spoznanj in izkustev najnovejšega boja ZKJ v razvoju socialističnega samoupravljanja« in »katerih temeljna vsebina in stališča so vgrajeni v resolucijo kongresa«. Ker je v Platformo prenešeno Bakarićevo stališče, da zahteva po trgu delovne sile in trgu kapitala ni na ravni programskih opredelitev ZKJ, so bili zagovorniki tako imenovane »celotne tržne rešitve v socializmu« razumljivo osebno zelo motivirani, da Platformo diskreditirajo v javnosti z izmišljeno trditvijo, da zagovarja nekakšno »sporazumevajočo ekonomijo«, ker so v njej zastopana stališča, ki so povsem nasprotna njihovim. Zanimivo je, da je ob tem Š. Rabrenović, ki se je v javnosti pojavil z izmišljeno trditvijo o Platformi, pred nedavnim isto javnost, kot sam pravi, v okviru »profesionalnih pooblastil«, informiral, da je V. Bakarić predsedoval sestanku (1976), na katerem je sprejeta odločitev, da se naša dežela zadolži za 11,5 milijard dolarjev in da so bili on kot tudi vsi drugi, ki so sodelovali pri sprejemanju teh odločitev pod vplivom nekega (svojevoljnega) ekonomskega sistema, ki ga Rabrenović pogosto poimenuje s »sporazumevajočo ekonomijo«. Na koncu pravi, da je posebno vprašanje, »koliko je kdo prispeval k ustoličenju tega v bistvu umetnega ekonomskega sistema, ki nikogar ne obvezuje«. Mislim, da je pri tem kot tudi pri tistem, kar sem že rekel, povsem jasno, da je naša javnost v okviru Rabrenovićevih »profesionalnih pooblastil« in drugih opisovalcev ter kri-

¹ Cit. po knjigi, Razvoj socialističkih samoupravnih produkcijskih odnosa, Izdavački centar Komunist, Beograd, 1973, str. 17/18; podčrtal M. K.

tikov »sporazumevajoče ekonomije« zelo natančno informiran, da sta prav Kardelj in Bakarić največ prispevala k »ustoličenju« tega svojevoljnega ekonomskega sistema »sporazumevajoče ekonomije«, ki nikogar ne obvezuje.

V naši navedbi je povsem jasno, da po Bakarićevem mišljenju trg »produkcijskih faktorjev« oziroma trg delovne sile in trg kapitala ni združljiv s samoupravnim socializmom; prvi preprosto ni mogoč v našem sedanjem sistemu, drugi pa kot ostanek kapitalistično produkcijskih odnosov lahko obstaja, toda ne brez pomembnega vračanja v temeljnih (samoupravnih) odnosih. To je nasprotno mišljenju zagovornikov tako imenovane »celotne tržne rešitve socializma« oziroma treh trgov (blaga, delovne sile in kapitala) kot tudi zagovornikov dveh trgov (blaga in kapitala), ker je očitno, da je Bakarić protagonist obstoja samo enega trga (blaga) v samoupravnem socializmu. V teoretski analizi sem v svoji knjigi dokazal, da socialistična (samoupravna) blagovna produkcija v samoupravnem socializmu lahko funkcionira brez trga »produkcijskih faktorjev« veliko bolj racionalno kot kapitalistična blagovna produkcija, ki sploh ne more obstajati in delovati brez njih oziroma brez trga delovne sile in trga kapitala. Ker zaključki teoretske analize niso zavrtnjeni, menim, da sem dokazal, da v samoupravnem socializmu poleg trga blaga (blagovno denarne menjave) ni nujno potreben niti trg delovne sile niti trg kapitala, tako da o tem ne bom govoril.

Toda rekel bi nekaj o trgu delovne sile in trgu kapitala v obstoječem jugoslovanskem gospodarskem sistemu, v katerem še vedno niso dominantni samoupravni produkcijski odnosi in sem ga zato zaradi raznorodnih odnosov (starih in novih), ki ga določajo, imenoval v START-u participativni socializem. Pri tem bom zanemaril privatni sektor, v katerem so tako elementi trga delovne sile kot trga kapitala, tako da se bom osredotočil samo na družbeni sektor gospodarstva.

4/1 Nezmnožnost trga delovne sile v participativnem socializmu

V določenih panogah družbenega sektorja jugoslovanskega gospodarstva, v katerem se poleg stalno zaposlenih občasno zaposluje tudi sezonska delovna sila (turizem, poljedelstvo, gradbeništvo ipd.) obstajajo pomembni elementi trga delovne sile, ker je ravno ta sezonska delovna sila kot produkcijski faktor vsaj v določenem pomenu, kot pravi Bakarić, odvisna od »ekspanzije in kontrakcije kapitala (oziroma plana), kot njegov privesek«. Dokler bo v družbenem sektorju gospodarstva prisotna sezonska delovna sila, bodo tudi pri nas še elementi trga delovne sile. Po drugi strani pa je jasno, da bodo ostanki kapitalistične preteklosti postopoma preseženi v tolikšni meri, kolikor bodo sezonski delavci dobili enak družbeni položaj kot ostali zaposleni delavci v družbenem sektorju gospodarstva, kar se v naši praksi že dogaja in bodo zato ti elementi trga delovne sile postopno izginili.

Toda vse stalno zaposlene delavce v teh in ostalih panogah gospodarstva, ki že participirajo v odločanju (z tehnokracijo in birokracijo) in so kot predstavniki svojih delovnih kolektivov namesto »produksijskih faktorjev«, kot pravi Bakarić, že postali (čeprav še ne v popolnosti) »produksijski subjekti«, ni mogoče vrniti nazaj. To pomeni, da jih ni mogoče odpuščati in ponovno zaposlovati glede na »kontrakcijo in ekspanzijo kapitala (oziroma plana)« niti ni mogoče višino njihovih osebnih dohodkov (kot pri mezdi) določati s ponudbo in povpraševanjem delovne sile, ker ti delavci, čeprav zgolj kot participant (zahvaljujoč Ustavi in ZZD) lahko zahtevajo, »da se družbena sredstva uporabljajo po njihovih potrebah in ne da se oni ravnaajo po potrebah sredstev«.

V obstoječem jugoslovanskem gospodarskem sistemu je dohodek vsaj v določenem pomenu že postal pomemben motiv produkcije delovnih kolektivov in tudi osebni dohodki zaposlenih delavcev so odvisni od ustvarjenega dohodka ali čistega dohodka njihove gospodarske organizacije in ne od ponudbe in povpraševanja delovne sile in blaga. V teh pogojih ne obstaja svobodno gibanje kapitala znotraj družbenega sektorja gospodarstva, spreminjanje zaposlitve, tudi ne v primerih, ko so izključno motivirani z individualno težnjo po večjih osebnih dohodkih in (ne glede na njihovo število) ne morejo imeti lastnosti trga delovne sile. To njihovo gibanje namreč ne more pripeljati do enakosti osebnih dohodkov zaposlenih delavcev v različnih panogah produkcije, ker so odvisni od ustvarjenega dohodka ali čistega dohodka in ne od ponudbe in povpraševanja delovne sile kot v kapitalizmu, kjer spreminjanje položaja zaposlitve mezdni delavcev in trg delovne sile lahko (vsaj teoretsko) vodi k enakosti mezde v različnih panogah produkcije, ker so mezde odvisne od ponudbe in povpraševanja delovne sile kot blaga.

Vse to dokazuje, da ravno zaradi obstoječih produksijskih odnosov v družbenem sektorju jugoslovanskega gospodarstva objektivno ne obstoja trg delovne sile. Obstajal bi lahko samo pod pogojem, da se ukine obstoječa participacija delavcev v odločanju in da v povezavi s tem namesto povečanja dohodka ostane osnovni motiv produkcije oplojevanja kapitala tistih, ki bi (brez delavcev) odločali o produkciji, menjavi, razdelitvi in porabi. Ker je nesporno, da bi to pomenilo pomemben korak nazaj od že obstoječih produksijskih odnosov, težko verjamemo, da bi zaposleni delavci v družbenem sektorju gospodarstva dopustili, da se to dogodi in sprejeli degradacijo, ki jo povzroča obstoj trga delovne sile.

Razumljivo je, da nadaljnja samoupravna transformacija obstoječega jugoslovanskega gospodarstva in družbenega sistema oziroma gibanje od participativnega k samoupravnemu socializmu predpostavlja razširjanje in ne zoževanje delavskega odločanja v produkciji, menjavi, razdelitvi in porabi. Če upoštevamo še vse ostalo, o čemer smo govorili, potem nikakor ni verjetno, da bi trg delovne sile, ki ni mogoč niti v participativnem socializmu, postal nujen v samoupravnem socializmu, kot to mislijo tisti opisovalci in kritiki sporazumevajoče ekonomije, ki so zagovorniki

treh trgov (blaga, delovne sile in kapitala) oziroma tako imenovane »celotne tržne rešitve v socializmu«.

4/2 Možnost trga (denarnega) kapitala v participativnem socializmu

Nasprotno pa je s trgom kapitala drugače, ker so nekateri elementi trga (denarnega) kapitala institucionalizirani in z zakonom sankcionirani v družbenem sektorju jugoslovanskega gospodarstva. Ti elementi trga kapitala obstajajo v vseh tistih primerih, v katerih se (v tem sektorju) na posojilni denar plačajo obresti kot (iracionalna) cena denarja kot kapitala, ki (po Marxu) ni nič drugega kot čisti lastninski dohodek.² Obresti so poleg lastninskega dohodka hkrati tudi pomemben faktor alokacije denarja in so zato nerazdružljiv del trga denarnega kapitala. Dva bistvena vzroka pogojujeta nujnost obstoja elementov trga kapitala v obstoječem jugoslovanskem gospodarskem sistemu: Prvič, ker primarna denarna emisija Narodne banke temelji na denarnem kreditu, ki ga spremljajo obresti, in drugič, ker največje število gospodarskih organizacij ne razpolaga z lastnimi denarnimi sredstvi, ne samo za nove investicije temveč tudi za tekočo produkcijo in so zato odvisne od poslovnih bank oziroma njihovih denarnih kreditov, katere spremljajo obresti, ker tudi banke plačajo obresti na depozitni denar, s katerim razpolagajo in na emitirani denar Narodne banke. Ne glede na uradno sprejete opredelitve o nujnosti spremembe obstoječega monetarnega sistema, emisijskega mehanizma in precejšnjega zmanjšanja odvisnosti gospodarskih organizacij od bank, se to v naši praksi ni uresničilo. Toda dokler se to ne uresniči oziroma bistveno ne spremeni obstoječe stanje, bodo ti ostanki kapitalističnih produkcijskih odnosov, to so ti elementi trga denarnega kapitala še vedno prisotni v jugoslovanskem gospodarskem sistemu.

Na prvi pogled se zdi, da navzočnost teh elementov trga denarnega kapitala v obstoječem jugoslovanskem gospodarskem sistemu potrjuje upravičenost stališč tistih naših ekonomistov, ki so nekoč predlagali, da se v naš sistem uvedejo tudi drugi elementi trga kapitala, kot so na primer delnice (Lj. Marković, V. Rakić in drugi) ali pa tistih, ki so predlagali, da se vrnemo v nekoliko spremenjenem pogledu k že obstoječim obrestim na poslovne sklade gospodarskih organizacij, ki se v teh predlogih poimenujejo s »ceno družbenega kapitala« ali s »ceno uporabe družbenih sredstev« ki bi bila z zakonom, družbenim dogovorom in planom potrjena kot obvezna stopnja akumulativnosti (A/S) za vse gospodarske organizacije (I. Maksimović, M. Korošić, M. Labus, Z. Pjanić in drugi). Toda temu ni tako. Mislim, da ni potrebno posebej dokazovati, da bi razširjanje trga kapitala z uvajanjem delnic v naš gospodarski sistem pomenilo resen korak nazaj od že doseženih produkcijskih odnosov (na kar je, kot smo

² Gre, seveda, za tako imenovane realne obresti, katerih stopnja je večja od inflacijske stopnje, kajti če niso realne, potem tudi obresti (lastninski dohodek) predstavlja samo delno nadomestilo za razvrednotenje denarja.

videli, opozoril že Bakarić) in verjetno zaradi tega takšni predlogi niso bili sprejeti. Toda tudi novi predlogi o uvedbi »cene družbenega kapitala« kot obvezne stopnje akumulativnosti (A/S) gospodarskih organizacij niso bili sprejeti pri potrjevanju stabilizacijskega programa, čeprav so nekateri protagonisti teh idej bili člani najožje delovne skupine, ki je pripravljala ta program (Z. Pjanić in drugi). Menim, da je dobro, ker ti predlogi niso sprejeti, ker so po mojem mnenju nesprejemljivi iz praktičnih razlogov, s katerimi avtorji teh predlogov dokazujejo potrebnost obvezne stopnje akumulativnosti (A/S) pod imenom »cene družbenega kapitala«, ker je iz njihovih objavljenih tekstov (I. Maksimović, M. Labus, S. Popović in drugi) povsem očitno, da bi sprejetje njihovih (čeprav medsebojno različnih predlogov) pogojevalo vračanje in ne napredovanje obstoječih odnosov v našem gospodarskem sistemu, saj bi »cena družbenega kapitala« zahtevala centralizacijo skupne akumulacije v gospodarstvu ali močan normativizem, ne samo v razdelitvi dohodka temveč tudi v določanju poslovnih stroškov vseh gospodarskih organizacij (glej moj zapis v Danas, 5. 3. 1985).

Ker ti predlogi niso sprejeti, je razumljivo, da v obstoječem jugoslovanskem gospodarskem sistemu ni nekaterih drugih elementov trga kapitala in nekakšna druga (iracionalna) cena kapitala, razen elementov trga denarnega kapitala in obresti na denarne kredite. Zato se postavlja vprašanje, ali prisotnost teh elementov trga (denarnega) kapitala in obresti kot lastninskih dohodkov v sedanjem jugoslovanskem gospodarskem sistemu lahko vodi do zaključka, da v samoupravnem socializmu poleg trga blaga nujno obstoja tudi trg kapitala?

Mislím, da ni potrebno, ker obstoj teh ostankov kapitalističnih produkcijskih odnosov v participativnem socializmu ne more biti nikakršen dokaz nujnosti trga kapitala in prisvajanja dohodka na temelju lastnine, še posebno v samoupravnem socializmu. Temeljna načela Ustave SFRJ (1963 in 1974) lastnino izrecno izključujejo kot temelj kakršnegakoli prisvajanja in človeško delo razglašajo kot edini temelj prisvajanja, vendar so zaradi nujnosti obstoja trga denarnega kapitala legalizirane tudi obresti kot čisti lastninski dohodek, čeprav so nasprotne temeljnim načelom Ustave. Toda to nasprotje oziroma protislovnost je nujna v obstoječem gospodarskem sistemu, ker zaradi razlogov, ki sem jih že navedel, v njem še vedno nujno obstoje pomembni elementi trga denarnega kapitala. Toda kolikor se bodo v prihodnosti v jugoslovanski praksi uresničile uradno sprejete opredelitve o spreminjanju obstoječega monetarnega sistema, emisijskega mehanizma in večjega zmanjšanja odvisnosti gospodarskih organizacij od bank, bodo postopno izgubljali svoj pomen tudi ti elementi trga denarnega kapitala, z njim pa tudi pomen prisvajanja obresti kot lastninskega dohodka. Poleg tega je nesporno, da bo nadaljnji razvoj jugoslovanske družbe v smeri samoupravnega socializma predpostavljaj mnogo višjo raven sodelovanja delavcev v odločanju, njihovo popolnejše združevanje in medsebojno povezovanje kot blagovnih producentov v

družbeni reprodukciji. Takšen razvoj socialističnih samoupravnih produkcijskih odnosov bo omogočal med drugim tudi takšno cirkulacijo denarnih sredstev v družbeni lastnini, da bo tudi obstoj trga denarnega kapitala in prisvajanje dohodka na temelju lastnine v samoupravnem socializmu povsem nepotreben.

Vse naše dokazovanje potrjuje, da realno možni nadaljnji razvoj samoupravne prakse delavcev v jugoslovanski družbi nikakor ne potrjuje utemeljenost stališč tistih opisovalcev in kritikov »sporazumevajoče ekonomije«, ki menijo, da je v samoupravnem socializmu poleg trga blaga nujen tudi trg kapitala – to je zagovornikov dveh trgov (blaga in kapitala) v socializmu.

Po vsem tem se ponuja naslednji zaključek: opredeljevanje nekaterih elementov trga delovne sile in trga kapitala v obstoječem jugoslovanskem gospodarskem sistemu jasno kaže, da opisovalci in kritiki »sporazumevajoče ekonomije«, ne glede na to, ali so zagovorniki tako imenovane »celotne tržne rešitve v socializmu«, to je treh trgov (blaga, delovne sile in kapitala) ali pa zagovorniki dveh trgov (blaga in kapitala), v jugoslovanskem sistemu in njegovih realnih možnostih nadaljnjega samoupravnega razvoja ne morejo najti potrditev svojih stališč. Zato ta opredeljevanja, kakor tudi moja teoretska analiza, vodi k zaključku, da je v samoupravnem socializmu nujen in možen samo en trg (blaga) oziroma blagovno denarna menjava.

Prevedel B. Kováč

Ali je Jugoslavija federacija ali konfederacija?

(Razmišljanja ob knjigi Jovana Mirića: Sistem i kriza)

V prvem delu svoje knjige *Sistem i kriza* obravnava Jovan Mirić svoj pogled na jugoslovanski federalizem in mednacionalne odnose v Jugoslaviji. V sklopu teh vprašanj skuša odgovoriti tudi na vprašanje, ali je Socialistična federativna republika Jugoslavija federacija ali konfederacija. Ugotavlja, da je naša federacija v bistvu konfederacija in se o naši federativni ureditvi ne izraža niti najmanj laskavo. Sodi namreč, da so konfederativne ureditve zastarele, presežene oblike sestavljenih držav.¹ Ta splošna trditev, ki jo navaja večina teoretičnih del s področja federalizma, pa ni nesporna. Kako namreč lahko v skladu s to trditvijo pojasnimo povezovalne oblike zahodnoevropskih in vzhodnoevropskih držav, ki imajo nekatere pomembne značilnosti konfederativnih ureditev, niso pa preživeli ostanek zgodovinskih okoliščin. V zvezi s tem vprašanjem Jovan Mirić navaja Thea Sommerja, ki je o nemškem federalizmu dejal tole: »To je sveta krava naše državnosti – nekoristen požeruh, ki komaj da daje mleko, a zavira naš napredek.« To po mnenju Jovana Mirića *mutatis mutandis* velja tudi za naš »konfederalizem«.²

Pojasniti bi bilo treba, čigav oziroma kateri napredek zavira »konfederalizem« v Jugoslaviji, ob tem pa tudi priznati, da celo federativna ureditev po nekaterih vidikih ni vzor dobrega upravljanja in sama po sebi tudi ni sinonim za dobro upravljanje. Vsem, ki preferirajo močno osrednjo oblast, čemur je naklonjeno tudi precej Jugoslovanov, federalizem ni všeč, saj omejuje moč osrednje vlade. Ekonomistom, ki žele, da bi ekonomsko tržni zakoni dobili čim širši in čimbolj enoten prostor uveljavljanja, najbolj ustreza unitarno urejena, čim manj decentralizirana država na čim širšem ozemlju. Niso tudi redki, ki se pridružujejo mnenju H. Laskija, da je čas federalizma minil, ker ni učinkovit oziroma je ekstravaganten model upravljanja. Temelji namreč na ravnovesju, nepodrejanju, enakopravnosti, na izrecnem omogočanju razvoja delov v interesu razvoja celote in na spoštovanju razlik, ki jih omogoča vselej, kadar je za to utemeljen razlog. Vsaka družba, katere vodstvo potrebuje čimbolj proste roke za hiter in dramatičen uspeh, torej ne more biti naklonjena federalnemu načelu. Zlasti pa takšna ureditev ni všeč tistim, ki žele uporabljati politični sistem kot centralni mehanizem distribucije sredstev in dobrin. A kljub temu federacij v svetu ni malo, v njih danes živi skoraj polovica človeštva. Čemu

¹ Jovan Mirić, *Sistem i kriza*, Zagreb 1984, str. 21.

² Jovan Mirić, *op. cit.*, str. 23.

torej ta polovica človeštva vztraja v »temi nerazumnosti«. Najbrž ne samo zaradi zgodovinskih razlogov, temveč (tudi?) zato ker ceni vrednote federalizma in meni, da je ta v okoliščinah, v katerih živi, najboljši model družbene ureditve.

Po kakšni metodološki poti prihaja Jovan Mirić do sklepa, da gre v jugoslovanski federativni ureditvi v bistvu za konfederativno ureditev? Predvsem s primerjalno pravno metodo. Priznava sicer, da ni v svetu enotnega, vzornega modela federacije, vendar meni, da poleg vseh posebnosti in razlik nobena federativna skupnost ne more brez resnih posledic zavračati teoretične in praktične izkušnje drugih, prav tako pa tudi ne more zanemariti nekaterih temeljnih značilnosti federativne ureditve.

Metodi primerjave jugoslovanske federativne ureditve z značilnostmi drugih federativnih ureditev bi lahko ugovarjali iz več razlogov. Najpomembnejši se zdi tisti, ki poudarja, naj bo vsaka družbena ureditev izraz stvarnosti posameznih družb in da mora tej ustrezati. To še bolj velja za federativne ureditve, tako da se je glede tega mogoče strinjati z mnenjem, da so v vsakem federalizmu mogoče primerjave, posnemanje vzornega modela ali celo njegovo imitiranje, vendar je vsaka federacija primer zase, je ureditev »sui generis«. ³ »Presaditev« modela ali skupnih značilnosti nikakor ne zagotavlja enakosti z vzorcem. Zaradi tega je skupna značilnost federativnih ureditev predvsem ta, da je skupnih značilnosti malo. Kljub tej in drugim pomanjkljivostim primerjalno pravne metode pa je najbrž prav, da z uporabo te iste metode skušamo preveriti, odgovoriti oziroma opozoriti na nekatere ugotovitve in trditve Jovana Mirića.

O tem, katere so bistvene značilnosti vsake federacije, obstoje v teoriji federalizma deloma različne opredelitve, ki pa v glavnem vse primerjalno ugotavljajo skupne značilnosti federacij v svetu. Menim, da je te značilnosti dobro predstavil dr. Miodrag Jovičić v svojem že navedenem delu. Meni namreč, da v bistvene pravne elemente federativne ureditve spadajo naslednji:

a) federacija se sestoji iz dveh kategorij politično teritorialnih enot, tj. federacije in federalnih enot, vsake od njih s posebnimi lastnostmi;

b) federativna narava države mora biti določena z zvezno ustavo, v kateri se v temelju določajo pristojnosti federacije in federalnih enot, posebej pa še pložaj teh drugih;

c) z zvezno ustavo so funkcije razdeljene med federacijo in federalne enote in določa, katere funkcije bo opravljala federacija, katere pa federalne enote;

d) o opravljanju funkcij federacije skrbe njeni lastni organi, katerih obstoj določa zvezna ustava. Najvišji med njimi je zvezni parlament, s katerim je zagotovljeno predstavništvo federalnih enot kot takih;

e) za opravljanje funkcij federalnih enot skrbe njihovi lastni organi in so v tem načeloma samostojni;

³ Dr. Miodrag Jovičić, Savremeni federalizam, Beograd 1973, str. 17.

f) primat zvezne ustave nad vsemi drugimi splošnimi akti, ki se izdajajo v vsej federaciji, posebej pa za uresničevanje z zvezno ustavo izvedene delitve funkcij, kar se zagotavlja z obstojem instituta ocene ustavnosti.⁴

Poleg teh pravnih elementov pojma federacije M. Jovičić navaja še dva elementa, ki po njegovem mnenju tvorita bistveno družbenopolitično sestavino federativno urejene države.⁵ Po prvem je federativna ureditev tista, v katerem se globalna družba sestoji iz več drugih manjših globalnih družb, od katerih vsaka zase in vse skupaj želijo obstoj federativne skupnosti oziroma v njej vidijo skupni interes. Brez te vsebine bo namreč federacija država, prav gotovo pa ne bo skupnost skupnosti. Drugi pa je, da mora družbena ureditev v federaciji in tudi v federalnih enotah temeljiti na demokraciji kot obliki političnega režima. V tem smislu meni, da je demokracija neločljiva značilnost federalizma.

V okviru navedenih teoretičnih pravnih in družbenopolitičnih elementov seveda obstojijo različne rešitve, ki pa v bistvu opredeljujejo relevantno vsebino posamezne federativne ureditve. Gre za tako imenovano »federalno načelo« in za njegovo uresničevanje. S tem načelom se običajno razumejo čim bolj samostojen položaj in čim širše lastne pristojnosti federalnih enot, vendar ob ohranitvi tistih bistvenih lastnosti federacije, po katerih se federacija loči od konfederacije.

Treba je torej pogledati, kakšne so bistvene značilnosti konfederacije. Te so po istem avtorju⁶ naslednje:

a) temeljni konstitutivni akt konfederacije je konfederalni akt, ki je po svoji vsebini mednarodna pogodba. Članice konfederacije zato razpolagajo s pravico nulifikacije, torej s pravico, da ne sprejmejo odločitve organa konfederacije, s katerim se ne strinjajo, in s pravico secesije, to je s pravico izstopa iz konfederacije, kadarkoli jim članstvo v njej ne ustreza. V federaciji pa je njen osnovni temeljni akt ustava, torej akt interno pravne narave. Ustavo v federaciji sprejema zvezni parlament, v katerem so predstavniki federalnih enot, vendar se ne zahteva njihova enoglasnost, temveč je dovolj, da z zvezno ustavo soglaša njihova večina. V konfederaciji torej članice vedno razpolagajo s pravico, da same določajo svoje pristojnosti, medtem ko v federaciji federalne enote, potem ko so oblikovale federacijo in sprejele zvezno ustavo, ne razpolagajo več s pristojnostmi, ki so dane zveznim organom;

b) v konfederaciji odločitve skupnih konfederalnih organov ne vežejo neposredno državljanov konfederacije, temveč je potrebno, da ustrezno odločitev sprejme organ članice konfederacije. V federativni ureditvi so odločitve zveznih organov splošno in neposredno obvezne za vse državljane federacije;

c) med konfederalnimi organi je običajno samo eden. To je organ

⁴ Dr. Miodrag Jovičić, op. cit. str. 19.

⁵ Dr. Miodrag Jovičić, op. cit. str. 20.

⁶ Dr. Miodrag Jovičić, op. cit., str. 21 in 22.

predstavnikov vlad članic konfederacije. Federacija pa ima poleg zveznega parlamenta tudi lastno izvršilno telo, poleg šefa države tudi vlado in organe uprave, prav tako pa tudi lastno sodstvo;

d) v konfederaciji ne obstoji konfederalno državljanstvo, temveč samo državljanstvo članic konfederacije; v federaciji je vedno državljanstvo federacije, poleg njega pa lahko in v večini primerov je državljanstvo federalnih enot;

e) članice konfederacije obdržijo tudi nekatere lastnosti samostojnih držav, kakor na primer pravico nastopanja v mednarodnih odnosih ter pravico do lastne oborožene formacije v odnosu do skupne konfederalne armade, sestavljene iz kontingentov posameznih članic.

Če razmislimo o navedenem pregledu razlik v značilnostih federativne oziroma konfederativne ureditve in če se seveda z njimi strinjamo, nam vsekakor ne more biti razumljivo, zakaj bi bila naša ureditev konfederativna. Zato si moramo поблиže ogledati, na kaj opira Jovan Mirić svojo trditev, da gre v jugoslovanskem federativnem sistemu v bistvu za konfederativno ureditev.

Prvi element, ki naj bi opredeljeval konfederativno ureditev Jugoslavije, vidi Jovan Mirić v pravici republik do odcepitve ali govoreč v jeziku konfederativne ureditve v »pravici do secesije«¹ posameznih federalnih enot. O tem govori v delu svoje knjige, ki se nanaša na odločitve AVNOJ-a in na njihovo interpretacijo. Pravica do samoodločanja naroda je izrecno navedena v uvodu odločitve II. zasedanja AVNOJ-a, in sicer tako, da ta pravica vsebuje tudi pravico na odcepitev ali na združitev z drugimi narodi. Jovan Mirić ob tem meni, da se pravica do samoodločbe naroda, vključno s pravico do odcepitve, ne sme razlagati kot potencialna in nikoli konzumirana pravica naroda. Obravnava jo namreč le kot sredstvo za izsiljevanje drugih narodov v njihovi federativni skupnosti, kar naj bi povzročilo, da bi ta skupnost postala »politični provizorij«. Jovan Mirić se ob tem zaveda, da pravice do odcepitve kot sestavnega dela pravice vsakega naroda do samoodločbe ni mogoče preprosto zanikati, saj je pomemben del mednarodnega, v primeru naše ureditve pa tudi internega prava. Vendar pa kljub temu meni, da je ta pravica konzumirana v tem smislu, da v federativni skupnosti ni več pravica samo posameznega naroda, ampak je stvar odločitve vseh narodov v tej skupnosti oziroma vseh federalnih enot. Tako tolmačenje je milo rečeno nelogično. Pravica do samoodločbe naroda, vključno s pravico do odcepitve kot njenim pomembnim delom obstoji ali ne obstoji. Če obstoji in pri nas vsekakor obstoji, je to pravica tega naroda, ne pa pravica drugih, da odločajo o tej pravici in torej o usodi drugega naroda. Pravica do samoodločbe naroda je njegova neodtujljiva pravica in se ji narod ne more za vselej odreči in je torej tudi more konzumirati s svojo enkratno odločitvijo. Lahko pa bi vsekakor govorili o legitimnosti uveljavljanja pravice do odcepitve. Dokler lahko vsak narod odloča o svoji usodi v enakopravnih odnosih z drugimi narodi, takšna legitimnost vsekakor ni izkazana; izkazana pa bi

bila v odnosih nacionalnega zatiranja in podrejanja, tudi gospodarskega, če izhajamo iz nekaterih načel (Ustava SFRJ, temeljna načela VII).

Ne glede na mednarodno pravni in interno pravni vidik tega vprašanja pa je pomemben tudi njegov družbenopolitični vidik. Vsaka napoved ali poskus odcepitve namreč pomeni, da posamezni narod ni zadovoljen z odnosi v skupnosti, kar pa ne glede na deklarirano priznavanje pravice do odcepitve povzroča motnje pri delovanju federacije in bistveno ogroža celotno federativno skupnost. Bistveno za vsako federativno urejeno državo pa je obstoj realnih skupnih interesov vseh njenih delov. Če teh ni, je federacija sama po sebi »provizorij«, ne glede na deklarirano in mednarodno pravno uveljavljeno pravico do samoodločbe. V večnacionalni federativni skupnosti je pravica do samoodločbe naroda z vsemi njenimi elementi normalen del federalnih odnosov. Kot konfederalni element bi jo torej morebiti lahko šteli le v federacijah, v katerih federalne enote niso oblikovane kot nacionalne države.

Drugi element, v katerem Jovan Mirić v naši ureditvi vidi značilnost konfederativne ureditve, je način sprejemanja oziroma spreminjanja zvezne ustave. O tem pravi naslednje: »Jedna je od temeljnih karakteristik federativne države u primatu ustavotvorne vlasti federacije. Donošenje i izmena ustava u nadležnosti je ustavotvornog organa federacije, koji odlučuje po principu večine a ne jednoglasnosti i pristanka svih.«⁷ Treba je uvodoma opozoriti na to, da se primat zvezne ustave v federacijah ne obravnava v takšni obliki, kot jo navaja, temveč v pravnohierarhični obliki, namreč, da je zvezna ustava najvišji pravni akt federacije, katerega uresničevanje se zagotavlja tudi z institutom ocene ustavnosti. To je pri nas uveljavljeno tudi z določbo 375. člena Ustave SFRJ, po katerem odloča Ustavno sodišče Jugoslavije o skladnosti zakona z Ustavo SFRJ in o skladnosti vseh drugih predpisov in splošnih aktov z Ustavo SFRJ. Drugo vprašanje je vprašanje postopka oziroma načina odločanja o sprejemanju in spreminjanju zvezne ustave. Tudi M. Jovičić v svojem že navedenem delu poudarja, da za spremembo ustave federacije ni potrebno soglasje vseh federalnih enot in omenja, da je to pravilo brez izjeme.⁸ Mimogrede rečeno, ta trditev ni v celoti oz. povsem točna, vendar to ni pomembno za načelno obravnavo tega vprašanja. V Češkoslovaški republiki, ki jo sestavljata dve federalni enoti, mora namreč za spremembo zveznega ustavnega akta glasovati tudi v zboru narodov zveznega parlamenta 3/5 članov tega doma, izvoljenih v vsaki federalni enoti. Praktično to torej pomeni, da ustavni akt Češkoslovaške republike ne more biti spremenjen, če tej spremembi nasprotuje ena od federalnih enot. Ne glede na to pa se seveda zastavlja vprašanje, koliko je »večinska« ureditev sprememb federalne ustave skladna s federalnim načelom. S spremembami zvezne ustave se lahko bistveno menja položaj federalnih enot v njej in se celo spremeni ureditev iz federativne v unitarno. Če namreč večin-

⁷ Jovan Mirić, op cit., str. 14.

⁸ Dr. Miodrag Jovičić, op. cit., str. 271.

skim interesom ali večini federalnih enot ustreza krepitev centralne oblasti ali če jim celo ustreza sprememba federativne ureditve v unitarno, potem so federalne enote, ki se s tem ne strinjajo, v celoti odvisne od volje večine, potrebne za spremembo zvezne ustave. To pa je vsekakor v nasprotju z osnovnimi oziroma bistvenimi elementi federalnega načela in s položajem federalnih enot kot držav. V takem primeru federalne enote ne morejo imeti položaja države, saj teh ni mogoče ukiniti zoper voljo njenih državljanov. Preglasovani federalni enoti ostane na razpolago samo, da izkoristi svojo pravico do odcepitve, če ima tako pravico. Če pa pravico do odcepitve tolmačimo tako, kot jo tolmači Jovan Mirić, potem federalni enoti ostane samo možnost, da glede na razmerje sil in svoj položaj v tem razmerju s silo uveljavi svojo voljo ali pa se podredi večinski odločitvi. Jasno pa je, da vsako takšno stanje ni v prid trdnosti katerekoli države, tudi unitarne ne. Položaj federalne enote se torej v takem primeru izenačuje z upravno teritorialno enoto v unitarni državi. Tega vprašanja so se zavedali tudi tvorci nekaterih novejših federalnih ustav. Tako je na primer Temeljni zakon Zvezne republike Nemčije rešil to vprašanje s tem, da je prepovedal spreminjanje nekaterih svojih določb, med katerimi so tudi določbe, ki se nanašajo na federativno ureditev in obstoj federalnih enot. To pa ni ustrezn rešitev tega vprašanja. Nasploh pa načelo, da je ustavna revizija federalne ustave možna že z večinsko odločitvijo federalnih enot, dokazuje pomemben odmik od federalnega načela, hkrati pa potrjuje splošno ugotovitev, da se razvoj federalnih držav premika v smeri unitarne ureditve.

Naslednje vprašanje, ki se po mnenju Jovana Mirića nanaša na konfederativno ureditev naše federacije, je tako imenovana »pravica veta«. V svojem delu namreč pravi naslednje: »Ono što nijedna suvremena federacija ne daje posebnim jedinicama – državama u svome sastavu – pravo veta, to je našim ustavom iz 1974. godine dato ne samo republikama nego i pokrajinama.«⁹ V zvezi s tem je treba predvsem reči, da Ustava SFRJ iz leta 1974 ne daje pravice veta niti republikam niti pokrajinama. Pri določenih, za gospodarsko enakopravnost pomembnih vprašanjih namreč Ustava SFRJ določa, da delegacije republiških in pokrajinskih skupščin na podlagi soglasja sprejemajo odločitve v zboru republik in pokrajin Skupščine SFRJ. Ustava SFRJ torej daje pravico in dolžnost republiškim in pokrajinskim skupščinam, da uskladijo svojo odločitev v zboru republik in pokrajin; to pa ni »pravica veta«. Poleg tega to ni pravica veta, saj se lahko v primerih, ko bi lahko nastala škoda za jugoslovansko skupnost kot celoto, sprejme začasna odločitev v zboru republik in pokrajin tudi ob neusklajenih stališčih z večinsko odločitvijo na predlog Predsedstva SFRJ. Večinsko načelo odločanja kot »tradicionalna demokratska metoda« odločanja torej odločno prevladuje: v zveznem zboru Skupščine SFRJ vselej, v zboru republik in pokrajin pa, kadar so ogroženi skupni interesi.

⁹ Jovan Mirić, op. cit., str. 24.

Jovan Mirić vidi elemente konfederativne ureditve pri nas tudi v tem, da je zvezna ustava iz leta 1974 preveč poudarila vlogo republik in pokrajin pri delitvi pristojnosti med federacijo in republikami oziroma pokrajinama. Trdi celo, da se je to dogodilo v vseh elementih oblasti, zakonodajni, izvršilni in sodni.¹⁰

Oglejmo si najprej zakonodajno področje. V Ustavi SFRJ je zakonodajna pristojnost federacije v osnovi urejena v 281. členu. Če pregledamo dolg in po vsebini impozanten seznam pristojnosti, ki jih ima federacija po naši zvezni ustavi, potem je ta sklep vsekakor že na prvi pogled dvomljiv. Če uporabljamo isto primerjalno metodo, kot jo uporablja Jovan Mirić, potem lahko ugotovimo, da so pristojnosti jugoslovanske federacije na zakonodajnem področju celo zelo obsežne, obsežnejše kot na primer po ustavi Združenih držav Amerike. To priznavajo celo tisti poznavalci te materije, ki sicer niso naklonjeni naši sedanji federativni ureditvi.¹¹

Dodati pa je treba vsaj še eno od večih možnih ponazoritev te problematike. Po teoriji federalizma je neka ureditev federativna, če vsaj eno področje ostane v izključni pristojnosti federalnih enot. Po drugi točki 1. odstavka 281. člena Ustave SFRJ federacija po zveznih organih zagotavlja tudi sistem socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov in enotne temelje političnega sistema. Čeprav je bilo ob razlagi te ustavne določbe neposredno po sprejemu Ustave SFRJ sprejeto drugačno stališče, pa se v praksi često ta določba razlaga tako, da lahko Skupščina SFRJ tudi izven pristojnosti, ki jih ima po drugih določbah zvezne ustave, sprejema zakone, da bi uredila sistem socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov oziroma enotne temelje političnega sistema. Ob takšni razlagi in ob očitnih težnjah po razširjanju pristojnosti federacije na vseh področjih, ne samo na zakonodajnem, zlasti v zadnjem času, je mogoče zagovarjati stališče, da vselej obstoji ustavna podlaga za zvezni zakon najmanj v skladu z urejanjem sistema oziroma temeljev sistema. Interpretacija te določbe bi torej, če bi ji sledil v navedeni smeri, prej približevala pristojnosti federacije unitarni, decentralizirani državi kot pa konfederaciji.

Še bolj jasna pa je najbrž vsakemu bralcu pozicija izvršne oblasti v federaciji po Ustavi SFRJ in po sedanjem stanju. Ob tem je treba poudariti, da klasična konfederativna ureditev ne pozna samostojne izvršne oblasti v konfederativno urejeni državi, razen morda nekaterih resorjev. Poznavajoč ustavno ureditev, zlasti pa dejanski položaj, obseg in vsebino izvajanja pooblastil zveznega izvršnega sveta in zveznih upravnih organov ter njihovo dejansko pozicijo in moč v strukturi organov federacije, lahko povsem mirno, uporabljajoč enako metodo, trdimo, da se njihov položaj močno približuje položaju vlade v unitarni decentralizirani državi. Jovan Mirić podrobno ne obravnava vloge in pristojnosti zveznih

¹⁰ Jovan Mirić, op. cit. str. 24.

¹¹ Npr. dr. Vojislav Stanović, NIN, 13. 1. 1985, str. 18.

pravosodnih organov, da bi utemeljil svojo trditev, da tudi v sodstvu obstoji preveč poudarjena vloga republik in pokrajin. Zato ne vemo, kako je Jovan Mirić prišel do tega sklepa in ga zato tudi ne komentiramo. K tej svoji ugotovitvi pa Jovan Mirić dodaja tudi naslednjo trditev: Tudi tam, kjer ima federacija pristojnost, da odloča o nekaterih temeljnih vprašanjih celote sistema in odnosov v Jugoslaviji, ta pristojnost »via facti« prehaja v pristojnost republik in pokrajin. To vsekakor ne drži. Več podlage, zlasti v zadnjih letih, je za nasprotno trditev: jasne in razvidne so namreč obratne, unitaristične tendence. V zvezi s tem Jovan Mirić meni, da imamo v Skupščini SFRJ pravzaprav de facto dvoje zborov republik in pokrajin, ker ni zbora, ki bi ustrezal splošnemu političnemu predstavništvu delovnih ljudi in občanov Jugoslavije. Pri tem ga očitno moti, da se zvezni zbor zvezne skupščine konstituira po načelu enakega števila delegatov iz vsake avtonomne pokrajine. Ob tem zagovarja načelo, naj bi bil zvezni zbor oziroma drug soroden zbor zvezne skupščine oblikovan po načelu predstavnosti občanov Jugoslavije.

Ta predlog ni izviren, pojavljal se je tudi v razpravah o kritični analizi delovanja političnega sistema. V bistvu ti predlogi v svoji skrajni posledici pomenijo, da bi morali uvesti klasičen volilni sistem, ki ga poznajo parlamentarne demokracije. Ta sistem pa temelji na načelu enako število volilcev – en poslanec. To pa bi v našem primeru, ob upoštevanju, da zvezni zbor sprejema svoje odločitve z večino glasov, pomenilo tudi na primer to, da bi poslanci, izvoljeni v dveh republikah z večino volivcev v Jugoslaviji, lahko vedno preglasovali vse ostale poslance iz vseh drugih republik. Če pri tem upoštevamo še, da je zvezni zbor osnovni zbor zvezne skupščine in da ima zbor republik in pokrajin v glavnem le tiste pristojnosti, ki se nanašajo na sprejemanje odločitev na podlagi soglasja skupščin republik in avtonomnih pokrajin, potem bi v takem primeru seveda bilo ogroženo načelo enakopravnosti narodov in narodnosti ter republik in avtonomnih pokrajin v federaciji. Ta enakopravnost pa je prav glede na naše izkušnje temeljno načelo avnojskih odločitev. To načelo pa Jovanu Miriću tudi sicer ni všeč, zlasti zato ne, ker se nanaša oziroma obsega tudi ekonomsko enakopravnost republik in avtonomnih pokrajin. Tej ureditvi namreč očita, da gre za »ravnotežje« republik in avtonomnih pokrajin in očitno prevladuje večinsko načelo odločanja kot »tradicionalna demokratska metoda odločanja«, saj pravi, da vsaka demokracija nujno terja majorizacijo – odločilno moč večine.¹² Vendar se je treba vprašati, do kam lahko takšna »odločilna moč večine« pripelje v razmerah, ko obstajajo velike gospodarske, socialne in etnične razlike med posameznimi republikami in pokrajinami. Do večje trdnosti in enotnosti Jugoslavije vsekakor ne.

Konfederativni element je za J. Mirića vprašanje obveznosti zveznih zakonov in drugih predpisov. Priznava sicer, da Ustava SFRJ določa, da

¹² Jovan Mirić, op. cit., str.90.

so ti predpisi obvezni na vsem ozemlju Jugoslavije, vendar mu ni všeč, ker so ti bolj obvezni za tiste, ki sprejemajo splošne akte, kot da bi bili neposredno obvezni. Pri tej trditvi se ne kaže zadrževati. Opozoriti je treba le, da v samoupravnem sisemu vendarle pričakujemo, da bi imeli tudi delavci in delovni ljudje in občani v samoupravnih organizacijah in skupnostih pravico, da o nekaterih vprašanjih v okviru podrobnih in obširnih zveznih in tudi republiških in pokrajinskih zakonov odločajo samoupravno tudi s samoupravnimi splošnimi akti. Prav tako se moramo spomniti tudi tega, da je temeljna družbenopolitična skupnost v našem sistemu občina, v kateri naj bi delovni ljudje in občani neposredno tudi s predpisi in splošnimi akti urejali zadeve, ki so v njihovem neposrednem interesu. Morda pa ima Jovan Mirić tudi samoupravne organizacije in skupnosti ter občine za elemente konfederalizma? Vsekakor ni mogoče v tem delu naše ureditve povezati s konfederativno ureditvijo, v kateri ni neposredno obvezen noben akt konfederacije, saj je obvezen samo, če ga članica konfederacije sprejme in ga s tem sankcionira. Opozoriti je treba tudi na to, da v unitarni državi ni vsak centralni predpis neposredno obvezen za vse državljane, saj celo te poznajo in hote ali nehote priznavajo nujnost delitve pristojnosti in s tem tudi hierarhijo splošnih pravnih aktov.

Že ta kratek pregled trditev Jovana Mirića nam torej pokaže, da bi ob konfederativnih elementih v naši ureditvi lahko govorili morebiti le v primeru, ko zbor republik in pokrajin zvezne skupščine sprejema svoje odločitve na podlagi soglasja skupščin in avtonomnih pokrajin in v primeru načela enake oziroma enakopravne zastopanosti republik in avtonomnih pokrajin v personalni sestavi zveznih organov. Vprašati se je treba le, ali smo se za takšni obliki odločili dovolj argumentirano ali ne. Razlogi za to so zgodovinski, temelje na preverjenih izkušnjah in so bili navedeni obširno in večkrat. Mislim, da so več kot zadovoljivi, da opravičijo takšno ureditev. Načelo enakopravnosti narodov in narodnosti ter republik in avtonomnih pokrajin, čimbolj dosledno izvedeno tudi na gospodarskem področju, je torej razlog, ki na podlagi izkušenj takšno ureditev opravičuje, celo zahteva.

Vsi bi želeli doseči večjo enotnost, trdnost Jugoslavije, vsi se tudi strinjamo z Jovanom Mirićem, da odnosi med republikami in avtonomnimi pokrajinami niso dobri in da jih je treba izboljšati. Med nami pa so zelo velike razlike o tem, po kakšni poti dosehati te cilje. Jovan Mirić vidi rešitev v večji centralizaciji funkcij in odgovornosti na podlagi enotnih interesov delavskega razreda na račun uveljavljanja nacionalnih interesov. Tak pristop ima veliko zagovornikov, saj ustreza silam, ki krepijo administrativno-birokratska sredstva odločanja, ustreza ostankom zavesti o enotni Jugoslaviji z močnim osrednjim vodstvom, ki izvirajo bodisi iz predvojnih idejnih »jugoslovanskih« tokov ali iz centralistične ureditve takoj po vojni, ustreza pristašem enotne jugoslovanske nacije, do katere naj bi prišli kar najhitreje, ustreza pa tudi mentaliteti, ki jo označuje sedanji trenutek z velikim realnim padcem osebnega in družbenega stan-

darda, in ki terja uveljavitev politike enakih želodcev. Ustreza pa tudi tistim, ki si žele močno osrednjo oblast zato, da bi z njo (brez konsenza in s »tradicionalno« večinsko demokratsko metodo odločanja) uveljavili svoje čisto posebne interese. Zagovornikov koncepta, ki ga nudi J. Mirić, je torej veliko. Kaj jim lahko odgovorimo? Da smo tak koncept že vsaj dvakrat preizkusili, pred vojno in po njej in da se je obakrat izkazalo, prvič celo s katastrofalnimi posledicami, da tak način reševanja ni ustrezen. Bojim se, da ta argument ne zadošča, vsaj po trenutnih prevladujočih tonih sredstev javnega obveščanja v Jugoslaviji ne. Vprašanje je, ali bo treba tak koncept preizkusiti še enkrat, čeprav že vemo, kakšen bo rezultat.

Opomba redakcije k prevodu

Spisa »Kultura in politika«* Thomasa Manna (1875–1955), slavnega nemškega romanopisca, novelista, esejista in kritika, Nobelovega nagrajenca – (1929), ne objavljamo le kot zanimivo pričevanje o njegovem lastnem razvoju: to se je gibal od konservativne filozofije povzdigovanja nemštva, ki jo je najjasneje izoblikoval v zajetnem delu *Premišljevanje nepolitičnega človeka* (1918), do ostrega kritika nemškega nacionalizma in nacizma (fašizma), ki je obračunal z idealistično nepolitično tradicijo nemške kulture, kar je po njegovem olajšalo zmago fašizma. Čeprav njegovo gledanje na razmerje med fašizmom in kapitalom v tem spisu ni povsem sprejemljivo, je s svojo antifašistično pozicijo, ki jo je tudi sicer razglašal v emigraciji (nekaj časa je živel v Švici, nato v ZDA, od 1952 zopet v Švici), mnogo prispeval k mobilizaciji proti fašizmu že v času, ko so v meščanskih demokracijah še marsikje naivno verjeli, da bodo nacistični ekspanzionizem usmerili proti Vzhodu, proti boljševizmu in proti komunizmu. Z antifašističnimi nastopi pred vojno in v času vojne (glej npr. njegove tekste v prej omenjeni knjigi: »Moj brat Hitler«, »Ta vojna«, »Usoda in naloga«, »Pred ‚American Rescue Committee‘«, »Niemöller«, »Taborišča«, »Konec« itd.) si je pridobil vzdevek »potujočega govornika demokracije«. To ime si je zaslužil tudi z radijskimi govori proti nacizmu, ki jih je posredoval za Nemčijo preko BBC.

Thomas Mann obravnava v tem spisu (in v drugih spisih po prelomu s svojimi prejšnjimi gledanji) kritično vsako koncepcijo kulture kot nečesa samozadostnega, kar je ločeno od socialne in politične totalitete. Morda ni odveč, da opozorimo na to, da bi bilo zanimivo primerjati to Mannovo stališče s pogledi levo usmerjenih slovenskih avtorjev v 30. letih, ki so prav tako kritizirali idealistično samozadostnost nekaterih tradicionalnih pogledov na kulturo pri nas in se zavzemali za širši koncept, ki bi kulturo obravnaval kot moment celote, ki združuje, v nujni dialektični razlikovanosti, KULTURO–EKONOMIJO–POLITIKO.

Da bi bralec lažje razumel ta tekst, ga opozarjamo na oznako, ki jo je o razvoju pogledov Thomasa Manna zapisal Janko Kos (»Doktor Faustus ali roman o nemštvu«, uvodna študija; Thomas Mann, *Doktor Faustus*, CZ, Ljubljana, CZ 1970, str. 14–17):

»Najprej je potrebno spomniti na obsežni spis *Premišljevanja nepolitičnega človeka* (*Betrachtungen eines Unpolitischen*) iz leta 1918, kjer najdemo izhodišče Mannovih poznejših pojmovanj, čeprav v nekoliko nenavadni smeri. Spis pripada času okoli prve svetovne vojne, ki jo je pisatelj z mnogimi drugimi nemškimi razumniki doživljal iz dileme: ostati tudi v vojni zvest Nemčiji ali pa slediti zahodni Evropi in obsodbi nemškega nasilja, s tem pa tudi Nemčije iz nemštva. Podobno kot mnogi drugi se je odločil za prvo, in to na podlagi razlogov, o katerih obširno razpravlja prav v *Premišljevanjih*. Tu je razvil celo filozofijo nemštva, da bi od tod našel primerno izhodišče za svoje politične in socialne odločitve. Poskušal je določiti, kaj je bistvo nemštva v primerjavi z zahodno Evropo, in ga našel v posebnem položaju Nemcev v Evropi, s tem pa že kar v posebnem narodnem duhu, ki da mu sledijo v svoji zgodovini. Medtem ko je za evropski Zahod osrednja vrednota razum, iz katerega sledi njegova znanstvena in tehnična civilizacija, je duh nemštva globlji, neizmernejši in morda nevarnejši, pa vendar tak, da sega v globine bolj zapletenega, v pravem pomenu besede notranjega in pesniškega življenja. Ne da bi se spuščali v ugibanja, kaj vse si je Mann v tem času predstavljal pod takó pojmovanim nemštvom, je že kar od vsega začetka

* Prvikrat objavljen v »Das neue Tagebuch«, Paris, 7. letnik, 30. zv., 22. julij 1930. Tekst smo vzeli iz: Thomas Mann, *Politische Schriften und Reden*, Fischer Bücherei, Frankfurt a/M-Hamburg 1968, str. 59–64.

potrebno povedati, da mu je to nemštvo predstavljalo posebno vrednoto, vsekakor višjo od razumarstva zahodne Evrope in njenega pojma civilizacije. Od tod pa je kar naravno sledilo, da mora pisatelj tudi v tako kočljivem času, kakršen je v svetovni vojni, ki jo je po vseh stvarnih presojah začela prav Nemčija, stati nemštvu ob strani. In to ne le zato, ker je kot pisatelj z nemštvom, njegovimi socialnimi in kulturnimi izročili povezan prav v podzavestna tkiva svoje osebnosti, ampak tudi zaradi tega, ker svojo izbiro lahko umsko utemelji. Takšno stališče je razumljivo, če upoštevamo, da je Mannov miselni in estetski svet v marsičem zrasel iz takšnih predstavnikov nemške kulture 19. stoletja, kakršni so bili Schopenhauer, Wagner in Nietzsche. Kulturnozgodovinski in politični vidiki, s katerih je sprejemal prvo svetovno vojno, zares niso mogli biti kaj prida drugačni od teh, ki so razloženi v spisu *Premišljevanja nepolitičnega človeka*. Skratka, Mann je v času, ko si je zgradil izhodišče svojega nazora v dobi, nemštvu in kulturi, to troje presojal s stališča, ki je bilo v marsičem izrazito nacionalno in konservativno, če že ne kar nacionalistično in desničarsko.

Ob *Premišljevanja* je potrebno postaviti drug Mannov kulturno in socialno politični spis *Nemčija in Nemci* (Deutschland und die Deutschen, 1945), ki je nastal skoraj trideset let pozneje v popolnoma drugačnih razmerah, pa že sprevidimo, kako zelo se je spremenila njegova miselnost o najbolj občutljivih točkah njegovega življenjskega nazora – o dobi, nemštvu in umetnosti, zlasti glasbeni. Ne da bi svoja nekdanja pojmovanja popolnoma zavrgel – v najvažnejši stvari jim je še zmeraj sledil, saj je tudi v novem obdobju svojega mišljenja vztrajal v prepričanju, da je bistvo nemškega duha nekaj izjemnega, med vsemi drugimi evropskimi narodi posebnega in svojevrstnega. Spremenila se je vrednostna presoja tako pojmovanega nemštva. Iz skoraj brez pridržkov pritrdilne sodbe, iz katere je sledilo, da je potrebno braniti nemštvo celo za ceno krivične in nasilne vojne, je zdaj prišel do dokončne obsodbe vsega, kar je po njegovem mnenju najznačilneje predstavljalo bistvo nemškega življenja in kulture od Lutra do Nietzscheja in še čez. Iz te obsodbe je sledilo, da je potrebno takó pojmovanemu nemštvu, ki z nasiljem postaja nevarno Evropi in svetu, še bolj pa samo sebi, postaviti pregraje, pa čeprav za ceno političnega uničenja ali celo že kar razkosanja nemške državne moči.

Priznajmo, da gre za miselni prelom, kakršnega bi komajda lahko zasledili v duhovnem razvoju kateregakoli evropskega pisatelja tega časa. Svoji daljnosežnosti primerno je potekal seveda dalj časa. Pripravljati se je začel že sredi dvajsetih let, ko se je Mann polagoma ločil od nacionalno konservativnega in desničarskega okolja vojnih let. Nato pa je dozorel tik pred prihodom hitlerjanstva na oblast, se dejavno uveljavil s pisateljevim odhodom v emigracijo v Ameriko, dokler ni med drugo svetovno vojno dobil prav posebno izrazite, do zadnjih ostrin prignane oblike. Zunanjo, pretežno politično stran preloma je na kratko, vendar v glavnem točno orisal pisateljev brat Heinrich Mann z besedami: »Poprej je Nemčijo, kakršna je bila, branil pred jezo sveta in zoper svoje lastne pomisleke. Njegova vest je prehodila težko pot, dokler se ni odločil zoper svojo lastno deželo.« Bolj notranjo, v pravem smislu besede duhovno stran Mannovega preloma z nekdanjimi stališči bi morda najpreprosteje označili s trditvijo, da se je od Schopenhauerja, Wagnerja in Nietzscheja, iz katerih jč izšel, obrnil nazaj h Goetheju. V Goetheju je našel najustreznejši in v glavnem tudi edini primer nemške osebnosti, ki je v sebi sicer nosila zapletene, v nevarne globine segajoče značilnosti nemškega duha, a jih je znala obvladati z odločnim obratom vstran od domovinskega nacionalizma v svetovni univerzalizem, proč od samozazrte domovinske ideje v Evropo, iz ozkega pojma nemške kulture v svetovno civilizacijo. Ne samo da je pritegnil Goethejevim mislim o umetnosti in kulturi, ampak je privzel tudi marsikatero njegovih političnih idej.

Vse to in še marsikaj drugega razberemo iz predavanja *Nemčija in Nemci*, v katerem je novo pojmovanje dobe, nemštva in umetnosti že do kraja dognano. Predavanje je imel leta 1945, se pravi v času, ko je še zmeraj pisal roman o Faustu. Pa tudi sicer je še vrsta tehtnih razlogov, zaradi katerih je predavanje v zvezi z romanom skoraj nujno omenjati. Ne samo da je nastalo sredi dela, ko je pisal *Fausta*, ampak se že marsikatero njegovo spoznanje nanaša kar neposredno nanj. In tako se zdi skoraj neogibno navesti vsaj glavne misli Mannovega razmišljanja o Nemčiji in Nemcih, da bi se razkrili temelji, iz katerih je zrasla zasnova umetnine.«

Kultura in politika

Moja osebna opredelitev za demokracijo izvira iz uvida, ki sem si ga moral šele pridobiti, in ki je bil spočetka tuj mojemu nemško-meščansko-duhovnemu izvoru in vzgoji: uvida, da sta politično in socialno področji človeškega, da spadata k totaliteti človeškega problema, da ju mora duh vključiti v le-to in da imata totaliteta nevarno vrzel, ki ogroža kulturo, kadar ji manjka političnega, socialnega elementa.

Morda je čudno slišati, če enostavno enačim demokracijo s politiko, če jo naravnost določam kot politično plat duhovnega, kot pripravljenost duha za politiko; toda to sem storil že pred dvajsetimi leti, v trudapolno-obsežni knjigi z naslovom »Razmišljanja nepolitičnega človeka«, v kateri sem dal tej določitvi bojevito-negativen predznak in v kateri sem se z vsemi silami postavljaj po robu tistemu, kar sem imenoval »demokracija«, namreč politizaciji duha, postavljaj po robu v imenu kulture in celo svobode; kajti kot svobodo sem pojmoval v skladu z zgradbo svojega mišljenja *moralno* svobodo – in malo sem vedel o odnosu te do *državljan-ske svobode*, tudi nisem hotel dosti vedeti. Knjiga, ki sem jo napisal v vojnih letih, je bila strastno delo samoraziskovanja in preverjanja mojih temeljev, moje celotne tradicije, tradicije nemškomeščanske duhovnosti, ki ji je bila politika tuja, pojma kulture, v katerem so se združili glasba, metafizika, psihologija, pesimistična etika, individualistični izobraževalni idealizem, iz tega pojma pa je bil prezirljivo izločen politični element.

Toda raziskovanje samega sebe je, če je le dovolj temeljito, večinoma že prvi korak k spreminjanju in okusil sem, da nihče ne ostane povsem tisti, kateri je bil, če se spozna. Že tista knjiga sama, v svoji sli, da bi govorila naenkrat o vseh rečeh, je bila izraz krize, produkt nove situacije, ki je nastala zaradi globoko vznemirljivih zunanjih dogodkov: vprašanje človeka, problem humanosti je stal v svoji celotnosti in tako nujen kot nikoli poprej pred duhovno vestjo, in priznanje, da duha in politike ni moč lepo ločiti; da je bila zmota nemškega meščanstva, ko je bilo prepričano, da je človek lahko nepolitičen človek kulture; da se znajde kultura v najhujši nevarnosti, če ji manjka političnega instinkta in volje – skratka, *demokratična* opredelitev je silila na ustnice in kljub vsem zavoram antipolitične tradicije sem ga moral izustiti. Še danes hvalim svojega dobrega genija, da ga nisem zamolčal. Kajti kje bi bil danes, na kateri strani bi se znašel, če bi bil moj konservativizem vstrajal pri nemštvu, ki ga ves njegov duh in vsa njegova glasba nista mogla obvarovati pred padcem v najnižkotnejše čaščenje sile in barbarstvo, ki je ogrožalo temelje zahodne civilizacije!

Kako zelo je nesreča nemške zgodovine in njena pot v kulturno katastrofo nacionalsocializma povezana z nepolitičnostjo meščanskega

duha v Nemčiji, ker z višine spiritualnega in »omike« proti-demokratsko zviška gleda na politično in socialno sfero – to mi je spet živo prišlo do zavesti, ko sem pred kratkim spet obnovil stike z nekim velikim nemškim mislecem in pisateljem najvišjega ranga, ki je imel izreden vpliv na mojo mladost: z Arthurjem Schopenhauerjem.

Ta izredna glava, predhodnik in učitelj Nietzscheja kar se tiče antiintelektualizma, revolucionaren reakcionar, ki je vrgel um s prestola in napravil iz njega kreaturo in služee orodje »volje«, mračnega nagona – je bil najostrejši nasprotnik Hegla, čigar apoteozo politike in čebelnjaškega nauka o državi kot vrhuncu vsega prizadevanja je razglasil za največje med vsemi filistrstvi. On sam je ocenjeval državo kot nujno zlo in je zagotavljal, da se popustljivo in nekritično ne bo nikoli vmešaval v delo tistih, ki imajo nevhvaležno nalogo, da vladajo ljudem, torej nadvsem zakompliciranemu rodu, da med njimi vzdržujejo zakonitost, mir in red, in da varujejo tiste, ki so dobili v last kakršno koli posest, pred nešteto množico tistih, ki nimajo ničesar razen svojih telesnih sil. Sedaj pač poznamo nečloveško grozo doktrine, po kateri je človekov namen, da postane eno z državo, in razumemo vsako nasprotovanje absolutizaciji države, s katero, da se poslužimo Schopenhauerjevih besed, »izgubimo povsem izpred oči visoki cilj našega bivanja.« Toda ali se mar pojmovanje države kot zaščitne ustanove za posest prav tako, samo z druge strani, ne približuje »filistrstvu«, tako kot Heglovo oboževanje države, in je mar bila ironična odpoved filozofskega malega kapitalista vsakemu vmešavanju v politično sfero, odpoved duha vsaki politični strasti človeško pravilna in za življenje koristna? Schopenhauerjevo deklarirano geslo je bilo: »Vsako jutro se zahvaljujem Bogu, da mi ni treba skrbeti za Sveto nemško cesarstvo,« geslo, ki je lahko prišlo državi še kako prav, pravo filistrstvo in skrivaštvo, ki je bilo geslo, za katerega lahko komaj razumemo, kako ga je mogel razglasiti za svoje tak duhovni borec, kot je bil Schopenhauer.

Ta odpoved duha je namreč zmota, samoprevara; človek se s tem ne izmakne politiki, temveč se samo znajde na napačni strani – in to s strastjo. Antipolitika pomeni enostavno antidemokracijo, in kaj to lahko pomeni, na kakšen samomorilski način se s tem duh lahko postavi v protislovje do vsega duhovnega, to prihaja skrajno strastno na dan šele v določenih akutnih situacijah. Schopenhauerjevo zadržanje v letu 1848 je bilo v znamenju krute ozkosti in tragikomike. Njegovo srce niti najmanj ni bilo s tistimi, ki so takrat tako zanesenjaško poskušali dati nemškemu javnemu življenju smer, ki bi bila napravila vso zgodovino Evrope do današnjega dne veliko bolj srečno in ki je bila v interesu vsakega duhovnega človeka: demokratično smer. Ljudstva ni imenoval drugače kot »suvereno kanaljo« in častniku, ki si je iz njegovega stanovanja ogledoval može na barikadah, je demonstrativno posodil svoje operno kukalo, da bi lahko bolje streljal nanje. Ali je mar to vzvišenost nad politiko? To je enostavno reakcionarna strast, – katere duhovni temelji so seveda jasni. Predaleč bi nas pripeljalo, če bi hoteli razlagati, koliko Schopenhauerjev

antirevolucionizem logično-miselno korenini v njegovi sliki sveta: to je po razpoloženju napravil že sam; saj je to neko temeljno gledanje, ki spada k njegovemu etičnemu pesimizmu, tistemu razpoloženju »križa, smrti in grobnice«, ki s psihološko nujnostjo ni naklonjeno retoriki, patosu svobode in kultu človečnosti. Ta mislec je politično antirevolucionaren zaradi življenjsko kritične melanholije in čaščenja trpljenja, zaradi sovraštva, ki ga čuti do »nespodobnega optimizma« demagogije napredka – in konec koncev ga obdaja, na eksemplaričen način, ozračje kar preveč domačnega, preveč znanega nemškega duhovnega meščanstva, – nemškega pač zato, ker je duhovno in ker njegova duševnost, njegov konservativni radikalizem, njegovo absolutno nepoznavanje vsakega demokratičnega pragmatizma, njegova »čista genialnost«, njegova drzna nesvoboda, njegova globoka nepolitičnost predstavlja specifično nemško možnost, zakonitost – in nevarnost.

Politična brezvoljnost nemškega pojmovanja kulture, odsotnost demokracije v tem pojmovanju se je strahovito maščevala: zaradi tega je postal nemški duh žrtev državne totalitete, ki ga je oropala istočasno moralne in državljanske svobode. Če pomeni demokracija, da priznavamo politično in socialno kot pridatek humane totalitete in da ohranjamo moralno svobodo s tem, da zagovarjamo državljansko svobodo, potem je nasprotje tega, v katero se dialetično sprevrže antidemokratska ošabnost duha, ona teorija in temeljito protičloveška praksa, ki povzdiguje delno področje človeškega, pač politično, sâmo v totaliteto, ki ne pozna ničesar drugega več kot idejo države in množice, ki tej ideji žrtvuje vse človeško in pokonča vsako svobodo. To dogajanje ima svojo neizprosno in tragično konsekvenco. Politični vakuum duha v Nemčiji, vzvišeno zadržanje kulturnega meščana nasproti demokraciji, njegovo zaničevanje svobode, v kateri ni videl nič drugega, kot frazo zahodne civilizacijske retorike, to je iz njega napravilo sužnja države in oblasti, golo funkcijo totalne politike in ga pahnilo v tako ponižanje, da se sprašujemo, kako bo spet lahko dvignil glavo pred očmi svetovnega duha.

Recimo, da bo iz tega strahotnega doživetja sploh prišel živ, da bo nemški duh, ki si ga po Goethejevih besedah: »Od kod si prišla najlepša omika, če ne bi bila od meščana?« še vedno ne moremo predstavljati drugače kot meščansko, prestal to popolno onečaščenje, ki ga imenujejo nacionalsocializem, potem moramo upati, da je bila ta skrajna posledica njegove slepote za politično plat humanosti zanj trda, toda poučna šola. Že dostikrat sem rekel: preden bo lahko v Nemčiji postalo bolje, mora priti tako daleč, da bodo tam ljudje ob besedi »svoboda« bruhnili v solze. In videti je, da do tega ni več daleč. Kaj pomenijo svoboda, pravica, človeško dostojanstvo in nedotakljivost vesti; da so več kot zgolj humanitarne fraze plitkega revolucionarizma – videti je, kot da se je po šestih letih gestapovske države nemškemu meščanu začelo svitati, kaj pomenijo. Toda nekatere reči je lažje izgubiti kot pridobiti nazaj in dvomljivo vprašanje ostaja – odgovor nanj pa je odvisen od trajanja pričujoče

katastrofe, od njenega značaja kot medigra ali kot epohe, – ali bo meščanskemu duhu v Nemčiji še dano, da bo lahko svoje izkušnje porabil. Zaenkrat gre poguba svojo pot in paradoks propada nemškega duha, ki je hotel biti prost vsake politike, se v terorju politike izpolnjuje v strahotnem pojavu, da je bil on, antirevolucionar, ki je vedno poznal revolucije le na področju religioznega in duhovnega, ki jih je sovražil in zaničeval na področju politike, da je on postal sanskilotski nosilec najnezmernejše revolucije, kar jih je videl svet – revolucije, ki bi jo težko imenovali duhovno, težko imenovali človeško, ker je naperjena proti vsemu, kar nas je naučila zgodovina zahodnega sveta pojmovati kot duh in človečnost, revolucije absolutnega in načrtnega razkrajanja in uničevanja vseh moralnih temeljev v službi neke votle ideje politične oblasti.

Da gre za to in za nič drugega pri tej revoluciji, ki se imenuje nemška revolucija, da ne pozna nobenih duhovnih, moralnih, človeških vezi razen nore in prazne volje za oblast in podjarmljenje; da ji mora služiti vsaka »ideja«, vsak »svetovni nazor«, vsaka doktrina, vsako prepričanje edinole kot kulisa, pretveza, sredstvo goljufanja, vse to za dosego nekega cilja oblasti, ki je oropan vseh moralnih vsebin – to bi moralo sedaj biti jasno tudi tistim, ki so v Nemčiji ali zunaj nje mislili, da lahko vidijo v »nacionalsocializmu« trdnjavo za zaščito kakršnegakoli reda, pa četudi samo kapitalističnega gospodarskega reda. Če se bo zahodna samozavest še naprej umikala pred to »revolucijo«, potem bo v njej propadlo še vse kaj drugega kot zgolj kapitalistični gospodarski red – smešno je, če kdo misli, da bo ta revolucija ravno njemu prizanesla – »revolucija«, ki je zaradi ohranjanja in širjenja svoje oblasti s popolnim cinizmom pripravljena prevzeti *vsako* parolo, posebno pa, kot nas danes uči že na stotine znamenj, prevzeti tisto, za katero se je posebej obvezala, da bo ščitila meščanski svet pred njo: boljševistično parolo.

Evropska, celo svetovna buržoazija je šla na limanice temu gibanju, ki je brez vseh predsodkov, povsem brez časti v vsem duhovnem in je usmerjeno povsem taktično oportunistično, verjela mu je, da je zagotovilo proti boljševizmu – in buržoazija je še vedno prilepljena na te limanice in to v trenutku, ko je praktično morda že prepozno, da bi spoznala svojo zmoto. Neodpustljivo zmoto. Kajti noben zdrav instinkt nikoli ne bi bil smel spregledati, da je to »gibanje«, ki krmari v nič in ki je seveda začelo svojo pot pod vsemi mogočimi surovo čustvenimi krinkami, nacionalističnimi in malomeščansko kulturno-konservativnimi, natanko tisto, kar si predstavlja buržoazna fantazija pod mitičnim imenom boljševizma. Vse, kar si lahko izmisli v navezavi na to apokaliptično ime: nasilje, anarhija, kri, požar in gospostvo surove množice, preganjanje vere, najbolj umazana okrutnost, sprevernitev vseh pojmov, skrunjenje pravice in uma, nesramno, smešno peklensko sprevrčanje resnice, hujskanje najnižjih, razkroj, razpadanje državnega reda – vse to raznešeno preko dežel in morja, zadnji kotiček sveta spodkopan z denarjem, podkupovanjem, omamljujočim prepričevanjem, neskončnim ovaduštvom in agitator-

stvom, dokler povsod ne popusti odpor; dokler se ne zlomi red in se zemeljski krog ne spremeni v enotni grob svobode, nad katerim plapolata zastava topoumnega hlapčevstva, – nacionalsocializem, on in samo on je ta boljševizem; in če bodo Evropo zajele vojne, ki bodo bolj rušilne in barbarske kot tridesetletna vojna, če jo bodo pustile za seboj razdrobljeno in za stoletja zavrto v razvoju, potem bo povzročitelj prav ta *sovražnik človeštva*.

Sovražnik človeštva. Tako daleč je prišlo zaničevanje politike, tako daleč je prišel na kulturo ponosni antidemokratizem nemškega duha, da je postalo to strašno in sramotno prekleto ime del njega samega. Nikoli se mu kaj takega ni niti sanjalo, še danes misli, da sanja, ko to gleda. In vendar je resnično. Njegovo zavračanje tega, da bi priznal politiko kot del človeške naloge, se je končalo v političnih grozotah, v neizmernem suženjstvu oblasti, v totalni državi; plod njegovega esteticističnega kulturnega meščanstva je barbarizem nazorov, sredstev in ciljev, kakršnega svet še ni videl; in dejstvu, da si je bil predober za vsako osvobodilno revolucijo, se ima zahvaliti za to, da je postal instrument pobesnelega prevrata, anarhične totalne revolucije, ki ogroža temelje in opornike vse zahodne moralnosti in etike, ki je hujša od vsakega hunskega vdora v prejšnjih časih.

Lahko se je vedel antidemokratično, ker ni vedel, da je demokracija identična s tistimi temelji in oporniki, da ni nič drugega, kot politični izraz zahodnega krščanstva, da politika sama ni nič drugega kot moralnost duha, brez katere se ta nujno pokvari. Ugotavljamo: medtem ko je videti, kot da je v zunanjem življenju ljudstev napočilo obdobje civilizacijskega nazadovanja, nevrednosti zaupanja, brezpravnosti in odvrnitve od vsakega poštenja, je stopil duh v *moralno* obdobje, to pomeni: v obdobje poenostavljanja in neošabnega razlikovanja med dobrim in zlim. To je *njegov* način, da bo spet postal barbarski in pomlajen. Da, spet vemo, kaj je dobro in kaj zlo. Zlo se nam je razkrilo v taki goloti in podlosti, da so se nam odprle oči za dostojanstvo in preprosto lepoto lepega, da smo se osrčili za dobro, da ne mislimo več, da bi utrpeli škodo glede svoje prefinjenosti, če ga priznavamo. Spet se upamo izgovarjati besede kot svoboda, resnica in pravica; pretirana podlost nas je odvadila prevelike sramežljivosti v tem oziru. Te besede mečemo sovražniku človeštva v obraz, kot so nekoč menihi metali križ v neljubega hudiča; in vse, kar nam kot trpljenje nalaga čas, vse to odtehta nova sreča duha, sreča, da se je spet znašel v njemu že od nekdanj namenjeni vlogi, v vlogi Davida proti Golijatu, v podobi svetega Jurija proti zmaju laži in nasilja.

BOGOMIL FERFILA

Protislovja družbene lastnine

Znanstveno srečanje, Skopje, 28. in 29. januar 1985

Konec januarja vsakega leta se jugoslovanski družboslovci zberejo na srečanju, ki je posvečeno misli Edvarda Kardelja. Tema letošnjega srečanja *Protislovja družbene lastnine* je prav gotovo področje, ki mu je Kardelj posvečal veliko pozornost, saj pomeni srž ekonomskega in družbenega sistema jugoslovanske družbe. Njegovo razumevanje družbene lastnine je izrazito multidisciplinarno, kar najbolj dokazuje njegova sociološka definicija družbene lastnine kot celote ekonomskih, pravnih, političnih, kulturnih in drugih odnosov.

Žal je ostala družbena lastnina tudi na tem zadnjem srečanju uklenjena pretežno v strogo ločena ekonomska in deloma tudi pravna razmišljanja. S tem seveda ne trdim, da zlasti na ekonomskem področju ni navzočih toliko in takšnih problemov, s katerimi se bo treba ubadati še dolgo časa in na katere je nemogoče odgovoriti na enem samem znanstvenem srečanju.

Pravzaprav od nobenega simpozija ne moremo pričakovati dosti več kot je bolj ali manj dosledno inventarizacija nerešenih problemov na določenem področju in morda še nakazovanje osnovnih smeri njihovega razreševanja. Takšna pričakovanja je izpolnilo tudi to srečanje, čeprav je bilo nedvomno bolj uspešno v presekih sedanjih razvojnih problemov družbene lastnine (več kot 60 pisnih in ustnih prispevkov), nekaj pa je bilo tudi konkretnih predlogov glede presejanja obstoječih kriznih razsežnosti.

Kot bolj ali manj celovita strategija izhoda se je ponujala le tako imenovana kritična teorija družbene lastnine (utemeljitelji Ivan Maksimović, Ivan Lavrač, Aleksander Bajt,

France Černe, Branko Horvat, Smiljan Jurin), ki pa seveda nikakor ne pomeni celovitega arzenala receptov, ki bi jih bilo potrebno le privleči na dan in s tem razrešiti vse naše probleme. Kot vsak drug teoretični model (sistem) pomeni tudi ta večjo ali manjšo stopnjo abstrakcije in temelji na vrsti bolj ali manj realnih predpostavk. Njegova poglobljena prednost je, da postavlja v izhodišče tržni (blagovni) koncept jugoslovanskega gospodarstva, h kateremu se naša družba (predvsem po sili razmer, manj prostovoljno) spet postopno in negotovo vrača.

Žal se večina »klasikov« te usmeritve (razen Ivana Maksimovića) ni uspela udeležiti srečanja v Skopju, referati in diskusije udeležencev pa praviloma niso dosegli potencialnih misli. Slovenski ekonomisti so na simpoziju sodelovali deloma s pismenimi prispevki, deloma z diskusijami, pomemben prispevek k razjasnjevanju teoretičnih dilem in protislovij družbene lastnine pa so dali na okrogli mizi Marksističnega centra Centralnega komiteja Slovenije, ki je bila dovolj reprezentativno obiskana (Kraigher, Mlakar, Sicherl, Knez, Tanko, Jurkovič, Kovač, Blatnik, Krnc, Ferfila) neposredno pred posvetovanjem v Skopju. Prevladujoči koncept (seveda zgolj v ekonomski sferi, druga disciplinarna področja so žal od njega še močno oddaljena) tako imenovane kritične teorije o družbeni lastnini je bil izpostavljen dovolj ostri, čeprav manj argumentirani kritiki M. Korača, ki je svoja izvajanja začel s metaforo: »Ekonomisti vseh dežel, združite se. Kaj drugega kot svoje neznanje ne morete izgubiti.«

»Železna« tema politekonomskih kontroverz – cena za uporabo družbenih sredstev – je bila navzoča tudi na tem srečanju. Če je že teoretično težko zanikati potrebnost in koristnost uvedbe takšnega ekonomskega parametra, pa ostaja odprto vprašanje nivoja, kjer bi se tako zbrana sredstva zbirala in alocirala.

M. Minić je v poglobljenem ekonomskem razmišljanju (na gospodarsko področje se je

vrnil po nekajletni preokupaciji z mednarodnim področjem) zavrnil alternativo vračanja na investicijske sklade. Pozornost je potrebno usmeriti k bančnemu sistemu, ki si je ponovno povsem avtonomno začrtal svoje silnice gibanja (kar je argumentiral z vrsto empiričnih podatkov).

S. Kraigher je opozoril, da so praktična vprašanja še vse premalo prisotna v spektru znanstveno raziskovalnega dela. V sedanjem trenutku ni sporna revolucionarnost prehoda iz privatne v družbeno lastnino, mnenja pa se krešejo ob tem, kako iz sedanjih začetnih oblik družbene lastnine napraviti korak naprej. Kako preprečiti obnavljanje čistega kapital-odnosa? Poudaril je tudi nujno navzočnost in operacionalizacijo individualnega pola (delavca) v družbenolastninskih odnosih in procesih.

Omeniti velja še lapidaren in ekonometrijsko koncizen prispevek M. Labusa, ki je opozoril na produktivne potenciale krizne

situacije naše družbe. Kriznost zahteva kvalitativne nove prijeme, teorije oziroma kvalitativno nove aksiome sleherne znanstvene teorije.

V naši družboslovni teoriji bi bilo potrebno opraviti z dvema takšnima aksiomoma, ki zaustavljata korak naprej in pomenita le normativno masko za resnične družbeno-ekonomske odnose. Gre za aksiom o odmiranju države v socializmu in za aksiom o državi kot nasprotniku demokratičnega socializma. Naša družba potrebuje odgovorno in učinkovito državo in jo bo prav gotovo potrebovala še dolgo časa (recimo nekaj generacij). Potrebno pa se bo obrniti predvsem v sedanosti. Ekonomska politika vsake države je nujno pristranska (saj zaradi visoke stopnje diferenciranosti in strukturiranosti družbenoekonomske in politične sfere drugačna tudi ne more biti), seveda pa je pomembno, kateri segment (ne)združenega dela (ne) favorizira.

BOGDAN KAVČIČ

Organizacijska povezanost v delovni organizaciji

Navedeno delo je poročilo, ki je nastalo ob raziskavi Organizacijske determinante samoupravljanja. V knjižni obliki je to poročilo izdala FSPN in založila DDU Univerzum v Ljubljani 1984. leta.

Avtor knjige v uvodu ugotavlja, da je problematika organizacijske strukture združenega dela še vedno oziroma ponovno aktualna, posebej zaradi majhne uspešnosti pri združevanju dela in sredstev kot tudi zaradi dezintegracijskih tendenc v združenem delu. Sodi, da organizacijska zgradba združenega dela še ni toliko stabilizirana, da bi v prihodnje ne doživljala občutnih, vsebinsko in formalno pomembnih sprememb.

Knjiga je razdeljena v štiri poglavja. V prvem poglavju avtor postavlja izhodišče obravnavane problematike. Meni, da praktično uresničevanje družbenosti lastnine produkcijskih sredstev spremlja tudi nujnost izgradnje nove organizacijske strukture združenega dela, kajti pri uresničevanju podružbljanja lastnine je pomembna prav organizacija. Avtor pa se v nadaljevanju ne ukvarja s celotno organizacijsko zgradbo združenega dela, temveč se osredotoči na proučevanje problemov oblikovanja temeljnih organizacijskih ravni v gospodarskih organizacijah združenega dela (temeljne organizacije, temeljne organizacije skupnega pomena in delovne skupnosti za opravljanje del skupnega pomena) ter njihovega povezovanja v delovno organizacijo.

V drugem poglavju razčlenjuje normativne opredelitve navedenih organizacijskih oblik in razloge za njihovo organiziranje. Pri tem opozarja na nekatere praktične težave pri izpolnjevanju vseh treh pogojev za orga-

niziranje temeljnih organizacij, na razmejitve opravil med temeljnimi organizacijami in delovnimi skupnostmi ter na vrednotenje storitev temeljnih organizacij skupnega pomena, njihovega odnosa do temeljnih organizacij in delovnih skupnosti ter njihove formalne in stvarne moči pri upravljanju v delovni organizaciji.

V zvezi s povezovanjem temeljnih organizacij v delovno organizacijo našteva vrsto problemov, ki nastajajo zaradi objektivnih in subjektivnih ter kratkoročnih in dolgoročnih interesov, interesov v temeljnih organizacijah, med njimi in zunaj njih. Meni, da morajo biti osnova povezovanja temeljnih organizacij v delovno organizacijo dovolj močni skupni poslovni in delovni interesi. Za temeljne organizacije, ki so bile organizirane iz delovne delovne organizacije na isti lokaciji ali iz proizvodno in poslovno povsem povezanih temeljnih organizacij, je po avtorjevem mišljenju oblika združevanja v delovno organizacijo praviloma nesporna. Kadar pa se v delovno organizacijo združuje manjša, prej samostojna in dislocirana delovna organizacija, je treba temeljito pretehtati, če obstajajo dovolj močni, trajni in vsestranski skupni interesi za združitev v delovno organizacijo in če ne bi bilo racionalneje izbrati druge oblike povezovanja.

Avtor iz analize normativnih opredelitev navedenih organizacijskih oblik sklepa, da bi bilo treba z družbenimi dogovori določiti merila za podrobnejšo pojasnitev, kdaj so v posamezni dejavnosti izpolnjeni pogoji za določeno organizacijsko urejenost, ker določila v zakonu o združenem delu niso dovolj podrobna za neposredno uporabo. Med izpolnjevanjem te naloge mu je uspelo odkriti le štiri takšne družbene dogovore. Ugotavlja, da so v teh dogovorih podrobneje razčlenjena le merila za tehnološko organiziranje, posebej za temeljne organizacije, medtem ko merila za ekonomsko in samoupravno organiziranje niso razčlenjena. Dogovori se dotikajo tudi odnosov med temeljnimi organizacijami, delovnimi skupnostmi in temeljnimi organizacijami skupnega po-

mena, vendar pa ne prispevajo k opredeljevanju odnosov in funkcij med temi organizacijskimi oblikami.

V tretjem poglavju avtor obravnava nekatere izkušnje iz organiziranja združenega dela. Organizacijske spremembe, ki jih je utemeljila ustava leta 1974, ponazarja s statističnimi podatki o številu organizacijskih oblik združenega dela v Sloveniji po letu 1976. Ugotavlja, da se je okoli leta 1980 ustalilo povečevanje temeljnih organizacij in da je po tem letu pri organizacijskih spremembah prisotnejša kakovostna faza, ki jo označujejo reorganizacije zaradi prilagajanja spremenjenim razmeram, spremembe začetnega ne dovolj utemeljenega reorganiziranja ter organizacijske spremembe, ki izvirajo predvsem iz notranjih potreb organizacij združenega dela.

Nadalje navaja prednosti in pomanjkljivosti integracijskih procesov, s čimer opozarja na ugodne in neugodne posledice integracij in s tem na to, da se ne kaže a priori odločiti za vsako integracijo. Hkrati pa ugotavlja, da pojem integracij ni dovolj enotno, jasno in dosledno opredeljen niti v teoriji niti v praksi.

Več pozornosti pa avtor posveča konfliktom organizacijske narave pri povezovanju temeljnih organizacijskih oblik v delovne organizacije. Ker ni vira, ki bi registriral vse obstoječe konflikte, se je oprl na podatke, s katerimi razpolaga družbeni pravobranilec samoupravljanja v Sloveniji. Število »zadev«, ki so jih obravnavali družbeni pravobranilci, se je s 703 v letu 1975 povečalo kar na 17.159 v letu 1982, kar pomeni povprečno skoraj 3 »zadeve« na vsako organizacijo v Sloveniji. V teh letih se zmanjšuje delež »zadev«, povezanih s samoupravnim organiziranjem, povečuje pa se delež »zadev«, označenih kot družbenoekonomski odnosi. Avtor sodi, da navedeni podatki vsebujejo trend spreminjanja strukture konfliktov, premik od organizacijskih vprašanj na vsebinska, na uresničevanje družbenoekonomskih odnosov med novo oblikovanimi organizacijskimi tvorbami. Po njegovem mnenju pa trend povečevanja števila konfliktov, ki jih obravnavajo družbeni pravobranilci, kaže, da je usposobljenost nosilcev in pobudnikov sprememb v družbenoekonomskih odnosih prenizka in nezadostna in da je treba več strokovnega dela, pa tudi eksperimentalnega preizkušanja dobrih rešitev.

Avtor ob analizi sporov med temeljnimi organizacijami ugotavlja, da je temeljni problem uresničevanja ustavne zasnovne združenega dela v Sloveniji v zadnjih letih tendenca temeljnih organizacij po osamosvojitvi, po odcepitvi iz delovne organizacije in spremembi v enovito delovno organizacijo. Navaja tudi spore ob organiziranju temeljnih organizacij, kadar predlogom za nove temeljne organizacije nasprotujejo že obstoječe, in ob ukinjanju temeljnih organizacij, ko delavci v delovni organizaciji ali različni družbeni dejavniki dvomijo o upravičenosti razlogov za njihovo ukinjanje. Kot posebno obliko medorganizacijskih konfliktov omenja tudi tendenco po izločanju skupine temeljnih organizacij iz delovne organizacije.

Avtor vidi izvor sporov tudi v neurejenih odnosih med temeljnimi organizacijami in delovnimi skupnostmi. Po njegovem mnenju so tipični problem odnosi med temeljnimi organizacijami, ki dejansko prevzemajo bolj in predvsem proizvodno (izvajalsko) vlogo, in delovno skupnostjo, ki še vedno pretežno vpliva na odločanje in upravljanje. Kot najpogostejše pojavne oblike tovrstnih konfliktov avtor podrobneje obravnava določanje vsebine dela, ki ga opravljajo v delovni skupnosti za temeljne organizacije, vrednotenje tega dela, kakovost storitev, informacijske tokove med temeljnimi organizacijami in delovno skupnostjo in dejavnost delovne skupnosti za tretje osebe.

Spori med (proizvodnimi) temeljnimi organizacijami in temeljnimi organizacijami skupnega pomena pa po avtorjevi sodbi temeljijo na problemih, ki imajo dva skupna imenovalca: neurejene dohodkovne odnose in premajhen vpliv delavcev proizvodnih temeljnih organizacij na delo in poslovanje temeljnih organizacij skupnega pomena. Kot posebni problem avtor omenja koncentracijo strokovnega znanja v temeljnih organizacijah skupnega pomena in iz tega izvira-jočo strokovno moč, zaradi česar se lahko proizvodne temeljne organizacije znajdejo v podrejenem položaju. Problematična mu je tudi druga skrajnost, če se temeljne organizacije skupnega pomena ali delovne skupnosti znajdejo v položaju podrejenega »servisa« proizvodnih temeljnih organizacij.

Avtor sklene poglavje z ugotovitvami, da je organizacijska struktura združenega dela dinamična tvorba, ki se mora prilagajati družbenim ciljem in tudi notranjim organi-

zacijskim razmeram. Ključnega pomena pri tem je, da organizacijsko zgradbo pojmuje-mo kot sredstvo za doseganje organizacij-skih ciljev. Zato je treba ustreznost organi-zacijske strukture presojati celovito, obe-nem pa upoštevati, da se posamezni cilji lažje dosežejo z drugimi organizacijskimi prijemi. Povezovanje v temeljne, delovne in sestavljene organizacije je samo ena izmed mož-nosti, ker zakonodaja dopušča številne orga-nizacijske oblike za doseganje določenih teh-noloških in gospodarskih ciljev (na primer poslovne skupnosti), samoupravne cilje pa lahko prav tako uresničimo z ustrežno no-tranjo organizacijo večjih temeljnih ali del-ovnih organizacij (s samoupravnimi delov-nimi skupinami).

V zadnjem poglavju avtor poskuša opre-deliti temeljne vzroke dezintegracijskih ten-denc v združenem delu. Pri analizi, ki še vnaprej ostaja na ravni neenovite delovne organizacije, izhaja iz hipoteze, da so inte-gracijske in dezintegracijske tendence v združenem delu instrumentalne glede na cilje, ki jih delavci želijo doseči. Pomeni, da se bodo povezovali v širše organizacijske celote takrat, kadar bodo v njih uspešneje dosegali svoje cilje, razdruževali pa se bodo takrat, kadar bodo cilje lažje dosegali v manjših organizacijskih tvorbah kot v velikih.

Ko avtor opredeljuje najpomembnejše ci-lje dela in upravljanja delavcev v združenem delu, ugotavlja, da je z zakonodajo prav dohodek temeljne organizacije predvsem nedvoumno opredeljen kot merilo za preso-janje uspešnosti gospodarjenja. S tega vidika je ustvarjanje oziroma pridobivanje čim večjega dohodka temeljni cilj samoupravne orga-nizacije združenega dela, vendar pa za delavce dohodek kot motiv deluje le posre-dno, kot vir osebnih dohodkov in skupne porabe. Avtor sklepa, da bodo delavci v temeljni organizaciji zainteresirani za zdru-ževanje in povezovanje, če bo to prispevalo k povečevanju dohodka temeljne organiza-cije in s tem tudi na povečanje njihovega dohodka. Obratno pa se bodo delavci opre-deljevali za samostojnost in proti združeva-nju, če bodo menili, da bi samostojno dose-gali večji dohodek in večje osebne dohodke.

Z dohodkom kot motivom za združevanje ali razdruževanje so povezani še drugi dejav-niki. Avtor za podrobnejšo analizo vzroke razdruževalnih procesov v združenem delu klasificira kot tehnološke in organizacijske

vzroke, neurejene dohodkovne odnose, vzroke osebne ali neformalno skupinske na-rave in kot interesno neuskklajenost.

Avtor meni, da je pri določanju optimalne tehnološke vsebine temeljne organizacije nujno opredeliti kot optimalno takšno teh-nološko vsebino, ki omogoča delavcem v tej temeljni organizaciji dosegati kar največji dohodek. S tehnološkega vidika bo temeljna organizacija trdno in trajno povezana v del-ovno organizacijo, če bo lahko v njej ure-sničevala tehnološki optimum. S tega vidika naj bi »idealna« temeljna organizacija opravljala eno samo temeljno dejavnost, imela naj bi obseg dejavnosti, ki ji omogoča dosegati tehnološki optimum in naj bi reali-zirala celoto svoje proizvodnje ali vsaj njen pretežni del v delovni organizaciji.

Med organizacijskimi vzroki za dezinte-gracijske tendence v delovni organizaciji av-tor obravnava predvsem razporeditev pos-lovnih funkcij med temeljnimi organizacija-mi in delovnimi skupnostmi. Ugotavlja, da je v praksi obseg poslovnih funkcij, ki jih opravlja temeljna organizacija sama zase in skupno v delovni organizaciji, zelo različen. Takšne razmere pojasnuje s hipotezami o nastanku temeljnih organizacij, o različnih možnostih njihovega poslovanja in o subjek-tivnih vzrokih. Avtor opozarja, da ni mo-goča enotna rešitev za najboljšo razporedi-tev teh funkcij. Po njegovem mnenju mora biti pravilo ob razdelitvi poslovnih funkcij v tem, da je skupno opravljanje poslovne funkcije smotrno le, če je kvalitetnejše in cenejše, kot pa če bi jo opravljali v temeljni organizaciji sami.

Pri integracijskih in dezintegracijskih pro-cesih v neenoviti delovni organizaciji avtor obravnava vidike dohodkovnih odnosov, ki na te procese odločneje vplivajo: odnosi pri pridobivanju skupnega prihodka, pri svobodni menjavi dela in pri združevanju dohod-ka. Sodi, da je zaradi nerešenih strokovnih podlag skupni prihodek marsikje sredstvo za prelivanje dohodka od boljših k slabšim in je v tem smislu tudi dezintegracijski dejavnik. Kljub temu pa meni, da je praksa tudi poka-zala, da problem meril za določanje objek-tivnih deležev udeleženk v skupnem prihodu-ku ni neobvladljiv, vendar pa zahteva precej strokovnega dela in nov način evidentiranja potroškov poslovnega procesa. Na podlagi širše analize samoupravnega sporazumevanja o svobodni menjavi med delovnimi skup-

nostmi in temeljnimi organizacijami, ki je bila izdelana za družbenega pravobranilca samoupravljanja za leto 1980, avtor ugotavlja, da je bil dejansko prevladujoč način pridobivanja dohodka delovnih skupnosti tako imenovani proračunski sistem. Tako je bil dohodkovni položaj delovnih skupnosti skoraj v celoti neodvisen od materialnega položaja in gibanja dohodka temeljnih organizacij, za katere so delovne skupnosti opravljale delo. Avtor meni, da je edina uspešna pot urejanja materialnega položaja delovnih skupnosti, tista, ki izhaja iz skupnega rezultata, saj so posamezni primeri pokazali, da je kljub zahtevnosti in zapletenosti s strokovnimi prizadevanji in pripravljenostjo mogoče izdelati ustrezna merila za pridobivanje prihodka s svobodno menjavo dela. Nadalje ugotavlja, da se tudi pri združevanju dohodka med temeljnimi organizacijami krepko zatika in med primeri najpogostejših zapletov navaja neustrezno planiranje, neutemeljeno solidarnost, dvomljiva skupna vlaganja in monopolne tendence posameznih temeljnih organizacij, posebej temeljnih organizacij skupnega pomena.

Obravnavanje nekaterih vidikov dohodkovnih odnosov avtor sklene z ugotovitvami, da je dohodek formalno opredeljen kot glavno merilo uspešnosti gospodarjenja in kot glavni nagib za delo, dejansko pa se kot glavni nagib uveljavljajo še predvsem osebni dohodki in skupna poraba. Zato bo v prihodnje treba krepiti zavest o celovitosti dohodka in odvisnosti porabe od dohodka, kazalo pa bi tudi neposredneje povezovati osebne dohodke z dohodkom. Dohodek pa ne bo mogel imeti vloge glavne spodbude za delo in glavnega merila gospodarjenja, dokler bo bolj odvisen od državno-administrativnih ukrepov kot od dela in uspešnosti upravljanja delavcev v temeljni organizaciji. Avtor sklepa, da kolikor bolj se bo dohodek uveljavljal kot glavno merilo in nagib za delo in uspešnost gospodarjenja, toliko bolj se bo uveljavljal kot nosilec integracijskih procesov, če bo integracija povečevala dohodek. Obenem pa ne bo deloval povezovalno ali pa bo deloval celo razdruževalno, če združenje ne bo povečevalo dohodka ali pa ga celo zmanjševalo. Po avtorjevem mnenju so dohodkovni odnosi lahko resnična alternativa le, če bodo dajali boljše končne rezultate kot blagovnotržni odnosi.

Poleg objektivnih dejavnikov, ki vplivajo na povezovanje in razdruževanje v delovnih organizacijah, avtor obravnava tudi osebnostne in neformalne skupinske dejavnike. Meni, da ti subjektivni dejavniki v teh procesih redko nastopajo samostojno in eksplicitno, temveč se povezujejo z drugimi tudi obstoječimi in objektivnimi vzroki. Subjektivni osebni in neformalni skupinski pogojeni dejavnosti so navadno poslovodni organi, posebno individualni in njihovi neposredni sodelavci, redkeje pa drugi zaposleni v delovni organizaciji. Med osebnostnimi vzroki navaja zlasti njihove osebnostne lastnosti, znanje ter norme in vrednote.

Avtor še posebej omenja vplive okolja na organizacijo in organizacije na okolje, ki so legalni, lahko pa tudi neformalni. Kot tipične vplive okolja na organizacijo obravnava neustrezno ekonomsko politiko in državno-administrativno določanje pogojev gospodarjenja, varstvo samoupravnih pravic delavcev in družbene lastnine, organiziranje temeljnih organizacij, udeležbo pri njihovem dohodku, kadrovske interese, prilaščanje samoupravnega odločanja ter druge neformalne in nelegalne vplive.

Avtor sklene obravnavo združevanja in razdruževanja v združenem delu z razčlenitvijo nekaterih tipičnih situacij, povezanih z različnostjo interesov v temeljnih organizacijah, ki po njegovem mnenju vplivajo na integracijske in dezintegracijske procese.

Prikazano delo je torej poskus oblikovanja teoretičnega okvira za povezovanje temeljnih organizacijskih oblik v delovno organizacijo. Namen raziskave je bil predvsem odkriti možnosti za uspešno povezovanje v delovno organizacijo in dejavnike, ki to preprečujejo in delujejo dezintegracijsko. Vendar pa je očitno, da bo vsebinsko izgrajevanje novih odnosov v združenem delu nedvoumno zahtevalo še precej znanstvenega in organizacijsko političnega dela. Zato ta raziskava, kot opozarja avtor v uvodu, ni imela namena in tudi ni mogla biti vseobsežna. Razumeti jo je treba le kot prispevek k hitrejšemu obvladovanju vsebinskih težav v združenem delu, hkrati pa tudi kot izziv k temeljitejšemu znanstvenemu proučevanju te aktualne problematike.

Andrej Lukan

Bistvo krščanstva

Z vsem svojim delom, in še posebej z Bistvom krščanstva, je Feuerbach preveč problematično blizu nekaterim vodilnim idejam glavnih filozofskih smeri našega časa, po tem da jih bolj ali manj izrecno izgovarja, ali pa po tem da jih kritizira, da bi bila z njim in o njem mogoča zgolj metafizična razprava. Od tod molk in gluhost ob izidu prvega slovenskega celovitega prevoda knjige, ki je pomenila eno od prekretnic razvoja filozofije v prejšnjem stoletju in ki danes govori preveč živo, da ji ne bi bilo potrebno zamašiti ust.

Najprej ima za to zaslugو marksizem, ki je mnenja, da je bil Feuerbach z Marxovo in Engelsovo kritiko teoretsko izčrpan. To je stereotipna predstava, da je mogoče Bistvo krščanstva označiti, če rečeš, da gre za antropološko kritiko religije in Hegla, za katero pa sta značilni odsotnost razumevanja zgodovine in kritika družbe. Tako je bil ustvarjen stereotip, ki garantira izolacijo Feuerbacha v prav tisti meri, v kateri marksizem tudi vleče s seboj prevladano teoretsko tradicijo, ki pa si ne zasluži več študija pri virih.

Po drugi strani pa ostaja Feuerbachova filozofija škandal za dogmatsko religiozno misel, čeprav skrito bistvo in nezavedni sindrom vsake teologije, in to ji seveda ne odpira široke ceste popularnosti, kjer je potrebno hlinjenje na vse strani. Feuerbach je vendarle teoretsko tudi sin svoje dobe, za katero je bila značilna zraslost političnega sistema in cerkve, kar je v tistem času dajalo njegovi filozofski kritiki kljub nepoudarjeni kritiki družbe in politike imanentno politični značaj. Filozofijo in filozofsko kritiko je pač treba brati skupaj z njeno dobo. V našem času pa je zraslost političnega sistema in cerkve samo še neizsanjana mora, vsakršen agresiven ateizem zgolj arhaičen resentiment, Feuerbacha pa se vztrajno drži stereotip da je prav takšna kritika.

O vsem tem si je bil tudi sam že na jašnem, ko je nastopil proti spekulativnemu mišljenju kot dominantni filozofski metodi, ki ima še danes svojo skrito družbeno upravičenost. »Misli mojega spisa so samo skle-

pi, posledice na podlagi premis, ki same niso spet misli, ampak predmetna, živa ali historična dejstva – dejstva, ki zaradi svoje okorne eksistence v velikih foliantih nimajo prostora v moji glavi. Zavračam sploh brezpogojno, absolutno, imaterialno samozadovoljno spekulacijo – tisto spekulacijo, ki svojo snov prede iz same sebe. Neskončno se razlikuje od filozofov, ki so si iztaknili oči iz glave, da bi zato bolje mislili; za misel uporabljam tudi čutila, predvsem oči, svoje misli utemeljujem na gradivih, ki si jih lahko prisvojim samo s čutno dejavnostjo, predmetov ne ustvarjam iz misli, ampak prav narobe, ustvarjam misli iz predmetov, predmet pa je le tisto, kar obstaja zunaj moje glave.«

S tem si je Feuerbach nakopal prekletstvo filozofije, namreč spekulirajoče in spekulativne filozofije, hušje kot je sam sploh stulil. Kajti ta filozofija nosi na sebi prekletstvo, ki ni le dolg Heglove dialektike in ne predvsem te, ampak danes živih in po dominaciji si prizadevajočih filozofskih smeri, tudi znotraj tistega, kar se med drugim imenuje marksizem, pa tudi tradicije od Parmenida in Platona sem, prekletstvo, ki je strlo kralja Ojdipa, da si je izkopal oči, ker se je hotel oddolžiti za grozo, ki jo je storil in ker se je hotel zavarovati in se je tudi zavaroval, da bi ga oči, kot zapopadek tudi sluha, tipa, okusa in vonja, ne bi več spravljal v tiste skušnjave, ki so prej hranile užitke tudi telesa.

Torej nikakor ni samo krščanska miselna tradicija izkopal misljenju oči in zalila z voskom ušesa, ampak je bila to kraljevska kazen in vzdignjenje nad telo, torej tudi že vsekoli moralna pozicija in posledenica nekih družbenih razmerij. Prepoved incesta je bila moralna sankcija in vzdignjenje nad čutna, predmetna, praktična razmerja med ljudimi sploh, toda ne kot je poudarjal Feuerbach, spekulacija, ki »svojo snov prede iz same sebe«, to si kvečjemu domišlja, in zanjo velja prav tisto, kar je kritiziral na religiji, namreč da je pozabila na svojo zvezo s človekom in tem svetom in da izrašča iz prava posebnih nasprotij, namreč družbenih, tega sveta.

Feuerbach je bil teoretsko produktiven tudi po svojih napakah in tudi ko je bil in je zanikan, zamolčan in ignoriran. To je navedlo pisca spremne besede francoske izdaje Bistva krščanstva, ki je bila natisnjena v znani Althusserjevi zbirki *Théorie*, Jeana Pierra Osiera, da ugotavlja, da ni praktično

nikogar, vsaj ne filozofa, ki ne bi bil bolj ali manj Feuerbachov naslednik: gotovo Marx, tudi Nietzsche, tudi »moderni« teologi kot sta Barth in Bultmann, in pri Slovencih sem gotovo šteje po svojem teoretskem prispevku in kritičnem mišljenju Vekoslav Grmič, pa mnogi marksisti. »Njegove različne povezave torej naredijo iz Feuerbacha centralno vez naše filozofske zavesti, slabo ali dobro, in celo našega nezavednega.«

Niti najmanj ni presenetljivo, da je Osier izpostavil zvezo s Freudom, katerega kritika religije spada k centralnemu prispevku njegove psihoanalize in obenem omogoča njeno kritično razumevanje, saj Feuerbachovih slutenj v tej smeri ni mogoče spregledati: »V pričujočem spisu podob religije ne bomo napravili niti za misli – vsaj ne v smislu spekulativne filozofije religije – niti za stvari, ampak jih bomo obravnavali kot *podobe* – tj. teologije ne bomo obravnavali niti kot mistično *pragmatologijo*, kot jo je krščanska milotogija, niti kot *ontologijo*, kot jo je spekulativna filozofija religije, ampak kot psihično *patologijo*.« Toda naj je Feuerbach vsebino Bistva krščanstva še tako obravnaval kot patološko, za razliko od Freuda se je vdajal naivnemu optimizmu, da je njen cilj »vendarle *terapevtski* ali praktičen«. To je tudi skrivni vzrok njegovega prepričanja, da religije konec koncev niti ni mogoče niti ni potrebno odpraviti, ker samo izraža neko pristno človeško čustvo, ljubezen.

Toda tudi tu ne vzdržijo običajni stereotipi o Feuerbachu. Če je njegova analiza ljubezni kot patološkega fenomena oddaljena Freudu, ker ne verjame v svoje terapevtsko poslanstvo, pa je v njej slutnja, ki ne veže njenega ponebesenja in birokratskega izginotja, filozofsko rečeno: odpravljanja, *Aufhebung*, le na institucijo, v kateri je običajno ukinjena in tudi razumljena kot ukinjena, namreč zakonsko zvezo, temveč neko drugo, ki vodi mnogo dalje: lastnino. »Če v dobah, ko je bila religija sveta, naletimo na to, da respektirajo zakon, lastnino, državne zakone, potem to ne temelji v religiji, temveč v prvotni, naravno npravni in pravni zavesti, ki so ji *pravna in npravna razmerja* kot taka veljala za sveta. Komur pravo ni sveto *samo na sebi*, temu tudi zdaj in nikdar več ne postane sveto skozi religijo. Lastnina ni postala sveta s tem, da je bila predstavljena kot božja institucija, temveč je bila obravnavana kot božja institucija zato, ker je sama na

sebi, sama za sebe veljala za sveto. Ljubezen ni sveta s tem, da je predikat boga, temveč je predikat boga zato, ker je sama na sebi in sama za sebe božja.« S tem je na sebi še nejasen način izrečena *kritika politične ekonomije*, toda tako, da je jasno nakazana njena metoda. Tudi Feuerbach se ne spušča le iz onostranstva k tostranstvu, kot konstatira Marx v znanih tezah, temveč iz svetosti lastnine same na sebi izvaja njeno svetost kot božanske in božje institucije.

Slutnja o tej birokratizaciji praktične svetosti temeljnih človeških oz. družbenih institucij je tudi tisto skrivno mesto srednjeveških slohastičnih sporov, o katerih govori Umberto Eco v Imenu rože, ko je bil pojem boga tako vseobsegajoč, ali pa Kristusovo početje za življenje, da je bilo mogoče iz njegovega pojma izvajati najbolj nasprotujoče si sklepe o lastnini, ljubezni, zakonski zvezi itn. itn., in se je v kriznih situacijah, v trenutkih resnice, v jezikovnih spodrseljajih itn. pokazalo, da je vendar praktično življenje podlaga za njihovo presojanje in da so bili tudi najbolj metafizični sholastični dispu ti prikriti spopadi nasprotnih družbenih razredov v teologiji. Zato so toliko bolj razumljive njihove nasilne razrešitve, do katerih je neogibno prihajalo.

V tem je Feuerbach naredil v Bistvu krščanstva ogromen korak naprej od svoje doktorske disertacije iz leta 1828, v katerem je abstraktno zoperstavil bistvo mišljenja bistvu občutkov. V svoji študiji k slovenski izdaji, je Andrej Kirn pokazal, kako se je Feuerbach z naporom otresel Heglove dediščine oz. tistega, kar je v tistem času veljalo, da je to. To je pojmovanje, da je bistvo mišljenja v vsesplošnosti, enotnosti in neskončnosti, ki se kaže v možnosti besedne komunikacije, kar pa ne velja za občutke. V občutkih ostaja človek zaprt v krog svojega jaza. Čutno daje le posamično, beseda pa je izraz za splošno. Občutkov kot občutkov ni mogoče posredovati. Prenašamo jih sicer preko besedno-pojmovnih izrazov, toda s tem so izgubili svojo čutno kvaliteto. Konkretnega okusa, bolečine ni mogoče posredovati drugim ljudem, ker bi v tem primeru ti morali imeti isti občutek okusa in bolečine. Občutki kot občutki ne morejo pripadati drugim tako, kot jim lahko pripadajo misli. V tej zgodnji dobi je »mladi Feuerbach«, čeprav v direktni opoziciji z analizami iz Bistva krščanstva, spet presenetljivo mode-

ren in predhodnik mnogih tendenc v sodobni teoriji jezika, ki jo na različne načine ekspluira znani stavek, da so meje mojega jezika meje mojega sveta. Tu seveda občutki, čuti, praktično itn. nimajo več nobene eksplicitne funkcije, postali so skrivnost in slaba vest teorije.

Tako velja tudi za slovensko, kot za druge, tisto, kar ugotavlja Osier v francoski izdaji: molk o Feuerbachu je sicer moda, toda predvsem kot slaba vest teorije, ki ji je preveč neprijetno, da mu je tako blizu, tudi kadar bi on sam tega ne želel. Branje Bistva krščanstva brez teoretskih plašnic, še zlasti odkar je izšel roman *Ime rože*, je kakor branje kriminalke, za katero veš da bi bila najslabša, če lahko v naprej uganeš, o čem bo govorila.

In naj je bila slovenska izdaja še tako brez odmeva, v izdaji je dobila kar dve spremni besedi, zgodovinskoteoretski oris Andreja Kirna in religiološki uvod Marka Kerševana. Bralec bo pri nji našel vse bistvene in potrebne podatke za nadaljni študij ne le Feuerbacha, temveč filozofske kritike religije in teološke kritike filozofske dogmatike sploh.

Korekten prevod, ki sta ga pripravila Franca Jerman in Božidar Kante, odtehta spodrsrljaj založbe ob tisku knjige, ki ji v očitni naglici ni uspelo vključiti v sicer zelo razčlenjeno gradivo knjige kazala. Besedilo samo je tako vendarle dostopno, in v tem je velika zasluga filozofske knjižnice pri Slovenski matici, hkrati pa je knjiga izziv bralcu, da je ne jemlje za sakralni predmet in da si sam naredi kazalo, pa tudi založbi, da bo potem, ko bo knjiga pošla, pripravila drugo izdajo.

Leo Šešerko

RADOMIR MILAŠINOVIČ

Teror slobode

(Lice i naličje diplomatije, izd. Jugoart Zagreb, Beograd 1983)

V Jugoslaviji so dela, izvirna ali prevedena, ki obravnavajo diplomatsko zgodovino ali diplomacijo kot prakso (kot sredstvo za uresničevanje zunanje politike, posebno po-

gajalsko večšino, način predstavljanja vlade in zastopanja državnih interesov ali samostojno znanstveno vejo) prava redkost.

Poudariti moramo, da razen nekoč fundamentalne Potemkinove Zgodovine diplomacije, ki je bila prevedena in objavljena že leta 1951, vse do danes ni bilo prevedeno niti eno pomembnejše delo s tega področja. Ni odveč, če rečemo, da je Potemkinova Zgodovina diplomacije skorajda neuporabna ne samo zaradi zastarelosti, temveč predvsem zaradi popolnoma nesprejemljivih tolmačenj vloge carske Rusije in še posebno Sovjetske zveze v mednarodnih odnosih. Dela jugoslovanskih avtorjev (med katerimi ni niti enega Slovenca) lahko preštejemo na prste ene roke, pa tudi ta redko ustrezajo kriterijem strokovnega pisanja.

Zaradi take revščine bralec z velikim zanimanjem začne brati Milašinovićevo delo *Teror slobode*. Že iz uvodnih misli je mogoče razbrati, da je za Milašinovića diplomacija eden bistvenih dejavnikov zunanje politike, ki ima prevladujoč pomen pri oblikovanju zunanjepolitičnih odločitev in opredeljevanju strategije in taktike ene države proti drugim državam. Avtorja ne zanima samo legalna (dovoljena) diplomatska dejavnost, temveč tudi nezakonita (nedovoljena) sredstva, ki jih vlade uporabljajo pri uresničevanju zunanje politike preko diplomatsko-konzularnih predstavništev. V tem smislu avtor že na začetku poudarja, da je treba razlikovati med časom, ko še ni bilo mednarodnih pravil, in časom, v katerem so kodificirana (dovoljena in prepovedana) sredstva in metode v diplomaciji.

Milašinović skuša osvetliti in analizirati delovanje diplomacije in obveščevalne službe kot dveh stalno prepletajočih in dopolnjujočih se dejavnikov zunanje politike. Ker je pretekla in sedanja praksa polna primerov prekoračenja diplomatskih funkcij (največkrat prav funkcije obveščanja), avtor na več mestih dokazuje, da obstaja velikanski razkorak med normativnimi oziroma kodificiranimi pravili o funkciji obveščanja diplomatsko-konzularnih predstavnikov in dejanskim stanjem, to je prakse njenih nosilcev. V zvezi s tem Milašinović opozarja na naslednje: na neobhodnost razlikovanja dejavnosti oseb, ki jih štiti diplomatska imuniteta in ki se odvija v mejah legitimnih funkcij od tistih dejavnosti, ki to presegajo (torej dejavnosti, ki so v nasprotju z načeli in cilji Ustanovne

listine OZN o suvereni enakosti držav, ohranjanju mednarodnega miru in varnosti, prijateljstva med narodi itd.); na potrebo, da se natančneje opredeli, katera sredstva in metode lahko uporablja diplomat pri uresničevanju funkcije obveščanja (poročanja). To vprašanje ni zadovoljivo rešeno v mednarodnem diplomatskem pravu. Na primer Dunajska konvencija o diplomatskih odnosih v čl. 3/d zelo ohlapno določa, da lahko diplomat, v državi, v kateri je akreditiran, obvešča »o pogojih in razvoju dogodkov« v njej z »vsemi dovoljenimi sredstvi«.

Kodifikacija privilegijev in imunitet naj bi omogočala neovirano opravljanje diplomatsko-konzularnih funkcij in varovala države pred delovanjem diplomatov, ki ni v skladu z mednarodnimi in notranjimi predpisi države, v kateri službujejo. Za obveščevalne (protizakonite) naloge se tradicionalno uporabljajo tudi diplomatsko-konzularna predstavništva. Na prvi pogled je taka ugotovitev paradoksalna, ker je mednarodno javno pravo točno opredelilo pravice in dolžnosti diplomatskih predstavnikov, vendar pa je vsa stvar mnogo jasnejša, če vemo, da države svojim diplomatom dajejo tudi take naloge, ki jih ti lahko izpolnjujejo le, če kršijo mednarodne pravne predpise.

Milašinović z močno poenostavljeno zgodovinsko retrospektivo razvoja funkcije diplomatsko-konzularnih predstavnikov (od začetnih državnih oblik pa do danes) ugotavlja, da so močne države vedno imele odločilno vlogo v mednarodnih odnosih, ki se je kazala predvsem v neposrednem vmešavanju v zadeve drugih držav. Takemu delovanju se je morala seveda prilagoditi tudi diplomacija. Zanimivo pa je, da je obdobje, ko še niso veljala mednarodna pravna pravila o obnašanju diplomatov, v mnogočem podobna sedanjemu trenutku, ko je formalna stran nekako zadovoljena. Gre predvsem za obveščevalno, subverzivno propagando in drugo protipravno dejavnost nosilcev diplomatskih funkcij. Z nastankom institucije suverenosti držav je bila zajamčena varnost držav, vendar pa nikoli ni prišlo do eliminacije omenjenih protipravnih dejavnosti diplomacije, ki sčasoma dobivajo nove kakovostne in količinske značilnosti.

Glavna tema pričujočega dela je torej odnos med obveščanjem (poročanjem) kot ene bistvenih funkcij diplomatsko-konzularne službe in obveščevalnim delom. Milaši-

nović opozarja na sredstva in načine, ki jih dovoljuje mednarodno pravo za uresničevanje diplomatske funkcije obveščanja. Podan je tudi prikaz glavnih značilnosti sodobne obveščevalne službe, s čimer avtor bralca seznanja z razlikami in podobnostmi med dovoljeno in nedovoljeno diplomatsko aktivnostjo. Obdelan je tudi institucionalni in delovni odnos med diplomacijo in obveščevalno službo, pri čemer gre po avtorjevem mnenju za skupno dejavnost tistih informacij, ki so po svoji naravi državna tajnost. Milašinović poudarja, da diplomacija in obveščevalna služba stremita k istemu cilju, da dejavnost ene in druge opredeljujejo enotni cilji, ki jih zahtevajo vlade od teh institucij. Razlike med obema pa so odvisne od njihovega mednarodno pravnega položaja. Žal Milašinović nikjer ne začrta ostro potrebne ločnice med diplomati in obveščevalci. Pretekla in sedanja praksa namreč dokazuje, da so diplomati lahko v določenih okoliščinah prisiljeni, da igrajo nezakonito vlogo obveščevalcev ter da se obveščevalci večkrat skrijejo za masko diplomatov. Zato je treba vlogo enih in drugih strogo ločiti.

Diplomat in obveščevalec sta odvisna predvsem od javnih informacij – bodisi uradnih ali neuradnih. Oba imata osebne stike z uradnimi predstavniki, opozicijo, vplivnimi neuradnimi osebnostmi, diplomati drugih držav itd. Kot dovoljene diplomatske stike lahko razumemo vse tiste, ki jih državni organi države gostiteljice tolerirajo, medtem ko imajo obveščevalci stike, za katere organi države gostiteljice ne bi smeli vedeti. Milašinović bi prav tako moral opozoriti na neobhodnost razlikovanja med diplomati in obveščevalci glede dokumentov države gostiteljice. Diplomat namreč lahko praviloma uporablja le dokumente, ki so ali objavljeni ali pa so mu uradno izročeni kot zaupni. Naloga obveščevalca pa je, da prosi, si sposodi, kupi ali ukrade pomembne politične ali vojaške dokumente, ki jih želi država gostiteljica ohraniti v tajnosti. Med obveščevalci namreč velja stroga delitev dela, in sicer med tistimi, ki preskrbe informacijo, in tistimi, ki jo vsestransko analizirajo. Ni naloga obveščevalca, da ovrednoti informacijo, ki jo je dobil, namreč da presodi, ali je vir informacije zanesljiv, strokoven, pristranski, amaterski itd. Naloga analitikov v obveščevalni službi pa je, da to informacijo ovrednotijo. Diplomati, ki pa se po pravilu

izogibajo pošiljanju neobdelanih informacij, morajo vsako informacijo preveriti, navesti nasprotna mnenja in ji dodati svoja mnenja in pripombe.

Avtorjev izbor virov je zelo enostranski – večina je zahodnih avtorjev, tako da se njegove ugotovitve nanašajo predvsem na delovanje ameriške in drugih zahodnih diplomatskih in obveščevalnih služb. Prav zaradi celovitejše predstavitve omenjenega bi avtor moral opozoriti na značilnosti sovjetske in drugih vzhodnih obveščevalnih služb.

Res je, da so izvorni sovjetski in vzhodni dokumenti (arhivi) praktično nedostopni, vendar pa je na Zahodu dovolj literature, ki z najrazličnejših vidikov vrednoti vzhodno diplomatsko in obveščevalno službo. Omenimo naj, da Vzhod in Zahod uporabljata iste metode in podobna sredstva v diplomaciji in špijonaži. Sovjetska diplomacija, ki sodi z ameriško med najsposobnejše zunanjepolitične službe, prav tako uporablja vse dovoljene in nedovoljene metode za doseg zastavljenih ciljev. Obveščevalna in subverzivna dejavnost Komiteja za državno varnost (KGB) se namreč vsebinsko v ničemer ne razlikuje od dejavnosti Centralne obveščevalne agencije (CIA). Bistveno razliko bi morda lahko iskali v vplivu, ki ga imata obe službi doma. KGB ima nedvomno večji vpliv na sovjetsko zunanje ministrstvo, kot pa ga ima CIA na ameriško.

V knjigi *Teror slobode* je več posplošenih ugotovitev, ki se nanašajo na teorijo ali prakso omenjene problematike, ter zaradi svoje ohlapnosti ne delujejo dovolj prepričljivo.

Pri pojasnjevanju vzrokov, ki so povzročili nasprotja v svobodnih mednarodnih odnosih, avtor večkrat nekritično navaja Marxa, Engelsa, Lenina, Tita in Kardelja, čeprav navedbe in Milašinovičeve ugotovitve nimajo neposredne zveze z obravnavano temo.

V eni tretjini knjige pa so sicer koristni, vendar že drugod objavljeni dokumenti: Dunajska konvencija o diplomatskih in konzularnih odnosih ter Ustanovna listina Združenih narodov. Avtor na koncu podaja tudi obširen izbor literature (virov), kjer pa mu lahko zamerimo predvsem enostranskost in zastarelost – le nekaj del je iz leta 1975 (izjema so Milašinovičeva dela), druga pa so mnogo starejša.

Iztok Simoniti

JAN MAKAROVIČ

Družbena neenakost, šolanje in talenti

Obzorja, Maribor, 1984

Pred nami je nova knjiga, sedemnajsta po vrsti v zbirki Sociološka in politološka knjižnica. Na začetku bi bilo treba poudariti njeno posebno vrednost. Knjiga je namreč rezultat dolgoletne, longitudinalne empirične raziskave. Raziskava je osem let spremljala približno tisoč učencev, ki so končali šolanje v osnovni šoli leta 1973. Zamisel raziskave izhaja iz posrečene kombinacije razmišljanja, ki temelji na psihologiji in sociologiji. Njuno prepletanje (interdisciplinarnost) se kaže prvič pri uporabi raziskovalnih, znanstvenih sredstev, ki izhajajo iz psihologije. Tu bi predvsem opozoril na uporabo testov splošne inteligentnosti (ki doživljajo danes pogosto tudi »modno« kritiko). Toda rezultati se presojajo mnogo širše. Dosežki učencev pri testu se primerjajo z dejansko uspešnostjo učencev v šolskem sistemu. Toda avtorju ne gre samo za problem šole same, temveč tudi za problem širše družbe in njene razslojenosti. Gre za sociološki problem in tega se loti v svoji raziskavi in knjigi. Avtorja zanima, kako socialna razslojenost zmanjšuje skladnost med sposobnostmi in šolanjem.

Zato so bila tudi raziskovalna sredstva temu prilagojena, uporabljenih je bilo več vprašalnikov. Zbrane množice podatkov se avtor loti na klasičen način. Prvi del je namenjen teoretičnim vprašanjem družbene neenakosti, virom socialne neenakosti in problemom socialne mobilnosti. Avtor socialni neenakosti nameni izjemno pozornost ter poskuša s precejšnjim poznavanjem in aktualizacijo Marxovega dela in poznavanjem druge literature sodobnih jugoslovanskih in tujih avtorjev pokazati vse vidike fenomena socialne neenakosti. To ima posebno vrednost ob spoznanju, da je socialna neenakost v današnjem družboslovju izjemno pogost predmet teoretične analize, pa tudi vse več empiričnih raziskav.

Z obravnavanjem *informacije* kot vira neenakosti avtor v našem družboslovju v

marsičem orje ledino. Monopol nad znanjem, informacijami ali tisto, kar se je v sociologiji uveljavilo pod imenom »kulturni kapital«, se v naši sociologiji še ni uveljavilo kot model raziskovanja socialne neenakosti šolskega sistema ali položaja in vloge inteligence. Avtor trdi: »Znanje deluje podobno kot kapital. Podobno kot mi lastništvo kapitala prinaša obresti in profit, ne da bi mi bilo treba migniti s prstom, mi prinaša profit tudi znanje.« (72 str.). Neuveljavljenost tega koncepta ne pomeni, da ni ustrezen tudi za jugoslovansko družbo. Nasprotno, upajmo, da se bo tudi po zaslugi avtorja hitreje uveljavil v naši sociologiji. Toda treba je več podatkov in raziskav. Predvsem nas njegova poenostavljena uporaba lahko pripelje do še bolj poenostavljenega razumevanja socialne neenakosti, z ukinjanjem razlik med tistimi, ki imajo znanje, in tistimi, ki ga nimajo, kot neposredna in najhitrejša pot v komunizem. Škoda, da avtor kot protitež takšnemu razumevanju ni navedel nekaj sodobnih poskusov takšnega ukinjanja, tudi s šolskim sistemom, ki so se v teh družbah bolj ali manj tragično končala (kvote za vpis v visoko šolstvo, onemogočanje otrokom intelektualcev vstop v visoko šolstvo ali najbolj radikalno, uničenje inteligence).

Prav tako trditve: »Najbrž se ne bomo preveč zmotili, če postavimo na eno stran delavce, ki imajo predvsem svojo delovno silo, na drugo pa vodilne delavce ter inteligenco, politične in strokovne vodilne delavce, tehnobirokracijo ali kakor jih že hočemo imenovati, ki razpolagajo z znanjem ter z drugimi oblikami družbene moči. Z nezmotljivim instinktom postavljajo delavci za najvišjo vrednoto delo, s čimer dokazujejo, da so resnično ravno oni avantgarda socializma (82 str.). Zdi se, da so takšne trditve le preveč blizu teoriji o »kontrarazredu«, ki je doživela že v našem družboslovju svoje upravičene kritike. Prav tako bi bilo treba analogijo med znanjem in kapitalom še dodatneje osvetliti in poglobiti.

S problemom šolske mobilnosti (kot dela socialne mobilnosti) avtor sklene svoj teoretični uvod. Podana je pregledna primerjava med izobrazbeno mobilnostjo pri nas in v drugih državah. Zdi se mi pa pomembno opozorilo, ki je tudi kritika pogostega razumevanja družbene mobilnosti kot nasprotja neenakosti. »Edinole v primeru, ko gre za grupno mobilnost, tj. tedaj, ko se spremeni

položaj neke družbene skupine ali družbene sloja kot celote, imamo lahko opravka z zmanjševanjem ali s povečanjem stopnje neenakosti, s spremembo dane strukture neenakosti, morda celo z ukinitvijo neenakosti«. (85 str.).

Empirični del knjige je predvsem povzetek dolgoletne študije. Razumljivo je, da je takšna dolgoletna študija postavila pred raziskovalca nepregledno množico različnih podatkov. Te avtor po teoretičnem uvodu razčleni v vrsto pomembnih, jasnih in zanimivih sklepov, ki so logično nadaljevanje teoretičnega razmišljanja. Težko bi bilo iz množice rezultatov osvetliti vse, kar tudi ni namen tega prikaza. Skrbna priprava, izbira ustreznih spremenljivk, statističnih metod vsakemu bralcu dokazujejo znanje in natančnost, s katerima je bila raziskava vodena. Zamisel raziskave je enostavna, a zato toliko bolj učinkovita: »Skladnost med stopnjo inteligentnosti ter šolanja ali stopnja meritokracije je tem večja, čim manjša je različnost vključitev v šole in šolske uspešnosti ob dani stopnji inteligentnosti...« (127 str.). Po uspehih pri testih avtor loči štiri skupine: talentirane, umsko povprečne, podpovprečne in nadpovprečne in raziskava spremlja njihovo »usodo« v našem šolskem sistemu. Dodatni podatki (o socialnem okolju, motivih, željah...) so v pomoč za boljše razumevanje te »usode«.

Ta usoda je po avtorjevih rezultatih zapečateni bolj ali manj že ob koncu osnovne šole. Avtor ugotovi: »Ne glede na to, kakšna je stopnja inteligentnosti, se vključujejo mladi iz višjih slojev v nadaljnje šolanje pogosteje kot tisti iz nižjih. Rezultati pri testih inteligentnosti torej nikakor ne opravičujejo privilegijev višjih slojev, kot mislijo nekateri«. (156 str.) Avtor meni, da je realizacija inteligentnosti oz. šolanja odvisna od dveh glavnih dejavnikov, od želja in možnosti. Zato sklepa, »da je z vidika preprečevanja socialne neenakosti pomembno predvsem spodbujanje in omogočanje nadarjenih otrok iz nižjih slojev« (166 str.), to je preprečevanje tistega, kar avtor imenuje podrealizacija, ko uspeh v šolskem sistemu ni v skladu z inteligentnostjo posameznika.

S to raziskavo smo tudi Slovenci dobili longitudinalno študijo šolskega sistema, ki so jo družboslovci drugih dežel že opravili, predvsem v odnosu do družbene neenakosti. Takšna raziskava omogoča prihodnjim raz-

iskovalcem, da s podobnimi raziskavami nadaljujejo začeto. To je še posebno pomembno zato, ker smo začeli z reformo, preobrazbo izobraževalnega sistema. Vsiljuje se nujnost po preverjanju deklarativnih prednosti usmerjenega izobraževanja. Pravzaprav pa je škoda, da bi se tudi pričujoča raziskava, katere rezultat je ta knjiga, ustavila, saj ve-

mo, da so s podobnimi raziskavami v svetu nadaljevali prek meja izobraževalnega sistema. Treba bi bilo ugotoviti, kateri faktorji poleg šolskega sistema določajo položaj posameznika v družbi, perpetuiranje socialne neenakosti in pogoje socialne mobilnosti.

Primož Južnič

Politička misao (Zagreb) št. 3/1984

Politika in ekonomija v jugoslovanski družbi: BRANKO CARATAN: Socializem, politika in ekonomija; ZDRAVKO TOMAC: Lažna in resnična nasprotja političnega sistema; NAJDAN PAŠIĆ: Obnova političnega gospodovanja proizvodnji; DRAGOJE ŽARKOVIĆ: Ekonomska logika in socialistično gospodarstvo; ANTON VRATUŠA: Od decentralizacije k samoupravni integraciji; KIRO GLIGOROV: družbena lastnina in ekonomske zakonitosti; JURAJ RAZMILIĆ: Nujnost kvalitativnih sprememb; IVAN ŠIFTER: Vloga gospodarstva v družbi; RADOVAN PAVIČEVIĆ: Smisel prednjačenja politike pred ekonomijo v socializmu; *Pogledi, prikazi, recenzije.*

Socijalizam (Beograd) št. 12/1984

Članki, razprave: DUŠAN DOZET: Jugoslovanski pogledi na vojno in vojaško silo; ĐURO MEDIĆ: Leninova teorija o spreminjanju buržoazne v socialistično revolucijo; AUGUŠTIN PAPIĆ: Ekonomsko sodelovanje dežel v razvoju v pogojih krize v mednarodnih ekonomskih odnosih; TOMISLAV SMREČNIK: O revolucionarnem potencialu delavskega razreda v razvitih kapitalističnih državah; ERVIN PERATONER: Delavska literatura ali literatura za delavce? *Pogledi:* MILAN POPOVIĆ: Svet interesov ali fenomenologija politike; *Polemike:* BARBARA JELČIĆ: Socialni učinki davčne politike; *Srečanja:* Jugoslovansko-poljski pogovori o socialističnem samoupravljanju; *Prikazi; Kazalo letnika 1984.*

Opština (Beograd) št. 11–12/1984

Aktualna vprašanja volilnega sistema: MARJAN ROŽIĆ: Nekatera vprašanja k

razpravi o volilnem sistemu; KOVILJKA ROMANIĆ: Aktualna vprašanja volilnega sistema; CIRIL RIBIČIĆ: Izmenljivost delegatov in volitve; TOMISLAV TOMIĆ: Kolektivno vodenje in načelo zamenljivega delegata; BOGOLJUB MILOSAVLJEVIĆ: Problemi oblikovanja volilnih enot v delegatskem skupščinskem sistemu; *Članki, razprave:* MILIVOJE ANDREJEVIĆ: Samoupravni sporazum – oblika izražanja in usklajevanja interesov v družbeno-ekonomskih odnosih; MIHAILO BOŽOVIĆ: Vloga družbenopolitičnih skupnosti v zaščiti samoupravljanja; LJUBICA DABIĆ: Mesto, vloga in pristojnosti družbene skupnosti v varstvu družbene lastnine in samoupravnih pravic; ĐORĐE ŠTAKIĆ: Pogledi Milentije Popovića na komuno v samoupravni družbi; *Iz prakse:* TRINKO ŠUMIĆ: Praktična uporaba predpisov, ki se nanašajo na pravično odškodnino; *Prikazi.*

Dijalog (Sarajevo) št. 5–6/1984

Eseji: EMIL BENVENISTE: O pojmu časa v naravi, v fiziki in jeziku; JONATHAN REE: Marksizem in analitična filozofija; MILAN DAMJANOVIĆ: Princip ustvarjalnega v zgodovini; SEMIR OSMANAGIĆ: Ultra-inteligenčni stroj kot ustvarjalec metodike filozofije; LESZEK KOLAKOWSKI: Teoretski spori v sovjetskem marksizmu dvajsetih let; DŽEMAL SOKOLOVIĆ: Kapitalistična tendenca podružbljanja procesa dela; *Pogledi:* »Sveto« – gledano profano (Ob spisu Rudolfa Otta, Sveto); BEĆIR MACIĆ: Gibanja v zahodnoevropski levici (ob študiji Petra Boškovića).

Savremenost (Novi Sad) št. 1–2/1985

Filozofske raziskave: MIRKO AČIMOVIĆ: Marx in filozofska antropologija; MILAN SUBOTIĆ: Korschov odnos do sovjet-

skega marksizma; MILENKO AL. PEROVIĆ: Čas anomalije; *Ekonomija in družba*: JOVAN ANDRIJAŠEVIĆ: Temeljni elementi splošne teorije družbene reprodukcije v socializmu; MIRKO KAPLANOVIĆ: Inflacijski procesi v jugoslovanskem gospodarstvu; DRAGOJE ŽARKOVIĆ: Lastnina in motivacija za delo; SAVA TUBIĆ: Subjektiviteta delavskega razreda in samoupravna organizacija združenega dela; IVAN RANKOV: Stabilizacija in rezultati dela; *Idejno življenje*: MARIJANA PAJVANČIĆ: Nekatere vsebine in oblike delovanja ZK v SZDL kot političnem temelju delegatskega sistema; DRAGAN MRKŠIĆ: Aktualna vprašanja razredno-socialne strukture članstva ZK; ĐURA NJEMOGA: Kaj se dogaja s temeljnimi oblikami množičnega idejno-izobraževalnega dela v občinah; SLOBODAN MILOŠEVIĆ: Izobraževanje odraslih in uresničevanje enakopravnosti, bratstva in enotnosti; *Prikazi, recenzije*.

Opredjeljenja (Sarajevo)
št. 1/1985

Članki: JADRANKO PRLIĆ: Vpliv nestabilnosti deviznih tečajev na obseg svetovne trgovine in tujih investicij; SEMIR M. OSMANAGIĆ: Latinska Amerika v začaranem krogu dolgov; LJILJANA TOMIĆ: Družbena lastnina in minulo delo; NOVO PLAKALOVIĆ: Zadovoljevanja skupnih potreb s svobodno menjavo dela v luči ekonomske stabilizacije; MIZAFER TALIRE-

VIĆ: Samoupravno organiziranje združenega dela kot dejavnik ekonomske stabilizacije; MITAR MILJANOVIĆ: Upravljanje gospodarstva v »zrelem« socializmu; MIROSLAV HADŽIĆ: Problem različnosti poti v socializem; TOMISLAV DRETAR: Socialistična preobrazba kulture ali preobrazba kulture v socializmu; JUSUF ŽIGA: Lenin o kulturi kot dejavniku revolucionarne preobrazbe družbe; RAFAEL BRČIĆ: Sovražnik o osebnosti tovariša Tita; IBRAHIM KEMURA: Vplivi Komunistične partije Jugoslavije na delo kulturno-prosvetnega društva »Gajret« (1936–1941); *Pogledi in prikazi*.

Kulturni radnik (Zagreb)
št. 5/1984

Živa zapuščina Denisa Diderota: GABRIJELA VIDAN: Denis Diderot, dvesto let kasneje; DENIS DIDEROT: Filozofske misli; DENIS DIDEROT: Dodatek k filozofskim mislim (ali nekateri ugovori k spisom raznih teologov); DENIS DIDEROT: Iz Enciklopedije; YVES BENOT: Diderot in razkošje: uživanje ali enakost; MICHEL DELON: Lepota zločina; *Marksizem in nacionalno vprašanje*: ZORAN MALENICA: Nacionalno vprašanje v razponu od Marxovih teoretskih opredelitev do nacionalne stvarnosti v Jugoslaviji; SILVA MEŽNARIĆ: »Teorija nacije« – in kako priti do nje; *Ideje, pogledi, mnenja*.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije osrednje družboslovne knjižnice v Ljubljani)

A = Članki in knjige iz SFRJ

B = Članki iz knjige iz tujine

I. MARKSIZEM

- A
- AGRILLO Francesca: Gdje se nalazi teorija potreba? Marsizam u svetu, (1984) 8-9.
- AROI Jacques: Marxova ekonomska teorija - naučna osnova socijalizma. Socijalizam u svetu 8(1984)45.
- Da li je egzistirao azijski način proizvodnje? Marksistička misao (1984)6.
- FUJITA Isamu: Povodom pitanja o istorijskom mestu realno postojećeg socijalizma. Socijalizam u svetu 8(1984)45.
- HOBBSAWM Eric: Marks, Engels i politika. Marksistička misao (1984) 6.
- JEKAVC Anton: SKJ i razvoj proizvodnih snaga. Socijalizam 27(1984)7-8.
- KERN Horst, SCHUMANN Michael: Industrijski rad i radnička svijest. Marksizam u svetu (1984)10-11.
- LIEDMAN Sven Eric: Istorijski materializam i kapitalistička ideologija. Socijalizam u svetu 8(1984)3.
- STRPIĆ Dag: Elementi Bakarićeva marksizma. Pogledi-ST 14(1984)3.
- WRIGHT Erik Olivi: Opšti okvir analize klase. Marksizam u svetu (1984)10-11.
- ZHRICHAO Lu, Kui Xu: Marksistička analiza pitanja o savremenoj Kini. Socijalizam u svetu 8(1984)45.

B

- BELLOFFIORE Riccardo: Marx after Schumpeter. Capital and Class (1985)24.
- FOUGEYROLLAS Pierre: Sciences sociales et marxisme. Payot, Paris, 1980.
- HABERMAS Jürgen: Questions and Counterquestions. Praxis international 4(1984)3.
- HORVAT Branko: Marx' Contributions in Social Sciences and His Errors. Praxis International 4(1984)3.
- KOVEL Joel: On Being a Marxist Psychoanalyst. Radical Science 1984 (pilotska izdaja).
- SAYERS Sean: Marxism and the Dialectical Method. Radical Philosophy (1984)36.

II. FILOZOFIJA

A

- ĐURIĆ Mihailo: Niče i metafizika. Prosveta, Beograd, 1984.

B

- D'AGOSTINO Fred: Language, Creativity and Freedom. Philosophy of the Social Sciences 14(1984)2.
- DALLMAYR Fred R.: Ontology of Freedom: Heidegger and Political Philosophy. Political Theory 12(1984)2.
- JACOBY Russell: Remembering »Social Amnesia«. Radical Science 1984 (pilotska izdaja).
- KITCHER Philip: The Nature of Mathematical Knowledge. Radical Philosophy (1984)37.
- WARREN Mark: Nietzsche's Concept of Ideology. Theory and Society, 13(1984)4.

III. SOCIOLOGIJA - OBČA

A

- ADAM Frane, PODMENIK Darka: Sociologija kao primijenjena znanost? Naše teme 28(1984)9.
- GORIČAR Jože: Mogućnosti višeg kvaliteta života. Pregled 74(1984)9.
- PAGON-BRGLEZ N.: Vprašanja o integriranosti misli in družbe. Anthropos (1984)5-6.
- POPOVIĆ Mihailo V.: Društvo i politika. Rad, Beograd, 1984.

B

- CARR-HILL Roy A.: Radicalising Survey Methodology. Quality and Quantity 18(1984)3.
- GLENN Carroll R.: Dynamic Analysis of Discrete Dependent Variables. Quality and Quantity 17(1983)6.
- JONES Charles L.: Analysis of Preferences as Directional Data. Quality and quantity 17(1983)5.

POSEBNE SOCIOLOGIJE

A

- BUBICA Vlaho: Osnovna pitanja naučne politike i mjere za njeno unapređenje. Pregled 74(1984)9.
- ČALDAREVIĆ Ognjen: Sociologija i »socijalistički grad«. Naše teme 28(1984)9.
- GANTAR Pavle: Urbana sociologija kot pomožna znanost ali kritika urbanističnega planiranja.(II) Časopis za kritiko znanosti 14(1984)74-72.
- KOMAZEC Slobodan: Znanost i upravljanje tehnološkim razvojem. Pogledi 14(1984)2.
- MAKAROVIĆ Jan: Družbena neenakost, šolanje in talenti. Obzorja, Maribor, 1984.
- MILIĆ Vojin: Širenje ideja i znanja. Sociologija 26(1984)3-4.
- MOHAR-GRGUREVIĆ Lidija: Uzroci i obeležja štrajka u slovenačkoj privredi. Sociologija 26(1984)3-4.

B

- CANTER David: The Potential of Facet Theory for Applied Social Psychology. *Quality and Quantity* 17(1983)1.
- CITIES in Recession: Critical Responses to the Urban Policies of the New Right (ed. Ivan Szelenyi). Sage, London, 1984.
- CURTIS Bruce: Capitalist Development and Educational Reform. *Theory and Society* 13(1984).

IV. POLITIČNE VEDE – SPLOŠNO

A

- BAKIĆ Slobodan: Automatizacija i radnička klasa. Svetozar Marković, Beograd, 1984.
- DORDEVIĆ Jovan: Socijalizam Kriza Odgovornost. Radnička štampa, Beograd, 1984.
- MERTA Zoltan: Teorijska pitanja fabričke demokratije u Mađarskoj društvenoj nauci. *Kulturni radnik* 38(1984)4.

B

- GOWA Joanne: State Power, State Policy. *Politics and Society* 13(1984)1.
- MURPHY Craig: Why There Can Be No North-South Bargain. *Polity* 16(1984)4.

SAMOUPRAVNI SISTEM, DRUŽBENOPOLITIČNI SISTEM

A

- ALEKSIĆ Rade: Uloga SKJ u borbi za ustavnu poziciju radničke klase. *Samoupravljanje* 12(1984)7–88.
- DRŽAVA i samoupravljanje. *Marksiistička misao* (1984)6.
- SAMOUPRAVNA ureditev socialne politike v Sloveniji. Časopisni zavod Urdni list SRS, Ljubljana, 1984.
- VRANICKI Predrag: Državni socijalizam. *Kulturni radnik* 37(1984)4.

B

- DIX Robert H.: Why Revolutions Succeeded and Fail. *Polity* 16(1984)3.
- KESSEL John H.: The Structures of the Reagan White House. *American Journal of Political Science* 28(1984)2.
- RAMET Pedro: Political Struggle and Institutional Reorganization in Yugoslavia. *Political Science Quarterly* 99(1984)2.

NOVEJŠA POLITIČNA ZGODOVINA IN ZGODOVINA POLITIČNE MISLI

B

- GOLDSTONE Jack A.: Reinterpreting the French Revolution. *Theory and Society* 13(1984)5.
- McINTOSH Donald: The Modernity of Machiavelli. *Political Theory* 12(1984)2.

V. MEDNARODNI ODNOSI

A

- BERLINGUER Enrico: Evropa, mir, razvoj. *Socijalizam u svetu* (1984)45.
- CHAFIQ Mounir: Politika arapskih zemalja i palestinska stvar. *Socijalizam u svetu* 8(1984)44.
- CORY Peter F.: Industrijska kooperacija, zajednička ulaganja i multinacionalna poduzeća u Jugoslaviji. *Pogledi* 14(1984)2.
- PETRIĆ Ernest: Pravica do samoodločbe. *Obzorja, Maribor*, 1984.

B

- ASMUS Ronald: The GDR and the German Nation. *International Affairs* 60(1984)3.
- BILL James A.: Resurgent Islam in the Persian Gulf. *Foreign Affairs* 63(1984)1.
- CRANE Barbara B.: Policy coordination by major Western powers in bargaining with the Third World: debt relief and the Commen Fund. *International Organization* 38(1984)3.
- DURAN Esperanza: The Contadora approach to peace in Central America. *The World Today* 40(1984)8–9.
- EVROPA (tematska številka). *Nouvelle revue socialiste* (1945)5–6.
- MERLE Marcel: Le dernier message de Raymond Aron Systeme interetatique uo societe internationale? *Revue francaise de science politique* 34(1984)6.
- SOMERVELLE Keith: The U.S.S.R. and Southern Africa since 1976. *The journal of modern african studies* 22(1984)1.
- WALDHEIM Kurt: The United Nations: the tarnished image. *Foreign Affairs* 63(1984)1.
- WENG Byron S.: Taiwan's International Status Today. *The China quarterly* (1984)99.

MEDNARODNO DELAVSKO GIBANJE

A

- CVRLJE Vjekoslav: Povijesno značenje Enrica Berlinguera. *Kulturni radnik* 37(1984)3.
- LASSALLE Ferdinand: Radnički manifest (otvoreni odgovor). *Kulturni radnik* 37(1984)3.
- LASSALLE Ferdinand: Radnički program. *Kulturni radnik* 37(1984)3.
- MLIVONČIĆ Ivica: Pokret »Kršćani za socijalizam« u Latinskoj Americi. *Kulturni radnik* 37(1984)3.
- SOCIJALISTIČKI procesi i strategije unutar kapitalističkih društava i svetskog sistema kapitalizma. *Socijalizam u svetu* 8(1984)44.
- THERBORN Goran: Perspektive radničke klase i preobražaj razvijenog kapitalizma. *Socijalizam u svetu* 8(1984)44.
- ZAMFIRESCU Elena: Gledišta o novim društvenim pokretima u naprednim kapitalističkim društvima. *Socijalizam u svetu* 8(1984)43.
- ZANARDO Aldo: Enrico Berlinguer. *Socijalizam u svetu* 8(1984)45.

ZARIĆ Siniša: Protislovja mirovnega gibanja. Potreba po dialektični analizi. Časopis za kritiko znanosti 14(1984)71-72.

B

ABICHT Ludo: Loyola, Lenin, and the road to liberation. Monthly Review 36(1984)5.

BRUSHAN Bharat: The origins of the rebellion in the Punjab. Capital and Class and Class (1985)24.

VI. KOMUNIKOLOGIJA, NOVINARSTVO

A

VUJOVIĆ Slavko: Informacioni sistem u uslovima samoupravnog odlučivanja. Samoupravljanje 12(1984)10.

B

BALDWIN Thomas F.: Cable Communication. Journal of Communication 33(1983)4.

COMMUNICATION and the Class Struggle (2. Liberation, Socialism). International General (IMMRC, New York) Bagnolet, 1983.

SHILLER Dan: Telematics and Government. Journal of Communication 33(1983)4.

WEBSTER James G.: A Theory of Television Program Choice. Communication Research 10(1983)4.

VII. SPLOŠNI LJUDSKI ODPOR, OBRAMBNA POLITIKA

B

ALFORD Jonathan: Security dilemmas of small states. The World Today 40(1984)8-9.

JENSEN Lloyd: Negotiating Strategic Arms Control, 1969-1979. Conflict Resolution 28(1984)3.

LEVIN Michael: Women as Soldiers - The Record so far. The Public Interest 76(1984).

ROSEN Stephen: Systems Analysis and the Quest for Rational Defense. The Public Interest (1984)76.

SELIKTAR Ofira: The Arabs in Israel: Some Observa-

tions on the Psychology of the System of Controls. Conflict Resolution 28(1984)2.

SNYDER Glenn H.: The Security Dilemma in Alliance Politics. World Politics 36(1984)4.

VIII. ZNANOST, KULTURA, ŠOLSTVO

A

ADORNO Theodor W.: Filozofsko-sociološki eseji o književnosti. Šolska knjiga, Zagreb, 1985.

COWARD Rosalind, ELLIS John: Jezik i materijalizam. Šolska knjiga, Zagreb, 1985.

DRETAR Tomislav: Konceptualizacija kulture u programima Saveza komunista Jugoslavije. Socijalizam 27(1984)6.

FROMM Erich: Psihoanaliza i religija. Pregled 74(1984)7-8.

GRUBER Howard E.: Zgodovina znanosti in psihologija kreativnega mišljenja. Anthropos (1984)1-2.

B

GASCOIGNE John: Mathematics and Meritocracy: The Emergence of the Cambridge Mathematical Tripos. Social Studies of Science 14(1984)4.

GRUNDLAGEN und Technik der Schreibkunst. Heinrichshofen's Verlag, Wilhelmsahaven, Locarno, Amsterdam, 1983.

SCHROYER Trent: On Finalization in Science. Theory and Society 13(1984)5.

STEIN Howard F.: The Scope of Psycho-Geography: The Psychoanalytic Study of Spatial Representation. The Journal of Psychoanalytic Anthropology 7(1984)1.

IX. EKONOMIJA

A

Društvena reprodukcija u djelu Vladimira Bakarića. Naše teme (tematska štvilka) 28(1984)9.

JAKŠIĆ Miomir: Kritika monetarizma. Socijalizam 27(1984)9.

Prvi vir
je še vedno
najboljši vir

ljubljska banka

UDC 329(497.1)ZKJ:323.73

HAFNER Vinko, League of Communist, Communists and Communism
Teorija in praksa, Ljubljana 1985, Vol. 22, No. 4-5, p. 338-356

The subject of this article is the attitude of the League of Communists and its members towards Communism or the commitment to the idea of Communism. The author poses the question, as to why Communism is a notion mentioned at scientific meetings and in theoretical essays only, and why has the notion of Communism practically vanished from our every day political vocabulary. He tries to answer the posed question by an analysis of the development of LCY (or Communist Party), its class and social structure and its role from the time it came into being, the period of its underground activity, the National Liberation War and Socialist Revolution up to the recent days. He finds that the degree of the party members' identification with the idea of Communism was in the beginning stages of its existence far more genuine. By coming into power, the structure of its membership changed and so did its qualification and educational structure; the same can be said of its immediate linkage with the working class and its destiny. It seems to suffer a kind of erosion; in an organization of more than 2 million members certain »snobish« Communists can be spotted. The LCY members' commitment to Communists ideals and goals is no less important than it was in the past, is concluded by the author.

UDC 327(497.1)"1945-1985"

ČAČINOVIĆ Rudi: Contemplations on the Trodden Path of the Yugoslav Foreign Policy
Teorija in praksa, Ljubljana 1985, Vol. 22, No. 4-5, p. 415-433

The most characteristic features in the Yugoslav foreign policy in the period of the last 40 years, have been analyzed by the author; as such are considered: the struggle for the acknowledgement of the achievements of the National Liberation War, the struggle for the international acknowledgement, of New Yugoslavia and its borders, the Cominform era and Yugoslavia's struggle for a new and independent role in international relations, furtheron Yugoslavia's activity in the movement of non-alignment and its seven top conferences; the tasks of the Yugoslav foreign policy in the time of its struggle for a new international economic system and the period of economic crisis and offensive neoconservatism. As constant features in the future Yugoslav foreign policy, its close linkage with the internal policy, as well as the openness of our self-management system and our borders, the socialization of foreign policy and attitude towards block organizations which shall not be measured by equidistance but a distance measured by concrete actions of the one or the other block.

UDK 329(497.1)ZKJ:323.73**HAFNER, Vinko: Zveza komunistov, komunisti in komunizem
Teorija in praksa, Ljubljana 1985, let. 22, št. 4–5, str. 338–356**

Predmet avtorjevega članka je odnos zveze komunistov in njenih posameznih članov do komunizma oz. privrženosti ideji komunizma. Zastavlja vprašanje, zakaj se komunizem danes omenja le na znanstvenih posvetih in v teoretskih spisih, kot pojem pa skoraj povsem izginja iz našega vsakdanjega političnega besednjaka. Na vprašanje odgovarja z analizo razvoja ZK (oz. KP), njene razredno-socialne sestave in družbene vloge od ustanovitve, časov ilegale, NOB in ljudske revolucije do danes. Ugotavlja, da je bila stopnja identifikacije članstva partije z idejo komunizma v prvih fazah mnogo pristnejša in organska. S prehodom partije na oblast se spreminja njena struktura, kvalifikacijsko-izobrazbena sestava, njena neposredna povezanost z delavskim razredom in njegovo usodo. Prihaja do idejne erozije – v več kot dvemilijonski organizaciji je tudi precej »pogospodenih« komunistov, ki v organizaciji le vedrijo. Avtor ugotavlja, da je trdna zavezanost članov ZK ideji, idealom in ciljem komunizma danes prav tako potrebna kot nekdanj.

UDK 327(497.1)''1945–1985''**ČAČINOVIČ, Rudi: Razmišljanja ob prehojeni poti zunanje politike Jugoslavije
Teorija in praksa, Ljubljana 1985, let. 22, št. 4–5, str. 415–433**

Avtor v prispevku razčlenjuje najbolj značilne etape zunanje politike Jugoslavije v preteklih štiridesetih letih. To so: boj za priznanje pridobitev NOB, za mednarodno priznanje nove Jugoslavije in njenih meja; obdobje Kominforma in boja za iskanje in uveljavljanje lastne poti v mednarodnih odnosih; dejavnost Jugoslavije v družini neuvrčenih držav ter na njihovih sedmih vrhunskih konferencah; naloge naše zunanje politike v zadnjem obdobju, v času boja za novo mednarodno gospodarsko ureditev, gospodarske krize in ofenzive neokonservativizma v svetu. Kot konstante za prihodnost označi avtor povezanost naše zunanje politike z notranjo politiko, odprtost samoupravne družbe in naših meja v svet, podružbljanje zunanje politike in pa tak odnos do blokovskih organizacij, ki se ne meri z ekvidistanco, pač pa z razdaljo, ki je izmerjena s konkretnimi dejanji enega ali drugega bloka.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Dušan Bilandžić: Revolucija v Jugoslaviji (skica za študijo)

Vlado Benko: Neuvrščenost kot strategija razvoja

Jože Šter: Komunizem in etika

Maca Jogan: Družina, enakopravnost in problem porodniškega dopusta

Mirjana Ule: Dialektika družbenega oblikovanja človeka

Marko Kerševan: (Ne)religioznost mladih v Sloveniji

Ana Barbič: Ali delo zagotavlja kmeticam enakopravnost v družbi?

Danica Marič: Problemi študentov iz DVR med študijem v Sloveniji

Janez Pečar: Uspešnejše nadzorovanje – mit ali stvarnost?